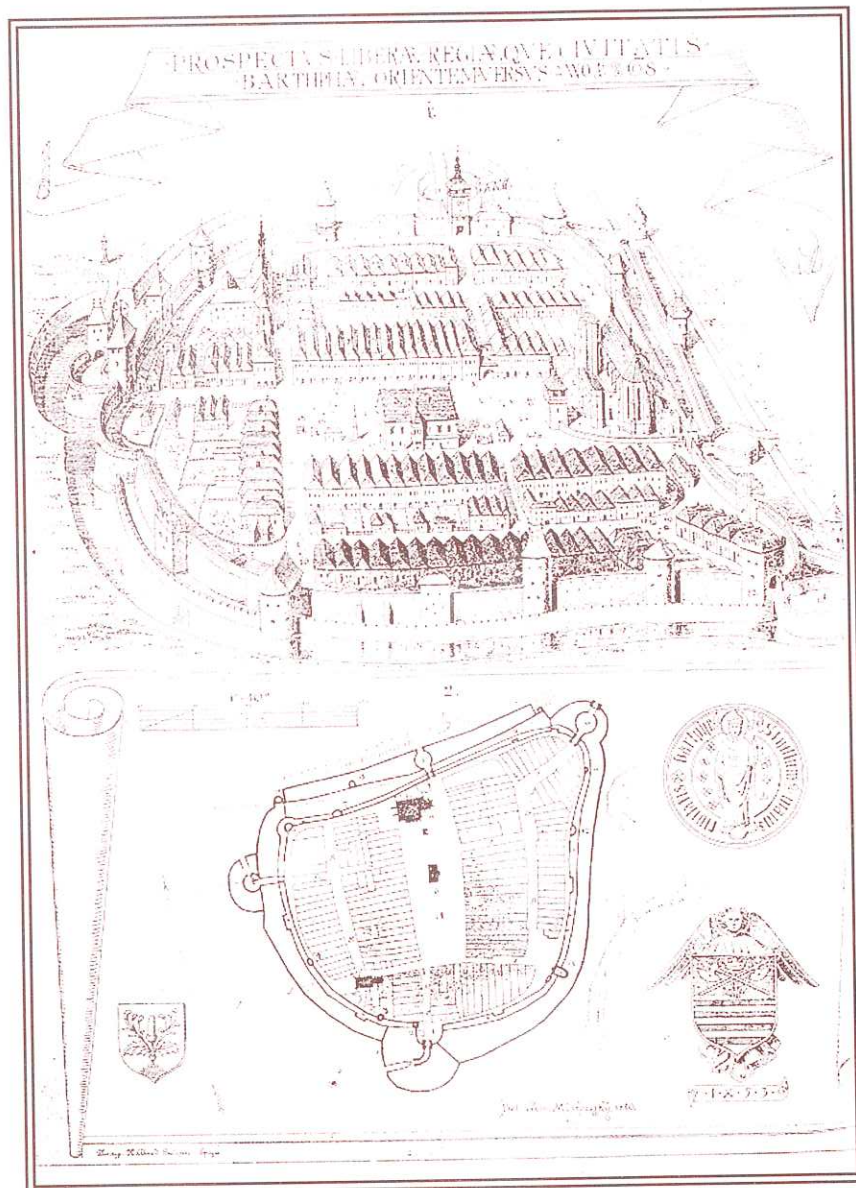

BARDKONTAKT 2006

„PROBLEMATIKA MESTSKÝCH PAMIATKOVÝCH CENTIER“

ZBORNÍK PREDNÁŠOK

BARDEJOV
23. - 24. AUGUST 2006

ISBN: 80 - 969518 - 7- 4

ZBORNÍK PREDNÁŠOK

**HLAVNÁ TÉMA SEMINÁRA: KULTÚRNE A HISTORICKÉ DEDIČSTVO MIEST
STREDOEUROPSKÉHO PRIESTORU V PROCESE
ICH SOCIÁLNO – EKONOMICKÉHO ROZVOJA**

ODBORNÉ PREDNÁŠKY :

- 1 **MEDZINÁRODNÁ SPOLUPRÁCA PRI OCHRANE SVETOVÉHO DEDIČSTVA**
Ing. arch. Viera Dvořáková - Pamiatkový úrad SR Bratislava
- 2 **VÝZNAM SPOLOČNEJ OCHRANY KULTÚRNEHO A PRÍRODNÉHO DEDIČSTVA NA
REGIONÁLNEJ ÚROVNI S ODKAZOM NA ZÁPIS DO SVETOVÉHO KULTÚRNEHO A
PRÍRODNÉHO DEDIČSTVA**
Doc. Ing. Arch. Jara Lalková, PhD. - FA STU Bratislava
Dušan Ferianc
- 3 **PODNETNÁ HISTÓRIA (SMART HISTORY)**
– pilotný projekt pre aktívne využívanie chráneného kultúrneho dedičstva
Doc. Ing. Arch. Eva Kráľová, PhD., FA STU Bratislava
- 4 **REHABILITÁCIA HISTORICKÉHO JADRA MESTA PORTO – SVETOVÉHO
KULTÚRNEHO DEDIČSTVA UNESCO.**
Doc. Ing. arch. Pavel Gregor, PhD. - FA STU Bratislava
- 5 **DIGITÁLNY MODEL MESTA BARDEJOV A JEHO VYUŽITIE PRI PLÁNOVANÍ
ROZVOJA MESTA**
Ing.arch. Silvia BAŠOVÁ, PhD. - KUAS - FASTU BRATISLAVA
- 6 **VLKOLÍNEC PAMIATKOVÁ REZERVÁCIA ĽUDOVEJ ARCHITEKTÚRY**
Igor Streit – Mesto Ružomberok, správca Vlkolínca
- 7 **SVETOVÉ DEDIČSTVO A PREDBEŽNÝ ZOZNAM NA ZÁPIS DO ZOZNAMU
SVETOVÉHO DEDIČSTVA /UNESCO/.**
Ing. arch. Ľubica Pinčíková, Pamiatkový úrad SR Bratislava
- 8 **KREMNICA A TECHNICKÉ PAMIATKY V JEJ OKOLÍ**
Ing. arch. Naďa Hrašková, PhD., Fakulta architektúry STU v Bratislave
- 9 **LOKALITA ZAPÍSANÁ V ZOZNAM SVETOVÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA
UNESCO – SPIŠSKÝ HRAD A PAMIATKY JEHO OKOLIA HODNOTY LOKALITY A
PROBLEMATIKA ICH ZACHOVANIA V PROCESE ROZVOJA**
Ing. arch. Adriana Klingová, Ing. arch. Peter Kling – PÚ Levoča
- 10 **SPIŠSKÝ ŠTIAVNIK – KAŠTIEĽ V ŠĽAPAJÁCH PREDKOV...**
Ing. arch. Alica Chovanová – PU Levoča

11 PRÍPRAVA NOMINÁCIE PEVNOSTÉHO SYSTÉMU V KOMÁRNE NA ZÁPIS DO SVETOVÉHO DEDIČSTVA

Doc.Ing.arch. Jana Gregorová, PhD. – FA STU Bratislava,
Ing.arch. Peter Hudák, PhD., - PÚ Nitra

12 KOMPARATÍVNA ANALÝZA PEVNOSTNÉHO SYSTÉMU KOMÁRNA V RÁMCI SPRACOVANIA NÁVRHU NA ZÁPIS DO SVETOVÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA.

Ing. arch. Michal škrovina – FA STU Bratislava

13 NOMINÁCIA DREVENÝCH KOSTOLOV A CHRÁMOV SLOVENSKEJ ČASTI KARPATSKEJ HORSKEJ OBLASTI DO ZOZNAMU SVETOVÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA UNESCO

Ing. Miloš DUDÁŠ, PhD. - Krajský pamiatkový úrad Žilina

14 PROJEKT EU CULTURE 2000 NA PODPORU ZACHOVANIA DREVENÝCH KOSTOLOV

Ing. arch. Zuzana Babjaková, Ing. arch. Ivana Lisická

15 KRAJINNÝ RÁZ TOKAJSKEJ OBLASTI

Ing. Anna Dobrucká -katedra záhradnej a krajinnej architektúry, FZKI SPU v Nitre

16 NOMINÁCIA PAMIAŤOK VEĽKEJ MORAVY K ZÁPISU NA ZOZNAM SVETOVÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA UNESCO.

Jana Gregorová – Peter Baxa – Pavol Paulíny – Lumír Poláček – Ján Ilkovič

17 GORLICKIE CMENTARZE Z I WOJNY ŚWIATOWEJ.

Mgr. Andrzej Orchel – Miasto Gorlice, Poľska

GORLICKÉ CINTORÍNY Z 1. SVETOVEJ VOJNY.

Mgr. Andrzej Orchel – Mesto Gorlice, Poľsko

18 THE COMMUNITY VALUABLE HERITAGE PROTECTION ASSISTANCE.

Ákos Capdebo – City Budapest, Hungary

ASISTENCIA K OCHRANE HODNOTNÉHO SPOLOČENSKÉHO DEDIČSTVA V BUDAPEŠTI

Ákos Capdebo – Mesto Budapešť, Maďarsko

BARDKONTAKT 2006

MEDZINÁRODNÁ SPOLUPRÁCA PRI OCHRANE SVETOVÉHO DEDIČSTVA

Ing. arch. Viera Dvořáková - Pamiatkový úrad SR Bratislava

MEDZINÁRODNÁ SPOLUPRÁCA PRI OCHRANE SVETOVÉHO DEDIČSTVA

Ing. arch. Viera Dvořáková - Pamiatkový úrad SR Bratislava

Problematika identifikácie, ochrany a záchranu svetového dedičstva sa odvíja od dlhodobej činnosti Organizácie spojených národov pre vedu, vzdelávanie a kultúru, známej pod skratkou UNESCO. Táto organizácia je jedinou, ktorá sa na celosvetovej úrovni zaoberá aj otázkami kultúry. Na jej pôde v priebehu viac ako 60. rokov jej existencie vznikli viaceré významné svetové dokumenty. V oblasti kultúrneho dedičstva sem patrí napr. Haagsky dohovor (1952) alebo Dohovor o prostriedkoch zákazu a zamedzenia nedovoleného dovozu, vývozu a prevodu vlastníctva kultúrnych hodnôt (1970), Deklarácia o kultúrnej rôznorodosti (2001) alebo Dohovor o ochrane nehmotného dedičstva (2003). Nás však, aj vo vedomí tohto stretnutia v lokalite, zapísanej do Zoznamu svetového dedičstva, bude zaujímať Dohovor o ochrane svetového dedičstva, prijatý generálnou konferenciou UNESCO v roku 1972. Slovensko k nemu pristúpilo ešte ako súčasť ČSFR v roku 1991¹. V zmysle tohto Dohovoru, ktorého vznik podnietila kampaň za záchranu mimoriadnych pamiatkových a prírodných hodnôt, dôležitých pre celé ľudstvo, môžu členské štáty navrhovať svoje lokality do Zoznamu. V ňom je v súčasnosti zapísaných už 830 lokalít. Dnes Zoznam predstavuje 644 kultúrnych, 162 prírodných a 24 zmiešaných lokalít v 138 štátoch celého sveta. Dohovor o ochrane svetového dedičstva sa za pomaly 35 rokov svojej existencie stal najúspešnejším programom UNESCO.

Keďže v titule mojej prednášky je otázka medzinárodnej spolupráce, chcem zdôrazniť, že aj pôvodným impulzom k vzniku Dohovoru bola spolupráca pri hľadaní záchranu mimoriadne cenných lokalít. Bez spolupráce sa nedá predpokladať ani kvalifikované vytipovanie lokalít, potencionálne vhodných na zapísanie do Zoznamu svetového dedičstva, keďže je potrebné porovnávať nie vždy dostupné a známe údaje a hodnoty rôznych často všeobecne málo známych artefaktov. Spolupráca je nevyhnutným predpokladom pri hodnotení jedinečných univerzálnych hodnôt. Bez spolupráce je nepredstaviteľná spoločná nominácia bilaterálnych lokalít ako aj riešenie zložitých otázok ochrany, a najmä záchranu lokalít.

O formách medzinárodnej spolupráce sa všeobecne vraví aj v samotnom Dohovore. V článku 18 sa zmieňuje o poskytovaní pomoci medzinárodným kampaniam na vytváranie fondov pre záchranu dedičstva. Články 19 až 26 sa dotýkajú medzinárodnej pomoci v rôznych formách od ochrany pri ohrození, cez dlhodobé kampane na záchranu, technickú pomoc, predstavujúcu podporu výskumov, expertných misií a špeciálnych školení, dodania špeciálnych zariadení, verejné vzdelávanie, vrátane mládeže, budovanie povedomia. Všetky takéto formy môže finančne podporovať Fond svetového dedičstva. Tento fond sa vytvára a využíva v zmysle Dohovoru z poplatkov členských štátov, darov a donácií inštitúcií, jednotlivcov a krajín. Základným princípom pri schvaľovaní pomoci je participácia – podstatnú časť nákladov hradí o pomoc žiadajúci členský štát. Požiadavky posudzuje výbor na základe expertíz (ICOMOS, ICCROM a IUCN). Treba zdôrazniť, že nie všetky požiadavky sú kompletne pokrývané, ale pri schvaľovaní sa sledujú priority.

Kedy sa stáva požiadavka o technickú pomoc príslušného štátu legitímnou? V tom momente, keď sa lokalita predloží ako súčasť oficiálneho predbežného návrhu je možné predpokladať niektoré formy pomoci. Samotný Bardejov napríklad čerpal z prípravnej pomoci, podporujúcej prípravu nominácií. Tak isto je možná pomoc pri identifikácii lokalít v rámci prípravy národného predbežného zoznamu. Už v tomto štádiu sa lokality dostávajú do zorného poľa Výboru, Centra svetového dedičstva a odborných komunit, ako aj potencionálnych donátorov.

Medzinárodná pomoc sa však neodohráva vo vzťahu k Dohovoru len jednostranne, na požiadanie členských štátov. Svoje mechanizmy má aj Centrum svetového dedičstva. Predovšetkým k nim patrí Zoznam ohrozených lokalít. Tento sa vytvára z tých lokalít, kde je reálna hrozba zániku jedinečných svetových hodnôt. Lokality v Zozname ohrozených sú podrobne sledované a ambíciou Výboru, Centra a príslušných členských štátov je odstrániť ohrozenia. Žiaľ, sú regióny, kde sa ohrozenia nedarí eliminovať ani počas desiatky rokov. Ďalším mechanizmom je monitoring, o ktorom sa vyžaduje informácia už pri nominácii. V našich podmienkach môžeme konštatovať, že pomocou monitoringu postupne sa začíname dostávať do polohy, z ktorej sme už schopní porovnávať zmeny stavu v našich

¹ Zbierka zákonov ČSFR, čiastka 32 z 6.5.1991

lokality a v prípade nežiaducich zmien dávame impulzy smerom k vlastníkom a príslušným inštitúciám. Poslednou známou metódou je periodický monitoring a s ním súvisiaca periodická správa, ktorú sme za našu krajinu spracovávali v priebehu minulého roku. Z jej výsledkov bude zrejmá aj situácia v spolupráci na témach ochrany kultúrneho dedičstva v regióne Európy.

Pripomeňme si niektoré najznámejšie aktivity Výboru a Centra svetového dedičstva, zamerané na primárne riešenie poškodení významných pamiatok. Chorvátske opevnené prístavné mesto Dubrovnik, ťažko poškodené v roku 1991 delostrelectvom a snipermi, sa podarilo nakoniec po prvotných neriešiteľných národnostných sporoch zachovať. Pre severotalianske Benátky, ponárajúce sa pod morskú hladinu v dôsledku neregulovaného rozvoja priemyslu sa hľadá záchrana od roku 1966. V prvej fáze bol identifikovaný problém ich ohrozenia, následne sa hľadali riešenia eliminácie odčerpávania spodných vôd a súčasne sa alokovali prostriedky a kapacity na záchranu jedinečného pamiatkového fondu mesta. Nedá mi aspoň nespomenúť prípady, keď rastúci požiadavky na technizáciu krajiny ohrozovali lokality a na základe upozornenia výboru boli pôvodné plány zmenené (pyramídy v Gize a Stonehenge vo Veľkej Británii – v oboch prípadoch šlo o plánovanú diaľnicu v tesnom dotyku s lokalitami).

Ďalším ohniskom spolupráce sú kampane. K najvýznamnejším patrí projekt Mládež a svetové dedičstvo, program zameraný na výchovu smerujúcu k poznaniu, pochopeniu a ochrane svetového dedičstva. Slovensko dalo preložiť príručku pre vzdelávanie o svetovom dedičstve do slovenčiny a distribuovalo ju na všetky stredné školy. Za kampaň považujem aj vypracovanie globálnej stratégie, ktorej cieľom je vybudovať reprezentatívny a jedinečné svetové hodnoty dobre reprezentujúci zoznam svetového dedičstva, tak, aby v ňom bol zastúpený celý svet. Globálna stratégia (1995) poukázala na to, že je potrebné pozornosť zamerať na menej zastúpené typy dedičstva, napríklad na technické pamiatky, na archeologické lokality, kultúrnu krajinu aj so živými spoločenstvami, zamerať sa na bilaterálne a multilaterálne spolupráce tak, aby krajiny bez lokalít zapísaných na zozname mohli byť v ňom zastúpené.

Niektoré iniciatívy, vyžadujúce si intenzívnu spoluprácu priamo súvisia s nomináciami, najmä s tými postupnými, sériovými, ktoré predstavujú jeden typ lokality, nachádzajúcej sa na území viacerých štátov. Naša krajina sa k takýmto nomináciám hlási v prípade dvoch dlhodobých projektov : Limes Romanus a drevená sakrálna architektúra v karpatskom oblúku. Iným príkladom tejto spolupráce je spoločný postup alpských krajín, smerujúci k identifikácii tej časti Álp, ktorá spĺňa náročné kritériá pre zápis.

Osobitnú skupinu tvoria iniciatívy, zameriavajúce sa na riešenie niektorého spoločného problému. V máji minulého roku sa takto riešila otázka výstavby výškových stavieb v centrách historických miest na medzinárodnej konferencii vo Viedni. Obdobne významné sú programy, zamerané na riešenie otázok ochrany hlinenej architektúry (Eathern Architecture Programme), ochranu lesov, zapísaných v Zozname (Forests Programme), alebo zamerané na ochranu modernej architektúry (Modern Heritage Programme). Výsledkom spolupráce na odbornej úrovni sú viaceré komparatívne analýzy, ktoré sú požadované výborom pri zvažovaní jedinečnej hodnoty lokality. Popri komparatívnej analýze o ľudovej architektúre karpatského oblúka, z ktorej vzišiel víťazne Vlkolínec sa našej krajiny negatívne dotkla komparatívna analýza o historických železniciach, ktorá nespomína žiadnu súčasť našich železníc v celosvetovom kontexte. Na základe tejto analýzy bola zamietnutá nominácia kysucko-oravskej lesnej úvratovej železničky.

Na záver spomeňme ešte niektoré slovenské skúsenosti pri podpore našich projektov. Šlo o tieto aktivity:

- Technická pomoc – sanácia podlažia Spišského hradu (1996)
- Príprava nominačného projektu historického mesta Bardejov (1998)
- Série podujatí na tému mládež a svetové dedičstvo (1998 – 2004)
- Technická pomoc – stabilizácia mikroklímy Žehra (2000)
- Medzinárodný workšop zameraný na vzdelávanie v oblasti tradičných technológií v Banskej Štiavnici (2001)
- Regionálny workšop k periodickej správe v Levoči (2005)

Je potrebné zdôrazniť, že naša spolupráca v prvotnom období bola orientovaná najmä na získavanie prostriedkov podporujúcich jednotlivé zámery. Dnes, keď sme sa stali členskou krajinou EÚ už nepatríme k tým štátom, ktoré sú v očiach svetového spoločenstva odkázané na finančnú pomoc. Preto by sme sa aj pri spolupráci mali orientovať na spoluprácu v tej oblasti, v ktorej máme čo priniesť.

Je to predovšetkým odborná úroveň. Naši odborníci sú dnes prizývaní ako experti pre spoluprácu s UNESCO, ICOMOS, ICCROM, či IUCN. Pokladajú nás, právom, za ľudí, ktorí poznajú región a vedia analyzovať a hodnotiť jeho problémy a navrhnúť riešenia a východiská pri ich riešení. Prijmime túto úlohu a postavme sa k jej riešeniu zodpovedne a profesionálne.

Informácie o UNESCO a o programe Svetové dedičstvo sú v angličtine a francúzštine na <http://www.unesco.org>, resp. <http://whc.unesco.org>
WH newsletter na <http://worldheritagereview.org>

VÝZNAM SPOLOČNEJ OCHRANY KULTÚRNEHO A PRÍRODNÉHO DEDIČSTVA NA REGIONÁLNEJ ÚROVNI S ODKAZOM NA ZÁPIS DO SVETOVÉHO KULTÚRNEHO A PRÍRODNÉHO DEDIČSTVA

Doc. Ing. Arch. Jara Lalková, PhD. - FA STU Bratislava
Dušan Ferienc

Generálna konferencia UNESCO na svojom sedemnástom zasadnutí v Paríži v roku 1972 popri Dohovore o ochrane svetového kultúrneho dedičstva prijala i Odporúčania týkajúce sa ochrany kultúrneho a prírodného dedičstva na národnej, resp. regionálnej úrovni.

Tieto definovali kultúrne a prírodné dedičstvo zhodne s Dohovorom, ale s vypustením termínov výnimočnosti a svetovej hodnoty. V oboch prípadoch ako u kultúrneho, tak i u prírodného dedičstva ide i o ochranu kombinovaných výtvorov človeka a prírody, teda o ochranu kultúrnej krajiny.

Odporúčania nadviazali na myšlienky z predchádzajúceho stretnutia v Paríži z roku 1957 o začlenení architektonického dedičstva do jeho kontextov a historických objektov do ich prostredia s tým, aby architekti a urbanisti spolupracovali na integrácii pamiatok do plánov rozvoja.

K významu spoločnej ochrany kultúrneho a prírodného dedičstva v rámci záchrany historických miest sa hlási i Washingtonská charta z roku 1987, ktorá v svojich princípoch a cieľoch o potrebe uchovania hodnôt zahŕňa i vzťahy mesta k okolitému prostrediu prirodzenému alebo vytvorenému človekom.

Význam spoločnej ochrany kultúrneho a prírodného dedičstva je zakotvený i v jednom z najkrajších dokumentov UNESCO v Odporúčaní týkajúcom sa krásy a charakteru krajín a sídiel z roku 1962 prijatom v Paríži, kde krása krajiny je chápaná komplexne, tak že je ťažko rozlíšiť, čo patrí do odboru ochrany pamiatok a čo do odboru ochrany prírody. Odporúčanie upozorňuje: „*Nejestvuje architektúra bez prostredia a podobne platí, že nejestvuje krása prírody bez človeka, lebo ju nemá kto vnímať.*“

Späťosť človeka s prírodou je potvrdená i vlastnou existenciou človeka ako súčasťou prírody.

Preto je namieste i súčasnú ochranu kultúrneho dedičstva presadzovať vždy v spojitosti s ochranou prírodného dedičstva a konečne upustiť od rezortného delenia. V tejto oblasti je možné sa oprieť i o zahraničné skúsenosti, kde napríklad pod pojmom Anglické dedičstvo je spojenie pamiatky, príroda a krajina chápané v jednote.

Pri vzájomnom prepojení ochrany pamiatok a prírody je možné i v našom prostredí nadviazať na predchádzajúcu spoluprácu špecialistov v rámci bývalého SÚPSOP-u / Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody / i spoločnom časopise Pamiatky a príroda.

Príroda – človek – kultúra vytvorená človekom na danom území tvoria základné bohatstvo každého národa. Zničenie a zánik ktorejkoľvek položky kultúrneho alebo prírodného dedičstva predstavuje nenahraditeľné ochudobnenie národného dedičstva. Podľa toho ako si toto bohatstvo vážime, chránime a prezentujeme preukazujeme i svoju kultúrnosť.

Vychádzajúc zo skúsenosti pri výbere chrániť v celosvetovom rozsahu prírodné a kultúrne lokality našej planéty je zrejme, že podiel zapísaných lokalít prírodného dedičstva - 160 lokalít resp. zmiešaných lokalít – 24 lokalít z celkového počtu 812 lokalít do Svetového zoznamu / údaj k 8. februáru 2006 / je neúmerne k doposiaľ zapísaným lokalitám kultúrneho dedičstva – 628 lokalít.

Svedčí to o skutočnosti, že prírodných prostredí nenarušených civilizačnými zákrokmi človeka je na našej planéte skutočne už veľmi málo. Zapísané lokality sú zväčša v oblastiach rozvojových štátov t.j. v Afrike, Ázii a Južnej Amerike. Európske a severoamerické krajiny svojimi zásahmi do prírodného dedičstva a hustou urbanizačnou sieťou zväčša už tento charakter stratili.

Dôkazom sú aj neúspešné nominácie našich lokalít na zápis do svetového prírodného dedičstva. Z nominovaných v roku 1989 / Československá komisia pre spoluprácu s Unesco / : Tatranský národný park, Národný park Malá Fatra, Národný park Slovenský raj, Prírodná rezervácia Pieniny – Prielom Dunajca, Prírodná rezervácia Súľovské skaly, Prírodná rezervácia Šúr, Prírodná rezervácia Cigánka, Ochtinská aragonitová jaskyňa, Jaskyňa Domica – Baradla, Prírodné rezervácie centrálnej časti Národného parku Nízke Tatry, Zádielska tiesňava a Turniansky hradný vrch, ako i z neskoršie pripravených zúžených nominačných projektov v roku 1991 : Tatranský národný park, Pralesy Polonín / štátne prírodné rezervácie Sužnica, Rybia skala, Pľaša, Rožok a Havešová / , Národný park Slovenský raj, Národný park Malá Fatra bol prijatý iba bilaterálny nominačný projekt z roku 1995

„Jaskyne Slovenského krasu a Aggtelekského krasu „ a Dobšinská ľadová jaskyňa / 1 232 m / spolu so Stratenou jaskyňou – Psie diery / 21 737 m / prijaté v australskom Cairns 27.11, - 2.12. 2000. Teda prijaté boli výlučne podzemné lokality s minimálnym zásahom človeka. Výnimočnosť nášho zápisu si uvedomíme po porovnaní s taktiež zapísanými severoamerickými jaskyniami Národného parku Carsbad Caverns. Jaskyňa Domica – Aggtelek a Slovenský kras sa nachádzajú na území veľkom 197,08 km² s počtom jaskýň 712, Takmer obdobnú rozlohu má Národný park Carsbad Caverns . Je to 189,26 km². Pričom počet jaskýň je 81. Ďalšie jaskynné priestory okrem Dobšinej sa v zozname nenachádzajú.

Veľmi nepriaznivo dopadla nominácia Tatranského národného parku v decembri 1992 v Santa Fe. Sériou diapozitívov s nevhodnou výstavbou, ako i so zničenou prírodou nezávislí experti dokumentovali stav našich veľhôr.

Neprijatie hore uvedených lokalít do Svetového zoznamu prírodného dedičstva neznižuje však ich význam v našich európskych pomeroch.

Za to , že v týchto oblastiach prírodné krásy a ekologická poklady ešte existujú môžeme ďakovať šťastným okolnostiam a počínaniu jednotlivcov ktorým záleží na životnom prostredí.

Uvedomujúc si tieto okolnosti je zrejmé, že v aj v našom prostredí už nejde o to aby sme zachovali prírodu neporušenú v jej pôvodnej sile, ale aby sme chránili životné prostredie ako celok – teda kultúrnu krajinu so zásahmi človeka v pozitívnom zmysle.

Takýto prístup našiel odozvu i u všetkých našich už zapísaných lokalít Svetového kultúrneho dedičstva.

Tu si dovoľíme pripomenúť, že i prvé tri nominované lokality / MPR Banská Štiavnica, PRLA Vikolíneec, NKP Spišský hrad (boli v júni 1992) prvotne zamietnuté. Banská Štiavnica sa dostala do kolízie s nemeckým návrhom na zápis mesta Goslar s baňami Rammelsberg. K Vikolínecu bola požadovaná komparatívna štúdia s už zapísanou rurárnou lokalitou. Spišský hrad bolo potrebné doplniť o managment plán využitia krajiny. Po doplnení návrhov tieto boli v kolumbijskej Cartagéne prijaté 13. decembra 1993. Nemalú zásluhu na ich prijatí zohrala skutočnosť prepracovania návrhov a predstavenia všetkých troch lokalít v ich harmonickom krajinnom prostredí a v tradičnom využití zeme.

Banská Štiavnica a technické pamiatky v jej okolí :

Vznik a vývoj Banskej Štiavnice bol jednoznačne podmienený mimoriadne priaznivými geologickými pomermi. Za viac než dve tisícročia sa tu z tohto dôvodu zhromaždili stopy ľudskej činnosti – od Kvádov cez Keltov, Slovanov a kolonistov zo Saska až po Maďarov a iných. Každý z nich tu zanechal zanechal svoje zásahy do okolitej prírody v súvislosti s hlavným ekonomickým zameraním lokality. Symbióza duchovného dedičstva viacerých národov s hmotnou kultúrou a mimoriadne bezprostredným kontaktom s teritóriom využívania prírody vo vnútri i na povrchu vtlačila celému územiu mimoriadne silný genius loci. V tomto ohľade predstavuje Banská Štiavnica na pomerne veľkom území mimoriadne cenné kompaktné prostredie s jedinečným urbanizmom podmieneným prírodnými podmienkami a veľkým množstvom kultúrnych pamiatok mimoriadnej ceny. Banská Štiavnica predstavuje typ historického rastlého mesta s nepravidelnou uličnou sieťou, s obydliami úzko naviazanými na banský podnik ako i súkromné štôlne. Jej urbanisticko - architektonický vývoj a kompozícia sídla je priamo determinovaná prírodnými podmienkami – štruktúrou priestoru, terénnym reliéfom a prítomnosťou bohatých nálezísk striebra a zlata. Štruktúru prírodného priestoru vytvárajú v zvlnenom terénnom povrchu jednotlivé pahorky Štiavnického pohoria, ktoré doslova mesto obkľučujú. Terénny reliéf s jednotlivo sa v pohľadoch uplatňujúcimi vrchmi vytvára mimoriadne pôsobivé prostredie , vytvára mestu prekrásnu panorámu a je spolutvorcom jeho neopakovateľnej atmosféry.

Krajinný rámeč mesta tvorí kultúrna krajina, oddávna stváňovaná ľudským umom a rukou. Ide o samotné mesto, jeho predmestia i s celým komplexom technických pamiatok na teréne i pod terénom spolu s prírodnou zložkou kultivovanou po celé stáročia. Na mnohých miestach sa prelína krajina skultivovaná človekom s voľnou prírodou. S uvedomelou a rozlohovo významnou tvorbou krajiny sa na území mesta a v jeho okolí začalo pracovať už v 18. storočí z rozhodnutia dekrétov Márie Terézie a jej syna Jozefa. Haldy hlušiny po banskej činnosti boli postupne kultivované a zalesňované. Takže v podstate ide o technickú krajinu pretvorenú v prírodné prostredie, umocnené systémom tajchov a ich prírodných kanálov.

Kultúrne hodnoty banskoštiavnickej lokality bez posudzovania významu jej prírodných hodnôt a prírodných podmienok by preto boli neúplné.

Spišský hrad a pamiatky okolia:

Ruina Spišského hradu je výrazným akcentom jedinečného urbanisticko - krajinárskeho komplexu Stredného Spiša. Jeho impozantná poloha na travertínovom návrší v dolinnom kotly na významnej obchodnej ceste z Potisia do Poľského kráľovstva predurčila svojimi prírodnými danosťami jeho význam. Svojou rozlohou patrí medzi najväčšie stredoveké fortifikačné systémy strednej Európy. Spolu s cirkevným centrom Spišská Kapitula a bývalou podhradskou osadou Spišské podhradie tvorí historický významný komplex s výrazným odrazom v krajinnom obraze. Prvotné osídlenie preukázané archeologickými nálezmi spadá do obdobia mladšej doby kamennej. Mocné opevnené sídlisko a akropolu na hradnom vrchu vybudovali keltskí Kotíni už koncom druhého storočia pred našim letopočtom využívajúc tak prírodné danosti a strategickú polohu. Prírodné okolie hradu bolo postupne premenené na zúrodnenú poľnohospodársku krajinu, ktorej vzhľad sa v priebehu stáročí takmer nezmenil. V okolí hradu, v otvorenej krajine sa dodnes rozkladajú obrábané polia, menšie obce a usadlosti s tradičným typom zástavby a akcentujúcimi kostolíkmi na návršiach. Z nich jednou z najvýznamnejších je Žehra s kostolíkom Sv. Ducha so vzácnymi stredovekými nástennými maľbami. Začiatkom 18.storočia, keď hrad stratil svoj strategicko – vojenský význam sa sídlo moci premiestnilo do pohodlných kaštieľov v Bijacovciach a Hodkovciach. Vplyv barokovej zámernej krajnotvorby je čitateľný dodnes. Ide o smerovanie miestnych komunikácií lemovaných stromovými alejami smerujúcimi k symbolu moci to je k hradu, nasmerovania priečelí kaštieľov a veľkorysími konceptmi barokových parkov a záhrad s priehľadmi na hrad, ako i prvkami malej architektúry a votívnych symbolov v krajine. Okolie Spišského hradu smelo môžeme prirovnať k toľko ospevovanej juhočeskej barokovej krajine. Ide len o jej bližšie spoznanie a vyhodnotenie v záujme ochrany.

Zásadne nejde ani u tejto lokality o nenarušené prírodné dedičstvo, ale charakter zachovania prírodných prvkov, spôsob kultivácie krajiny, význam prírodnej rezervácie Dreveník. Je možné hodnotiť pozitívne nakoľko dôstojne dotvára rámec kultúrneho dedičstva a je jeho súčasťou.

Súčasný návrh na rozšírenie lokality Spišský hrad a pamiatky okolia o Levoču a dielo Majstra Pavla na Spiši považujeme vzhľadom na hodnoty a stav ich zachovania za opodstatnený. Výnimočnosť tohto územia, ale i vzhľadom na prírodné hodnoty by sme odporúčali rozšíriť celoplošne na celé územie Spiša, ako jedinečný kultúrno- historický región - kultúrnu krajinu Spiša / včítane rokľín Slovenského raja, ktoré boli nominované spolu s Dobšinskou ľadovou jaskyňou, avšak boli z nominácie prírodného dedičstva stiahnuté z návrhu a určené na dopracovanie. /

Rezervácia ľudovej architektúry Vlkolíneec:

Jedinečnosť PRLA Vlkolínca bola potvrdená prof. Krysztofom Pawlovským z univerzity v Montpellier na základe komparatívnej štúdie so zapísanou tradičnou maďarskou dedinou v Hollókő.

Vlkolíneec reprezentuje naše dedinské sídla horských a podhorských oblastí s drevenou zrubovou architektúrou osadených v krajinnom prostredí. Návrh na zápis bol motivovaný nenarušením zástavby i zachovaním tradičného života v obci. Širšie okolie Vlkolínce predstavuje jeho extravilán s úzkymi pásmi roličiek a rozsiahlych lúčnych pasienkov so senikmi v dramatickom svahovitom teréne. Zo severu je osada chránená masívom Sidorovo. Centrom obce preteká potôčik – tradičný miestny zdroj vody. Predmetom ochrany okrem vlastnej pamiatkovej rezervácie – pozostávajúcej z obytných zrubových domov prevažne z 19.st., chránenej studne, zvoničky, kaplnky a miestnej dnes už nefunkčnej školy, je to aj tradičné využitie horskej krajiny s pasienkami a typickou formou obrábania zeme. Zachovali sa tu životné podmienky, ktoré majú svoje korene v stredoveku a preto si Vlkolíneec vyslúžil postavenie „živého múzea“.

Tak ako i predchádzajúce lokality z hľadiska prírodného dedičstva nie je možné ho zaradiť na zápis do Zoznamu svetového prírodného dedičstva, ale zápis kultúrneho dedičstva bez jeho krajinného zázemia, ktoré dotvára okolitá scenéria Veľkej Fatry je nemysliteľný. Vlkolíneec bol v rámci karpatského regiónu vyhodnotený ako najlepšie zachovaný reprezentant svojho druhu. Vzhľadom na malé zastúpenie takýchto lokalít v svetovom dedičstve teda je aj jedinečný.

Historické jadro mesta Bardejov a areál židovského suburbia:

Urbanistický komplex – historické jadro mesta Bardejov bolo hodnotené predovšetkým z hľadiska integrity a autenticity ako jedinečný dokument – svedectvo vyspelosti a dômyslu stredovekého mesta

s mnohými zachovanými kultúrnymi pamiatkami a jedinečným stredovekým urbanizmom založeného mesta. Súčasne bol hodnotený ako príklad tradičného využitia krajiny, to je jeho prírodných podmienok, živej i neživej prírody. Územie bolo využívané od praveku. Prechádzali ním skupiny ľudu východoslovenských mohýl – eneolitický pastieri a roľníci. V priaznivých terénnych a klimatických podmienkach Ondavskej vrchoviny, na sútoku rieky Topľa s potokom Lukavica pri pravekej diaľkovej komunikácii vedúcej od Čierneho k Baltickému moru vzniklo sídlisko, v ktorom sa zastavovali obchodníci z juhu, neskôr slovanská osada patriaca do stredoeurópskej ríše Veľká Morava. Pri tejto starej slovanskej osade vybudovali hostia v 13.-14.storočí cieľavedome tento urbanistický komplex, stredoveké kráľovské mesto správne centrum Horného Šariša, využívajúc takmer rovinnú konfiguráciu terénu - terasu umožňujúcu vybudovanie dômyselného fortifikačného systému posilneného vodnou priekopou zásobovanou z miestnych tokov.

Vzhľadom na intenzívne využívanie krajiny nie je možné hodnotiť okolie Bardejova ako prírodné dedičstvo. V plnej miere mu zodpovedá charakter harmonického tradičného využitia zeme s extenzívnym hospodárstvom a bohatstvom lovných lesov. Ide o kultúrnu krajinu vhodne dopĺňujúce urbanistickú štruktúru historického jadra, ktorej. vytvára primeraný prírodný rámeček. Mimoriadne postavenie pri vývoji Bardejova má i bohatstvo liečivých minerálnych prameňov v okolí, ktoré podmienilo vznik významných Bardejovských kúpeľov. Vhodná mikroklima a prírodné prostredie vhodné i na liečbu dýchacích ciest len potvrdzujú spojitosť priaznivého vývoja lokality s jej pôvodným prírodným prostredím.

Na príklade našich zapísaných lokalít v Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva sme sa snažili poukázať na význam štúdia vzťahov medzi prírodnými podmienkami, kultúrou využitia zeme, štruktúrou osídlenia a spoločnosti, ako i zachovanými kultúrno - historickými hodnotami.

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že prírodné podmienky sú východným predpokladom tradičného využitia zeme, ktorého hospodárske možnosti predurčujú prosperitu toho ktorého sídla, urbanistickú i krajinársku štruktúru a majú nemalý význam pre vývoj spoločnosti a kultúry v danom priestore.

Z tohto dôvodu odporúčame pri každej lokalite navrhovanej na ochranu respektíve na zápis prehodnotiť vzájomné vzťahy medzi kultúrnymi a prírodnými hodnotami a presadzovať vzájomnú ochranu všetkých jej hodnôt.

BARDKONTAKT 2006

PODNETNÁ HISTÓRIA (SMART HISTORY)
- pilotný projekt pre aktívne využívanie chráneného kultúrneho dedičstva

Doc. Ing. Arch. Eva Kráľová, PhD., FA STU Bratislava

PODNETNÁ HISTÓRIA (SMART HISTORY) - pilotný projekt pre aktívne využívanie chráneného kultúrneho dedičstva

Doc. Ing. Arch. Eva Kráľová, PhD., FA STU Bratislava

1. Úvod

Zachovanie a využívanie kultúrneho dedičstva je jedným z nosných akčných programov viacerých svetových aj európskych inštitúcií. Konvencia o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva¹ je iniciačným nástrojom pre identifikáciu, prezentáciu a hlavne aktívnu ochranu vybraných objektov (lokality) kultúrneho a prírodného dedičstva sveta. Zachovanie kultúrneho a prírodného dedičstva v zmysle Konvencie je mnohvrstevný multidisciplinárny fenomén širokého spoločenského dosahu, ktorý:

- vychádza z poznania lokálnych výtvorov v minulosti,
- uznáva ich prínos do pokladnice poznania a skúsenosti celého ľudstva,
- chráni ich ako doklad inšpiratívnej sily pre rozvoj v budúcnosti.

Svetové kultúrne dedičstvo teda nesie znaky lokálneho charakteru, má však širší (až najširší) kultúrny dosah: je jedinečným dokumentom kultúrneho (rozumej: kultivujúceho) prístupu ľudí k riešeniu životných podmienok a napĺňaniu svojich potrieb v určitej lokalite sveta. V principiálnej polohe nesie inšpiratívny náboj využiteľný pre celé ľudstvo.

Tento inšpiratívny náboj výrazne prekračuje rámec dokumentu, ako základnej hodnotovej kategórie chráneného dedičstva. Je to kvalita, ktorá má schopnosť obnovovať sa, rozvíjať, prinášať riešenia aj v iných geografických či kultúrnych podmienkach, zlepšovať život aj iným, než len „autorským“ skupinám ľudí kdekoľvek na svete. Tak, ako každý predmet svetového kultúrneho dedičstva, nech vznikol v ktorejkoľvek lokalite na svete, je inšpiráciou a duchovným potenciálom rozvoja akejkoľvek inej lokality na svete, tak skúsenosti z procesu jeho ochrany a aktívneho užívania sú inšpiráciou analogicky využiteľnou pre aktívne zachovanie dedičstva aj v iných krajinách.

V tomto príspevku bude predstavený jednoročný pilotný projekt zrealizovaný v rámci európskeho kultúrneho programu Culture 2000² v priebehu rokov 2004-2005. Napriek tomu, že projekt bol realizovaný formou kultúrnych aktivít – workshopov a výstav, trvalú hodnotu predstavuje jeho metodický, odborný a najmä menežerský prínos v polohe skúseností analogicky využiteľných aj v iných prípadoch riešenia kolíznych vzťahov medzi ochranou a praxou aktívneho využívania fondu kultúrneho dedičstva.

2. Charakteristika projektu

Projekt "Od podnetnej histórie k spoločnému európskemu dedičstvu podľa modelu Národného parku Cinque Terre³, Taliansko" (skrátene Smart History - Podnetná, inšpiratívna história) bol postavený práve na „vyhmatnutie“ a ďalšie tvorivé rozvinutie inšpiratívnych kapacít svetového kultúrneho dedičstva.

2.1. Charakteristika územia

Ako už z názvu vyplýva, modelovým územím pre riešenie tohto projektu bol Národný park Cinque Terre, (ďalej len NPCT) ktorý sa rozkladá v najjužnejšom cípe regiónu Ligúria približne v polovici cesty medzi Pisou a Janovom na západnom pobreží Apeninského polostrova. Do zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO bol zapísaný v roku 1996 ako typ kultúrnej krajiny.

¹ Dohovor o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva prijatý na generálnom zhromaždení UNESCO v roku 1972, Ratifikáciou Dohovoru Slovenskou republikou dňa 31.3.1993 sa jeho ustanovenia musia premietnuť do právneho rámca SR.

² Projekt bol finančne podporený Európskou komisiou v rozsahu takmer 50%, zvyšok bola finančná spoluúčasť zúčastnených riešiteľov. Slovenskú účasť podporilo Ministerstvo školstva SR z titulu medzinárodnej vedecko-technickej spolupráce čiastkou 200.000,- Sk Ďalšie potrebné financie zabezpečili riešiteľské pracoviská.

³ Parco Nazionale delle Cinque Terre, so sídlom Správy parku v Riomaggiore, provincia La Spezia.

K základným charakteristikám územia tohto národného parku patria najmä:

- **prímorská poloha s dramaticky zaujímavou morfológiou prírodného reliéfu horského typu**, keď prímorský chrbát predhoria Apuánskych Álp prudko klesá (miestami v sklone 50-70°) k hladine Tyrénskeho mora v dramaticky rozoklaných útesoch a hlbokých dolinkách typu „fjordov“,
- **výrazne antropomorfný charakter územia**,

keď celý povrch národného parku je človekom úplne pretvorené – viac ako 1000 rokov sú historicky doložené umelo budované terasy umožňujúce poľnohospodársku produkciu viniča a olív⁴,

- **špičkové ekologické správanie sa človeka v danom prírodnom prostredí**, keď vybudované terasové konštrukcie a celková organizácia územia (terasy na suchých múroch stabilizované sieťovým usporiadaním spojných chodníkov) predstavujú ekologicky vyvážený a produkčne vyhovujúci systém terénnych úprav, ktorý podľa dnešného hodnotenia environmentálnych zásahov do prostredia vykazuje pozitívne nízku hodnotu ekologickej stopy⁵,
- **podmienenosť rovnováhy ekológie a produkcie**, keď vybudovaný systém terás súčasne:
  - vytváral plochy pre poľnohospodársku výrobu,
  - v prípade prudkých privalových dažďov (v tomto území častých) pôsobil ako otvorený regulujúci drenážny systém,
 čím zabezpečoval trvalú stabilitu prírodných aj výrobných podmienok – za predpokladu trvalej pravidelnej údržby.

2.2. Charakteristika problémových faktorov v území

K faktorom, ktoré v súčasnosti pôsobia na dochované kultúrne a prírodné dedičstvo národného parku degradačne, patria najmä:

- ekonomická neudržateľnosť autentických vzťahov v území**, keď autentická lokálna technológia poľnohospodárskej produkcie (ručné obrábanie) a na ňu viazaná pravidelná údržba terasového systému sú ekonomicky neudržateľné, sprevádzané ekonomickým i sociálnym úpadkom, výrazným demografickým poklesom a nezaujmom o zachovanie autentických vzťahov medzi človekom a okolitým prírodným prostredím,
- prejavy ekologickej disfunkcie**, keď tradičný systém ekologickej stability celého územia sa stáva aj technicky neudržateľným: opustené a neudržiavané terasy strácajú stabilitu, narúša sa drenážno-brzdny systém regulácie privalových vôd, vyskytujú sa prípady veľkoplošných zosuvov terás - vzrastá akútne nebezpečie fatálnej ekologickej katastrofy ohrozujúcej samotnú podstatu obyvateľnosti tohto územia,
- nadmerná záťaž neregulovaného cestovného ruchu**, keď po zápise Národného parku Cinque Terre do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO sa výrazne zvýšila návštevnosť pobrežných lokalít územia – až natolko, že neregulované húfy návštevníkov ohrozovali zachovanie autentických hodnôt obytných lokalít i dotykového morského a pobrežného prírodného prostredia bez toho, aby navštívili vyššie položené plochy autenticky kultivovanej produkčnej krajiny a porozumeli jedinečnosti tohto chráneného územia.

2.3. Náčrt východísk

Následne prijatá „Koncepcia zachovania unikátnych kultúrnych (ekologických) hodnôt územia Národného parku Cinque Terre“ spolu s vypracovaním rozvojového regulačného plánu pre územie parku sformulovali **nové poslanie (misiu) tohto územia pre budúcnosť – a to: edukatívna funkcia nadnárodnej úrovne prostredníctvom špecializovaného cestovného ruchu**.

Koncepcia vytyčuje návrh zachovania unikátneho dedičstva NPCT tak, aby - aktívne využívané – slúžilo ako:

⁴ CASAVECCHIA, SALVATORI: La storia e la pietra, s. 5-12

⁵ Ekologická stopa je 'jednotka', udáva akú veľkú plochu produktívnej pôdy potrebujeme k pokrytiu konkrétnych životných požiadaviek. Obsahuje všetko od potravín, najrôznejších energií, dopravy až po konečný vyprodukovaný odpad a tak umožňuje porovnávať jednotlivé ľudské činnosti z hľadiska ich dopadov na prírodu. <http://www.priroda.cz/slovník.php?detail=172>

- zdroj efektívneho zlepšovania životných podmienok jeho obyvateľov,
- bohatý prameň poznania, poučenia i potešenia pre návštevníkov z celého sveta.

V súlade s technikou strategického plánovania M.O.S.T.⁶ boli ďalej definované perspektívne ciele rozvoja, principiálna stratégia a operačné taktiky na dosiahnutie vytýčených zámerov:

- cieľ - zvýšenie ekonomickej úrovne a kvality života miestnych obyvateľov,
- stratégia – prostredníctvom udržateľného cestovného ruchu (turizmu so špecifickým obsahom),
- taktika – s maximálnym využitím lokálneho potenciálu, najmä:
  - o zachovaním a rozvojom tradičných výrobných a kultúrnych aktivít v území,
  - o nasadením a aktívnym využívaním moderných informačných technológií,
  - o podporou vzniku a rozvoja nových výrobných aktivít a produktov nadväzujúcich na tradíciu ekologického využitia lokálnych zdrojov,
  - o podporou vzniku a rozvoja nových služieb súvisiacich s novým poslaním (misiou) územia.

Koordinátorom a iniciátorom aktivít orientovaných na napĺňanie tejto koncepcie je Správa NPCT, ktorá pri výkone svojich činností úzko spolupracuje so samosprávnymi inštitúciami jednotlivých osád ležiacich na území národného parku.⁷ Ako súčasť napĺňania spomínanej Koncepcie bola zvolená aj účasť Národného parku Cinque Terre v projekte Smart History.

2.4. Cieľ projektu

Cieľom projektu bolo navrhnúť konkretizovaný model aktívnej ochrany a využívania kultúrneho a prírodného dedičstva Národného parku Cinque Terre⁸, využiteľný pre analogické riešenie podobných problémových situácií v iných lokalitách sveta⁹. Rámcové ohraničenie úlohy vychádzalo z Koncepcie (pozri bod 2.3.) - zvýšenie kvality života obyvateľov Národného parku Cinque Terre. Užšia špecifikácia bola stanovená v polohe stratégie, kde udržateľný turizmus sa obsahovo zúžil na vedecký a vzdelávací, ako aj v taktikách, kde uplatnenie informačných technológií sa zúžilo na precizovanie informačného systému. Za modelový príklad konkrétneho riešenia bol vybraný problém systémovej organizácie siete chodníkov. ako prostriedku na rovnomernejšiu distribúciu návštevníkov po celom území národného parku.

Zhutnene formulovaná úloha pre riešiteľov projektu teda znela: **Navrhnuť model aktívnej ochrany a využívania kultúrneho a prírodného dedičstva Národného parku Cinque Terre**

- vytvárajúci podmienky pre zvýšenie kvality života jeho obyvateľov aj návštevníkov,
- prostredníctvom rozvoja udržateľného turizmu,
- pomocou precizovaného informačného systému
- na príklade systémovej organizácie siete chodníkov.

3. Realizácia projektu

Realizácia projektu bola organizovaná formou interaktívnej medzinárodnej spolupráce riešiteľských kolektívov zo 6 partnerských krajín: Talianska, Belgicka, Slovenska, Poľska, Ukrajiny a Srbska - formou návrhových workshopov.¹⁰

⁶ M.O.S.T. - skratka programovacej techniky rozvojového plánovania z anglického: Mission – Object – Strategy – Tactics (Poslanie – Cieľ – Stratégia – Taktika).

⁷ Cinque Terre v preklade znamená 5 osád, ktorými sú pobrežné osady: Riomaggiore, Manarola, Corniglia, Vernazza a Monte Rosso.

⁸ CASVECCHIA, SALVATORI: La pietra e la storia, s. 12-20, CALEGARI: Sustainable development prospects for Italian coastal cultural heritage, s. 50-55

⁹ V procese analýz aj pri návrhu riešenia sa využívala komparácia so situáciou v lokalite UNESCO: Banská Štiavnica a technické pamiatky v jej okolí.

¹⁰ Medzinárodný workshop v Cinque Terre (február – marec 2005), workshop na formuláciu národného návrhu (Banská Štiavnica - apríl 2005).

V úvode workshopov sa vždy konal informačný, resp. brainstormingový seminár viazaný k stanovenej úlohe. Súčasťou všetkých workshopov bol výjazd (prieskum) do terénu s prehliadkou významných faktorov.

Vo fáze formovania syntetizujúceho návrhu sa podľa potreby využívali bilaterálne konzultácie a kooperácie profesných partnerov.

Podmienkou výskumu i riešenia bola povinná aplikácia interdisciplinárneho prístupu a rešpektovanie synergických vzťahov pôsobiacich medzi hlavnými problémovými okruhmi života, ktoré sa v modelovom území uplatňujú. Boli to okruhy:

- poľnohospodárstva a lesníctva – ako zdroja autentických tradícií,
- architektúry a navrhovania vyvážených antro-po-environmentálnych vzťahov v prostredí – ako činiteľa rámcujúceho i regulujúceho socio-ekonomické aktivity a rozvojové tendencie územia,
- cestovného ruchu – ako perspektívneho zdroja ekonomického rastu,
- uplatnenia nových informačných technológií – ako nástroja efektívneho riadenia, šírenia informácií a prezentácie kultúrneho dedičstva.

Špecialisti a univerzitní študenti z týchto vedných odborov tvorili povinnú kompozíciu riešiteľských kolektívov z každej zúčastnenej krajiny.

Treba poznamenať, že takáto interdisciplinárna spolupráca sa ukázala ako vysoko efektívna, vzájomne obohacujúca a inšpiratívna - tak v medzinárodných väzbách, ako aj v rámci národných kolektívov. V štartovacom okamihu len národný koordinátor poznal lokalitu Národného parku Cinque Terre a jeho špecifiká. V zmysle podmienok stanovených pre realizáciu tohto projektu boli do projektu zapojení aj špecialisti z dotykových vedných odborov:

- poľnohospodárstvo a lesníctvo – Slovenská poľnohospodárska univerzita so sídlom v Nitre, Fakulta agrobiológie a potravinových zdrojov (Doc. J. Húska, Ing. P. Otepka, študentka H. Plišňáková),
- ekonomika a cestovný ruch – Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta ekonomiky (Doc. Kmeco, Ing. Maráková, Ing. I. Šípková),
- informačné technológie – Slovenská technická univerzita v Bratislave, Fakulta informatiky a informačných technológií (prof. P. Návrat, Ing. I. Kapustík, študenti M. Gregor a O. Mikita).

Požadovanú odbornosť pre oblasť Architektúry pokrýval národný koordinátor – Fakulta architektúry Slovenskej technickej univerzity v Bratislave (Ing. arch. O. Klaková, Ing. arch. R. Sekula, študent M. Kolár, koordinátor Doc. E. Kráľová).

Predstavitelia všetkých menovaných vedných špecializácií sa s problematikou ochrany svetového kultúrneho dedičstva svojej činnosti stretli, každý v inej miere a spravidla izolovane – len z pohľadu svojej špecializácie, spravidla bez zohľadňovania limitujúceho pôsobenia iných dotykových profesií. Ich odborné kontakty v minulosti boli ojedinelé a prevažne v bilaterálnom rozsahu. Výmena skúseností, názorové prieniky a porovnania v rámci medzinárodných pracovných kolektívov boli „povinnou súčasťou“ výskumných i návrhových workshopov. Podstatne obohacovali a zintenzívňovali postupy i navrhované riešenia. Diskusie s pracovníkmi Národného parku i predstaviteľmi samosprávy jednotlivých osád ležiacich na jeho území zabezpečovali spätnú väzbu tak pre riešiteľov k predloženým riešeniam, ako aj pre vedenie Národného parku k ďalšiemu postupu pri naplňaní prijatej Koncepcie.

4. Výsledky

V úvodnej časti boli identifikované hlavné problémy vzťahujúce sa k "open air" parku a jeho dedičstvu ohrozenému zmenou ekonomických podmienok a nadmierou (nevychovaných, t.j. bezohľadných) turistov. Zmena ekonomiky aj nadmiera turistov sú fakty, ktorým nie je možné zabrániť. Je však možné menežovať ich takým spôsobom, aby:

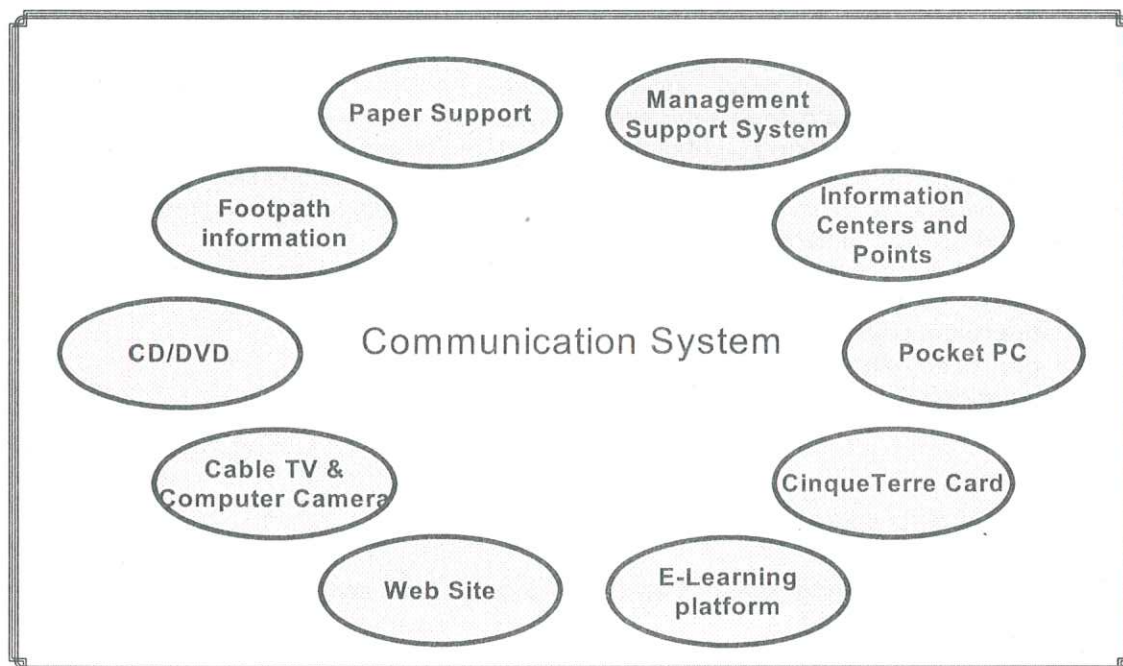

- nespôsobovali znehodnocovanie neopakovateľného kultúrneho dedičstva,
- sa stali zdrojom ekonomického rastu pre obyvateľov aj pre údržbu parku,
- rešpektujúc právo ľudí na informácie boli zdrojom poznania aj pozitívnych zážitkov pre všetkých návštevníkov parku.

Rešpektujúc prijatú koncepciu zachovania kultúrneho dedičstva (kultúrnej krajiny) Národného parku Cinque Terre a jeho nové poslanie v súčasnej spoločnosti, sa navrhli zásadné kroky v jednotlivých sledovaných profilových oblastiach, z ktorých na ilustráciu hodno vybrať¹¹:

4.1. Ekonomický a sociálny vzostup

založiť na práci s informáciami, pričom sa navrhla ideová štruktúra komplexného informačného systému¹²,

vrátane jeho funkčných väzieb a správy, v tom najmä:

- Hierarchizovaný informačný systém sprístupniť
  - pre potreby vedeckej práce, výskumu a vzdelávania,
  - pre potreby výroby a služieb (v tom aj cestovného ruchu),
  - pre potreby administrácie a rozhodovania,
  - pre obyvateľov,
  - pre návštevníkov.
- Za prioritu považovať požiadavky sektorov profilovo viazaných na novú nosnú (misijnú) funkciu, t.j. najmä:
  - vedecký výskum orientovaný na ekologické aspekty prítomné v NPCT,
  - ekologicky orientované vzdelávanie všetkých stupňov vrátane celoživotného vzdelávania,
  - udržateľný turizmus špecifickej profilácie (poznávanie a vzdelávanie, vrátane konferenčného turizmu),

¹¹ Výber z návrhu riešenia vypracovaného slovenským kolektívom, úplný návrh pozri v: From Smart History towards Common European Heritage by a preservation Model of Cinque Terre National Park, Italy, s. 87-101, a 152-156

¹² Gregor, M., Mikita, O., Kapustík, A Conceptual Guideline to Design an Information System for Smart History Project, s. 213-218

- alternatívna medicína a podpora zdravia.

4.2. Rozvoj výroby

orientovať na podporu nového profilového poslania územia, v tom najmä:

- a) **V poľnohospodárstve** popri zachovaní a stabilizovaní kvalitatívnej bioprodukcie primárnych agroproduktov
  - podporovať novú výrobu tradičných lokálnych a regionálnych výrobkov s unikátnymi receptúrami,
  - iniciovať a podporovať nové agroprodukty schopné ďalej zhodnotiť lokálny agropotenciál (medicinálne rastliny, škôlky sadeníc lokálnych rastlín a drevín, včelárstvo a včelárske výrobky ...)
  - podporovať propagáciu a spotrebiteľské rozširovanie lokálnych agroproduktov ich prropagáciou a rozširovaním prostredníctvom:
    - kulinárskych "slávností",
    - špeciálnych tlačovín a literatúry,
    - krátkodobých a špecializačných kurzov pre domácich poskytovateľov služieb aj pre návštevníkov
  - vybudovať, rozširovať a pravidelne udržiavať náučné "agrochodníky" (vína cesta, olivová cesta, citrónový chodník, a pod.)
- b) **Lesníctvo začleniť do rozvojového programu územia ako renovovaný prvok v prostredí vrátane ďalších doplnkových funkcií lesa (včelárstvo, osadenie zvere, budovanie malých vodných nádrží, posilnenie vedecko-výskumnej základne lesa a ďalšie)¹³,**
- c) **Podporovať vznik a rozvoj remesiel orientovaných na výrobu darčkových predmetov využívajúc lokálne materiály a lokálne výrobné tradície.**
- d) **Iniciovať a podporovať výrobu špecializovaných informačných a vzdelávacích materiálov, programov, učebných a študijných pomôcok:**
  - pre rôzne vekové kategórie,
  - pre rôzne odbornosti.
  - na rôznych médiách.

4.3. Rozvoj architektúry a krajinného prostredia

Aj pri implementácii nových funkcií, či štartovaní nových aktivít zachovať autentický charakter zástavby a organizáciu okolitého prírodného prostredia (terasy, chodníky, historické spojné trasy medzi orientačnými bodmi územia). V súlade so zámerom manažmentu 5TNP – dislokovať časť návštevníkov z pobrežnej zóny do strednej a vrcholovej zóny parku – odporúča sa:

- pri vstupe nových funkcií (vyplývajúcich z nového – edukatívneho – poslania), zachovať **zásadu prednostného využitia starých a jestvujúcich stavieb, ich adaptáciu a kvalitatívnu modernizáciu,**
- nové stavebné štruktúry pre vedeckú, výskumnú, popularizačnú aj kultúrnu činnosť (napr. planetárium, výskumnú a dokumentačnú stanicu flóry a fauny NPCT vrátane herbária, obory, arboreta a pod., lanovku, resp pozemnú lanovku, amfiteáter a iné) umiestňovať v kontakte buď existujúcej vrcholovej diaľkovej turistickej trasy, alebo v blízkosti aktualizovanej trasy Via dei Santuari tak, aby sa vo **vyššie položených zónach parku vytvorila reťaz prevádzkovo**

¹³ Pre oblasť ochrany a regenerácie lesa podrobný návrh riešenia (pozri From Smart History towards Common European Heritage ..., s. 94-95) spracoval len riešiteľský kolektív zo Slovenska (expert kolektívu Ing. Jozef Požgay, CSc., SAV Nitra), ako kolektív z krajiny, ktorá má dlhoročné skúsenosti s ochranou a najmä regeneráciou lesných štruktúr.

stabilných, od turistov nezávislých, no **pre turistov atraktívnych cieľov a záchytných bodov**,

- **organizáciu a vybavenosť chodníkov povýšiť na prioritu investičných aktivít, vzhľadom na programovanú vysokú návštevnosť chodníkov (cca polovica súčasnej návštevnosti parku), nakoľko súčasná vybavenosť predpokladané množstvá návštevníkov technicky ani bezpečnostne nedokáže zvládnuť,**
- **zjednotiť a sprehľadniť orientačno-informačné značenie chodníkov, pre ktoré odporúčame využiť značkový systém používaný v Slovenskej republike kodifikovaný v STN.**

4.4. Rozvoj turizmu

Turizmus predstavuje veľmi dôležitý potencionálny nástroj rozvoja územia NPCT – za predpokladu jeho kvalitatívnej zmeny: z obťažujúceho, až zhubného faktoru ho treba zmeniť na faktor priťahujúci návštevníkov k dlhodobejšiemu pobytu na území parku.

Z pohľadu synergických vzťahov turizmu k životu v dotknutej oblasti bolo vysledovaných 5 podoblastí, ktorým treba venovať pozornosť, ak sa má zabezpečiť jeho optimálne fungovanie a reálny prínos pre rozvoj územia:

- vzájomná súčinnosť rôznych skupín obyvateľstva, samosprávy, podnikateľov a budovanie povedomia vlastných hodnôt,
- marketing zameraný na vytypované cieľové skupiny realizovaný formou ponuky komplexného balíka prírodných a kultúrnych atrakcií a podporných služieb,
- interpretácia identity a jedinečnosti kvalít územia, a to tak pre návštevníkov, ako aj pre domácich obyvateľov,
- toky turistov, ktoré regulované do rovnomernej návštevy všetkých častí parku posilnia rovnomerné vyťaženie územia i jeho technickej vybavenosti,
- hľadanie možností revitalizácie lokálnej ekonomiky rozvojom miestnych výrobných i zvykových tradícií.

Zásady a princípy organizácie turistického ruchu v území voliť tak, aby rešpektovali zásady formulované v Medzinárodnej charte kultúrneho turizmu¹⁴. Taktiež by sa mali rešpektovať princípy UNESCO-MAB Programu¹⁵ – na zachovanie biodiverzity a udržateľného rozvoja ekonomiky aj územia.

Špecifické programy a produkty cestovného ruchu pripravovať s ohľadom na:

- perspektívne cieľové skupiny, t.j. skupiny ľudí zaujímavých sa o prírodu a kultúru, pričom obľubujú zážitkové aktivity (mladí ľudia, rodiny s deťmi, študenti zaradení do kultúrnych a vzdelávacích podujatí, seniori zúčastňujúci sa kultúrnych a vzdelávacích podujatí)
- marketingový mix, keď v balíku služieb budú prevažovať aktivity a služby prítiažlivé pre vytypované želané cieľové skupiny návštevníkov,
- budovanie špecifickej turistickej infraštruktúry, t.j. zariadení a vybavenosti, ktorá vytvorí podmienky pre rozvoj a realizáciu aktivít v súlade s novou „misijnou“ funkciou parku (napr. pozemná lanovka na prepravu návštevníkov z pobrežnej zóny do vrcholovej zóny parku, planetárium, arborétum, amfiteáter, turistické občerstvovacie a nové ubytovacie kapacity a pod.)

4.5. Prínosy projektu

¹⁴ ICOMOS Charter for Cultural Tourism. <http://www.icomos.org/tourism/charter.html>

¹⁵ Podrobnejšie pozri: http://www.biosphere-research.ca/bibliography_MAB.htm

Overili sa organizačné aj metodologické postupy pri navrhovaní komplexného programu zachovania a aktívneho využívania kultúrneho dedičstva najvyššej hodnotovej kapacity, v tom najmä:

- a) spoločné riešenie úlohy špecialistami z rôznych odborností, keď ich práca bola permanentne vzájomne previazaná: profesne úzko špecializované pohľady sa porovnávali, neraz konfrontovali, no nakoniec vždy vzájomne obohatili,
- b) synergické pôsobenie jednotlivých úzko špecializovaných sektorov a ich vzájomný vplyv na viacero problémových faktorov. Podrobný popis navrhovaných opatrení a ich podmienok je v záverečnej príručke projektu¹⁶,
- c) schopnosť prenosu skúseností a ich rozvoj na princípe analogických podmienok a postupov.

5. ZÁVERY

pre možné využitie (použitie) v iných podobných projektoch

Projekt Smart History sa realizoval v území, ktoré je dokladom zmyslupnej ľudskej práce v prírodnom prostredí. Takéto prostredie sa zvykne nazývať aj kultúrna krajina. Na rozdiel od prírodnej krajiny, kde dominantné procesy samočinne riadi Matka Príroda, v prostredí kultúrnej krajiny prevzal iniciatívu rozvoja už dávno v minulosti človek. Dané (disponibilné) prírodné prostredie začal pretvárať tak, aby zlepšil podmienky svojho života i obživy. V procese tvorby dômyselne rešpektoval prírodné zákony - výsledné dielo sa stalo integrálnou súčasťou prírody. Zároveň bolo článkom aktívne regulujúcim nielen život svojho tvorcu, ale celý novo vytvorený systém prírodného prostredia.

Príkladov podobných postupov je vo svete veľa.

Veľa je aj prípadov opustenia tradičných postupov – z dôvodov nedostatočnej hospodárskej efektívnosti. Spravidla až s odstupom času sa ukáže, že opustený tradičný systém plnil aj ďalšie dôležité spoločenské funkcie – také, ktoré zachovať je v záujme aj súčasnej spoločnosti. Vtedy treba hľadať nové, zmeneným podmienkam adekvátne cesty, spôsoby a nástroje, ktoré umožnia unikátnu lokálnu situáciu technicky zachovať, avšak z iných pohľadov a inými prostriedkami, než boli tie tradičné.

Projekt Smart History môže byť inšpiráciou práve v takých prípadoch, keď predmetom ochrany a nového spoločenského využitia sú ľudské diela:

- v minulosti vyvinuté pre špecifické podmienky územia, alebo výroby,
- v toku histórie overené ako perfektne fungujúce,
- v súčasnosti z hospodárskych dôvodov opustené, no stále obsahujúce aktívny potenciál historického odkazu pre dnešnú, aj budúcu generáciu.

Záujem cieľavedome zastaviť degradujúci trend takýchto pamiatok rodí záujem o poznanie a využitie skúsenosti z iných. Tak aj projekt Smart History môže byť inšpiráciou a poučením pre iné lokality a iných riešiteľov.

Z metodologického hľadiska je inšpiratívne možné využiť:

- organizačnú schému projektu, v tom najmä:
  - o multidisciplinárnu súčinnosť rôznych profesií a vedných odborov
  - o medzinárodnú kooperáciu
    - v pozícii medzinárodnej interakcie
    - v pozícii národných pohľadov
    - v prostredí univerzitných pracovníkov
  - o brainstormingový prístup k riešeniu prostredníctvom návrhových workshopov s verejnou prezentáciou a diskusiou s lokálnymi obyvateľmi

¹⁶ Vydal Parco Nazionale delle Cinque Terre, Riomaggiore 2005, prístupný tiež na: www.smarthistory.it

- metodickú schému a postupy projektu (zámery, ciele projektu / techniky, postupy a nástroje / rozloženie úloh alebo kompetencií, právomocí, príslušností / pracovné postupy /...
- inšpiratívne, resp. analogicky využitý princíp komplexného informačného systému – ako nástroja účinne prevádzajúceho všetky navrhované, aj realizované aktivity v sledovanom území.

Projekt Smart History aj vďaka podpore Európskej komisie dokázal, že zachovanie vysokohodnotného kultúrneho dedičstva je možné aj za podmienky jeho ďalšieho aktívneho využívania. Vyžaduje si to „len“ dobrú vôľu a ochotu v spolupracujúcej súčinnosti ísť za jedným cieľom – ktorým je práve ZACHOVANIE tých autentických prejavov a hodnôt kultúrneho dedičstva, ktoré ho zaradili do najvyššej výberovej kategórie ľudských výtvorov.

Použitá literatúra:

- DE NAYER, A. (ed.) : *From Smart History towards Common European Heritage by Preservation Model of Cinque Terre National Park, Joint International Project Handbook*, Parco Nazionale delle Cinque Terre, Riomaggiore (Italy), 2005. www.smarthistory.it
- GREGOR, M., MIKITA, O., KAPUSTÍK, I.: A Conceptual Guideline to Design an Information System for Smart History Project. In: Student Research Conference 2005, (ed. M. Bieliková) FIIT STU Bratislava 2005, ISBN 80-227-2217-0. S. 213-218
- POŽGAY, J.: *Lesy v Národnom parku Cinque Terre*, rukopis 2005, 20 s.
- CALLEGARI, F. : *Sustainable development prospects for Italian coastal cultural heritage : a Ligurian case study*. In : *Journal of cultural Heritage*, 4(2003), s. 49-56
- CASAVECCHIA, A., SALVATORI, E. : *La storia e la pietra - il parco dell'uomo vol.2*, Parco Nazionale delle Cinque Terre, Tipografia Toscana s.r.l., 2003
- CZECH-SLOVAK STATE TECHNICAL NORM: ČSN – STN 01 8025 *Značenie turistických chodníkov (Marking of Tourist Paths)*, Praha – Bratislava 1989
- DOHNÁNY, B., VODRÁŽKA, P. (ed.): *Priestorové plánovanie v územiach so špecifickým režimom (Instruments, Tools and Methods of Spatial Planning in the Areas with Specific Regimes)*. Central European Training Centre in Spatial Planning, Bratislava, Newcastle upon Tyne, Grenoble, Hannover, vydavateľ (Editor) ROAD Bratislava, 2001
- FINKA, M.: *Interdisciplinárne aspekty vývoja priestorovej kvality systémov osídlenia (Interdisciplinary aspects of spatial quality development in settlement systems)*, ROAD Bratislava, 2001
- GIRANI, A. : *Guida alle Cinque Terre*, Sagep, Genova, 1992.
- GUIDANO, G. : *Le Cinque Terre e la costa dal Tino a Moneglia*, Sagep, Genova, 1979.
- ICOMOS Charter for Cultural Tourism. <http://www.icomos.org/tourism/charter.html>
- JAŠŠO, M.: *City marketing: searching for corporate identity*. In: ALFA Spectra 1/2003, ISSN 1135-2679, s. 19-26
- RUSSO, A. P., VAN DER BORG, J.: *Planning consideration for cultural tourism: a case study of four European cities*. In: *Tourism Management* 23 (2002) 631-637

BARDKONTAKT 2006

REHABILITÁCIA HISTORICKÉHO JADRA MESTA PORTO – SVETOVÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA UNESCO.

Doc. Ing. arch. Pavel Gregor, PhD. - FA STU Bratislava

REHABILITÁCIA HISTORICKÉHO JADRA MESTA PORTO – SVETOVÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA UNESCO.

Doc. Ing. arch. Pavel Gregor, PhD. - FA STU Bratislava

História

Najstaršie historické dokumenty o meste Porto sa viažu na príchod Rimanov v roku 137 n.l. a pôvodný názov mesta Cale. Medzi rokmi 284 a 288 sa stará Hispánia rozdelila na päť provincií pod správou Diokleciána, z ktorých piata – Galícia mala na svojom území aj Cale. Rimania si na území dnešného mesta postavili pevnosť na mieste, kde ich obchodná cesta pretínala rieku Douro. Rímska nadvláda sa skončila v roku 409 inváziou Germánov. Okolo roku 417 tu vzniká nová pevnosť obohnaná múrmi a osídlenie dostáva názov Cale Castrum Novum (Nový hrad Cale). Na nábřeží rieky existoval súčasne Portus Cale (prístav Cale), čo bol pôvod názvu Portucale. Aj hrad dostal neskôr toto pomenovanie, ktoré od konca 4. storočia označuje mesto, rovnako ako od 9. storočia kraj Portucale, ktorý sa v 12. storočí mení na Portugal.

S príchodom kresťanstva sa Portucale stáva diecézou (okolo r. 582). O tri roky neskôr dobyl mesto vizigótsky kráľ Leovigild a územie ostáva pod nadvládou vizigótov až do r. 716, keď je obsadené Maurami. V pol. 8. storočia, po návrate asturijského kráľa Alfonza I., sa mesto stáva strediskom šírenia kresťanstva. V roku 1115 udelila mestu slobodu kráľovná Tereza a v roku 1120 venovalo Porto sídlo biskupovi, ktorý mu na oplátku udelil prvé mestské výsady v roku 1123.

Portugalské meno mesta – Porto, sa objavuje v kronikách až v 13. storočí, keď vzniklo portugalské kráľovstvo. Zjednodušenie mena Portucale na Porto vyplývalo zo snahy rozlíšiť názov mesta a krajiny. V 14. a 15. storočí sa vedenia mesta ujíma trieda obchodníkov, ktorá kontroluje námorný obchod. Hlavnou komoditou obchodu už v tomto období bolo veľmi známe a nenapodobiteľné portské víno. Mesto malo styky s najvýznamnejšími európskymi prístavmi, ako boli Barcelona, Valencia, La Roche, Rouen, Antverpy a ďalšie. Významný rozvoj mesta nastáva v 18. storočí, keď vzniká Kráľovská spoločnosť vínného poľnohospodárstva. Rozvíjajúci sa obchod sa stáva zárodkom vznikajúcich kolónií iných národností v meste, predovšetkým anglických obchodníkov. Ich príspevím mesto prosperuje a rozkvitá, s odrazom vo významnej barokovej architektúre talianskeho staviteľa Nasoniho. V 19. storočí, aj zásluhou priemyselnej revolúcie, sa mesto stáva dôležitým obchodným a priemyselným strediskom. Zakladajú sa v ňom nové továrne v susedstve s bývaním silnej strednej vrstvy na nových uliciach. Priemysel priťahol množstvo nových obyvateľov z krajiny, ktorí boli dôvodom vzniku typických „ostrovov“ ako zvláštnej odpovede mesta na riešenie problému ich bývania. Prirodzeným dôsledkom rozvoja mesta, ktoré sa nemohlo zastaviť na brehu rieky Douro, bola výstavba viacerých veľkolepých mostov, z ktorých Ponte Luis I. postavil Gustáv Eiffel šesť mesiacov pred svojou smrťou. 20. storočie prinieslo mestu morský prístav v Leixoes a začiatok obnovy centra po roku 1910.

Súčasnosť

Neopakovateľnú atmosféru a genius loci mesta tvoria nielen výnimočná architektúra sakrálnych objektov, z ktorých vynikajú katedrála, kostol sv. Františka a kláštor Serra do Pilar, a významné solitéry svetskej architektúry (radnica, Palác de Bolsa), ale predovšetkým urbanistická skladba neraz až pitoresknej obytnej zástavby na prilahlých kopčekoch po oboch stranách rieky Douro, ktoré sú prepojené majestátnymi historickými aj modernými mostami.

Rehabilitácia mesta

Demokratická revolúcia v apríli 1974 postavila mestskú samosprávu pred potrebu vyrovnaniejšieho rozvoja mesta, ktorý sa začal s prijatím prvého územného plánu. Ihneď po revolúcii sa začala urbanistická rehabilitácia. Najvypuklejším problémom sa ukázal akútny nedostatok bytov ako dôsledok dlhodobej urbánnej, sociálnej, ekonomickej a morálnej degradácie historického jadra. Zriadili sa špeciálne komisie pre každú štvrť a odborná organizácia CRUARB (Výbor pre urbánnu obnovu územia Ribeira – Barredo), ktorá sa venovala nielen urbanistickému plánovaniu a architektonickému projektovaniu, ale aj vytváraniu sociálnych nástrojov na podporu rehabilitácie historického územia. CRUARB začal svoju činnosť ako vládny výbor pre systematickú obnovu územia Barredo. V rokoch 1976 až 1981 sa každý rok obnovilo viacero budov, až napokon v roku 1982 sa rehabilitácia najviac degradovaných blokov ukončila. Počas renovačných prác sa pôvodní obyvatelia vysťahovali, aby sa

následne po obnove vrátili. Na základe výnimočne kladne hodnotených výsledkov práce pokračovali aj v ďalších štvrtiach, tentoraz už v priamej koordinácii mesta. Celková plocha územia, ktorej sa rehabilitácia dotkla, bola viac ako 90 ha. Žilo tu asi 20 000 obyvateľov vo vyše 3200 budovách. V osemdesiatych rokoch sa v súvislosti so zlou ekonomickou situáciou proces rehabilitácie čiastočne zastavil. Je zaujímavé, že v tomto období nemalo historické jadro plán obnovy, ktorý by pokrýval celé jeho územie. Cieľom začatých procesov bolo predovšetkým zisťovať najkritickejšie situácie, nie požiadavka hlbokých analytických mechanizmov, ktoré by určovali perspektívne priority. Program sa riadil programom zásahov pre jasne vymedzené územia, na úrovni štvrtí, resp. blokov. Pozitívom takéhoto prístupu bolo, že životné podmienky sa neuveriteľne zlepšili, obnovené miesta si však zachovali pôvodný charakter prostredia a života v ňom.

Až v súčasnosti sa pripravujú územné plány s podrobnejšou mierkou pre celé historické mesto, ktoré vyplývajú z požiadavky definovania priestorovej a funkčnej stratégie nových zásahov. Tieto sa začínajú venovať nielen jednotlivým objektom, ale aj verejným priestorom, zohľadňujúc aj požiadavky narastajúceho turistického ruchu.

Ťažisko aktivít mesta sa sústreďovalo na objekty v jeho vlastníctve. V súčasnosti sa však obracajú aj k objektom v súkromnom vlastníctve, ktorých majitelia síce majú dostatok finančných prostriedkov na obnovu, nie však možnosti na presťahovanie pôvodných obyvateľov – nájomníkov. V týchto prípadoch sa mesto snaží o odkúpenie objektov a ich perspektívnu obnovu.

Obyvateľstvo

K pozitívam procesu rehabilitácie historického jadra Porta patrí predovšetkým snaha nemeniť radikálne pôvodné obyvateľstvo, ktoré bolo chápané ako neoddeliteľná súčasť autenticity stredovekého mesta, postupne ovplyvneného priemyselnou revolúciou, tradičným obchodom a dielňami, ale i kultúrnym turizmom. Na rozdiel od väčšiny európskych miest, v Porte nedošlo po vojne k odlivu obyvateľstva do okrajových častí. Historické jadro si tak dodnes zachovalo „ľudské dedičstvo“ ako jednu zo základných hodnôt, ktorá musí byť zachovaná.

Obchod a ostatné sektory

Na rozdiel od bývania, ostatné funkcie jadra sa výrazne zmenili. Zamestnanosť bola negatívne ovplyvnená predovšetkým zánikom obchodného prístavu v 60-tych rokoch 20. storočia, na druhej strane rehabilitácia a obnova mesta so sebou priniesla rozvoj reštaurácií, nočného života a zriadenie množstva nových kultúrnych aktivít a služieb pre turizmus. Život bol prinavrátený aj rieke, vďaka obnove nábregia, eliminácii fyzických a administratívnych bariér a vzniku nových možností pre zábavu, turizmus a športové aktivity.

Implementácia nových funkcií mala dva ciele: otvorenie centra celému mestu a zároveň zlepšenie podmienok pre obyvateľov, viac príležitostí na ich zamestnanie a lepšiu prácu.

Vďaka bohatstvu architektonických pamiatok, ich kultúrno-historických hodnôt, ale aj jasnému programu obnovy, bolo historické jadro mesta Porto v roku 1996 zapísané na Listinu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO (neskôr rozšírené aj o južné nábregie rieky Douro a časť Vila Nova de Gaia s jej vinnými vinicami, rovnako ako s kláštorom Serra do Pilar).

Pri vstupe do nového milénia v roku 2001 vyhlásila Rada Európy Porto (popri mestách, ako sú Praha, Paríž a Krakov) za jedno z „hlavných európskych miest kultúry“. Aj toto vyznamenanie poukázalo na význam a vysokú úroveň medzinárodného uznania, ktoré mesto svojou aktivitou dosiahlo.

BARDKONTAKT 2006

DIGITÁLNY MODEL MESTA BARDEJOV A JEHO VYUŽITIE PRI PLÁNOVANÍ ROZVOJA MESTA

Doc. Mgr. Jaroslav Hofierka, PhD. - Fakulta humanitných a prírodných vied PU Prešov

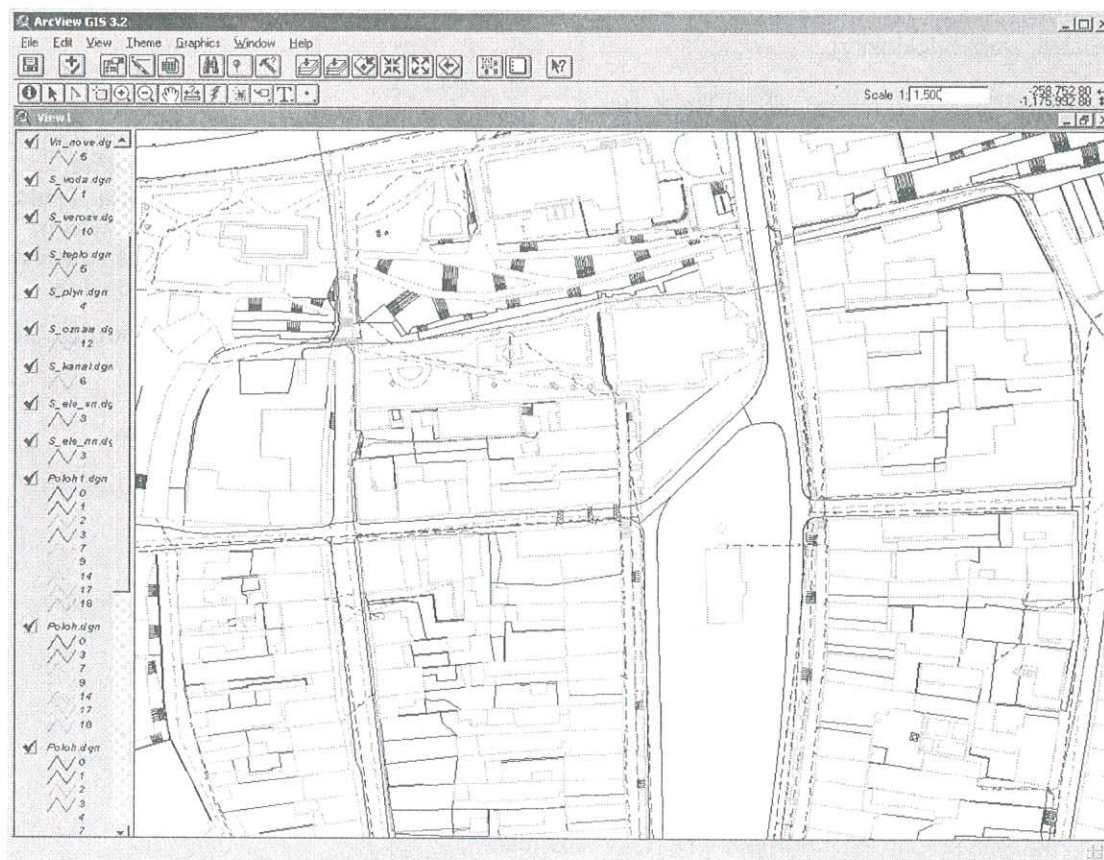
- minimalizácia nákladov pri aktualizácii územného plánu, spracovaní geometrických plánov a pri príprave projektov pre investičnú výstavbu a rekonštrukciu pamiatkových objektov,
- skvalitnenie služieb v oblasti cestovného ruchu, tvorba orientačných plánov,
- finančný príjem za predaj digitálnych mapových podkladov a mapových výstupov.

Na plnenie týchto úloh sa v súčasnosti využívajú tieto geografické údaje:

Digitálna technická mapa mesta

Digitálna technická mapa mesta (DTMM) je podrobná technická mapa mesta vo vektorovom formáte obsahujúca polohopis, výškopis a inžinierske siete (Obr. 1). V súčasnosti má mesto k dispozícii 99 mapových listov digitálnej technickej mapy (DTM) mesta v mierke 1:500 pokrývajúcich väčšiu časť územia mesta (cca 750 ha). Zatiaľ nie je k dispozícii digitálna technická mapa pre mestské časti Bardejovská Nová Ves, Dlhá Lúka, Bardejovská Zábava a niektoré ďalšie okrajové časti mesta, ako sú napr. Mihaľov a záhradkárske oblasti. 40 mapových listov bolo získaných prevedením pôvodných analógových - papierových máp prevažne z obdobia začiatku 80-tych rokov do digitálnej podoby (najmä centrum mesta a sídliská Obrancov mieru a Družba) a zvyšok (59 mapových listov) priamym geodetickým meraním v teréne v priebehu rokov 1995 až 1997 (Moliterka, Vinbarg, Bardejovské Kúpele).

Aktualizácia je realizovaná najmä zhromažďovaním a zapracovávaním lokálnych geodetických meraní ako sú napríklad porealizačné zamerania stavieb, podklady pre projekty, geometrické plány a reambulácie (aktualizácie) vybraných území. Takisto za účelom efektívnej tvorby, aktualizácie a využitia DTMM mesta Bardejov mesto uzatvorilo niekoľko zmlúv o tvorbe a využití digitálnej technickej mapy mesta Bardejov s firmami spravujúcimi infraštruktúrne siete na území mesta (napr. elektrické, plynárenské, vodárenské, telekomunikačné siete a pod.). Problémom zostáva nedostatočná reálna spolupráca a výmena údajov so správcami sietí.

Obr. 1. Digitálna technická mapa mesta Bardejov

Vektorová katastrálna mapa

Vektorová katastrálna mapa (VKM) je mapa zobrazujúca stav katastra nehnuteľností, t.j. hranice parcel, čísla parcel, budovy a súpisné čísla budov (Obr. 2). Patrí k najviac využívaným digitálnym podkladom v rámci ISÚ mesta. Bola získaná digitalizáciou existujúcich katastrálnych máp v mierke 1:1000. Táto grafická časť katastrálnych údajov bola previazaná s číselno-textovou databázou získanou zo Správy katastra v Bardejove na základe zmluvy s katastrálnym odborom OkÚ v Bardejove. Katastrálne územie (KÚ) Bardejova je pokryté na cca 90%, avšak prevzaté katastrálne mapy sú už dosť zastaralé. Aktualizácia databázy prebieha zapracovávaním zmien podľa údajov zo Správy katastra Bardejov. V prípade dokončenia digitálnej VKM na Správe katastra, ktorá je súčasťou tvorby Registra obnovennej evidencie pozemkov (ROEP) pre katastrálne územia Bardejov, Dlhá Lúka, Bardejovská Nová Ves by sa tieto údaje mali v plnom rozsahu preberať do systému MsÚ. Nevyhnutnosť využitia údajov z katastra nehnuteľností vyplýva z toho, že MsÚ je správcom dane z nehnuteľnosti.

Rastrová mapa pôvodného pozemkového katastra

V spojení s vektorovou katastrálnou mapou (t.j. súčasnou katastrálnou mapou) predstavuje veľmi silný a užitočný nástroj pre prácu pracovníkov MsÚ. Táto mapa je nutne potrebná na riešenie majetkovo-právnych vzťahov v kombinácii s pozemnoknižným operátom. Podkladom na ich vytvorenie boli kópie 32 máp pôvodného pozemkového katastra v mierke 1:2880 zapožičaných zo Správy katastra Bardejov. Naskenované rastre boli afinnou transformáciou prevedené do súradnicového systému S-JTSK. Keďže VKM a rastrová mapa pôvodného pozemkového katastra sú v rovnakom súradnicovom systéme a sú v digitálnej forme môžu vykonávať nakladania (prekryty) týchto máp za účelom identifikácie pôvodných a terajších vlastníkov pozemkov napriek tomu, že originálne mapy sú v rôznych mierkach (Obr. 2).

Obr. 2. Prekrytie vektorovej katastrálnej mapy a mapy pôvodného pozemkového katastra

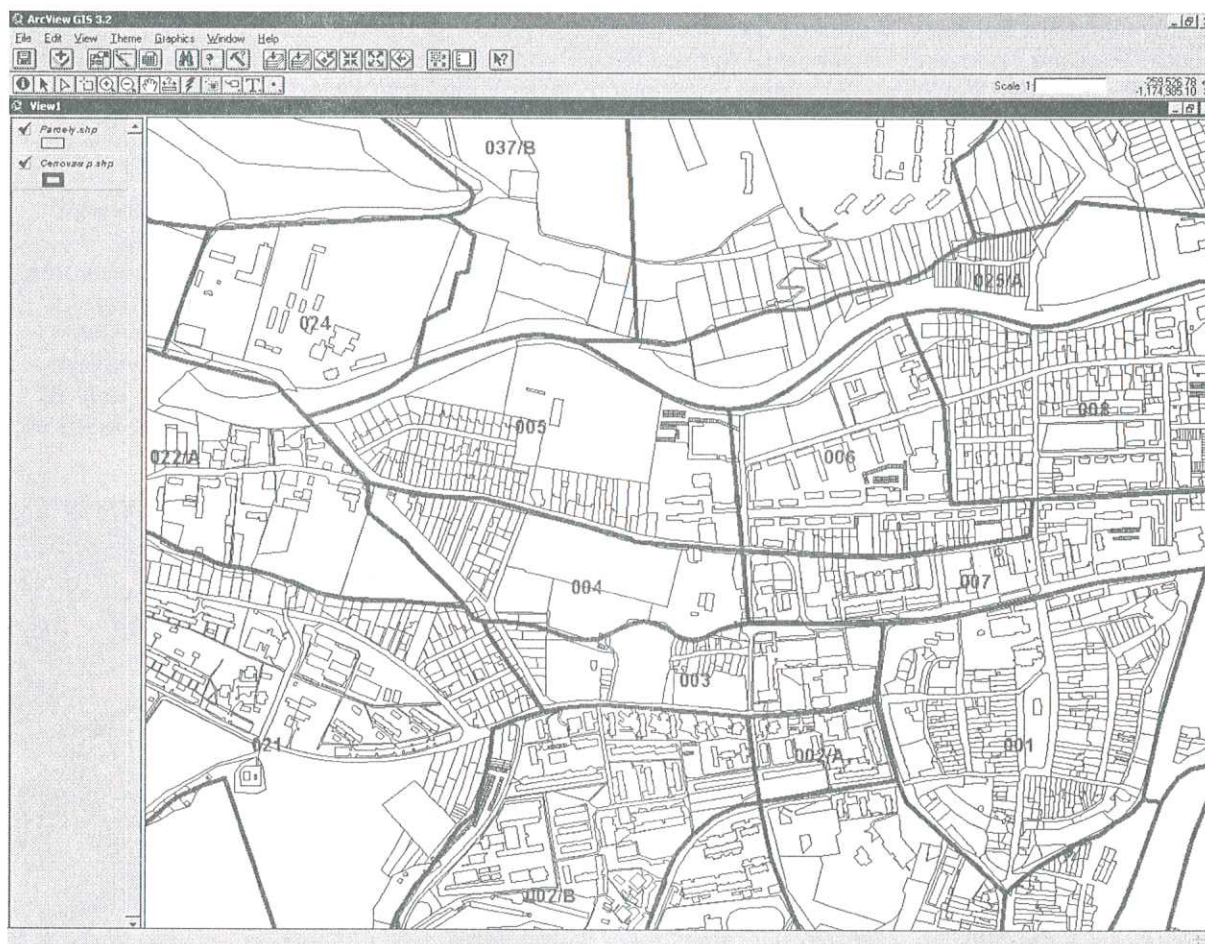
Cenová mapa

Digitálna cenová mapa je vytvorená na základe schválených cenových oblastí pre predaj a prenájom pozemkov na území mesta. Hranice oblastí boli geometricky vyrovnané vzhľadom na skutočný priebeh hraníc pozemkov. Umožňuje automatizovaný výpočet hodnoty mestských pozemkov. Služi aj

na výpočet ceny nehnuteľností, ako podklad pre projektovanie investičných zámerov a územné plánovanie (Obr. 3).

Ako podklad pre tvorbu digitálnej cenovej mapy bola použitá grafická časť materiálu „Bodová diferenciácia územia mesta Bardejov“. Išlo o zákres cenových oblastí (urbanistických sčítacích obvodov) do kópií máp v mierke 1:10 000, výslednú tabuľku bodového hodnotenia a tabuľku schválených cien pozemkov.

Obr. 3. Cenová mapa (hrubšie čiary s kódmi v centre oblastí) a vektorová katastrálna mapa

Digitálny územný plán

Územný plán bol spracovaný do digitálnej formy na základe spracovania grafických a písomných materiálov o schválenom územnom pláne mesta. Jeho význam spočíva predovšetkým v zjednotení viacerých samostatných mapových príloh a v jeho geometrickom vyrovnaní na skutočný priebeh hraníc pozemkov (t.j. určila sa jednoznačná príslušnosť pozemkov k jednotlivým zónam). Jeho digitálna forma značne uľahčí a zlacní prípravu zmien a doplnkov územného plánu ako aj prípravu mapových výstupov pre poslancov MsZ, resp. pri zadávaní urbanistických štúdií (Obr. 4). V súčasnosti prebieha proces tvorby nového územného plánu mesta.

Obr. 4. Digitálny územný plán mesta

Digitálne lesohospodárske mapy v mierke 1:10 000

Digitálne lesohospodárske mapy (LHP) boli získané digitalizáciou existujúcich LHP máp. Ich základným účelom je evidencia mestských lesov a identifikácia vlastníctva na základe máp pôvodného pozemkového katastra, t.j. nakladanie máp v rôznych mierkach.

Digitálna ortofotomapa

Digitálna ortofotomapa s rozlíšením 25 cm (Obr. 5) je výsledkom meračského leteckého snímkovania územia mesta v mierkach 1:4 000 a 1: 15 000 v apríli roku 1998 firmou Eurosense, s.r.o. (Hofierka, 1999). Cieľom bolo získať úplné pokrytie územia mesta (nielen intravilán, ale aj časť extravilánu) tak, aby mesto malo k dispozícii hodnotné geografické informácie k jednému časovému momentu (povonateľnosť rôznych častí mesta). Špecifickými cieľmi tvorby ortofotomapy bolo:

1. Chýbajúce mapové podklady z okrajových častí mesta, časová nezosúladenosť, zastaranosť niektorých údajov
2. Možnosť aktualizácie a doplnenia existujúcej digitálnej mapy mesta (obr. č. 5)
3. Využitie DOM pri riešení majetkovo-právnych sporov (obr. č. 6)
4. Evidencia a stav mestských komunikácií a zelene
5. Stanovenie spôsobu využitia súkromných pozemkov na daňové účely (zmena druhu pozemku)

Použitie digitálnej ortofotomapy MIS-e predstavuje významný prínos v oblasti presnosti, kvality a informačnej bohatosti údajov v ISÚ mesta Bardejov.

Obr. 5. Digitálna ortofotomapa a vektorová katastrálna mapa

Mapa stavieb

Táto vektorová mapa vznikla v roku 2002 ako aplikácia digitálnej ortofotomapy a terénneho prieskumu. Obsahuje všetky objekty na celom území mesta v mierke 1: 5 000.

Aplikácie

Využitie geografických údajov obsiahnutých v ISÚ mesta Bardejov je mnohoraké. Medzi základné využitie v súčasnosti patrí riešenie majetko-právnych záležitostí (evidencia majetku mesta, vysporiadavanie vlastníctva pozemkov, príprava dokumentácie na predaj pozemkov vo vlastníctve mesta), správa dane z nehnuteľnosti (zmena využitia pozemku, kontrola právneho a skutkového stavu vo využití pozemku - nesúlad hraníc, evidencia nehnuteľností), územné plánovanie a príprava investičných projektov (príprava dokumentácie pre prípravu priemyselných parkov, plánovanie rozvoja infraštruktúry), evidencia zelene, miestnych komunikácií, hydrantov, volebných obvodov a iné. Využitie geografických údajov je najmä vo forme mapových podkladov, prípadne sa využívajú základné priestorové operácie GIS-u: nakladanie máp, meranie plochy, dĺžok, kartografické výstupy. V ďalšom období je potrebné využiť bohaté analytické možnosti GIS-ov, ktoré umožňujú priniesť nové informácie aplikáciou špecifických metód priestorovej analýzy a modelovania (Hofierka, 2003). Medzi nové možnosti aplikácie geografických údajov o území mesta môžeme zaradiť tieto aplikácie:

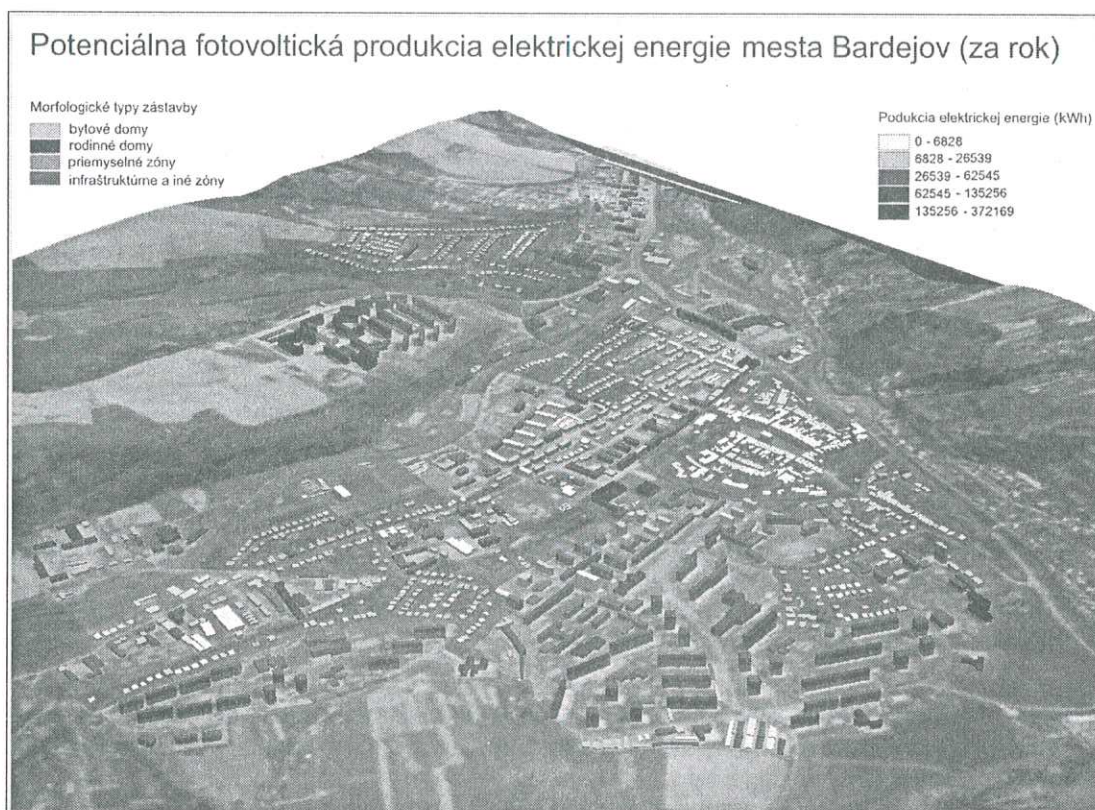
- sociálno-demografické analýzy obyvateľstva (napr. plánovanie počtu materských a základných škôl, vybavenosť službami vzhľadom na počet a vek obyvateľov zóny mesta)
- analýza potenciálu sociálno-ekonomického rozvoja jednotlivých častí mesta

- analýza environmentálnych problémov (evidencia divokých skládok, znečistenie ovzdušia a vody v konkrétnych lokalitách)
- sledovanie dopravnej situácie (priepustnosť križovatiek a ciest počas dňa)
- plánovanie finančných nákladov pri údržbe ciest, chodníkov a verejnej zelene (prepočet nákladov na m², tvorba rozpočtu mesta)
- tvorba ochranných zón okolo ciest, vodných tokov (protipovodňová ochrana, ekologické opatrenia proti znečisťovaniu vodných tokov)
- volebné obvody, príslušnosť k strediskám komunálnych služieb
- evidencia policajných staníc, kriminálnych činov, kontrolných trás
- evidencia pamiatkovo chránených objektov, základná charakteristka, kontakty na vlastníka, správcu, obmedzenia vo využívaní objektu a pod.
- virtuálne prehliadky mesta pomocou realistickej 3-D vizualizácie mesta, tvorba online a multimediálnych propagačných materiálov

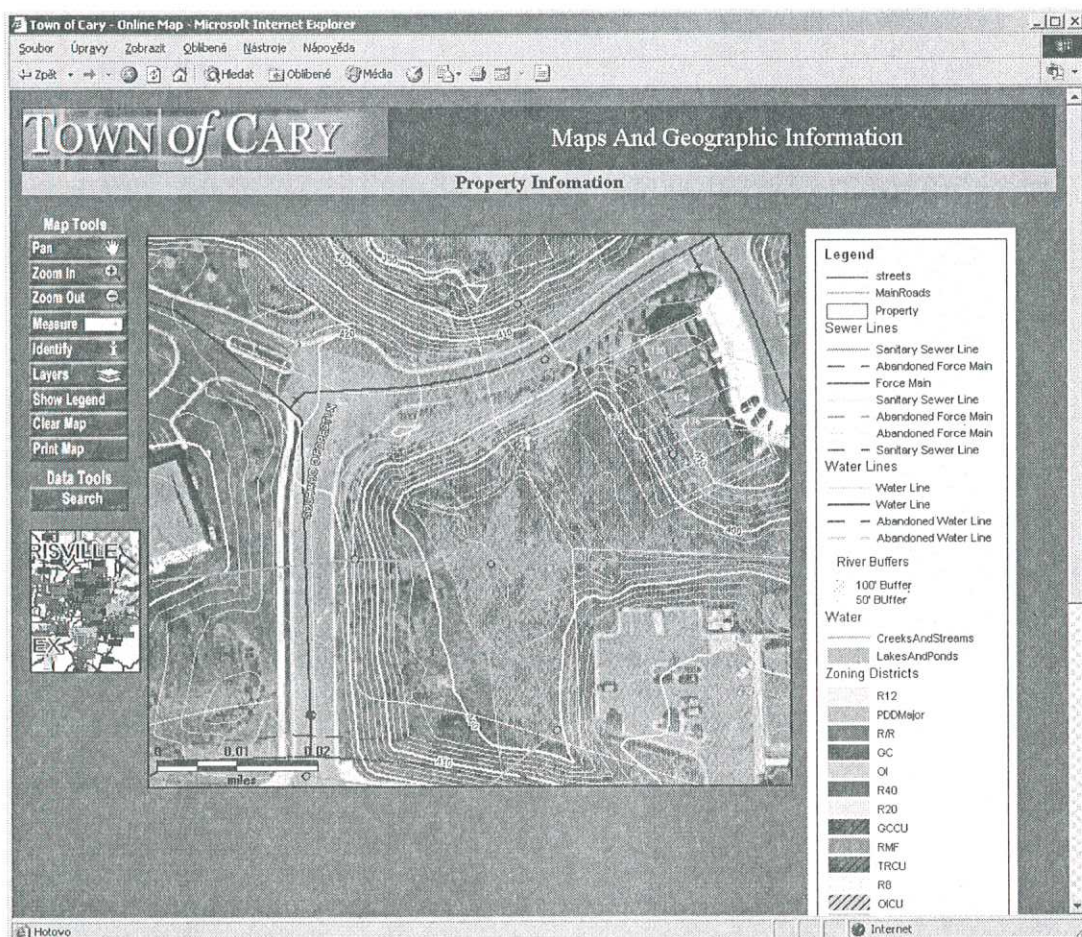
Tieto aplikácie vyžadujú použitie špecifických analytických funkcií GIS-ov pre priestorové operácie, čo zvyšuje nároky na kvalifikáciu obsluhy systému. Na druhej strane však prináša vyššiu pridanú hodnotu vo vzťahu k realizovaným investíciám do ISÚ mesta.

Príkladom sofistikovaného využitia geografických údajov o území mesta je analýza potenciálu budov mesta z hľadiska možnej aplikácie technológie slnečných panelov na výrobu elektrickej energie alebo slnečných kolektorov na výrobu teplej vody (Obr. 6). Uvedená aplikácia je výsledkom tvorby trojrozmerného (3-D) modelu mesta z existujúcich podkladov a mapovania výšok budov laserovým diaľkometerom.

Obr. 6. Trojrozmerný (3-D) model mesta a jeho aplikácia v oblasti obnoviteľných zdrojov energie (slnecná energia)

Rozvoj internetu a webových aplikácií priniesol aj nové možnosti v komunikácii geografickej informácie o území mesta. Hoci v našich pomienkach ešte nie je bežné, aby sa tento typ informácií poskytoval na webe mesta, v zahraničí, predovšetkým v USA táto technológia prispieva k zlepšovaniu služieb občanom a ich lepšej informovanosti. Príkladom môže byť mesto Cary v štáte Severná Karolína v USA (Obr. 7), <http://www.townofcary.org/depts/midept/gis/gismainpage.htm>. Občan prostredníctvom štandardného webového prehľadávača (napr. Internet Explorer) si môže prezrieť mnoho dôležitých informácií o území mesta (napr. volebné obvody, vlastníctvo pozemkov, priebeh inžinierskych sietí, ochranné zóny a pod.). Na strane mesta je potrebné zriadiť mapový server, ktorý je nadstavbou existujúceho GIS-u a v ňom uložených geografických údajov. Údaje je možné si prezerať, alebo aj zadávať základné operácie a dopyty na obsah mapy.

Obr. 7. Webový GIS samosprávy mesta Cary, USA (pozemky, inžinierske siete a ochranné zóny, v pozadí ortofotomapa)

Pri práci oddelení MsÚ a mestských podnikov je možné veľmi efektívne využiť aj technológie zberu geografických údajov. Napríklad technológia GPS umožňuje veľmi efektívny zber informácií o pohybe osobných alebo nákladných vozidiel, presné a rýchle zameranie havarijných situácií, alebo pri tvorbe mapových náčrtov investičných plánov. Pri správe majetku mesta (napr. lesy, mestská zeleň komunikácie) je možné použiť aj mobilné technológie s GIS-om (Obr. 8), ktoré pomocou počítača do ruky umožňujú priebežne kontrolovať stav v teréne, zadávať nové údaje do počítača priamo v teréne (poloha je zaznamenávaná automaticky pomocou GPS). V prípade havarijných situácií (napr. povodňové stavy) je možné zabezpečiť online prenos údajov do centrálnej databázy pomocou mobilného telefónu.

Obr.8. Mobilný GIS v teréne

Záver

Digitálne modely miest majú nezastupiteľnú úlohu v plánovaní ich rozvoja. Prostredníctvom geografických informačných systémov sa v nich obsiahnuté geografické informácie môžu využiť temer vo všetkých aspektoch činnosti samosprávy, od riešenia základnej agendy oddelení až po rozhodovacie procesy týkajúce sa strategického rozvoja mesta. Evidencia a správa objektov pamiatkovo chránených zón miest je súčasťou týchto možností. Zároveň však táto technológia umožňuje lepšiu informovanosť občana a tiež návštevníka mesta, čo prispieva k lepšej propagácii a komunikácii historických a kultúrnych klenotov mesta. Na príklade mesta Bardejov, ale aj iných miest v zahraničí, sme predstavili niekoľko možností úspešnej aplikácie technológie geografických informačných systémov a digitálnych modelov miest.

Literatúra

Hofierka, J., Repáň, P. (1997): Informačný systém územia Bardejova. Slovenský geodet a kartograf 2/97, pp. 12-16.

Hofierka, J. (1999): Využitie ortofotomapy v mestskom informačnom systéme. Zborník 3. ročníka semináru „Zber údajov pre územné informačné systémy“. Progres CAD Engineering, s.r.o. Prešov. CD-ROM a http://www.pce.sk/clanky/body_ortofoto.htm.

Hofierka, J. (2003): Geografické informačné systémy a diaľkový prieskum Zeme. Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, Prešov, p. 115.

BARDKONTAKT 2006

VLKOLÍNEC PAMIAŤKOVÁ REZERVÁCIA ĽUDOVEJ ARCHITEKTÚRY

Igor Streit – Mesto Ružomberok, správca Vlkolínca

VLKOLÍNEC PAMIATKOVÁ REZERVÁCIA ĽUDOVEJ ARCHITEKTÚRY

Igor Streit – Mesto Ružomberok, správca Vlkolínce

Vlkolíneec - živá obec pamiatkovej rezervácie ľudovej architektúry, ktorá bola Slovenskou vládou roku 1977 vyhlásená za pamiatkovú rezerváciu s cieľom trvalo chrániť kultúrne hodnoty tejto lokality a ako neporušený sídelný celok, ktorý z hľadiska rovnorodosti nemá porovnateľný súbor domov v rámci stredoeurópskeho územia bol zapísaný do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva, (výbor svetového dedičstva UNESCO schválil zápis Vlkolínce 11. decembra 1993 v Kolumbijskom meste Cartagene).

Zapísanie do zoznamu potvrdzuje výnimočnosť a univerzálnu hodnotu kultúrnych alebo prírodných lokalít, ktoré vyžadujú ochranu v prospech celého ľudstva.

Vlkolíneec je svahová obec a leží v nadmorskej výške 718 m n. m. v juhovýchodnom výbežku Národného parku Veľká Fatra, v bočnom údolí Revúckej doliny, na južnom úpätí vrchu Sidorovo, ktorý Vlkolínceania od pradávna nazývali Žiar 1099 m n. m., v okolí s členitými vápencovými terasami (v blízkom okolí obce Vlkolíneec sú prírodné pamiatky, geologické útvary, Dogerské skaly, Vlčia skala, Krková skala) a vzácna flóra (vlhké biotopy) a fauna, Vlkolíneec je vzdialený od Ružomberka asi 10 km úzkou cestou cez mestskú časť Biely Potok.

Prvá písomná zmienka o obci je z roku 1376, keď sa spomína ako jedna z ulíc mesta Ružomberok a dodnes je jeho súčasťou.

Podľa písomných zmienok Vlkolíneec dosiahol najväčšieho rozmachu v roku 1869, keď tu žilo 345 obyvateľov v 82 domoch. Počas druhej svetovej vojny obec z časti vyhorela. Obyvatelia sa živili tradičným podhorským poľnohospodárstvom a drevorubačstvom a po vojne začali postupne chodiť do zamestnania v meste.

V súčasnosti je obec stále živá s počtom 36 stálych obyvateľov, bývajúcich v 18 – tich domoch z celkového počtu 47 domov. Ostatné domy sa využívajú ako rekreačné objekty.

Vďaka periférnej polohe zostal nielen historický charakter sídla a okolitej prírody, ale aj vonkajší vzhľad objektov a vnútorné usporiadanie väčšiny domov. Vlkolíneec je hromadnou obcou dvojradovej ulicovky s dlhými dvormi priechodnými do políček.

V zozname pamiatkového fondu je zapísaných celkom 73 objektov. Vzácny stavbami obce sú zrubová zvonica z roku 1770, zrubová studňa v minulosti jediný zdroj pitnej vody z roku 1860 a murovaný kostol Navštívenia Panny Márie z roku 1875. V tesnej blízkosti kostola je obecný cintorín so zachovalými kamennými a kovovými náhrobnými krížmi. V obci je aj muzeálny objekt - Rolnícky dom, Liptovského múzea v Ružomberku, s expozíciou pôvodného bývania, používania predmetov v domácnosti, v poľnohospodárstve. Vo Vlkolínci bola tiež škola, ktorá zabezpečovala vzdelávanie pravdepodobne už od 17. storočia.

Terajší Vlkolíneec je plne integrovanou súčasťou mesta Ružomberok. V území sú vybudované inžinierske siete prístupové cesty, vodovod, kanalizácia s čističkou odpadových vôd, silno-slaboprúdový rozvod a pouličné osvetlenie. Vybudované siete umožňujú plnohodnotný život na trvalé bývanie aj rekreačné účely. Všetky služby zabezpečované Technickými službami mesta sa vykonávajú prioritne k danej lokalite.

Mesto Ružomberok na svoje náklady zabezpečuje dopravu občanov a detí Vlkolínce. Pre návštevníkov Vlkolínce slúži espresso a informačné centrum v hornej časti obce je obchod s ubytovaním a príležitostným občerstvením. Ubytovanie vo Vlkolínci je zabezpečované aj na súkromí v štyroch objektoch.

V obci Vlkolíneec vzniklo v marci 2001 Občianske združenie Vlkolíneec, z podnetu obyvateľov Vlkolínce a jeho okolia, na základe udržiavania a oživovania ľudových zvykov, tradícií a obnovu kultúrnych pamiatok. Občianske združenie určitým morálnym spôsobom dohliada aj na zachovanie

identity tohto vidieckeho osídlenia, aby nedošlo k ohrozeniu tejto výnimočnej lokality svetového dedičstva nežiaducimi aktivitami rôzneho druhu. V spolupráci so správou Vlkolínca podieľa sa na obnove kultúrneho dedičstva pre vyžitie tohto potenciálu v cestovnom ruchu so zameraním na ekologickú a kultúrnu turistiku.

Občianske združenie tiež prevádzkuje turistickú ubytovňu v objekte požiarnej zbrojnice.

Mesto Ružomberok sleduje a zabezpečuje grantovú podporu na udržiavanie a obnovu kultúrnych pamiatok a za posledné obdobie 3 rokov sa podarilo z týchto finančných prostriedkov radikálne obnoviť cca 10 objektov.

Mesto sa snaží získavať finančné prostriedky aj na podporu zachovania ľudových zvykov, remesiel a kultúrnych tradícií. Od roku 2005 sa vo Vlkolínci uskutočňujú raz mesačne podujatia v tomto duchu.

Výhľadovo plánujeme skvalitniť služby tým, že formou náučného chodníka s rozhl'adňou priblíži návštevníkom pamätihodnosti záujmovej lokality.

Plánuje sa vybudovanie nového dopravného systému pozemnou lanovkou, čo prispeje k atraktivnosti prostredia, vyrieši zamestnanosť pre obyvateľov Vlkolínca a rozšíri infraštruktúru v oblasti stravovania a ubytovania pre návštevníkov Vlkolínca.

BARDKONTAKT 2006

SVETOVÉ DEDIČSTVO A PREDBEŽNÝ ZOZNAM NA ZÁPIS DO ZOZNAMU SVETOVÉHO DEDIČSTVA /UNESCO/.

Ing. arch. Ľubica Pinčíková, Pamiatkový úrad SR Bratislava

SVETOVÉ DEDIČSTVO A PREDBEŽNÝ ZOZNAM NA ZÁPIS DO ZOZNAMU SVETOVÉHO DEDIČSTVA /UNESCO/.

Ing. arch. Ľubica Pinčíková, Pamiatkový úrad SR Bratislava

Úvodom považujem za nevyhnutné objasnenie základného pojmu svetového dedičstva. **Svetové dedičstvo** je definované v Dohovore o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva (ďalej Dohovor), v článku 1 – svetové kultúrne dedičstvo¹, citujem:

„Na účely tohto Dohovoru sa budú za "kultúrne dedičstvo" považovať:

pamiatky: architektonické diela, diela monumentálneho sochárstva a maliarstva, prvky alebo štruktúry archeologickej povahy, nápisy, jaskynné obydlia a kombinácie prvkov, ktoré majú výnimočnú univerzálnu hodnotu z hľadiska dejín, umenia alebo vedy;

skupiny budov: skupiny oddelených alebo spojených budov, ktoré majú z dôvodu svojej architektúry, rovnorodosti alebo umiestnenia v krajine výnimočnú univerzálnu hodnotu z hľadiska dejín, umenia alebo vedy;

lokality: výtvyry človeka alebo kombinované diela prírody a človeka a oblasti zahŕňajúce miesta archeologických nálezov majúce výnimočnú univerzálnu hodnotu z dejinného, estetického, etnologického alebo antropologického hľadiska.“

V článku 2 je definované svetové prírodné dedičstvo, tomu sa v svojom príspevku nebudem venovať.

Základnou charakteristikou pre zápis do Zoznamu svetového dedičstva (Zoznamu SD) je teda **výnimočná univerzálna hodnota**.

Výnimočná univerzálna hodnota je kultúrna a/alebo prírodná hodnota pamiatky, skupiny budov, resp. lokality (ďalej len lokality /objektu/), ktorá je taká mimoriadna a tak presahuje národné hranice, že je dôležitá pre súčasné a budúce generácie celého ľudstva. Permanentná ochrana tejto lokality, tohto dedičstva, má najvyššiu dôležitosť u medzinárodnej komunity ako celku².

Členské štáty Dohovoru môžu predložiť nominácie lokalít (kultúrnych a/alebo prírodných), u ktorých predpokladajú, že majú výnimočnú univerzálnu hodnotu.

Kritériá pre udelenie hodnotenia výnimočná univerzálna hodnota³

Tieto kritériá boli pôvodne formálne prezentované ako dve odlišné sady, zostavy kritérií: kritériá (i) – (vi) pre kultúrne bohatstvo a (i) – (iv) pre prírodné bohatstvo. Šieste výnimočné zasadanie Výboru svetového dedičstva sa rozhodlo spojiť týchto desať kritérií⁴:

Lokalita má výnimočnú univerzálnu hodnotu vtedy, keď spĺňa nasledovné kritériá:

Lokalita musí:

- (i) reprezentovať dielo /výtvor/ ľudského tvorivého génia;
- (ii) prejavovať dôležitú vzájomnú výmenu /prienik/ ľudských hodnôt, presahujúcu čas alebo pokrývajúcu kultúrnu oblasť sveta, pri vývoji architektúry alebo technológie, pamiatkového umenia, plánovania miest alebo vzhľadu krajiny;
- (iii) prinášať výnimočnosť alebo prinajmenšom výnimočnú vlastnosť kultúrnej tradície alebo civilizácie, ktorá žije alebo už zanikla;
- (iv) byť výnimočným príkladom typu budovy, architektonického alebo technologického súboru alebo krajiny ktorá znázorňuje významné etapy ľudskej histórie;
- (v) byť výnimočným príkladom tradičného ľudského osídlenia, využitia pôdy alebo mora, ktorý je reprezentatívny v danej kultúre a/alebo ľudskej interakcie s prostredím, zvlášť keď sa to stalo zraniteľné v dôsledku vplyvu nevratných zmien;
- (vi) byť priamo alebo sprostredkovane spojený s udalosťami alebo životnými tradíciami, s ideami alebo vierovyznaniami, s umeleckými a literárnymi prácami výnimočnej univerzálnej dôležitosti. (Výbor sa domnieva, že toto kritérium by malo byť prednostne použité, ale pri súčasnom aplikovaní ostatných kritérií).

¹ http://www.pamiatky.sk/puc/dohovor_skd.pdf

² Basic text of the 1972 World Heritage Convention, 2005 Edition, UNESCO 2005, strana 46

³ Ako 2, článok 77, str.52 - 53

⁴ Rozhodnutie Výboru svetového dedičstva 6 EXT.COM.5.1.,

- (vii) obsahovať výnimočné prírodné úkazy alebo oblasti výnimočnej prírodnej krásy a estetické dôležitosť;
- (viii) byť výnimočnými príkladmi reprezentujúcimi veľké etapy vývoja zeme, vrátane rekordného života, dôležitých geologických procesov prebiehajúcich vo vývoji krajiny alebo pri dôležitých geomorfnych a fyziografických vlastností.
- (ix) byť výnimočným príkladom reprezentujúcim podstatné prebiehajúce ekologické a biologické procesy pri evolúcii a vývoji pevniny, čerstvej vody, pobrežného a morského ekosystému a skupín rastlín a živočíchov;
- (x) obsahovať najdôležitejšie a podstatné prírodné habitaty pre súčasné zachovanie biologickej odlišnosti vrátane tých, ktoré obsahujú ohrozené druhy výnimočnej univerzálnej hodnoty z pohľadu vedy alebo ich zachovania.

Uznanie výnimočnej univerzálnej hodnoty lokality, podľa vybraných kritérií, sa musí spájať s podmienkami **integrity a autenticity** a taktiež s odpovedajúcou **ochranou** a adekvátnym **riadiacim systémom** pre zabezpečenie jej zachovania.

Autenticita⁵

Lokality /objekty/ predkladané v rámci kritérií (i) až (vi) musia spĺňať podmienky autenticity, ako boli definované na Narskej konferencii v roku 1994⁶.

Konštatovanie autenticity musí potvrdiť stupeň, v ktorom sa práve autenticita lokality /objektu/ nachádza, alebo autenticita musí byť vyjadrená pomocou podstatných atribútov.

Integrita

Všetky lokality /objekty/ nominované na zápis do Zoznamu svetového dedičstva musia odpovedať podmienkam integrity.

Integrita je miera úplnosti a prepojenia prírodného a/alebo kultúrneho bohatstva a jeho atribútov. Skúmanie podmienok integrity preto vyžaduje potvrdenie rozsahu do akej miery daná lokalita /objekt/:

- a) zahŕňa všetky prvky potrebné pre vyjadrenie jeho výnimočnej univerzálnej hodnoty;
- b) je takého zodpovedajúceho rozmeru /veľkosti/, aby zabezpečil úplnú reprezentáciu tých rysov a procesov, ktoré sú v súlade s hodnotami lokality /objektu/, na základe ktorých bola do Zoznamu zapísaná;
- c) dostatočne odoláva nevhodnému vplyvu vývoja a/alebo zanedbania.

Toto musí byť prezentované v konštatovaní integrity.

Pre objekty nominované na základe kritérií (i) až (vi) fyzický vzhľad objektu a jeho podstatné rysy **by mali byť v dobrom stave** a vplyv postupného zhoršovania by mal byť kontrolovaný.

Ochrana a riadenie lokalít svetového dedičstva musí zaručovať, že výnimočná univerzálna hodnota, podmienky integrity a autenticity v dobe zápisu sú stále udržiavané v dobrom stave alebo sa v budúcnosti zlepšia.

Všetky lokality /objekty/ zapísané do Zoznamu SD musia mať zodpovedajúcu ochranu a riadenie.

Hranice pre účinnú ochranu

Vyznačenie hraníc je podstatná požiadavka pri zabezpečovaní účinnej ochrany nominovaného objektu. Hranice musia byť vymedzené tak, aby poskytovali plné vyjadrenie výnimočnej univerzálnej hodnoty a integrity a autenticity danej lokality /objektu/.

Ochranné pásma

Pre vhodné zachovanie lokality /objektu/ musia byť, všade, v každom prípade, zriadené adekvátne ochranné pásma a musí byť jednoznačne vysvetlená ako ochranná zóna chráni výnimočnú univerzálnu hodnotu lokality /objektu/.

Riadiaci systém

⁵ Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, World Heritage Centre, WHC-2005/WS/1, <http://www.pamiatky.sk/puc/opguide05-en.pdf>

⁶ Narská konferencia, záverečný dokument o autenticite, 1.- 6. novembra 1994, Nara, Japonsko

Každá nominovaná lokalita /objekt/ musí mať vhodný riadiaci plán alebo iný dokumentovaný riadiaci systém, ktorý musí stanovovať ako a akými nástrojmi je zabezpečená ochrana jej výnimočnej univerzálnej hodnoty. Účelom riadiaceho systému je zabezpečenie efektívnej ochrany pre súčasné a budúce generácie.

Účinné riadenie zahŕňa dlhodobý cyklus a akcie zo dňa na deň uskutočňujúce sa pre ochranu, zachovanie a prezentáciu nominovanej lokality /objektu/.

V niektorých prípadoch nemôže byť vypracovaný riadiaci plán alebo iný manažérsky systém včas a pritom objekt je už nominovaný na zápis do Zoznamu SD. Dotknuté štátne strany musia v tom prípade vyjadriť, kedy taký manažérsky plán alebo systém bude k dispozícii a ako štát navrhuje mobilizovať požadované finančné zdroje pre prípravu a implementáciu nového riadiaceho plánu alebo systému. Štát musí taktiež poskytnúť ďalšie dokumenty (napr. operačný plán), ktoré budú zabezpečovať riadenie miesta až dovtedy, kým nebude finalizovaný riadiaci plán.

Tam, kde vnútorné kvality nominovanej lokality /objektu/ sú deštruované aktivitou ľudí a ešte platia kritériá jedinečnej univerzálnej hodnoty a podmienky autenticity alebo integrity, akčný plán záchrany musí byť predložený s nominačným súborom. Ak tento nebude realizovaný v tom čase, ako navrhol štát, tak lokalita /objekt/ bude považovaný Výborom SD za vyňatý zo Zoznamu SD.

Štát je zodpovedný za implementáciu účinných riadiacich aktivít pre lokalitu /objekt/ SD v úzkej spolupráci s manažérmi objektu a ďalšími partnermi a majiteľmi, ktorých sa týka riadenie objektu.

Primerané, udržateľné využitie

Štát a partneri musia zabezpečiť, že primerané, udržateľné využitie nebude mať negatívny dopad na výnimočnú univerzálnu hodnotu, integritu a autenticitu objektu.

Predbežný zoznam na zápis do Zoznamu svetového dedičstva /UNESCO/⁷.

Predbežný zoznam obsahuje návrhové listy tých lokalít /objektov/, ktoré sú umiestnené na území odpovedajúceho štátu a ktoré považuje za vhodné pre zápis do Zoznamu SD. Štáty by doň mali zahrnúť tie lokality /objekty/, ktoré považujú za kultúrne a/alebo prírodné bohatstvo výnimočnej univerzálnej hodnoty a ktoré zamýšľajú nominovať v priebehu nasledujúcich rokov.

Nominácie do Zoznamu SD nemôžu byť a **nie sú posudzované**, ak nominovaný objekt nebol zaradený do Predbežného zoznamu príslušného štátu.

Štát predkladá Predbežný zoznam na sekretariát Výboru SD najneskôr jeden rok pred predložením akejkoľvek nominácie. Štáty sú vyzvané prehodnotiť a opätovne predložiť ich Predbežný zoznam najmenej každých desať rokov.

Návrhový list má obsahovať názov lokality /objektu/, geografickú polohu, stručný popis a potvrdenie jej **výnimočnej univerzálnej hodnoty**.

Ak návrhový list obsahuje všetky potrebné údaje, potom bude zaregistrovaný na Sekretariáte Výboru SD a predložený odpovedajúcemu poradnému orgánu pre informáciu. Zoznam všetkých návrhových listov je každoročne predložený Výboru SD a jeho sekretariát za konzultácie dotknutého štátu obnovuje záznamy v Predbežnom zozname.

Predbežný zoznam je k dispozícii na nasledujúcej webovskej adrese:

<http://whc.unesco.org/en/tentativelists>.

Predbežný zoznam Slovenskej republiky⁸ - lokalít vytipovaných na zápis do Zoznamu svetového dedičstva /UNESCO/:

Slovenská republika má 8 lokalít **kultúrneho** dedičstva zapísaných do Predbežného zoznamu SR lokalít vytipovaných na zápis do Zoznamu svetového dedičstva /UNESCO/.

⁷ Ako 5, časť II.C, článok 62 až 76

⁸ tzv. Tentative List

Tento výber je v súlade s aktuálnym smerovaním Výboru SD orientovaný najmä na spoločné návrhy s okolitými krajinami Českom, Maďarskom a Rakúskom. Do Centra SD bol zaslaný v roku 2002. Zámerom bolo zaradiť do zoznamu lokality, ktoré dokladajú viac ako 2000 rokov európskej histórie a predstavujú pestrú škálu kultúrneho dedičstva - kultúrnu krajinu s unikátnymi archeologickými náleziskami z rímskej doby, historickými jadrami miest ako sú Košice a Levoča spojená s jedinečným stredovekým rezbárskym dielom Majstra Pavla, rozsiahlu protitureckú pevnosť v Komárne, unikátny súbor gemerských a abovských kostolíkov so stredovekou nástennou maľbou, ako aj pamätník zviazaný s osobnosťou rabína, učiteľa, mysliteľa i spisovateľa Chatama Sófera v Bratislave.

Predbežný zoznam Slovenskej republiky:

- Drevená sakrálna architektúra v Karpatskom oblúku,
- Limes Romanus – rímske antické pamiatky na strednom Dunaji,
- Gemerské a abovské kostoly so stredovekými nástennými maľbami,
- Komárno – protiturecká pevnosť,
- Pamätník Chatama Sófera,
- Tokajská vinohradnícka oblasť, súbor vinohradníckych pivníc,
- Koncept šošovkovitého historického jadra mesta Košice,
- Rozšírenie lokality Spišský hrad a pamiatky okolia o Levoču a dielo Majstra Pavla na Spiši.rešov

Keďže týmto návrhom sa budú venovať ďalšie príspevky, len krátko zosumarizujem ich základnú charakteristiku pre zápis do Predbežného zoznamu - **výnimočnú univerzálnu hodnotu:**

Pamätník Chatama Sófera

Kritériá :

(iv) pamätník je výnimočným príkladom typu architektonického súboru starého židovského cintorína, ktorý ilustruje významné obdobie v histórii,

(v) je výnimočným príkladom sepulkárnej súčasti tradičného židovského cintorína, ktorá predstavuje židovskú kultúru zraniteľnú pôsobením nezvratných zmien,

(vi) je spätý s osobnosťou rabína, učiteľa, mysliteľa a učenca svojej doby Chatama Sófera, spomienkou a symbolom tejto výnimočnej osobnosti a zároveň je dokladom výnimočného úsilia o záchranu cintorína s náhrobníkom rabína v období antisemitizmu počas II. sv. vojny.

Porovnanie s inými podobnými lokalitami:

Pamätník Chatama Sófera je jedinečným dokladom dochovanej unikátnej časti židovského cintorína,

zároveň sa spája s výnimočnou osobnosťou rabína Chatama Sófera. V Európe je to najvýznamnejšia

pamiatka svojho druhu, početne navštevovaná veriacimi z celého sveta.

Komárno – protiturecká pevnosť

Kritériá :

(i) Celý novodobý pevnostný systém Komárna predstavuje z hľadiska historických forifikačných stavieb významnú pamiatku s relatívne dobre zachovanými objektami. Predmetom návrhu je prvá bastiónová pevnosť v európskom vnútrozemí, ktorá zohrala významnú historickú úlohu z hľadiska širšieho regiónu. Zároveň bola dôležitým dielom pevnostného staviteľstva s navrstvením viacerých vývojových etáp, predstavuje jedinečné umelecké dielo tvorivého génia. Svojimi rozmermi patrí medzi najväčšie pevnostné systémy svojho druhu na svete.

(ii) v priebehu dlhšieho obdobia v oblasti stredoeurópskeho regiónu predstavoval pevnostný systém Komárna významný vplyv na vývin pevnostnej architektúry,

(iii) je príkladom reliktnej alebo fosílnkej krajiny, v ktorej sa v minulosti evolučný vývoj už skončil. Jej významné charakteristické znaky sú však v materiálnej forme stále viditeľné.

(iv) je výnimočným príkladom architektonického súboru, ktorý ilustruje významné obdobie v histórii regiónu,

Porovnanie s inými podobnými lokalitami:

Keď berieme do úvahy celé obdobie budovania bastiónových opevnení (XVI. až XIX. storočie) nachádzame nespočetné množstvo pamiatok podobného charakteru na rôznych miestach vo svete. Sústredené sú najmä na území európskych krajín (na severe napr. Suomenlinna vo Fínsku a na juhu Valetta na Malte). Zo susedných štátov SR sú to napr. Jozefov a Terezín v Českej republike, Modlín a Torun v Poľsku a pod. Nachádzajú sa však aj v Mexiku a na viacerých pobrežných miestach Atlantického oceánu. Jedinečnosť tohto pevnostného však spočíva:

- vo veľkosti – rozsahu objektov, ktoré boli schopné pojať 200 000 člennú armádu, najsilnejšia a najväčšia habsburská pevnosť Rakúsko-Uhorskej monarchie – útočisko cisára,
- nikdy nebola dobytá – ani v období tureckých obliehaní v 16. storočí, ani počas revolučných rokov 1848-49,
- v navrstvení viacerých vývojových etáp budovania bastiónových pevností.
- v spôsobe technického ako aj architektonického riešenia a v relatívne dobrom stavebno-technickom stave.

Rozšírenie lokality Spišský hrad a pamiatky okolia o Levoču a dielo Majstra Pavla na Spiši

Kritériá :

(iv) historické jadro mesta Levoča, zhodnotené aj zachovanými významnými prácami neskorogotického rezbárstva vytvorených Majstrom Pavlom a jeho dielňou, spolu so Spišským hradom a pamiatkami okolia tvorí výnimočný pozoruhodný urbanistický súbor vojenských, politických a náboženských prvkov typu, ktorý bol v stredovekej Európe bežný, málokde sa však zachoval v natoľko úplnom a nezmenenom stave - ilustruje významné obdobie v histórii,

Porovnanie s inými podobnými lokalitami:

Spišský hrad a pamiatky okolia spolu s mestom Levoča a dielom Majstra Pavla predstavuje jeden z najväčších celistvo zachovaných tradičných ľudských osídlení v Európe. Samostatne by sa nemohol klasifikovať pre zápis do Zoznamu svetového dedičstva, nárok je však značne posilnený, pokiaľ sa vníma ako doplnenie skupiny, ktorá sa skladá z nezvyčajne úplného a zachovalého súboru vojenských, politických, náboženských a sociálnych prvkov, ktoré sú silne vzájomne previazané.

Tokajská vinohradnícka oblasť, súbor vinohradníckych pivníc

Kritériá :

(iii) Vinohradnícka krajina a osídlenie v Tokajskej oblasti je nositeľom výnimočného svedectva o kultúrnej tradícii, ktorá vznikla spojením viacerých vplyvov a kontinuálne pretrváva dodnes.

(v) Oblasť tokajských vinogradov je výnimočným príkladom tradičného roľníckeho osídlenia. Reprezentuje stáročia staré vinohradníctvo, ktoré sa stalo zraniteľným z dôvodu ekonomických zmien v 20. storočí.

Porovnanie s inými podobnými lokalitami:

Tokajský vinársky región je unikátny v porovnaní s inými vinárskymi oblasťami vďaka jedinečnosti svojho produktu - Tokajského vína. Krajina je v základe ovplyvnená nielen mnohotvárnou skladbou hrozna. Striktne predpísané kultivary pestované na viniciach, v spojení s ľudským a prírodným potenciálom, sú základnými faktormi, ktoré sa vytvorili a ustálili napriek všetkým okolnostiam a špecifikám krajiny. Ostatné regióny tohto druhu na Slovensku, či v Strednej Európe sú odlišné svojím základným produktom - vínom, ktoré nemôže byť porovnávané s Tokajom. Zvláštnou črtou Tokajského vinárstva sú vinne pivnice, unikátny systém, majúci svoj pôvod až v stredoveku.

- Návrh sa predkladá ako rozšírenie Tokajskej oblasti v Maďarskej republike⁹.

Drevená sakrálna architektúra v Karpatskom oblúku

⁹ Tokaj Wine Region Historic Cultural Landscape, <http://whc.unesco.org/en/list/1063>

Kritériá :

(iii) odhliadnuc od množstva regionálnych, resp. lokálnych špecifik je jedinečným príkladom syntézy dvoch veľkých kultúr - východnej a západnej, byzantskej a latinskej,

(iv) súbor drevených kostolov je výnimočným príkladom typu architektonického a technologického súboru, ktorý ilustruje významné obdobie v histórii krajiny a ktoré znázorňuje významné etapy ľudskej histórie;

Porovnanie s inými podobnými lokalitami:

Drevené sakrálne stavby sa vyskytujú v mnohých krajinách, kde prírodné podmienky zabezpečili drevo ako dostupný vhodný stavebný materiál. Jedinečnými však sú výrazové prostriedky vytvárajúce originálnu a jedinečnú drevenú architektúru v Karpatskom oblúku spolu s drevenými sakrálnymi stavbami v hraničnej oblasti Poľska a Ukrajiny, dokazujúcu styk východnej a západnej kultúry, symbiózu ľudového a profesionálneho staviteľstva, pretavenú do regionálnych zvláštností .

- Nomináciu predkladáme ako sériovú – pričlenenie už k zapísanému súboru drevených kostolov v Poľsku¹⁰.

Limes Romanus – rímske antické pamiatky na strednom Dunaji**Kritériá :**

(ii) Rímske kastely a tábory na Limese Romanuse v priebehu dlhšieho obdobia v strednej Európe predstavujú významný vplyv na vývin architektúry a urbanizmu,

(iii) - predstavujú svedectvo výnimočnej civilizácie, ktorá zanikla,

(iv) - sú výnimočným príkladom typu budovy a architektonického súboru, ktorý ilustruje významné obdobie v histórii rímskeho impéria na hraniciach s barbarikom,

(v) - sú výnimočným príkladom tradičného osídlenia, predstavujúceho určitú kultúru, ktoré sa stalo zraniteľné pôsobením nezvratných zmien.

Porovnanie s inými podobnými lokalitami:

Základ podunajskej limitnej cesty bol v línii **Carnuntum** (naúzemí dnešného Petronellu a Bad Deutsch – Altenburgu v Rakúsku/ - **Vindobona** /dnešná Viedeň/ - **Brigetio** /dnešný Szony/ - **Aquincum** /na území dnešnej Budapešti, Maďarsko/ položený už v r. 15 po Kr. Celá rímska hranica – Limes Romanus – slúžila ako prostredie pre pozvoľnú a nepretržitú výmenu civilizačných vymožeností germánskeho a vyspelejšieho rímskeho sveta. Obe lokality – **Kelemantia (Iža)** i **Gerulata (Bratislava – Rusovce)**, ktoré predstavujú charakteristické typy rímskych táborov, boli jej významnou súčasťou.

- Nomináciu predkladáme ako sériovú – pričlenenie už k zapísanému súboru Limes Romanus¹¹ v Nemecku a v Anglicku.

Koncept šošovkovitého historického jadra mesta Košice**Kritériá :**

(ii) v priebehu dlhšieho obdobia v kultúrnej oblasti regiónu typ šošovkovitého konceptu zástavby centra miest predstavoval významný vplyv na vývin urbanizmu,

(iv) historické jadro mesta je výnimočným príkladom typu zástavby, ktorá ilustruje významné obdobie v histórii rozvoja urbanizácie regiónu,

(v) je výnimočným príkladom tradičného osídlenia, ktoré sa stalo zraniteľné pôsobením nezvratných hospodársko-sociálnych zmien.

Porovnanie s inými podobnými lokalitami:

Obdobné typy zástavby historických jadier miest sa vyskytujú výlučne na východnom Slovensku, pričom Košice tvoria najväčšie a najzachovalejšie z nich.

Gemerské a abovské kostoly so stredovekými nástennými maľbami**Kritériá:**

(iv) stredoveké kostolíky s nástennými maľbami sú výnimočným príkladom typu architektonických súborov, ktoré ilustrujú významné obdobie v histórii. Hodnoty a jedinečnosť stredovekej maliarskej produkcie vo vidieckych kostoloch Gemera a Abova výrazne prekračujú hranice Slovenska. Ich

¹⁰ Wooden Churches of Southern Little Poland, zapísané do Zoznamu SD v roku 2003, <http://whc.unesco.org/en/list/1053>

¹¹ Frontiers of the Roman Empire, UK, Nemecko, <http://whc.unesco.org/en/list/430>

početnosť, ikonografická rozmanitosť a osobitá umelecko-výtvarná kvalita ich zaraďujú k významným článkom vo vývoji umenia na Slovensku v priamom kontexte s vývojom stredovekého umenia strednej Európy.

Porovnanie s inými podobnými lokalitami:

Ich osobitnou hodnotou v porovnaní s obdobnými kostolmi so stredovekými maľbami vo svete je osobitá umelecká individualita, prameniaca z miestnych dielní tvoriacich hlavne v 14. storočí, a prekrytím v období reformácie ich zachovanie takmer v intaktnom stave. V období stredoveku boli síce typické, avšak v súčasnosti patria medzi jedinečné.

O prípravu spoločnej česko-slovenskej nominácie veľkomoravských pamiatok do Zoznamu svetového dedičstva nás v minulom roku požiadalo Ministerstvo kultúry Českej republiky. Slovenská strana s predloženým návrhom súhlasila a navrhla do nominačného výberu veľkomoravských pamiatok zaradiť kostol sv. Margity Antiochijskej v Kopčanoch. Pamiatkový úrad SR pripravil návrhový list na zaradenie tejto lokality do Predbežného zoznamu „**Včasnostredoveké centrum Mikulčice – Kopčany**“, s tým, že spoločný návrh na zápis do Zoznamu SD má byť predložený Centru svetového dedičstva v roku 2007 s možným rozšírením o ďalšie slovenské, či české pamiatky v ďalšej vlne. Tento návrh bol zaslaný na Ministerstvo kultúry SR a po prerokovaní vo Vláde SR bude postúpený Centru svetového dedičstva. Napriek tomu, že ešte nie je oficiálne zaradený do Predbežného zoznamu, uvediem jeho základnú charakteristiku:

Včasnostredoveké centrum Mikulčice - Kopčany¹².

Kritériá:

(iii) - je najlepšie zachovaným centrálnym sídlom prvého známeho štátneho útvaru nachádzajúceho sa v 9. storočí pôvodne na území južnej a strednej Moravy a juhozápadného Slovenska – Veľkú Moravu. Veľkomoravské hradisko po svojom zániku nebolo intenzívne osídlené, preto je zachované v relatívne neporušenom stave. Okolo kostola sv. Margity zachovali pozostatky sídla, ktoré sú dokladom sociálnej, ekonomickej a politickej štruktúry organizovanej komunity v 9. storočí a jej transformácie v nových hospodársko-politických podmienkach 10. – 13. storočia.

(vi) - je výnimočným príkladom cirkevnej architektúry ako jediná, takmer intaktne zachovaná stavba svojho druhu. Dokumentuje významné obdobie v histórii regiónu. Nesie výnimočné dedičstvo kultúrnej tradície počiatkov kresťanstva na našom území. Z hľadiska historického kontextu ho možno označiť za XIII. kostol mikulčickej sídliskovej aglomerácie, ktorý ako jediná stojaca veľkomoravská murovaná stavba, poskytuje obraz o veľkomoravských sakrálnych stavbách.

(v) - ako súčasť a vynikajúci príklad vývoja prvých mestských útvarov u západných Slovanov je výnimočným príkladom tradičného osídlenia, ktoré sa stalo zraniteľné v dôsledku nezvratných zmien.

Porovnanie s inými lokalitami:

Včasnostredoveké centrum Mikulčice – Kopčany je v kontexte európskej archeológie výnimočne zachovanou predrománskou pamiatkou. Dokumentuje lokalitu, kde, na rozdiel od iných podobných sídliskových aglomerácií z tohto obdobia, vývoj v neskoršom období nepokračoval, čím sa stáva unikátnym a jedinečným, na rozdiel napr. od Starého Města pri Uherskom Hradišti, Olomouca /Česká republika a Nitra /na Slovensku/.

Kostol je ústredným objektom archeologického náleziska s dokladmi pôvodnej, cielenej urbanizácie relatívne samostatnej sídliskovej jednotky, ktorej vznik a funkcie bezprostredne súvisia s Hradiskom Mikulčice.

Aktuálny stav spracovania nominačných projektov na zápis do Zoznamu svetového dedičstva.

Pamiatkový úrad Slovenskej republiky dokončil nominačný projekt **Drevená sakrálna architektúra v Karpatskom oblúku¹³**. Projekt bol predložený na posúdenie Centru svetového dedičstva v júli 2006 ako sériová nominácia.

¹² Peter Baxa, spolupráca: L. Pinciková, PÚ SR, BRATISLAVA, jún 2006

Súbežne sa pripravuje i nominačný projekt **Limes Romanus – rímske antické pamiatky na strednom Dunaji**, ktorý Slovenská republika plánuje predložiť na posúdenie Centru svetového dedičstva v roku 2008 ako sériovú nomináciu.

Spoločne s Maďarskou republikou je pripravovaný i návrh na zápis do Zoznamu SD **Komárno – protiturecká pevnosť**.

Už dlhodobo Pamiatkový úrad SR spolupracuje s Maďarskom na výskume a dokumentácii stredovekých nástenných malieb v Karpatskej kotline, ktorého výsledky budú súčasťou spoločného nominačného projektu **Gemerské a abovské kostoly so stredovekými nástennými malbami**.

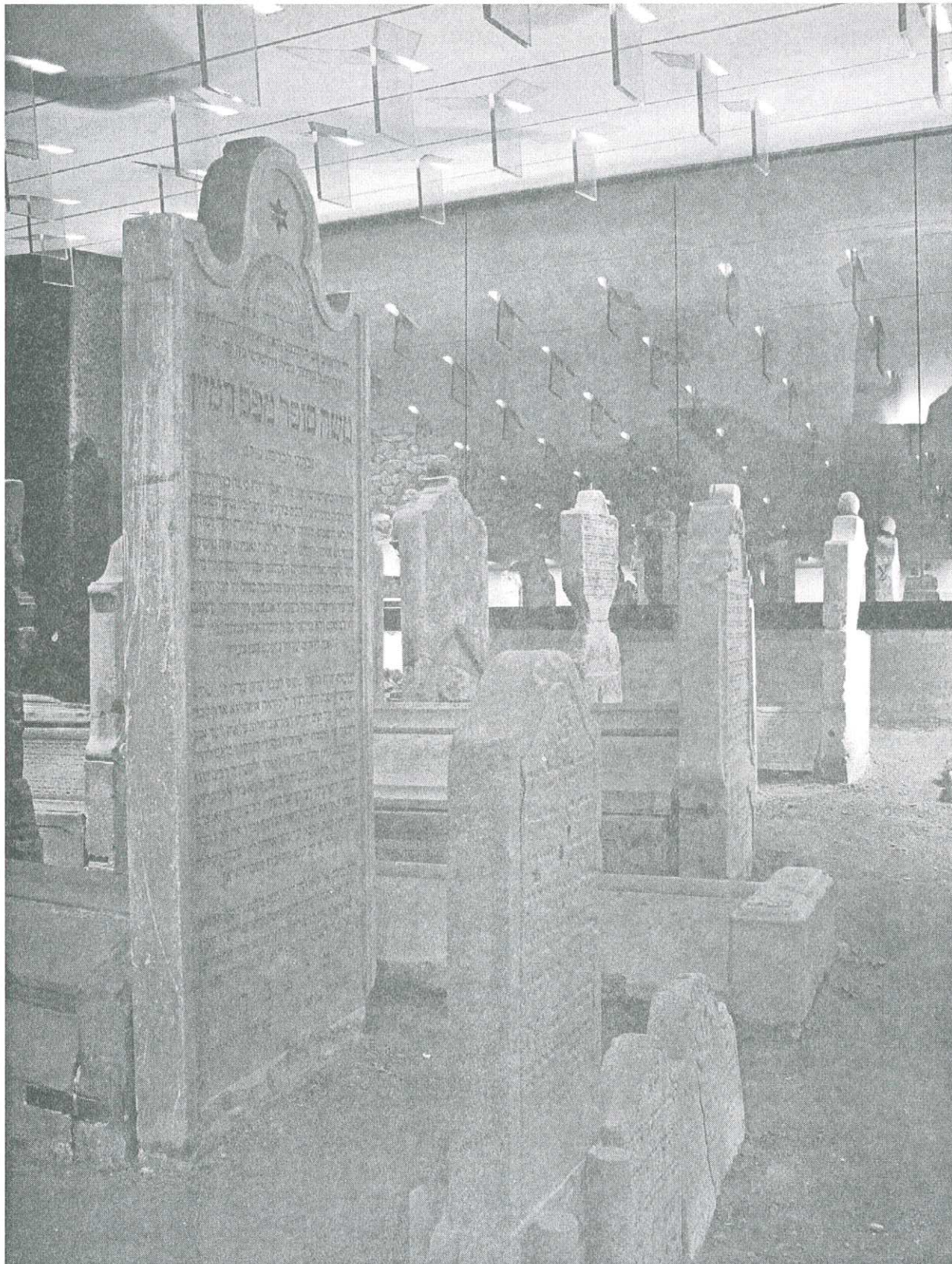
Záverom chcem zdôrazniť, že zapísanie lokality /objektu/ do Predbežného zoznamu ešte neznamená, že bude zapísaná do Zoznamu SD, k tomu je potrebné v prvom rade zabezpečiť adekvátnu ochranu, zachovanie, prezentovanie a odovzdávanie tohto dedičstva budúcim generáciám. Podpísaním Dohovoru o ochrane kultúrneho a prírodného dedičstva členské štáty uznali, že v prvom rade je toto **ich vlastnou povinnosťou** a za tým účelom urobia všetko - pri maximálnom využití svojich vlastných zdrojov, a tam, kde je to vhodné, spolu s medzinárodnou pomocou a spoluprácou. Návrhové listy sú však aj užitočným a dôležitým plánovacím nástrojom pre štáty¹⁴ a Výbor SD, pretože poskytujú údaje pre budúce nominácie. Slúžia aj na identifikáciu chýbajúcich lokalít (objektov) v Zozname SD a určenie priorít, ako aj na umožnenie spojenia prípadných podobných návrhov, ako i na porovnanie ich jedinečnej univerzálnej hodnoty navzájom.

¹³ Ing. Miloš Dudáš, PhD., spolupráca: V. Dvořáková, Ľ. Pinčíková: *Wooden Churches of the Slovak Part of Carpathian Mountain Area*, PÚ SR, Bratislava, 2006

¹⁴ Rozhodnutie Výboru SD 24 COM par.VI.2.3.2(ii), dokumenty WHC-04/28.COM/13.B I a II, <http://whc.unesco.org/archive/2004/whc04-28com-13b1e.pdf> a <http://whc.unesco.org/archive/2004/whc04-28com-13b2e.pdf>

BARDKONTAKT 2006

KREMNICA A TECHNICKÉ PAMIAHKY V JEJ OKOLÍ

Ing. arch. Nad'a Hrašková, PhD., Fakulta architektúry STU v Bratislave

KREMNICA A TECHNICKÉ PAMIATKY V JEJ OKOLÍ

Ing. arch. Naďa Hrašková, PhD., Fakulta architektúry STU v Bratislave

Témou nášho odborného príspevku je problematika účinnej ochrany a obnovy technických pamiatok kremnického regiónu. Na tomto poli sa vykonal už hodný kus práce, avšak cieľ tohto úsilia akoby sa stále viac prepadal do neznáma. Ambíciou autoriek príspevku je zdôrazniť akútnosť riešiť tento stav a nájsť v odbornej diskusii možnosti riešenia. Z veľkej miery hodnoty územia boli spracované v **Zásadách ochrany pre Pamiatkovú rezerváciu Kremnica a Pamiatkovej zóny „Územia banských diel v okolí Kremnice“** z roku 2003 a v materiáli **„Pamätihodnosti Mesta Kremnice“** z roku 2004 a 2005. Uvedené údaje a štatistické vyhodnotenie najlepšie zviditeľnia jedinečnosť Kremnice a nutnosť vnímať ju s rovnakou pozornosťou ako napr. Banskú Štiavicu, alebo iné mestá na Slovensku.

Stredoslovenský banský región, vymedzený B. Štiavicou, B. Bystricou, Kremnicou, Novou Baňou, Banskou Belou, Pukancom a Ľubietovou, sa do európskej (svetovej) histórie zapísal banskou činnosťou a produkciou drahých a farebných kovov. V období stredoveku najmä produkcia zlata z Kremnice tvorila okolo 80% európskej ťažby a to v najvyššej kvalite. Úspešné obchody sa prejavili na bohatstve a prosperite miest a regiónu a vytvorené hodnoty sú natrvalo nenahraditeľným kultúrnym dedičstvom nadregionálneho významu.

Situácia s prezentáciou technických pamiatok v Kremnici je dlhodobo viac ako neutešená. Pokiaľ sa napr. v Banskej Štiavici podarilo v tomto smere vykonať veľký kus práce, pamiatky baníctva – ťažby zlata - v kremnickej oblasti a ďalšie s tým súvisiace odvetvia, **široké spektrum technických diel a systémov**, by si zaslúžili väčšiu pozornosť

Jedná sa predovšetkým o:

- - **baníctvo** - už nálezom doložené v 10.stor. a s **1.písomnou správou** o prevode odvodňovacieho banského diela z roku 1385,
- antropogénna montánna krajina má prírodno-technické systémy reprezentované šachtami, štôľňami, **pingami, prepadliskami, odvalmi**, povrchovými lomami, odkaliskami a terasami po vodných kanáloch.
- celkový počet banských diel je zachytený v historických prameňoch, z toho niektoré sú ešte zachované:
  - **dedičné štôľne (3)**,
  - **šacht** cca 218 (Kremnica 90, Kremnické Bane 67, v okolí 62),
  - **štôľní** cca 144 (Kremnica 80, Kremnické Bane 26, v okolí 38),
  - z toho existujúce areály so zachovaným strojným zariadením sú
    - **šachta Ludovik**,
    - **šachta Ferdinand**,
    - **šachta IV.**,
    - **šachta Anna**,
    -
- **hutníctvo** – už roku 1442 bolo v Kremnici 40 mlynov a hút. Mlyny, stupy, huty, drviareň, úpravne sú zachované v historických prameňoch, **drviareň so zachovaným strojným zariadením a areál úpravne** (objekt mlynice so zachovaným strojným zariadením, flotácia) – **jediný na území bývalej ČSSR.**

1 Zvlášť upozorňujem na

- **minciarstvo a medailérstvo**

Z r. 1331 pochádza **prvá listina o kremnickej mincovni**, kedy bola zavedená stála razba zlatej mince a a daná do obehu. Od r. 1342 sa tu razili kremnické dukáty a Kremnica bola sídlom jedinej uhorskej mincovne. Od začiatku až do súčasnosti je Kremnická mincovňa stále v prevádzke. O vývoji jedinečnej ustanovizne hovorí jej technické zariadenie a výkony - razba kladivom, liatie

pásov a výkovky, označovanie mincí značkami C, cimentovna a skúšobníctvo, valcovanie cánov, strojné valcovanie, lisy, obrubovanie, žihacie pece, taviace pece, vysokofrekvenčné pece ne tavenie zliatin na mince,
 Z r. 1661-1753 pochádza **najstarší raziaci stroj**, ktorý je teraz v Múzeu mincí a medailí.
 V polovici 16. storočia boli položené **základy medailérstva**, a vzniklo umelecké remeslo výroby medailí i veľkých rozmerov.

Ďalej sú to:

- **mosty** – pôvodne gotické (základ), ďalej barokové a banské – oceľové (pôvodne drevené).
- **lesné hospodárstvo** – kam patrí mestská píla v Kremnici a v Turčeku, lesná železnica

2 Zvlášť upozorňujem na

- **vodohospodárske diela (Gróbňové vodovody a Turčekovský vodovod (18 km dlhý) zo 14. a 15. storočia)**

3 Zvlášť upozorňujem na

- **energetický systém** – prvá elektráreň bola v r.1894 vybudovaná ako komplex využitia vôd z Turca na kaskádové energetické vodné dielo so štyrmi stupňami hydroelektrární. V r. 1921 bola sprevádzková **podzemná vodná elektráreň (v hĺbke 245 m** - jedna z prvých v strednej Európe, doteraz fungujúca a dodávajúca mestu asi 10 % elektrickej energie), využívajúca vodný energetický systém od Kremnických Baní cez Kremnicu, ústiaci do Hrona Hlavnou dedičnou štôľňou pri Žiari nad Hronom.
- **manufaktúry** – továreň na šamotové kachle, na kameninový riad, garbiareň, fajkáreň, škatulkáreň, výrobná papiera a farby, kníhtlačiareň, drôtovňa, tehelňa, sódovkáreň, pivovar.
- **železničná trať Šalgotárján – Zvolen – Kremnica – Štubňa – Vrútky** (návrh z roku 1864) bola sprevádzkovaná 6. júna 1872 (na trati z Vrútok cez Kremnicu do Budapešti)¹.

K situácii ochrany technických objektov, areálov a chránených území na Slovensku môžeme uviesť, že máme tento dosiahnutý stav:

1. - zápis v zozname svetového dedičstva

Historické jadro Banskej Štiavnice s technickými pamiatkami blízkeho okolia bolo v roku 1993 zapísané do svetového zoznamu World Heritage UNESCO.

2. - register pamiatkovo chránených území (výpis len technických) v SR:

Na Slovensku máme 116 pamiatkovo chránených území, avšak len jedna (ďalšie zóny špeciálneho charakteru pripravuje Pamiatkový úrad Bratislava) – Pamiatková zóna „Územie banských diel v okolí Kremnice“ je zónou špeciálneho charakteru s ochranou krajinného územného celku so sústredením pamiatok baníctva, spracovania rudy a súvisiacim vodohospodárskym a energetickým systémom. Vyhlásenie zóny bolo pripravované od roku 1989 a prešlo štyrmi pripomienkovými konaniami. Vyhlásená bola Všeobecnou záväznou vyhláškou Krajského pamiatkového úradu v Banskej Bystrici č. 13/1999 dňa 26.marca 1999, nadobudla účinnosť dňa 19.mája 1999, po oznámení vo Vestníku vlády SR

¹ Ing. arch. Jarmila Maršálková – príspevok na konferencii s názvom „Priemyselné dedičstvo ako súčasť kultúrneho dedičstva na Slovensku“, ktorá sa konala v Medzeve 28.-29.septembra 2004

– ročník č.9 čiastka 3. Zóna sa nachádza na dvoch katastrálnych územiach – k. ú. Kremnica a k. ú. Kremnické Bane. V smere sever – juh je dlhá cca 5,5 km a v smere východ – západ cca 2 km.

3. - register nehnuteľných kultúrnych pamiatok (technických) v Kremnici a okolí:

Ústredný zoznam pamiatkového fondu SR eviduje v k. ú. Kremnica **164 NKP**, z toho **technických diel a stavieb** súvisiacich s banskou činnosťou je **28 NKP**. (napr. šachty a areály šachiet, štôlne, 3 dedičné štôlne, mincovňa presťahovaná na námestie v roku 1434, úpravňa rúd – s objektmi drviarňou rudy, mlynice a flotačnými pecami, taviarne, laboratória, luhovňa (bola zrušená ochrana), Turčekovský vodovod, kamenné mosty, sýpka na obilie, podzemná vodná elektráreň.

Pri spracovávaní **Zásad ochrany** pre Pamiatkovú rezerváciu Kremnica a Pamiatkovej zóny „Územia banských diel v okolí Kremnice“ v roku 2003 Krajský pamiatkový úrad Banská Bystrica sa stav pamiatkového fondu prehodnotil a pripravuje sa 29 objektov na návrh – prípadne rozšírenie objektovej sklady NKP (Anna šachta, banské odvaly, banské mosty, trafostanica, Grobňový vodovod, pomocné stavby k areálom šácht (v roku 2005 celý proces zastavil predložený zámer veľkokapacitnej povrchovej ťažby kanadskej spoločnosti pod názvom „Zlatý projekt Kremnica“).

Pri ľudových, banických a obytných domov v okolí Kremnice sú v Ústrednom zozname evidované hospodárske stavby na prízemí (stodoly, maštale, dielne) alebo na poschodí (dielne, sklady, sušiarne, izby) – domy nazývané „s výškou“, pod spoločnou strechou s domov. Napr. na Kremnických Baniach – dom č.27, 40, 48, 49, 100, Lúčky č. 25, 31. Druhú skupinu tvorili samostatne stojace hospodárske stavby – napr. v Lúčkach pri dome č.70 pivnica a stodola s mašťalou, na Krahuliach – pri d. č. 30, pri d.č.43.

4. - pamätihodnosti Mesta Kremnica (a evidencia zaniknutých objektov):

Mesto Kremnica v zastúpení primátora menovalo 5-člennú komisiu, ktorá v roku 2003 spracovala základný zoznam - evidenciu Pamätihodností Mesta Kremnice v roku 2004 a 2005 s cca 660 položkami, z toho cca 2/3 tvoria technické objekty. V roku 2004 Zastupiteľstvo Mesta Kremnica schválilo evidenciu a zoznam pamätihodností mesta Kremnica.

V zozname pamätihodností sú objekty (i zaniknuté) – uvádzame príklady technických:

- elektráreň,
- meteorologický stĺp,
- železnica (s tunelmi, mostmi a objektmi, z roku 1872);

ďalej príklady zaniknutých:

- stará mincovňa z roku 1329 na Štreke,
- I. a III. Grobňový vodovod,
- 40 banských mlynov, 12 hút v doline Collner a Soller,
- úpravárenské zariadenia z r. 1469, splavovne, stupy (37), sklady – krámiky na námestí, manufaktúra na kameninu (založená r. 1800), papiereň – 2 podniky (r. 1840 – 1848 – prestavaná a modernizovaná), garbiareň, fajkáreň, škatulkáreň, remenárka, gombičkáreň, drôtovňa, tehelňa, sódovkáreň, pivovar, mestská píla v Kremnici, areál huty so 17-timi objektmi (dnešné sídlisko), strelnice (3), vodné nádrže, energetický systém – kaskáda vodných

elektrárni, šachty 218, štôlne 144, pracháreň v Kremnici, (druhá bola na Kremnických Baniach), koniareň, bitúnok a iné².

V zozname sú i názvy ulíc a námestí: Banská cesta, Hutnícke námestie, Mlynská ulica, Továrenská ulica, Zlatá ulica.

V okolí Kremnice boli aj napr. dedinské pivovary – v Bartošovej Lehôtky, Jastrabej, Starej Kremničke, Lutile, Janovej Lehote, pila s lesnou železnicou v Turčeku³.

K náročnosti pamiatkovej obnovy technických diel je treba vedieť, že je veľmi zložitá v súčasnej dobe zmenených technológií hospodárskych odvetví udržať tieto „pri živote“. Ostatne – mnohé už aj preto zanikli. Je snahou nachádzať a ponúkať nové funkcie, ktoré umožnia nielen ich ochranu, ale i obnovu v pravom slova zmysle. Pokiaľ pre pamiatky vo všeobecnosti platí, že „chýbajú peniaze“ na ich obnovu, o technických dielach to hovoríme dvojnásobne. Možno je to iná rovina významnosti ako napr. hrad, či katedrála. Mnohé diela sú „skryté pred nami“ (bane a pod.), iné zaniknuté, avšak význam a historický súvis zotáva.

Čo sa týka príspevku pedagógov a študentov **Fakulty architektúry STU** v Bratislave, deje sa na poli architektonických a urbanistických návrhov v rámci ateliéru „Pamiatková obnova“, ktoré pomáhajú hľadať vhodnú funkciu a využitie najmä stavebných objektov, súvisiacich s banskou činnosťou v kremnickom regióne.

Uvediem niekoľko príkladov, ktoré snád čiastočne zilustrujú spôsob, akým sa mladí adepti architektúry zhostia svojej úlohy:

Areál šachty Ludovik je situovaný v kremnickom zlatorudnom revíre na východnom okraji Šturca a na severnej hranici intravilánu mesta. Napriek bohatému zalesneniu okolia mohutná veža dominuje okoliu i v priehľadoch z mesta. K samotnej šachte patria i plynáreň a drviarne rudy. Podzemnými priestormi je naviazaná na sieť štôlní v niekoľkých obzorochoch a odvodnená najhlbšie uloženou dedičnou štôľňou (Ferdinandovou), ktorá spája komíny šachty Anna, Ludovik, Ferdinand a šachty IV. Samotná veža pochádza z roku 1890, kedy bola postavená na mieste staršej veže. Súčasťou areálu sú aj ďalšie objekty – strojovňa, priestory dielni, kancelárií, ktoré boli pristavané neskôr. Vo viacerých zadaniach riešili poslucháči nové využitie areálu tak, aby sa tu spojila **funkcia expozičná, administratívna**, v kombinácii s možnosťou **prechodného bývania**, či už pre poznávaciu rekreáciu, alebo pre tvorivých umelcov, ktorí tu v rozsiahlych dielňach majú možnosť realizovať svoje mnohé aktivity.

Areál šachty Ferdinand sa nachádza nie v takom atraktívnom prírodnom prostredí, ako predchádzajúci príklad. Je situovaný v meste bezprostredne pri rýchlostnej komunikácii, vedúcej zo Žiaru nad Hronom do Martina. V podstate sa jedná už len o samotný nevelký objekt s ťažnou vežou. V súčasnosti je využívaná časť jeho priestorov pre súkromné firmy. V návrhoch našich študentov sa objekt priam núka pre malú **expozičnú**, obsiahnutelnú aj pri krátkej zastávke v meste. A akože inak – lákavé posedenie pri káve a malom občerstvení.

Areál šachty IV. sa stal predmetom úvah o možnom skultivovaní vzhľadu tejto funkčnej pamiatky. Pritom opäť vysvitlo, že aj tu je možnosť prezentovať informácie či už o samotnom raritnom objekte, alebo o baníctve vôbec. Bolo by veľmi žiadúce nájsť taký režim sprístupnenia šachty IV., ktorý by nerušil fungujúcu náročnú prevádzku podzemnej elektrárne, ale zároveň by umožnil širšej verejnosti oboznámiť sa s ňou.

Predmetom záujmu študentov v ateliéri sú aj ďalšie stavby, spájajúce sa s baníckou minulosťou Kremnice. Pred niekoľkými rokmi bola v alternatívach spracovaná štúdia využitia **Klopačky** pre účely individuálnej rekreácie, prípadne školiaceho pracoviska. Ešte si ju živo pamätám ako impozantný a malebný objekt, skrytý v zeleni. Dnes je z neho, bohužiaľ, ruina.

² Bližšie aj v: Mazúrek, J.: Kremnický montanista, Trian, s.r.o. Banská Bystrica, 2006

³ Spracované na Odbore výstavby Mestského úradu v Kremnici: Pamätihodnosti ...

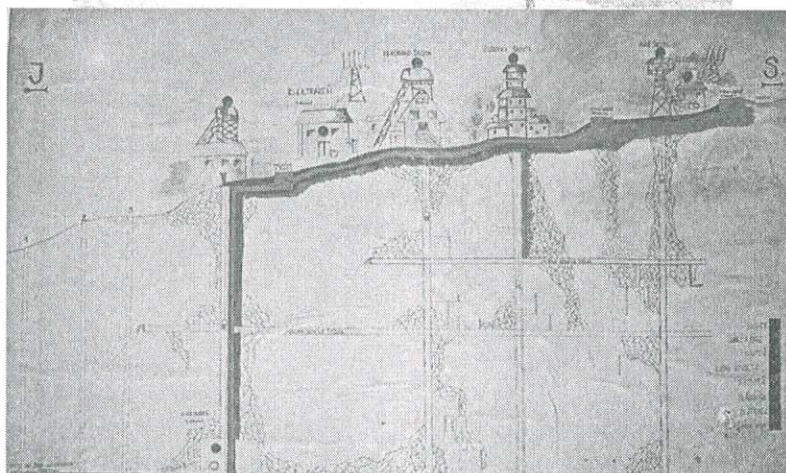
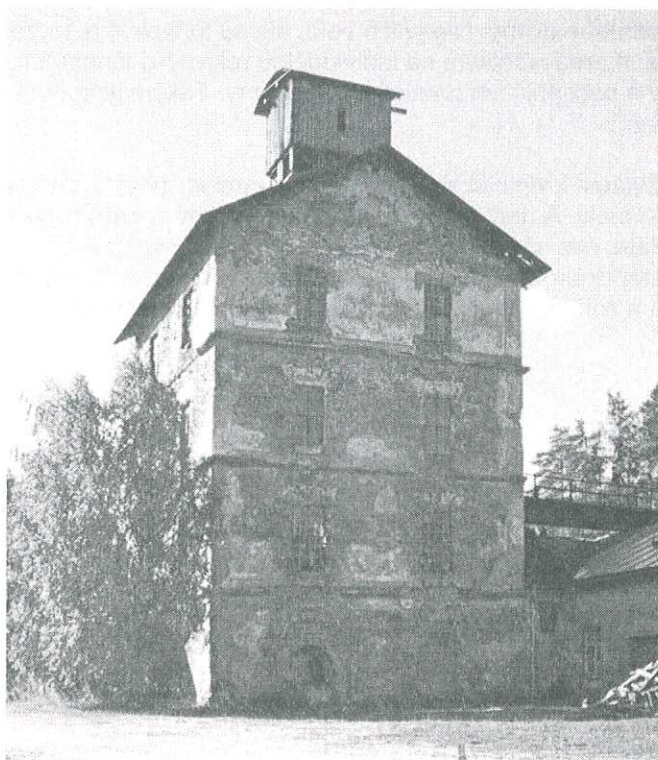
Taktiež sú to niektoré **banické domy**. Nie je ich veľa, ale sú to typickí reprezentanti domovej formy tejto oblasti. Sú využívané predovšetkým na individuálnu rekreáciu a našťastie sú väčšinou v rukách ľudí, ktorí si uvedomujú a doceňujú ich pamiatkové hodnoty. Takým je aj dom č. 514 v Banskobystrickej doline⁴.

Záverom len toľko, že želáme kremnickému regiónu a Kremnici zvlášť, aby rozkvitla do tej krásy a významu, ktorý kedysi mala. A nech sa to deje cez **obnovené a chránené pamiatky** ťažby a spracovania rudy a zlata, cez súvisiace stavby - najmä vodohospodárske a energetického systému v rámci dlhodobého historického vývoja skôr, než cez snahy po znovuoobnovení ťažby zlata spôsobom, ktorý zmení a zničí krajinu, mesto, a jeho prírodné vidiecke okolie a ľudí v nich na nepoznanie.

Bratislava, Kremnica, júl 2006

---

⁴ Hrašková, N.: KREMNICA – banické pamiatky v prácach poslucháčov Fakulty architektúry STU, Zborník z odbornej konferencie „Priemyselné dedičstvo ako súčasť kultúrneho dedičstva na Slovensku“, Medzev – 28.-29.septembra 2004

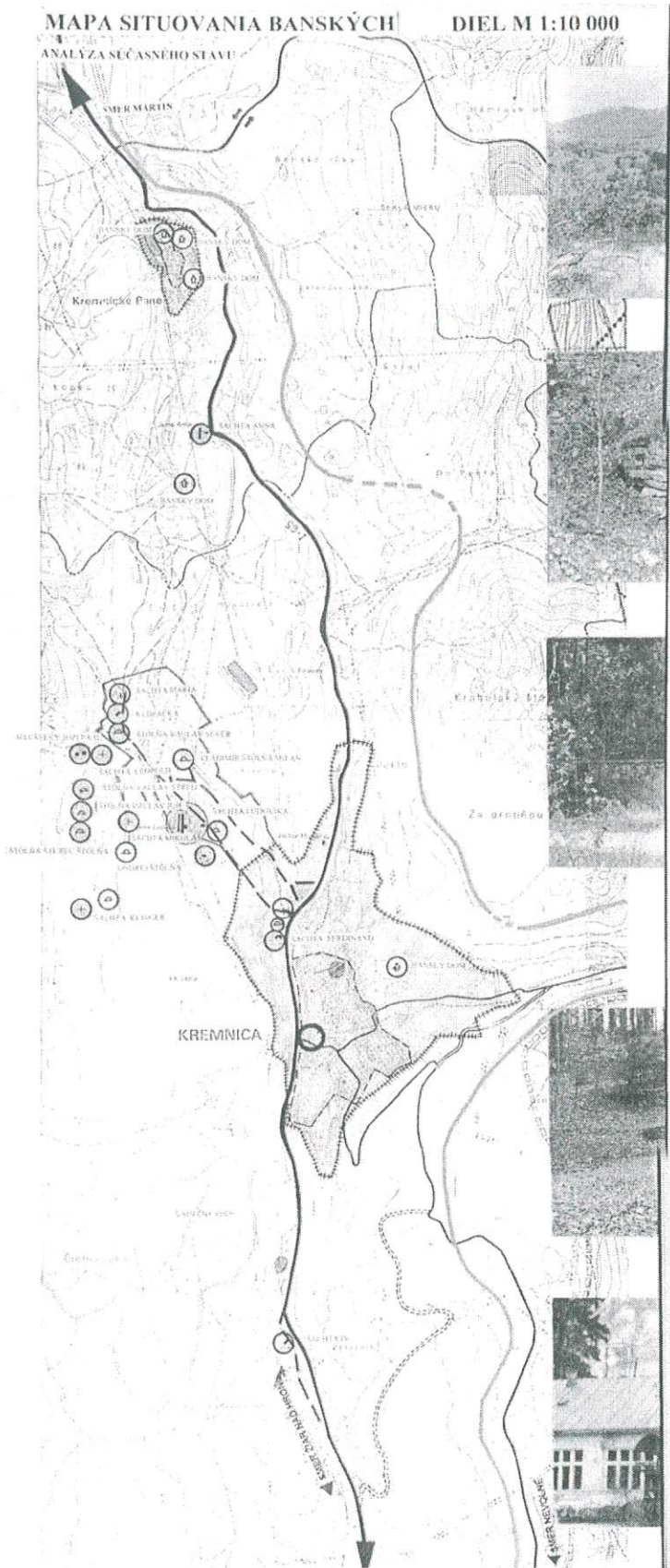

Ťažná veža šachty Ludovik
šachty IV.

System šácht a štôlní pre v súčasnosti prívod vody do
šachty IV.

Šachta IV., kde je prístup do podzemnej elektrárne

Mapa situovania banských diel

BARDKONTAKT 2006

**LOKALITA ZAPÍSANÁ V ZOZNAME SVETOVÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA UNESCO –
SPIŠSKÝ HRAD A PAMIATKY JEHO OKOLIA
HODNOTY LOKALITY A PROBLEMATIKA ICH ZACHOVANIA V PROCESSE ROZVOJA**

Ing. arch. Adriana Klingová, Ing. arch. Peter Kling – PÚ Levoča

LOKALITA ZAPÍSANÁ V ZOZNAME SVETOVÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA UNESCO – SPIŠSKÝ HRAD A PAMIATKY JEHO OKOLIA HODNOTY LOKALITY A PROBLEMATIKA ICH ZACHOVANIA V PROCESSE ROZVOJA

Ing. arch. Adriana Klingová, Ing. arch. Peter Kling – PÚ Levoča

Lokalita Spišský hrad a pamiatky jeho okolia sa nachádza v mierne zvlnenej Podhradskej kotline, ktorá poskytovala vhodné podmienky pre život ľudí už od praveku, kontinuálne osídlenie územia je potvrdené archeologickými nálezmi od staršej doby kamennej. Okrem vhodných geografických pomerov toto osídlenie súviselo aj s trasovaním diaľkových obchodných ciest zo Stredomoria a Panónie do Pobaltia. Výstavba stredovekého hradu tiež nadviazovala na staršie osídlenie hradného kopca a súvisela s administratívno-správnym členením ranofeudálneho uhorského štátu. Pre poznanie vývoja územia ako celku v stredoveku je potrebné spomenúť tri územné organizácie, ktoré determinovali jeho vývoj: - Župný pohraničný Spišský hrad ako správne a hospodárske centrum Spiša, ktorý bol zástupcom kráľovskej moci, neskôr sídlom šľachtickej župy, ďalej Mestskú komunitu v Levoči a Prepošstvo s kapitulou ako cirkevné centrum Spiša na Spišskej Kapitule. Územie lokality zahŕňa Spišský hrad s podhradským mestečkom Spišské Podhradie, Spišskú Kapitulou, ktorá je sídlom biskupstva, ranogotický kostol sv. Ducha v obci Žehra so vzácnymi stredovekými freskami z piatich období v interiéri, ktorý predstavuje tradičný typ stredovekej sakrálnej architektúry v poddanských osadách Spišského hradu a tiež chránené štátne prírodné rezervácie – Pažicu s archeologickou lokalitou, časť Dreveníka s archeologickou lokalitou a Sivú Bradu.

Dôvodom, prečo bol Spišský hrad a kultúrne pamiatky jeho okolia zaradený do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva je, že jeho hodnoty zodpovedajú kultúrnym a prírodným kritériám smerníc UNESCO. Podľa nich územie predstavuje ojedinelý unikátny urbanisticko–architektonický a prírodno–krajinný celok, ktorý patrí k charakteristickým exemplárom štrukturálneho typu reprezentujúci z hľadiska kultúrneho a historického vývoja relatívne nezvyklý intaktný súbor obsahujúci vojenské, politické, cirkevné a sociálne zložky, ktoré sú tesne poprepájané. Kultúrne hodnoty tohto územia sú navyše umocnené výnimočnými prírodnými úkazmi značnej prírodovedeckej hodnoty.

Starostlivosť o lokality zapísané na Zozname Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO závisí od charakteru jednotlivých lokalít, či predstavujú vývojovo uzatvretý súbor, zakonzervovaný v stave poslednej vývojovej etapy (napr. chrámy, hrady, pyramidy), ktorých ochrana spočíva hlavne vo fyzickej ochrane objektov a v eliminovaní negatívnych vplyvov turizmu. Alebo sa jedná o súbory, ktoré sú živým organizmom, ktorého sa priamo dotýkajú všetky vplyvy súčasnej doby. Do tejto kategórie možno zaradiť napr. urbánne a rurálne súbory a aj lokalitu Spišského hradu.

Zachovanie výnimočných hodnôt lokalít, ktoré sú živým organizmom a sú v procese rozvoja, je veľmi ťažkou úlohou, najmä s ohľadom na množstvo vonkajších a aj vnútorných vplyvov. Faktory vplývajúce na lokality definoval Výbor pre svetové dedičstvo v rámci predkladania pravidelných správ o stave zachovania ich hodnôt. V správach je sledované okrem iných vecí spravovanie lokality, legislatíva, riadiace a rozvojové plány, vlastnícke vzťahy, ľudské a finančné zdroje, vedecké štúdie, vzdelávanie, informovanosť a propagácia lokality, kultúra, atraktivita, cestovný ruch, vplyv návštevnosti, rozvojové vplyvy, vplyv životného prostredia, počet a zloženie obyvateľstva, riziká ako prírodné katastrofy a prevencia proti nim, vandalizmus, krádeže, zmeny fyzikálnych podmienok objektov, zmeny vo využívaní krajiny, poľnohospodárstvo, výstavba ciest, stavebné činnosti a i. Výbor prostredníctvom správ sleduje aj zmeny, ktoré nastali od doby zápisu, či výnimočné hodnoty lokality ostali zachované, či sa objavili nové skutočnosti, zvyšujúce alebo naopak znižujúce jej hodnoty. Veľmi dôležité sú plánované budúce činnosti a schopnosť zachovať jedinečnosť, autenticitu a integritu objektov.

Lokalita Spišského hradu má niektoré špecifiká, ktoré sa týkajú spravovania územia a vysokej koncentrácie rôznych výnimočných hodnôt, rôznorodých záujmov a zainteresovaných subjektov. V prvom rade – pri novom územno-správnom členení Slovenska bola hranica medzi Prešovským a Košickým samosprávnym krajom situovaná do polohy medzi Spišským hradom a Spišským Podhradím, čím bolo historicky jednotné územie a tiež aj územie svetového dedičstva rozdelené na dva samostatné celky s rozdielnou územnou samosprávou. Taktiež aj pôsobnosť orgánov štátnej správy je vymedzená ich územnými obvody spadajúcimi pod príslušné kraje. Toto územnosprávne členenie má negatívny vplyv na jednotnosť jeho spravovania a rozvojového plánovania. Ďalším špecifikom územia je, že toto relatívne malé územie kumuluje zložky reprezentujúce rôznorodé záujmy. V prvom rade sú to miestne samosprávy – mesto Spišské Podhradie a obec Žehra, ktoré hlavne riešia problémy spojené so spravovaním územia v ich pôsobnosti. Ďalšou dôležitou zložkou na sledovanom území je aj rímsko-katolícka cirkev, konkrétne biskupstvo spišskej diecézy na Spišskej Kapitule, v ktorej vlastníctve sú národné kultúrne pamiatky a nehnuteľnosti v Mestskej pamiatkovej rezervácii Spišská Kapitula. Dôležitou zložkou je aj Slovenské Národné múzeum, Spišské múzeum v Levoči, ktoré je správcom Spišského hradu. Na tomto území je vysoká koncentrácia pamiatkového fondu - dve pamiatkové územia – Pamiatková zóna Spišské Podhradie a Mestská pamiatková rezervácia Spišská Kapitula a 108 národných kultúrnych pamiatok so 166 pamiatkovými objektami. Ďalej sú tu významné archeologické lokality a aj výnimočné prírodné hodnoty, ktorých ochrana je zabezpečovaná osobitnými právnymi predpismi a inštitúciami. Na území vystupujú aj ďalšie nezávislé inštitúcie a jednotlivci reprezentujúci rôznorodé záujmy, problémom je vysoká nezamestnanosť a sociálne zloženie obyvateľstva.

Vyššie vymenované vplyvy ako aj ďalšie, nemenej dôležité faktory, ktoré prináša vývoj a každodenný život, majú za následok zmeny lokality v porovnaní so stavom v dobe zápisu do Zoznamu svetového dedičstva. Je veľmi dôležité, aby výnimočné hodnoty lokality boli identifikované a jasne definované a všetky činnosti na jej území boli realizované nekompromisne s ohľadom na ich zachovanie. To sa týka hlavne nenávratných zásahov do územia napr. stavebnou činnosťou, ťažbou alebo pôdohospodárskou činnosťou. Stavebná činnosť pretvára charakteristické urbánno-krajinárske pohľady, panorámy a siluety či už novou výstavbou alebo rôznymi nadstavbami, zostavami v podstreší a pod. Stavebná činnosť v menšom merítku – napr. pri úpravách interiéru miest, fasád alebo pri tzv. rekonštrukciách objektov, po ktorých zostane z objektu len hrubá stavba, nenávratne likviduje historické prvky, detaily, materiály, povrchové úpravy, ktoré práve vytvárali jedinečnú neopakovateľnú atmosféru týchto miest. Starostlivosť o lokalitu teda v prvom rade znamená vytýčenie cieľa - čo je nevyhnutné bez zmeny zachovať, ďalej do čoho je možné vstúpiť s novou kvalitou, ktorá zhodnotí jedinečnosť územia, tiež ako eliminovať negatívne vplyvy a akým spôsobom bude zabezpečený tento cieľ v budúcnosti. Starostlivosť o zachovanie lokality je multidisciplinárna činnosť, ktorá reaguje na všetky vplyvy, ktoré na územie pôsobia. Vo väčšine krajín je táto starostlivosť zabezpečená prostredníctvom nezávislých koordinátorov alebo riadiacich skupín, ktorí zabezpečujú dohľad nad zachovaním hodnôt lokality, zhromažďujú informácie o dianí, činnostiach a aktivitách na území, spolupracujú s príslušnými inštitúciami, orgánmi štátnej správy a miestnymi samosprávami, zúčastňujú sa na rokovaníach a stretnutiach, ktoré môžu mať vplyv na územie, koordinujú aktivity na území, ktoré majú vplyv na rozvoj a prezentáciu územia, na zvyšovanie povedomia umiestneného obyvateľstva, poskytujú poradenské a pomocné služby, vypracovávajú projekty rozvoja územia na základe špecifikácie priorít a pod. Zriadenie nezávislých koordinátorov alebo riadiacich skupín v slovenských lokalitách Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO by pravdepodobne pomohlo účinnejšie zachovať hodnoty lokalít a využiť ich historický a kultúrny potenciál aj na ich rozvoj.

Zapísanie objektu alebo súboru na Zoznam Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO predstavuje medzinárodné uznanie takých vlastností a hodnôt objektu, ktoré sú jedinečné a vo svete neopakovateľné. Zápis na Zoznam nie je však len uznaním, zviditeľnením a prezentovaním našej histórie a kultúry, ale hlavne povinnosťou chrániť a zachovať tieto hodnoty ako súčasť svetovej histórie a kultúry. Starostlivosť o kultúrne dedičstvo musí byť vykonávaná tak, aby aj pri nepriaznivých podmienkach a vplyvoch nedošlo k nenávratnému zničeniu kultúrnych hodnôt, o ktoré nesmieme ochudobniť ďalšie generácie.

BARDKONTAKT 2006

SPIŠSKÝ ŠTIAVNIK – KAŠTIEĽ V ŠĽAPAJÁCH PREDKOV...

Ing. arch. Alica Chovanová – PU Levoča

SPIŠSKÝ ŠTIAVNIK – KAŠTIEĽ V ŠĽAPAJÁCH PREDKOV..

Ing. arch. Alica Chovanová – PU Levoča

"Na počiatku bola krajina.
Múdra, prísna, do seba uzavretá.
Sama v sebe a sama pre seba.
Potom prišiel človek."

Milan Rúfus

Prenesme sa na územie vymedzené 20. a 21. poludníkom východnej zemepisnej dĺžky a 49. rovnobežkou severnej zemepisnej šírky, 560 m. n. m., na územie S Slovenska, nazvané Spiš, medzi V extravilán obce Spišský Štiavnik a Z extravilán obce Betlanovce, srdca Hornádskej kotliny. Na miesto, ktorého v súčasnosti prezentuje park, renesančný kaštieľ s hospodárskym dvorom, kostol Zvestovania Panny Márie a kaplnka s cintorínom, ktorého Genio Loci má vyššie hodnoty, hodnoty ktoré dnes zachytí len človek taký, ktorý sa vie najbližšie priblížiť človeku, ktorý predmetné miesto tvoril....Sú to očiam neviditeľné hodnoty.... V tomto čase sa zakladá škola "O videní", keď uvidíme hodnoty miesta, pochopíme a sami od seba ich začneme chrániť!

Vrstvenie hodnôt územia.

„Staršia doba kamenná, Paleolit, predstavuje kamenná industria, nástroje vyrobené otákaním, jednostranné, obojstranné sekáče, hroty oštepov, zlomky kostí...Z klimaticky priaznivého obdobia poslednej doby medziľadovej sú známe už viaceré náleziská....Gánovce, Hôrka-Ondrej kde sa našli pracovné činnosti človeka – nástroje zaliate v travertíne ...dominantné postavenie mali Gánovce..termálne žriedlo....travertíny, ktoré môžeme považovať za "kalendár poslednej doby medziľadovej"...lovec protoneandertálec...jemne opracované nástroje....okolo r. 105.000 p.n.l..

Mladšiu dobu kamennú, Neolit..okolo r. 5.000 p.n.l., charakterizuje štiepaná kamenná industria....prvá keramika, kultúra s lineárnou keramikou, ľud železovskej a bukovoohorskej kultúry....prvé brúsené nástroje, prvopočiatky urbanizmu..trvalé osady..osídľovanie jaskýň..charakteristické lokality: Gánovce, Vrbov, Vlková, Spišská Nová Ves, Smižany. Kultúra s lineárnou, železovskou a bukovoohorskou keramikou..lokality: Slovenský raj-Letanovce..jaskyňa Čertova diera, Spišský hrad...výšinné sídlisko, Smižany..plochý hlinený idol bukovoohorskej kultúry, Čingov...hradisko.

Neskorá doba kamenná, Eneolit, štiepaná kamenná industria....medená industria...badenská kultúra...v keramickom inventári sú zastúpené rôzne: misy, hrnce, malé polgulovité šálky, poháriky, džbáňky a šálky s pásikovými rohatými uchami a rôznymi gombíkovitými výčnelkami....úžitková keramika s charakteristickou slamovanou výzdobou v dekoratívnej keramike, techniky typu: vruborez, brázdnený vpich, piktograf. znaky...plastiky rôznych zvierat...dvojkónické prasleny /tkáčstvo/, lokality: Letanovce – Čertova diera – sekerka z pruh. pazúrika poľskej provincie, Hrabušice pri ústí Hornádu..opevnené sídlisko.

Bronzová industria..ľud koštianskej skupiny...bohatá surovinová základňa spišsko-gemerského rudohoria..prudký rozmach metalurgie..neobjasnené otázky...bohatstvo pamiatok otomanskej kultúry....lokality: Spišský Štvrtok, Gánovce, Veľká Lomnica, jedná sa o výšinné opevnené sídlisko....najpresvedčivejšie to dokazuje kamenná fortifikácia výšinnéj opevnenej osady ľudu otomanskej kultúry v Spišskom Štvrtku s pevným urbanistickým plánom....predstavuje v stredoeurópskom prostredí už sídliskový útvar "mestského charakteru" s rozlohou 6.600 m²....produkcia keramiky, bronzových, zlatých, kostenných a kamenných výrobkov....hlinené piecky – pyrauny...rozmanité amulety...lokality: Gánovce..hrádok...fragmenty

pyraunov z kultovej studne ľudu otomanskej kultúry...unikátny nález železného kosáka, nádob a šperkov z brezovej kôry.

Doba železná-staršia/halštatská/ a mladšia/laténska/, cca 700 p. n. l., až 0...V mladšej dobe železnej rozšírená púchovská kultúra...typická metalurgia železa..ťažba a spracúvanie miestnej železnej rudy...*lokality: Poprad-Kvetnica-lokalita Zamčisko – akropola, predhradie – výšinné sídlisko zo staršej doby železnej,*¹ „pod hradom na SZ prameni potôčik, v starých listinách "Sceunk" t.j., Štiavnik nazývaný. Tento poza dubinu sosbiera do seba medokýšske potôčky a pri Betlanovciach vleje sa do Hornada.“² „Fortifikácia, hradiská: Kežmarok-hradisko Jeruzalemský vrch, Jánovce-Machalovce, Spišské Tomášovce-Čingov...jednoduché pece na spracúvanie železnej rudy.

Doba Rímska-staršia ...1.-2. st. n. l., pokračuje vývoj púchovskej kultúry, mladšia doba – slabo poznaná, husté osídlenie v dobe neskej rímskej..koniec 4., zač. 5., st. n. l., ...severokarpatská skupina ..*lokality: Spišská Teplica, Spišská Belá, Poprad-Stráže, Spišský Štiavnik a mnohé iné. ...preskúmané batérie železiarskych pecí.*

Obdobie Slovanov...8.-10. st. n. l., existencia dedinských sídlisk v okolí Popradu, centrálné postavenie mali hradiská: Smižany, Spišské Tomášovce-Čingov, Žehra-Dreveník...*nález železnej sekerovitej hrivny vo Veľkej Lomnici /prehistorické platidlo/...polozemnica z 9.-10. st.n.l., v Hôrke- Kíšovciach.“¹*

Rok 1223...dôležitý historický medzník... v sútoku potoka Štiavnik a rieky Hornád...*lokácia kláštora Cistercitov, založeného z kráľovskej iniciatívy Ondreja II. a jeho syna Kolomana "Abatia s. Maria de Scepus, et de Schavnyk". Cisterciti predstavujú: dolinu, vodu, jednotu, skromnosť, hĺbku, sústredenie, sebestačnosť, všestrannosť. „Kláštorské budovy z prvotí len drevené stály v uhle pri vtoku Štiavniku do Hornáda. Celé územie bolo práve pre cistercitov súčasťou. Osíhnotený prales v stredu so samopašným Hornádom, ktorý spojil sa s bystrým a hranovnickým potokom nižšie celú Štiavnicu, t.j., divé močariny tvoril. Tieto preplnené boli šachovinou, vodnými krovínami, stromovím poskytujúc útulok a živnosť nie len rybám ale aj obojživelníkom, vodnému vtáctvu, čo v tom čase i susedným maďarským kopijníkom umožnilo vhodnú poľovačku a rybačku. Cisterciti urobili tomu koniec zregulovaním Hornáda a postavili na ňom i prvý mlyn. Najbližšie okolie vyklčovali. Na juhu tečie mlynský potok, medzi týmto a starým Hornádom na úslnom brehu leží majer. Hore pri polkruhovej hradskej po dnes stojí mlyn s viac kameňmi. Za mostom sú bielidlá na plátno a vosk, obsadené stromami. Mlynská voda beží do pivovaru so sladovňou, prebehne ku garbiarom pomôcť vyrobiť kožu na obuv, potom podzemným kanálom zoberie špinu a zanechá všetko v poriadku. Vodu na pitie skrytá studňa na dvore kláštora a iná v“² „grangii ..tzv. GRANGIA – GRANGIUM lat. sýpka, hospodársky dvor“³ . „Tu sú dielne, denné byty“² „konveršov...tzv. LAICKÍ BRATIA – FRATRES BARBATI“³ , „maštale, hospodárske budovy a stodoly. Všetko je z dreva, ohradené silnými plotmi. Rehoľníci potrebovali rybníky, kt. zakladali na trávnatých a chránených plytkých dolinkách. /Tehelna smerom ku Videmiku/. Štiavníckí cisterciti použili k tomu dolinu potoka Štiavnik, medzi Španím hájom a hradskou medzi hory. Pri kláštore na východ a juh bola záhrada, ktorú vtedy v celom okolí nemala sebe rovnej, či do rozsiahlosti, či do rozmanitosti stromov, zelín, liečivých bylín, kvetín. Uprostred záhrady boli aj jazerá s rybami, na kraji veľký včelín. Spevavé vtáctvo nebolo treba vábiť na to miesto tichého pokoja.“²*

Rok 1532 ..husiti zotrelí opátstvo zo svetla..

Rok 1533 ..budovanie renesančného kaštieľa „Hieronymom Laszkim, šľachticom, pochádzajúceho z Trenčianskeho komitátu, ktorý mohol tieto majetky priamo získať z rúk Jána Zápoľského..

V roku 1564 Albert Laszki, syn Hieronyma Laszkiho, odpredal panstvo Stanislavovi Thurzovi, a to za 7420 florénov..³

Rok 1572 ....vlastník.....Ján Reuber z Pyxendorfu..

Rok 1579..posledným svetským vlastníkom sa stáva rod. Thököly.....Sebastian Thököly..

Rok 1619 ..Štefan Thököly...

...dostavba kaštieľa Žigmundom Thököly..

Roku 1674 sa Žigmund Thököly zrieka panstva dobrovoľne, patrí Cirkvi Božej..

Rok 1678 ...vlastník...barón Silvester Joanelli z Tyrolska..

Rok 1689 ..správca...Juraj Széchény...ostrihomský arcibiskup..

Obdobie.. 1696 – 1773 ..v správe jágerských jezuitov..

13. marec 1775 ....založenie biskupstva...biskup Karol Salbeck..

R 1834 ....biskup Bielik....obnova kaštieľa

R 1925 ...požiar v kaštieli, rozšírený, adaptovaný podľa ing. arch. Dušana Jurkoviča

Od roku 1954 ....Odborné učilište internátne..

Predmetné územie je zahalené rúškom tajomstva...

...zakladáme školu "**o videní**" nech sa páči vstúpiť..vstúpiť' a učiť' sa vidieť odkaz minulých generácií pre tých, ktorí prídu...

..aby raz nebolo povedané...neboli tu iba na návšteve....nemysleli iba na seba!

Prameň/Literatúra

¹ Soják, M., Nálezové správy z archeologických výskumov. Archeologický ústav SAV Nitra, pracovisko Spišská Nová Ves.

² Vencko, J.: Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši, Ružomberok, 1927.

³ Špernogová, M.: Hospodárske zázemie kláštora – vymedzenie teritória majetku opátstva, diplomová práca, 2006.

BARDKONTAKT 2006

PRÍPRAVA NOMINÁCIE PEVNOSTÉHO SYSTÉMU V KOMÁRNE NA ZÁPIS DO SVETOVÉHO DEDIČSTVA

Doc. Ing. arch. Jana Gregorová, PhD. – FA STU Bratislava,
Ing. arch. Peter Hudák, PhD., - PÚ Nitra

PRÍPRAVA NOMINÁCIE PEVNOSTÉHO SYSTÉMU V KOMÁRNE NA ZÁPIS DO SVETOVÉHO DEDIČSTVA

Doc. Ing. arch. Jana Gregorová, PhD. – FA STU Bratislava,
Ing. arch. Peter Hudák, PhD., - PÚ Nitra

Príprava vyhlásenia pevnostného systému v Komárne za Svetové dedičstvo je dlhodobá záležitosť. Predchádzalo mu množstvo prípravných prác ktorých iniciátorom a v konečnom dôsledku aj realizátorom bol Mgr. Ľudovít Gráfel. Prípravné práce, ktorá sa v začiatkových fázach sústredili na sumarizáciu archívnych a iných historických podkladov vyvrcholili v roku 2003 do spracovania Akčného plánu – Analýza možností využitia priestorov častí Komárňanskej pevnosti. Na základe výsledkov Akčného plánu boli spracované *Zásady ochrany, obnovy a prezentácie pevnostného systému Komárno a jeho ochranného pásma /2005/*, ktoré sa v súčasnosti premietajú do spracovávaného nominačného materiálu pre vyhlásenie Pevnostného systému za svetové dedičstvo. V zmysle postupne upresňovanej koncepcie sa prostredníctvom pilotného projektu v súčasnosti realizuje pamiatková obnova Prachárne v Novej pevnosti.

Pevnostný systém Komárno, ktorého postupný proces vyhlásenia jeho jednotlivých častí za NKP sa začal rokom 1963 a do súčasného právneho stavu sa dostal vyhlásením jeho Ochranného pásma v roku 1992. V marci roku 2002 sa s ohľadom na význam a pamiatkové hodnoty spustil proces iniciácie zápisu pevnostného systému Komárno Tentatívnym listom Slovenskej republiky do zoznamu Svetového kultúrneho dedičstva s cezhraničným presahom na územie Maďarskej republiky. Tento proces staval a stavia na báze iniciatív Slovenskej republiky a Maďarskej republiky. Spracovaním a predložením záväzného odborné-metodického materiálu *Zásady ochrany, obnovy a prezentácie pevnostného systému Komárna a jeho ochranného pásma*, spracovaným Mgr. Ľ. Gráfelom stanovil spracovateľ koncepčný prístup k predmetnému problému, ktorý sa opiera o výsledky predchádzajúcej odbornej činnosti zainteresovaných odborníkov. Aby si tento materiál potvrdil právnu váhu aj v očiach širšej verejnosti, bol predložený na schválenie mestskému zastupiteľstvu Mesta Komárno. Jeho prijatím by sa stal verejne záväzným dokumentom, ktorý by dokladal serióznosť záujmov vedenia Mesta Komárno o zápis Pevnostného systému Komárno do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva.

AKČNÝ PLÁN – ANALÝZA VYUŽITIA PRIESTOROV ČASTÍ KOMÁRŇANSKEJ PEVNOSTI Časť architektúra a urbanizmus

V architektonicko-urbanistickej časti akčného plánu sa venovalo ťažisko práce analýze a návrhu architektonického riešenia objektivej skladby Starej a Novej pevnosti v urbanistickom kontexte jej bezprostredného okolia. Koncepcia riešenia vychádzala z definovania a základného rozdelenia hodnôt jednotlivých článkov komárňanskeho opevnenia /podrobne spracovaná v rámci akčného plánu v časti pamiatková starostlivosť/.

Urbanistické riešenie bolo predkladané vo variantoch. Jednotlivé varianty predstavovali vízie možného využitia okolitého územia, s rôznou mierou prezentácie zaniknutých článkov pevnosti. Varianty riešenia vízie boli kompatibilné so spracovanými konceptmi ÚPD Komárno. V súčasnosti rozpracované dva koncepty ÚPD /kompatibilné s variantmi A,C akčného plánu/ boli v akčnom pláne doplnené o tretí – variant B , vytvárajúci kompromis medzi minimálnym zásahom do dnešného využitia okolitého územia /najmä pre nevhodnú, priemyselnú funkciu/ a maximálnou prezentáciou pevností so zaniknutými predpoľiami formou archeologického parku.

Celý proces hľadania taktiky a stratégie využitia územia sa pokúšal zohľadňovať rozpracované koncepcie ÚPD s rodiacou sa koncepciou pamiatkovej obnovy a prezentácie, na základe podpory miestnych aktivít, adekvátnych pre danú lokalitu, so zohľadnením požiadavky intenzifikácie turistického ruchu. Optimálny postup a koordinácia jednotlivých druhov činností bol rozpracovaný v časti Návrh opatrení , vrátane návrhu aktualizácie pamiatkovej legislatívnej ochrany na národnej aj medzinárodnej úrovni.

- 1 Analýza urbanistických problémov riešeného územia
- 2 Predmetné územie stratou svojej pôvodnej obrannej funkcie postupne stráca svoj pôvodný strategický význam na sútoku riek, voľné plochy pri objektoch pevností sa postupne zaplňajú priemyselnou zástavbou rôznej kvality. Územie je napojené na cestnú a lodnú dopravu. Svoju pôvodnú solitérnu polohu si zachovali /až na výnimku Igmánskej pevnosti./ iba vysunuté fortové pevnosti na brehu Dunaja. Ostatné časti pôvodného fortifikačného systému sa vyvíjali už v úzkom vzťahu s novodobou zástavbou. Mnohé z nich boli neadekvátne využité, prípadne boli bez funkčného využitia.

Vzhľadom na skutočnosť, že predmetom pamiatkového záujmu bol najmä systém fortovej pevnosti z 2.pol.19. storočia, bola analýza objektov rozdelená na obranné objekty /existujúce, zaniknuté /, obytné objekty pre posádku, objekty areálu muničnej továrne a plochy potencionálnych archeologických nálezísk. Tento systém delenia vyplýval aj zo skutočnosti, že tieto typy problémov vykazujú spoločné architektonické a urbanistické znaky a pri návrhu prezentácie boli navrhnuté podobné kritériá pre ich prezentáciu

Riešené územie, s nadštandardným výskytom pamiatkových hodnôt vykazuje vysokú mieru problémov, vyplývajúcich z neadekvátneho využívania historických objektov a súborov, z dlhodobej neúdržby, nekoordinovanej stavebnej činnosti, dôsledkom ktorej bolo neprimerané zahustenie zástavby v bezprostrednej blízkosti objektov Ústrednej pevnosti, stratou vizuálneho kontaktu pevnosti s nábrežiami a najmä z hlavných prístupových komunikácií. Toto atraktívne územie sa v dôsledku straty svojej pôvodnej funkcie dostalo do okrajovej polohy voči rozvíjajúcemu sa sídlu a bolo využívané pre predimenzovanú priemyselnú výrobu

Devastácia územia viedla ku tomu, že celé územie sa stalo neatraktívnym, umŕtveným priestorom bez dopravného napojenia

Analýza architektonických problémov Ústrednej pevnosti- Citadely

Stará pevnosť

Dnešná podoba objektu Starej pevnosti vznikla ako dôsledok prestavby pôvodnej renesančnej pevnosti zo 16. storočia a sa stala súčasťou Citadely fortovej bastiónovej pevnosti z 2.pol.19. storočia. Na mieste pevnosti archívne dokumenty upozorňujú na staršie osídlenie. Objekt má preto vysoký potenciál hodnotných architektonických a archeologických nálezov. Objekt je po vystaňovaní vojsk značne narušený neúdržbou, prípadne necitlivým vyburaním nových otvorov z dôvodov neadekvátneho používania

Nová pevnosť- Korunná hradba a Muničný sklad – Pracháreň

Korunná hradba, ktorá vznikla v 17. storočí, bola tak ako Stará pevnosť, prestavaná v rámci veľkorysej koncepcie pevnosti z 2.pol.19.storočia. V rámci prestavby bol postavený aj objekt Muničného skladu – Prachárne. V dôsledku dlhodobej neúdržby sú v značne narušenom stave najmä zemné valy s nástupnými rampami, ako aj samotný objekt Prachárne, slúžiaci ako sklad pohonných hmôt počas pobytu sovietskych vojsk.

Nová pevnosť - Kasárne

Objekt Kasární, ktorý vznikol v roku 1810, v dôsledku prestavby renesančnej pevnosti v 2.pol.19.storočia, nesie znaky pseudobarokovej koncepcie tak v exteriéri, ako aj v interiéri. Vzhľadom na dlhodobú neúdržbu je v najhoršom stavebno-technickom stave. Poškodená je strecha, výplne otvorov aj pôvodná povrchová úprava.

Nová pevnosť - Veliteľská budova

Objekt, ktorý vznikol v roku 1815, bol podobne ako objekt Kasární dôsledkom prestavby renesančnej pevnosti na Fortovú pevnosť v 2.pol. 19.storočia. Z hľadiska architektonickej kvality ide o objekt, nevykazujúci takú hodnotu, ako objekt Kasární /ani v interiéri, ani v exteriéri/. Napriek historizujúcemu charakteru úsporný koncept pôsobí veľmi jednoducho. Nevhodnou pamiatkovou obnovou je síce objekt v dobrom stavebno-technickom stave, avšak postráda pôvodnú slohovo-výtvarnú výzdobu.

Vízie rámcovej metódy obnovy riešeného územia

Na základe stanovenia predmetu pamiatkového záujmu, zohľadňujúceho mieru prezentácie Ústrednej pevnosti z 2. polovice 19. storočia v kontexte areálu Muničnej továrne s akceptovaním /neakceptovaním/novodobej nehodnotnej zástavby bolo možné stanoviť nasledovné varianty, definujúce rámcovú metódu obnovy

Variant A

konzervácia a rekonštrukcia zachovaných objektov Citadely, akceptovanie neskoršej zástavby, asanácia rušivej zástavby v priestore zaniknutých priekop

Ide o minimálne zasahovanie do súčasného stavu štruktúry, s výnimkou očistenia zástavby, bezprostredne pristavanej ku hradbám Ústrednej pevnosti. Tento prístup je v zásade akceptovanie súčasného stavu, s uplatnením stavebnej uzávery do tej miery, že sa dovoľí iba údržba objektov Muničnej továrne a asanujú sa objekty kvôli realizácii pešej trasy z vonkajšej strany pevnosti - v jej bezprostrednej blízkosti.

Variant B

rehabilitácia urbanistického súboru muničnej továrne, konzervácia a rekonštrukcia objektov Citadely s čiastočnou rekonštrukciou zaniknutých vonkajších obranných článkov, spájajúcich Novú pevnosť so zaniknutou Batériou XI

Ide o asanáciu nehodnotnej novodobej zástavby tak v areáli Muničnej továrne, ako aj zaniknutých vonkajších obranných článkov, bezprostredne súvisiacimi so Starou a Novou pevnosťou

Variant C

maximálna obnova jedinečného Fortového bastiónového systému z 2. pol. 19. storočia - jeho konzervácia a rekonštrukcia. Jedná sa o asanáciu zástavby, nesúvisiacej s fortifikačným systémom, so snahou maximálne prezentovať zachované aj zaniknuté časti fortifikačného systému, s možnou analytickou prezentáciou starších kultúrnych vrstiev

Návrh riešenia územia akčného plánu na základe definovania vízií rámcovej metódy obnovy

Vzhľadom na dlhodobú absenciu koordinovanej stavebnej činnosti ako aj uplatňovania postupov, charakteristických pre praktizovanie princípov ochrany a obnovy predmetného hodnotného územia, sa na základe stanovených rámcových metód pamiatkovej obnovy vypracovali modelové návrhové riešenia A, B, C, ktoré rôznou mierou direktívnosti spracovávajú možné vízie rehabilitácie predmetného územia. Variant A nie je chápaný ako vízia, je chápaný ako minimálna korekcia súčasného dezurbanizovaného stavu a ako východiskový predpoklad pre naplnenie vízií B a C.

Spracované Zásady....ako aj návrh nominácie.... vychádzajú z kompromisného variantu B.

Návrh riešenia územia akčného plánu podľa vízie rámcovej metódy - variant A

Je chápaný ako nulový variant, pokiaľ sa nepodarí realizovať niektorú z variant B alebo C

Jeho cieľom je okamžitá konsolidácia ohrozených častí Ústrednej pevnosti, sprístupnenie bezpečných úsekov v interiéri aj exteriéri pevností pre turistov, pripraviť podnikateľské subjekty na realizáciu variantu B alebo C

Návrh riešenia územia akčného plánu podľa vízie rámcovej metódy - variant B

Počíta s ochranou všetkých autenticky zachovaných kultúrnych vrstiev v rámci predmetného územia, zároveň počíta so zrušením priemyselnej funkcie areálu na východnej strane predmetného územia. Asanovaním nehodnotnej novodobej zástavby bude možné rehabilitovať areál Muničnej továrne. V rámci prezentácie zaniknutých vonkajších obranných článkov je obnovená časť zaniknutej Batérie XI so spojovacím článkom ku Vážskej kurtíne Novej pevnosti.

Návrh riešenia územia akčného plánu podľa vízie rámcovej metódy obnovy - variant C

Počíta s maximálnou mierou prezentácie unikátneho fortového bastiónového systému z 2. pol. 20. storočia, so zriadením archeologického parku, obnovením spojenia s lokalitou zaniknutého Vážskeho predmestia a akceptovaním existujúcej športovej funkcie v SZ časti predmetného územia, prípadne jej rozšírenia na nábrežie Váhu

Návrh riešenia objektov Ústrednej pevnosti - Citadely

Návrh riešenia jednotlivých objektov Ústrednej pevnosti je definovaný iba na základe informácií z prieskumu v teréne. Tieto rámcové odporúčenia je možné upresniť až po absolvovaní komplexných pamiatkových výskumov v teréne. Podobne aj funkčné využitie je iba doporučené, navrhnuté v súlade s víziami kultúrno-spoločenského využitia areálu.

Návrh riešenia Starej pevnosti

Objekt Starej pevnosti vykazuje vysoký potenciál odhalenia starších kultúrnych vrstiev, ktoré spolu s priekopou vytvárajú vysoký potenciál autentickej prezentácie pôvodnej pevnosti. Samotný objekt je jednoduchý, koncipovaný ako bastiónová pevnosť s minimálnou výtvarnou výzdobou.

Vzhľadom na vysokú mieru zachovania jednotlivých častí fortifikačného objektu, je možné s jeho prezentáciou pre turistický ruch začať okamžite po jeho očistení a vzhľadom na pomerne dobrý stavebno-technický stav a vysoký potenciál nálezov starších kultúrnych vrstiev nad aj pod terénom, je potrebné vytvoriť vhodné predpoklady pre začatie komplexných pamiatkových výskumov, ktorých realizácia nebude zabraňovať turistickej prezentácii ostatných /nepreskúmaných, alebo už preskúmaných/ častí pevnosti. Návrh funkčného využitia je rámcový, podstatnou sa v prípade Starej pevnosti javí cieľový stav funkčného využitia po ukončení všetkých potrebných výskumov – prezentácia Starej pevnosti ako exponátu s možnými archeologickými prezentáciami starších nálezov in situ, doplnená o funkciu vojenského múzea v najrôznejších modifikáciách.

Vzhľadom na predpoklad, že pred výsledným variantom bude treba realizovať komplexný pamiatkový výskum, je potrebné vo variantoch A a B počítať aj s umiestnením výskumného zariadenia s prevádzkami súvisiacimi s realizáciou výskumu.

S úplnou obnovou priekopy sa počíta vo variante C.

Základným predpokladom pre začatie obnovy priekopy je vykonanie hydrogeologického prieskumu, na základe ktorého sa zistí, či vôbec je obnova priekopy možná a ak áno, do akej hĺbky. Ak by protipovodňová stena dostatočne zabezpečila nízky stav spodnej vody, je možné počítať so suchou priekopou, po dne ktorej by bolo možné chodiť. V prípade vysokej spodnej vody by sa mohla obnoviť priekopa s vodou, alebo by sa priekopa vyhlbila iba do takej miery, aby sa nenaplnila spodnou vodou.

3 Pri obnove priekopy vo variante B môže byť táto realizovaná v redukovanom rozsahu, v akom pravdepodobne existovala počas fungovania Muničnej továrne.

Návrh riešenia Korunnej hradby a Muničného skladu- prachárne v Novej pevnosti

Vzhľadom na skutočnosť, že v objekte neboli realizované komplexné pamiatkové výskumy, je možné niektoré odporúčania pre obnovu stanoviť iba rámcovo, za predpokladu, že predmetom definitívnej prezentácie bude pevnosť z 2.pol.19. storočia. V prípade, že by sa hĺbkovými výskumami zistili staršie vývojové etapy, bolo by ich možné prezentovať iba v hmote objektu Korunnej hradby, prípadne v exteriéri priekopy. Novšie objekty Prachárne a Kasárne, by skomplikovali prezentáciu prípadných archeologických nálezov na iných miestach.

Stavebné zásahy je, podobne ako v Starej pevnosti, možné realizovať prostredníctvom kontajnerových buniek, pri hygienických zariadeniach použitím ekologických WC

Objekt Muničného skladu – Prachárne je potrebné obnoviť do pôvodného stavu z 2.pol.19.storočia

Objekt Korunnej hradby sa bude využívať v rámci prezentácie obranných prvkov ako exponát a Muničný sklad – Pracháreň, ako informačné centrum Ústrednej pevnosti.

Obnovenie priekopy je možné až vo variante C. Miera deštrukcie priekopy a s ňou súvisiacich vonkajších obranných článkov je pravdepodobne vyššia, ako pri priekope Starej pevnosti. Na jej mieste bola totiž realizovaná novodobá výstavba. Oproti priekope pri Starej pevnosti nemala táto uzavretý priebeh vonkajšej kontrescarpy, nakoľko západná strana bola riešená systémom ravelínov a kontrgard, ktoré jej vonkajší obvod neuzatvárali súvisle. Navyše bola doplnená zemnými valmi predpolia – glacis. Je preto na dnešnej úrovni poznania možné predpokladať, že obnova obrysu zaniknutej priekopy naznačením konfigurácie terénu by bola možná za predpokladu, že by sa archeologickým výskumom nedostatočne ozrejnila existencia kontrgard, ravelínov a predpolia. V prípade, že by sa archeologickým výskumom zistilo toľko údajov, že by bolo možné zrekonštruovať pôvodnú situáciu, bolo by vhodné, aby sa tak stalo v mieste hlavného nástupu do Ústrednej pevnosti, aj s obnovou kaponiéry. Možnosť získania dostatočných informácií o zaniknutom predpolí bude

viazaná najmä na mieru zachovania murovaných častí, nakoľko zemné valy po deštrukcii pôvodnej konfigurácii je oveľa ťažšie identifikovať.

Návrh riešenia Kasární v Novej pevnosti

Objekt kasární predstavuje jednorazovo realizovaný pseudobarokový koncept, s množstvom výtvarných architektonických detailov, určený pôvodne pre bývanie vojakov. Vzhľadom na dobu vzniku a jeho zachovaný jednotný architektonický výraz sa nepredpokladajú nové významné nálezy v rámci pamiatkového výskumu. Predpokladajú sa nevhodnotné zásahy lokálneho charakteru, zrealizované počas pobytu sovietskych vojsk v objekte. Je preto možné počítať so slohovou rekonštrukciou objektu v exteriéroch a pri reprezentačných interiérových priestoroch. Pri návrhu funkčného využitia bude potrebné zohľadniť zachovanie dispozičného dvojtraktu, s prezentáciou reprezentačných a iných špecifických priestorov. Z hľadiska obnovy sa bude jednať o rekonštrukciu pôvodného stavu.

Najmenej konkrétna predstava o funkčnom využití sa týka práve objektu Kasární, nakoľko pomerne veľké rozmery miestností umožňujú aj iné funkčné využitie, ako pôvodné-ubytovacie.

Je možné počítať s občianskou vybavenosťou regionálneho, nadregionálneho a medzinárodného charakteru /kultúra, školstvo, administratíva.../

Návrh riešenia Veliteľskej budovy v Novej pevnosti

Objekt podobne ako pri objekte Kasárne vznikol ako jednorazový historizujúci architektonický koncept bývania veliteľov posádky, preto sa nepredpokladá, že by sa pamiatkovým výskumom našli podstatnejšie nové súvislosti, ktoré by mohli zmeniť rámcovú metódu obnovy. Je zrejmé, že objekt prešiel v 2. pol. 20. storočia necitlivou obnovou, ktorou sa síce zlepšila stavebno-technická stránka objektu, ale zničila sa prevažná časť interiérového vybavenia a väčšina výtvarných- slohotvorných prvkov v rámci exteriéru aj interiéru. Z hľadiska obnovy pôjde preto o navrátenie pôvodného slohového výrazu objektu. V prípade potreby je možné obnoviť hmoty zaniknutých stajní pre nové využitie. Pri riešení nádvorja je možné prezentovať pôvodné studne

Objekt je vhodné využiť pre ubytovacie účely, prípadne pre administratívu. Jeho spôsob využitia je oveľa jednoznačnejší ako v prípade kasárenského objektu a preto tento spôsob využitia je kompatibilný aj s funkciou univerzity, aj s komerčným využitím areálu Novej pevnosti. Tým, že jeho pôdorysná osnova je prevažne homogénna/nevytvára uzavreté dispozičné bunky ako v prípade kasární, je možné flexibilnejšie riešenie dispozície objektu.

Návrh aktualizácie legislatívnej ochrany v rámci riešeného územia akčného plánu v kontexte potencionálneho územia UNESCO

/Spracovaný na základe výsledkov analýzy akčného plánu, definovaný na Pamiatkovej komisii P.Ú. K.S. Nitra, 9.12.2004/

Aktualizácia legislatívnej ochrany na národnej úrovni by spočívala v presnom definovaní rozsahu ochranného pásma NKP v severnej časti riešeného územia po hranicu pamiatkovej zóny historického jadra, upresnení objektov vyhlásených za NKP, definovaní pamiatkovej ochrany areálu Muničnej továrne formou industriálnej pamiatkovej zóny, vyhlásení lokality zaniknutého Vážskeho predmestia za archeologické nálezisko

Námety na legislatívnu ochranu na medzinárodnej úrovni sa týkali upresnenia územia UNESCO a návrhu kompatibilnej pamiatkovej ochrany s maďarskou stranou. Spomínaný problém sa v súčasnosti rieši spolu s maďarskou stranou pri spracovávaní návrhu nominácie celého fortového pevnostného systému na zápis za svetové dedičstvo.

Dopad na praktickú koordináciu obnov v rámci pevnostného systému Komárno

S ohľadom na výsledky procesu spracovávanía podkladov pre prípravu akčného plánu a spracovania Zásad je možné konštatovať, že k najvýznamnejším pamiatkovým hodnotám územia patrí výrazová celistvosť pevnostného systému z jeho dominantnej záverečnej vývojovej etapy z druhej polovice 19. st., ktorá kontinuálne nadviazala na stavebnú etapu z prvej polovice 19. st. . Tento záverečný stav obohatilo vybudovanie areálu muničnej továrne, ktorá prešla v medzivojnovom období konverziou na tabakovú továreň. Areál bol vyhodnotený ako územie vykazujúce pamiatkové hodnoty. Nielen ako

doklad existencie integrálneho priemyselného areálu súvisiaceho s pevnostným systémom, ale aj ako komplex hodnotnej priemyselnej architektúry.

V snahe diferencovať z pamiatkového hľadiska mieru ochrany boli zachované časti pevnostného systému vyhlásené za NKP, územie, na ktorom sa pôvodne nachádzali zaniknuté časti pevnostného systému boli navrhnuté za Ochranné pásmo a objekty bývalej Muničnej továrne za dotvárajúce, charakterizujúce kolorit pevnosti konca 19. storočia.

Zásady ochrany, obnovy a prezentácie pevnostného systému Komárna a jeho ochranného pásma tak vychádzali z variantu B, definovaného ako rehabilitačno – rekonštrukčný, ktorý umožní postupne vnímať celistvosť pevnostného systému v jeho dominantných kvalitách novovekej fortifikačnej architektúry.

V zmysle definovaných zásad v súčasnosti prebieha realizácia pilotného projektu koncepcijnej pamiatkovej obnovy objektu bývalej prachárne. Samotný objekt bol vybudovaný pravdepodobne na začiatku 19. st. v súvislosti s budovaním objektu kasární (1810) a veliteľskej budovy (1815) po r. 1808.¹

Objekt prachárne sa tak, ako aj budova kasární opiera svojim architektonickým výrazom a koncepciou o neskoro barokovú tradíciu fortifikačného staviteľstva francúzskej fortifikačnej školy. Na samotnom objekte je možné postrehnúť prerod z názoru striktno prídŕžajúceho sa uplatnenia tzv. Vaubanovho vetráku² na názor zastávajúci sa aj uplatnenia okenicami zabezpečeného okna. Kedy dochádza k tejto zmene na objekte prachárne nie je dnes možné zodpovedne stanoviť. Je však pravdepodobné, že k tejto zmene došlo ešte počas výstavby. Predpoklad sa opiera o existenciu rovnakého prvku okenicami zabezpečeného okna v kapitálovej pozdĺžnej línii objektu, ktorý sa podľa zamerania z roku 1923 intaktne na tomto objekte zachoval, tak ako sa aj primárne uplatnil v polohe nad uvedeným druhom vetráku. Nakoľko v dôsledku obsadenia a užívania objektov pevností armádou Sovietskeho zväzu došlo ku konverzii objektu na umývaň bojovej techniky. Boli tu vykonané mnohé zásahy, ktoré skomplikovali formovanie odborne-metodického názoru. Bolo odstránené zádverie, ktoré exaktne potvrdilo až archeologická sonda. Ďalším veľkým problémom bolo zastrešenie objektu. V prípade dobovej fortifikačnej literatúry bolo takmer pravidlom z dôvodu ohrozenia strešiva požiarom strechy vybudovanie zastrešenia bez použitia dreva. Teda kladením pálenej krytiny priamo do maltového lôžka na murivo prípadne ukončenie objektu masívnym murivom bez iného zastrešenia. Na prachárni v Novej pevnosti sa zachovalo zastrešenie, ktoré podľa tesárskych detailov mohlo byť náhradou staršieho zastrešenia minimálne z konca 19. storočia. Nakoľko objekt prachárne nemal v pevnostnom systéme Komárno už iné zachované zastúpenie, akceptoval sa posledný exaktne doložený stav, ktorý podporil celkovú koncepciu prezentácie pevnostného systému. Bolo teda stanovené, že strecha, ktorá mala nahradiť značne poškodený originál sa má nahradiť novou, ktorá bude pokrytá pálenou krytinou vo výraze „bobrovky“. Až počas stavebných prácach³ sa po rozobratí časti strechy zistilo, že v niektorej zo starších etáp, ak nie v primárnej etape, bol objekt prachárne pokrytý pálenou krytinou „bobrovkou“ ale nie vo farebnosti konvenčnej červenej, ale vo farebnosti zlatisto-okrovej. Tento nález upravil nielen metodický názor na prípadné pokračovanie pamiatkovej obnovy na budovách kasární, ale vniesol aj vážnu pochybnosť do tradičného metodického pohľadu na pamiatkové obnovy na území pamiatkovej zóny v Komárne.⁴ Z objektívnych dôvodov nebolo možné upraviť projektovú dokumentáciu a zmeniť farebnosť strešnej krytiny.

K významným okolnostiam patrila aj nálež pôvodného sokla budovy, ktorý potvrdil zameraný stav budovy z roku 1927, kde bola okrem iného zaznačená aj čiastočne zachovaná drevená podlaha interiéru zabezpečujúca odvetrávanie strelného prachu. Táto má byť v rámci uskutočňujúcej sa obnovy objektu rekonštruovaná formou náznakovej rekonštrukcie. V priebehu spracovania projektovej dokumentácie bolo možné uskutočniť aj už uvádzanú archeologickú sondáž, ktorá napomohla vyriešiť problém doplnenia vstupnej fasády náznakovou rekonštrukciou pôvodného zádveria.

¹ Po prehratej bitke pri Slavkove v r. 1805 rozhodol cisár František II. počas návštevy a ohliadky komárňanskej pevnosti v roku 1807 o vybudovaní pevnostného systému, ktorý mal byť posledným útočiskom Habsburského dvora a mal pojať 200 tisícovú armádu. Práce začali obnovou Starej a Novej pevnosti v roku 1808. V roku 1809 prichádza do pevnosti palatín Jozef, ktorý vedie výstavbu dočasnej pevnostnej línie (šesť reduitov)- tzv. Palatínskej línie. 13. mája 1809 vstupuje armáda Napoleóna I. do Viedne. 14. októbra podpisuje cisár František II. schönbrunský mier. O rok sa zintenzívnia stavebné práce a za niekoľko mesiacov vyrastá monumentálna jednoposchodová budova kasární, koncipovaná pozdĺž trojbastiónovej hradby Novej pevnosti. V kompozičnej kapitále, v bastióne Panny je pravdepodobne v tomto čase umiestnený objekt skladu strešiva – prachárne.

² Sébastien Le Prestre, markíz de Vauban – hlavný inžinier Ľudovíta XIV

³ Z dôvodu bránenia vo výjazde do terénu vedením KPÚ bolo možné vycestovať iba v rámci kontrolného dňa zvolaného stavebným úradom Komárno

⁴ Podporil predpoklad „zlatého lesku metropoly 18. storočia na Dunaji“ doloženého kolorovanou medirytinou.

BARDKONTAKT 2006

**KOMPARATÍVNA ANALÝZA PEVNOSTNÉHO SYSTÉMU KOMÁRNA V RÁMCI
SPRACOVANIA NÁVRHU NA ZÁPIS DO SVETOVÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA.**

Ing. arch. Michal Škrovina – FA STU Bratislava

KOMPARATÍVNA ANALÝZA PEVNOSTNÉHO SYSTÉMU KOMÁRNA V RÁMCI SPRACOVANIA NÁVRHU NA ZÁPIS DO SVETOVÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA.

Ing. arch. Michal škrovina – FA STU Bratislava

Dokumentácia návrhu na zápis do listiny svetového kultúrneho dedičstva má za úlohu podať komplexný popis navrhovaného statku aby bolo možné objektívne posúdiť jeho kvality a rozhodnúť o zaradení (nezaradení) na zoznam. Jednou z častí, ktoré pojednávajú o jednotlivých aspektoch pamiatky je aj komparatívna analýza. Táto má za úlohu podať prehľad o obdobných pamiatkach vo vzťahu k navrhovanej. Na základe ich porovnania je následne možné vyšpecifikovať hodnoty, ktoré určujú jedinečnosť, výnimočnosť pamiatky a potrebu najvyššieho možného stupňa ochrany. Pre potreby objektívneho porovnania je nutné uviesť pamiatky – pevnosti do vzťahu, ktorý umožní analýzu základných spoločných fenoménov. Takto je postavená schéma podľa ktorej sú spracované všetky porovnávané pevnosti. Znamená to, že informácie sú zoradené a kategorizované takým spôsobom aby bola umožnená jednoduchá a rýchla orientácia medzi jednotlivými fenoménmi reprezentujúcimi popis pevností. Sekundárny účel takéhoto postupu je tiež v snahe rozčleniť prácu na jednotlivé stupne, ktoré jednak dokumentujú postup bádania a jasne vymedzujú jednotlivé kroky spracovania a vyhodnotenia informácií.

Fenomény na základe ktorých je pevnostný systém Komárna uvedený do vzťahu s porovnateľnými majetkami sú nasledovné:

- *Historický vývoj* – pojednáva o historických súvislostiach priamo sa viažucich k pevnosti, o dôvodoch jej vzniku, jej staviteľoch, významných udalostiach, vojenských konfliktoch. Je to stručný prehľad o význame pevnosti pre daný región a krajinu od jej vzniku až po súčasnosť. Na takomto základe je možné posúdiť nepriame hodnoty pamiatky viažuce sa historickým udalostiam, významným osobnostiam a vymedziť dobu vzniku, jednotlivé fázy rozvoja vzhľadom na iné pevnosti.
- *Stavebno-architektonická skladba* – tu je analýza zameraná na objekt pevnosti. Predmetom skúmania sú jej územné súvislosti, urbanisticko-architektonická kompozícia, stavebné a technické riešenie. V postupnosti od základných kvantitatívnych ukazovateľov (rozloha, zastavaný priestor, množstvo objektov...) cez hmotovo-priestorovú kompozíciu obranných prvkov, objektov až po ich architektonické a umelecké kvality sú vyjadrené priame hodnoty pamiatky. Tiež je tu popísaný vývoj, rast prípadná demolácia častí pevnosti.
- *Stav zachovania* – je zhodnotením v akom stave a v akých súvislostiach sa pamiatka v súčasnosti nachádza, ktoré z jej častí sú zachované autenticky, aké práce na jej obnove boli zrealizované, ako je pamiatka využívaná. Zhodnotené sú tiež príležitosti, ktoré poskytuje prostredie pre zachovanie a prezentáciu pamiatky, tak isto ako aj možné ohrozenia. V prípade potreby sú popísané hodnoty sociálne, ekonomické a ekologické, ktoré formujú celkový význam pevnosti.
- *Právna ochrana* – zachytáva právne dokumenty a normy, na základe ktorých je pevnosť chránená a ktoré poskytujú záruku zachovania jej hodnôt.

Táto forma spracovania informácií je priamo odvodená z praxe akým postupujú tentatívne návrhy na zápis do svetového kultúrneho dedičstva.

Po vypracovaní základnej formálnej štruktúry spracovania informácií je možné sa zaoberať kritériami pre výber porovnateľných pevností. Na ich základe prebieha selekcia medzi príkladmi z celého sveta tak aby bolo možné čo najefektívnejšie a objektívne zhodnotiť význam pevnostného systému Komárna. Znamená to určiť pre čo je tento objekt vhodnejší pre zápis ako porovnávané objekty a ak sú tieto už na zozname aké charakteristiky ho od nich odlišujú. Profilujúcim prvkom pre tvorbu kritérií je v tomto prípade samotný pevnostný systém Komárno.

Výber porovnateľných pevností prebieha podľa nasledovných kritérií:

- Bastiónový typ pevnosti (realizovaný od 16. – 19. storočia)
- Rozsah zachovanej pevnosti (pevnostný systém skladajúci sa z viacerých častí a predsunutých fortov, obranných línií ovládajúcich krajinu)
- Pevnosť v nadväznosti na mestskú štruktúru

- Dostupnosť potrebných informácií a údajov

Preferované sú pevnostné systémy budované počas celej éry bastiónového typu fortifikačnej architektúry časovo ohraničenej horizontom 16. – 19. storočia. Toto obdobie pokrýva vývoj od prvých realizácií opevnení staro talianskeho typu zhmotňujúcich myšlienky ideálneho mesta až po záver, kedy opevnenia tohto typu strácajú v dôsledku pokroku vojenskej taktiky a techniky svoj zmysel, reprezentovaný rozsiahlou expanziou obranných prvkov do krajiny (novopruský typ, vaubanské pevnosti). Porovnateľný rozsah zachovanej štruktúry predpokladá výskyt viacerých častí obranného systému a objektov slúžiacich na prevádzku a ako zázemie pevnosti. Z veľkého počtu historických pevností a obranných línií miest sa zachovalo po strate ich obranného významu neveľa tých ktoré vykazujú porovnateľný rozsah a kompaktnosť ako Komárno. Často sa vyskytujú už len ústredné časti – citadely alebo jednotlivé bastióny, forty bez viditeľného prepojenia na celok. Smerodajným je i vzťah k urbánnej štruktúre, ktorý bol v prípade Komárna formovaný od počiatku vzniku pevnosti. Obranné línie mesta boli často po strate svojho opodstatnenia odstránené aby poskytli priestor pre nový rast mesta na rozdiel od pevností chrániacich strategické body v krajine, ktoré sú z tohto dôvodu často lepšie zachované. Limitujúcim kritériom pre výber porovnateľnej pamiatky je i dostupnosť potrebných informácií v dostatočnom množstve a kvalite pre potreby ich jednotného spracovania a porovnania. Rozhodujúcim pre výber porovnateľnej pevnosti je súhrn výsledkov zhodnotenia týchto kritérií na konkrétnom prípade. Ako najpodstatnejším limitujúcim faktorom sa však ukázala byť dostupnosť relevantných informácií vzhľadom na časové vymedzenie a ciele práce.

V rámci takto zadefinovaného postupu spracovania komparatívnej analýzy je možné z množstva bastiónových pevností, ktoré je možné nájsť na celom svete no predovšetkým v Európe, vybrať porovnateľné. Takto vyprofilovaná a zúžená množina obsahuje nasledovné pevnosti:

- *Zapísané na zozname svetového kultúrneho dedičstva* – Suomenlinna vo Fínsku, Valleta na Malte, Obranná línia Amsterdamu v Holandsku, Torun v Poľsku (pevnosť je zapísaná v rámci pamiatok mesta).
- *Mimo zoznamu* – Terezín v Českej republike, Modlin v Poľsku, Mainz v Nemecku

Počas priebehu výskumu a po výsledkoch počiatočných fáz komparatívnej analýzy je možné pristúpiť k rozšíreniu súboru spracovaných pevností, ak sa preukáže, že je to pre ciele práce prínosné. V takomto prípade sú vhodné príklady: Josefov v Českej republike, Palmanuova v Taliansku, Tilbury v Anglicku, Cartagena v Kolumbii, Panama.

Výsledkom práce je zosumarizovanie dôvodov opodstatnenia zápisu na listinu svetového kultúrneho dedičstva v kontexte porovnávaných pevností. Komparatívna analýza má odhaliť charakteristiky ktoré odlišujú pevnostný systém Komárna od reprezentatívneho svetového výberu a tak nadefinovať jeho jedinečnosť, výnimočné hodnoty. Charakteristiky je pre potreby práce možné deliť na základné a špecifické. Základné charakteristiky vyplývajú priamo z hodnôt pevnostného systému Komárno a boli identifikované počas dlhodobého výskumu a sú súčasťou tentatívneho návrhu (spracovateľ: Mgr. Ľudovít Gráfel, Štátny pamiatkový ústav). Na ich základe spočíva jedinečnosť v:

- Vo veľkosti – rozsahu objektov, ktoré boli schopné pojať 200 000 člennú armádu. Najsilnejšia a najväčšia habsburská pevnosť Rakúsko-Uhorskej monarchie – útočisko cisára.
- Pevnosť nikdy nebola dobytá – ani v období tureckých obliehaní v 16. storočí, ani počas revolučných rokov 1848-49.
- V navrstvení viacerých vývojových etáp budovania bastiónových pevností.
- V monumentálnosti a v spôsobe technického ako aj architektonického riešenia.
- V dobrom stavebno-technickom stave zachovaných objektov, ktoré môžu po revitalizácii spĺňať funkcie nadregionálneho charakteru.
- V súčasnosti má cezhraničný charakter – komplex sa nachádza na území dvoch štátov (SK a H).

Špecifické charakteristiky vyplývajú z porovnania s konkrétnym príkladom a majú význam hlavne vo vzťahu už zapísaným pevnostiam, kde jednoznačne určujú dôvody prečo má byť pevnostný systém Komárna zaradený na zoznam.

Komparatívna analýza ako súčasť návrhu na zápis, rozširuje argumentáciu opodstatnenia zaradenia na zoznam o informácie potrebné k dostatočnému a objektívnemu zhodnoteniu významu pamiatky v jej celosvetovom kontexte, teda na platforme z hľadiska ktorého má byť spoločnosťou vnímaná.

BARDKONTAKT 2006

**NOMINÁCIA DREVENÝCH KOSTOLOV A CHRÁMOV SLOVENSKEJ ČASTI KARPATSKEJ
HORSKEJ OBLASTI DO ZOZNAMU SVETOVÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA UNESCO**

Ing. Miloš DUDÁŠ, PhD. - Krajský pamiatkový úrad Žilina

NOMINÁCIA DREVENÝCH KOSTOLOV A CHRÁMOV SLOVENSKEJ ČASTI KARPATSKEJ HORSKEJ OBLASTI DO ZOZNAMU SVETOVÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA UNESCO

Ing. Miloš DUDÁŠ, PhD. - Krajský pamiatkový úrad Žilina

V roku 2006 podáva Slovenská republika ďalší nominačný projekt na zápis do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. V tomto prípade je jeho predmetom súbor drevených kostolov a chrámov („cerkvi“) slovenskej časti Karpatského horského pásma. Predbežný návrh nominácie, po informácii Vláde Slovenskej republiky, do centra UNESCO v Paríži zasielalo Ministerstvo zahraničných vecí SR v roku 2002. Projekt pripravil kolektív pracovníkov Pamiatkového úradu Slovenskej republiky Bratislava a Krajského pamiatkového úradu Žilina v spolupráci s Krajským pamiatkovým úradom Prešov, Banská Bystrica a Košice.

Pre podľa možnosti objektívne posúdenie historicky najcennejších drevených kostolov a chrámov vyskytujúcich sa in situ alebo prenesených do expozícií múzeí v prírode, ktoré by mohli byť zaradené do pripravovaného nominačného projektu boli sformulované nasledovné interné výberové kritériá: A. autenticita základnej historickej konštrukcie objektu - komplexne zachovaná, zachovaná po obnove, čiastočne narušená a narušená, B. autenticita umelecko-remeselnej a výtvarnej výzdoby objektu (prvok a detail ako integrálna súčasť architektúry, nástenná maľba) - zachovaná a prezentovaná, zachovaná po obnove, čiastočne narušená a znehodnotená, C. autenticita pôvodného vnútorného zariadenia objektu (mobilár: oltár, ikonostas, kazateľnica, krstiteľnica, organ, lavice a pod.) - zachované a prezentované, zväčša zachované, čiastočne zachované (cca 50%) a nezachované, D. autenticita bezprostredného okolia objektu (cintorín, ohrada, oplotenie, vstupná brána, zvonica, sadová úprava a zeleň, ďalšia zástavba) - neporušená, čiastočne narušená, značne narušená a úplne nové prostredie (napr. skanzen), E. súčasný stavebno-technický stav objektu - veľmi dobrý, dobrý, vyhovujúci, narušený a F. využitie objektu - liturgicky a kultúrno-spoločensky využívaný, liturgicky využívaný, liturgicky nepravidelne využívaný, nevyužívaný (muzeálny exponát).

Jednotlivé objekty v zmysle týchto kritérií posudzoval autorský kolektív nominácie (tabuľka č.1a, 1b a 1c). a po ich dôslednom odbornom vyhodnotení do nominácie súboru stavieb na zápis do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO zaradil osem drevených kostolov a chrámov troch kresťanských konfesií (Rímskokatolíckej, Evanjelickej augsburského vyznania a Gréckokatolíckej). Vybrané objekty majú reprezentovať najcharakteristickejšie príklady rôznorodosti drevených sakrálnych stavieb na území slovenskej časti Karpatskej horskej oblasti. V nominácii sú výhradne zastúpené in situ objekty stále slúžiace liturgickej potrebe miestnej kresťanskej komunity a existuje reálny predpoklad ich ďalšieho širokého kultúrno-spoločenského využitia a prezentovania. Jednotlivé objekty sa navzájom typologicky odlišujú a sú individuálnou ukážkou vývoja tradičnej sakrálnej architektúry danej kresťanskej konfesie v konkrétnom historickom období a v konkrétnom regióne.

Do nominácie ako súboru stavieb trvalej univerzálnej hodnoty boli po vyhodnotení zaradené nasledujúce drevené kostoly a chrámy: Hervartov a Tvrdošín (Rímskokatolícka cirkev), Kežmarok, Leštiny a Hronsek (Evanjelická cirkev augsburského vyznania) a Bodružal, Lodomírová a Ruská Bystrá (Gréckokatolícka cirkev).

Súbor ôsmych drevených kostolov a chrámov slovenskej časti Karpatskej horskej oblasti je nominovaný na základe kritéria iii a iv Operačných pokynov Implementácie konvencie Svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO (bod 77), t.j. zahŕňa požiadavku stavieb trvalej univerzálnej hodnoty. Nominované objekty dokumentujú jedinečnú a stále živú architektúru a stavebnú tradíciu drevených sakrálnych stavieb v prostredí širšieho regiónu západokarpatského horského pásma a to v nadväznosti na multietnický a multikonfesionálny charakter tohto územia. Predkladaná sériová nominácia dopĺňa a rozširuje už v Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO evidované drevené kostoly a chrámy. Zároveň poukazuje na veľkú variabilitu charakteristického fenoménu, za aký možno drevené sakrálné stavby v tradičnej architektúre Karpát považovať. A hoci obsah tohto fenoménu už od vrcholného stredoveku definoval predovšetkým spoločný kresťanský základ obohacovaný o mnohé konfesionálne špecifiká, jeho forma sa nikdy neuzatvárala do seba, do jednotnej uniformity tvaru a hmoty, ale naopak otvorene prijímala nové myšlienky, invencie a postupy. Tak sa na prvý pohľad tieto skromné a nenápadné drevené kultové stavby, akoby zabudnuté v nekonečných lesoch Karpát, postupne rozvíjali do nesmiernej pestrosti a bohatosti svojho vonkajšieho i vnútorného architektonického a umeleckého prejavu.

nominačné kritériá		A. Autenticita historickej konštrukcie		B. Autenticita umel.-remes. a výtvarnej výtzdoby		C. Autenticita vnútorného zariadenia		D. Autenticita bezprostred. okolia objektu		E. Stavebno-technický stav		F. Súčasné využitie objektu						
obec	Zasvätenie	obdobie vzniku	umiestnenie	komplexne zachovaná	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	zachovaná a prezentovaná	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	ve mi dobrý	dobry	vyhovujúci	narušený	liturgicky a kult.-spoloensky	liturgicky nepravideľne	nevyužit./ muzeálny exponát
Gréckokatolícka	Lukov-Venécia	sv. Kozmu a Damjána	18. stor.	in situ	komplexne zachovaná	zachovaná po obnove	narušená	zachovaná a prezentovaná	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	ve mi dobrý	dobry	vyhovujúci	narušený	liturgicky a kult.-spoloensky	liturgicky nepravideľne	nevyužit./ muzeálny exponát
	Matysová	sv. Michala archanjela	19. stor.	skanzen	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	zachovaná a prezentovaná	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	ve mi dobrý	dobry	vyhovujúci	narušený	liturgicky a kult.-spoloensky	liturgicky nepravideľne	nevyužit./ muzeálny exponát
	Mikuliášová	Ochran y Bohorodi ky	18. stor.	in situ	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	zachovaná a prezentovaná	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	ve mi dobrý	dobry	vyhovujúci	narušený	liturgicky a kult.-spoloensky	liturgicky nepravideľne	nevyužit./ muzeálny exponát
	Miro a Ochran	y Bohorodi ky	18. stor.	in situ	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	zachovaná a prezentovaná	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	ve mi dobrý	dobry	vyhovujúci	narušený	liturgicky a kult.-spoloensky	liturgicky nepravideľne	nevyužit./ muzeálny exponát
	Nižný Komárnik	Ochran y Bohorodi ky	20. stor.	in situ	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	zachovaná a prezentovaná	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	ve mi dobrý	dobry	vyhovujúci	narušený	liturgicky a kult.-spoloensky	liturgicky nepravideľne	nevyužit./ muzeálny exponát
	Nová Polianka	sv. Paraskiev y	18. stor.	skanzen	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	zachovaná a prezentovaná	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	ve mi dobrý	dobry	vyhovujúci	narušený	liturgicky a kult.-spoloensky	liturgicky nepravideľne	nevyužit./ muzeálny exponát
	Nová Sedlica	sv. Michala archanjela	18. stor.	skanzen	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	zachovaná a prezentovaná	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	ve mi dobrý	dobry	vyhovujúci	narušený	liturgicky a kult.-spoloensky	liturgicky nepravideľne	nevyužit./ muzeálny exponát
	Potoky	sv. Paraskiev y	18. stor.	in situ	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	zachovaná a prezentovaná	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	ve mi dobrý	dobry	vyhovujúci	narušený	liturgicky a kult.-spoloensky	liturgicky nepravideľne	nevyužit./ muzeálny exponát
	Prikra	sv. Michala archanjela	18. stor.	in situ	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	zachovaná a prezentovaná	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	ve mi dobrý	dobry	vyhovujúci	narušený	liturgicky a kult.-spoloensky	liturgicky nepravideľne	nevyužit./ muzeálny exponát
	Semeťkovec	sv. Michala archanjela	18. stor.	in situ	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	zachovaná a prezentovaná	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	ve mi dobrý	dobry	vyhovujúci	narušený	liturgicky a kult.-spoloensky	liturgicky nepravideľne	nevyužit./ muzeálny exponát
	Ruská Byštrá	sv. Mikuliáš	18. stor.	in situ	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	zachovaná a prezentovaná	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	ve mi dobrý	dobry	vyhovujúci	narušený	liturgicky a kult.-spoloensky	liturgicky nepravideľne	nevyužit./ muzeálny exponát
	Ruský Potok	sv. Michala archanjela	18. stor.	in situ	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	zachovaná a prezentovaná	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	ve mi dobrý	dobry	vyhovujúci	narušený	liturgicky a kult.-spoloensky	liturgicky nepravideľne	nevyužit./ muzeálny exponát
	Topo a	sv. Michala archanjela	17./18. st.	in situ	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	zachovaná a prezentovaná	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	ve mi dobrý	dobry	vyhovujúci	narušený	liturgicky a kult.-spoloensky	liturgicky nepravideľne	nevyužit./ muzeálny exponát
	Tro any	sv. Lukáša evanjelistu	18. stor.	in situ	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	zachovaná a prezentovaná	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	ve mi dobrý	dobry	vyhovujúci	narušený	liturgicky a kult.-spoloensky	liturgicky nepravideľne	nevyužit./ muzeálny exponát
	Uľi ské Krivé	sv. Michala archanjela	18. stor.	in situ	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	zachovaná a prezentovaná	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	ve mi dobrý	dobry	vyhovujúci	narušený	liturgicky a kult.-spoloensky	liturgicky nepravideľne	nevyužit./ muzeálny exponát
	Zboj	sv. Mikuliáš	18. stor.	skanzen	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	zachovaná a prezentovaná	zachovaná po obnove	isto ne narušená	narušená	ve mi dobrý	dobry	vyhovujúci	narušený	liturgicky a kult.-spoloensky	liturgicky nepravideľne	nevyužit./ muzeálny exponát

Tabu ka .1c – Zhodnotenie a porovnanie výberových kritérií najhodnotnejších drevených historických kostolov a chrámov na Slovensku (chrámy Gréckokatolíckej cirkvi)

Mimoriadny význam drevených kostolov a chrámov pre súčasné i budúce generácie nespočíva len v ich hmatateľnej existencii v danom prírodnom prostredí, ale najmä v prezentácii ich originálneho stavebno-konštrukčného a výtvarno-dekoračného riešenia, kde sa v dreve, ako živom a neustále inšpirujúcom prírodnom stavebnom materiáli vo veľkej miere zhmotnila kresťanská ideológia a náboženský rítus. Drevené kostoly a chrámy sú bezpochyby úprimným obrazom dobového vnímania náboženského života a konkrétneho praktizovania viery obyčajných prostých ľudí v danom historickom období. V ich architektonickom a výtvarnom prejave nedominuje prázdna okázalosť a pompéznosť, ale naopak účelovosť, jednoduchosť a pravdivosť. Sú to stavby, ktoré bezprostredne zosobňujú nehmotnú duchovnú kultúru ľudového tvorcu využívajúceho svoj prirodzený cit pre materiál a dlhoročne získavané vedomosti a praktické skúsenosti. V konečnom dôsledku tak nepodnecujú vzdávať hold len najvyššej božskej autorite, ktorej boli v podstate určené, no zároveň aj tvorivej ľudskej práci a nevšednému úsiliu našich spoločných predkov. Aj z týchto príčin sa drevené kostoly a chrámy stávajú bezprostredným prostriedkom úcty, pokory a v pozitívnom slova zmysle pýchy k vlastnej histórii a tradícii. Nakoľko nepretržite slúžia svojmu pôvodnému účelu, pravidelne sa v nich konajú stretnutia veriacich a uskutočňuje liturgia, spoluvytvárajú a upevňujú úzke väzby nášho každodenného života s komplikovanou, no o to pestrejšou, bohatšou a zaujímavejšou minulosťou celej strednej Európy. Z týchto dôvodov boli mnohé drevené kostoly a chrámy chránené ako významné kultúrne pamiatky už v čase kreovania prvej inštitucionalizovanej pamiatkovej ochrany v Rakúsko-Uhorsku na prelome 19. a 20. storočia, ale aj po roku 1918 v období existencie prvej Československej republiky. Aj dnes tvoria jednu z najhodnotnejších a najatraktívnejších súčastí celého pamiatkového fondu Slovenskej republiky.

Spoločná stavebná tradícia drevených hrázdových kostolov sa v západnej Európe rozvíjala vyše tisícročie, hoci anglosaský svet už od počiatkov kresťanstva skôr uprednostňoval stavbu jednoduchých kamenných kultových objektov. Na stavbu základnej nosnej konštrukcie sa využívalo najmä drevo z duba, len výnimočne z topola, hrabu, gaštanu a pod., v závislosti od konkrétneho regiónu. Ako výplň sa najčastejšie používalo prútie omazané hlinou, prírodný kameň a neskôr aj nepálená či pálená tehla. Architektúra týchto objektov niesla črty typickej západnej – latinskej stavebnej kultúry sakrálnych stavieb s charakteristickou pozdĺžnou pôdorysnou schémou (malá pravouhlá loď a presbytérium so sakristiou, neskôr aj zo západnej strany pred loď predstavanou vežou). Najstaršie pochádzajú z 15. a 16. storočia. Reformácia nepriniesla len zmeny ideologicko-náboženského charakteru, ale aj inováciu v riešení vnútorného priestoru chrámov. V ich dispozičnej forme sa už prejavuje tzv. kazateľský typ chrámu, t.j. centrálna forma pôdorysu v podobe rovnoramenného kríža. Počet týchto kostolov prudko vzrástol a svoj rozmach dosiahli v období 17. až začiatku 19. storočia. Dnes ich možno nájsť v niektorých spolkových krajinách Nemecka (Hesensko, Sasko, Meklenbursko a Pomoransko), menej na Britských ostrovoch a vo Francúzsku (oblasť Champagne a Normandie). V stredoeurópskom priestore sa dodnes na svojom pôvodnom mieste

zachovalo len málo objektov zhotovených touto konštrukčnou technikou (Poľsko, Maďarsko, Slovensko). Dva z nich (tzv. mierové evanjelické kostoly v bývalom Sliezsku, dnes na území Poľska) stoja v mestách Jawor a Swidnica a od roku 2001 sú evidované v Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO.

Najrozsiahlejšie európske horstvo – Karpaty zasahuje niekoľko stredoeurópskych krajín (Slovensko, Poľsko, Ukrajinu a Rumunsko, okrajovo aj Českú republiku, Maďarsko a Rakúsko) a zo všetkých pohorí kontinentu sa vyznačuje najväčším podielom zalesnenia, kde sa najlepšie darilo zmiešaným bukovo-jedľovým a neskôr monokultúrnym smrekovým lesom, ale aj tisu a červenému smreku. Preto vôbec neprekvapuje, že celý karpatský región, podobne ako ďalšie šire oblasti Ukrajiny a európskeho Ruska charakterizuje drevo ako základný stavebný materiál. Tu sa jednoduché obydlia zhotovovali zrubovou konštrukciou už dávno pred príchodom samotného kresťanstva. Postupným kladením horizontálnych trávov na seba a ich vzájomným náročným spájaním stavby získavali na pevnosti a variabilnosti v konštrukčnom riešení spojov. Keďže strednými Karpatmi prechádzala pomyselná hranica tak politického, ako aj náboženského vplyvu západorímskej (latinskej) a východorímskej (byzantskej) kultúry s rozdielne chápanou liturgiou, stalo sa toto územie oblasťou pestrého a rozmanitého výskytu rôznorodých zrubových kultových stavieb. Obsahové i formálne rozdiely v chápaní kresťanstva sa nezanedbateľným spôsobom odzrkadlili aj v architektonickom výraze týchto objektov. Navyše, keď v tomto regióne žilo heterogénne etnikum obyvateľov s osobitným a svojbytným náboženským, kultúrnym a spoločenským prejavom. Počas 16. a 17. storočia si aj v tomto európskom priestore svoje miesto našla reformácia a jej ideám sa postupne prispôbovalo dispozičné riešenie novobudovaných sakrálnych objektov. V zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO je dodnes evidovaných niekoľko zrubových drevených kostolov a chrámov. Ortodoxnú vetvu kresťanstva reprezentuje od roku 1990 chrám Kizhi Pogost v Rusku a tzv. uniátsku (gréckokatolícku) vetvu so silným vplyvom latinskej stavebnej tradície súbor drevených chrámov oblasti Maramures v Rumunsku. Zástupcom protestantizmu je od roku 1994 Starý kostol v Petäjävesi vo Fínsku. Ako posledné z drevených zrubových kostolov sa do zoznamu dostali v roku 2003 poľské rímskokatolícke drevené kostoly oblasti Malopoľska a Podkarpatska.

Svojim konštrukčným riešením a vonkajším výrazom celkom výnimočne pôsobia nórske stĺpové kostoly. Ich architektúra neodráža len kresťanskú duchovnú podstatu a hlboké pohanské vikingské

tradície, ale aj nespútanosť severskej prírody a drsnosť škandinávskej klímy. Veriaci ich stavali predovšetkým v období vrcholného stredoveku - medzi rokmi 1050-1350, kedy ich počet na relatívne malom území dosiahol takmer osemsto. Nosný konštrukčný systém týchto objektov tvorí sústava 4, 8, 12, prípadne viacerých vertikálnych stĺpov kotvených do prahového tzv. základového roštu mohutných horizontálnych brvien. Vertikálne stĺpy určujú centrálny priestor lode, ktorý zvyčajne obopína rámová konštrukcia nižších priestorov. Silným výrazovým prostriedkom stĺpových kostolov sa stali štíhle stupňovité strechy ukončené pohanským symbolom dračích hláv a pokryté drevenou šindľovou krytinou pripomínajúcou vzor rybacích šupín alebo dračej kože. Do súčasnosti sa zachovalo necelých tridsať pôvodných drevených stĺpových kostolov, z ktorých väčšinu veriaci dodatočne prestavali a upravili a časť z nich premiestnili do expozícií múzeí v prírode. Medzi najznámejšie patria kostoly v Borgund, Heddal, Kaupanger, Holtålen, Lom, Uvdal a Gol. Kostol v Urnes bol ako prvý zo všetkých drevených kostolov zapísaný v roku 1979 do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO.

Tabuľka č.2 - Európske drevené kostoly už zapísané v Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO (WHL)

Krajina	Názov majetku	kostol / lokalita	WHL číslo	Rok zápisu	Kritériá
Nórsko	Stĺpový kostol Urnes	Urnes	58	1979	C (i),(ii),(iii)
Rusko	Chrám Kizhi Pogost	Kizhi Pogost	544	1990	C (i),(iv),(v)
Fínsko	Starý kostol Petäjävesi	Petäjävesi	584	1994	C (iv)
Rumunsko	Drevené kostoly z Maramures	Bársana	904	1999	C (iv)
		Budești			
		Desești			
		Ieud Deal			
		Plopiș			
		Poienile Izei			
		Rogoz			
		Șurdești			
Poľsko	Kostoly Jawor a Swidnica	Jawor	1054	2001	C (iii),(iv),(vi)
		Swidnica			
Poľsko	Drevené kostoly Malopoľska	Binarowa	1053	2003	C (iii),(iv)
		Blizne			
		Dębno			
		Haczow			
		Lipnica			
		Murowana			
		Sekowa			

Vybrané slovenské drevené kostoly a chrámy sa v predloženej nominácii projekte porovnávali v Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO (WHL) už zapísanými drevenými kostoly v Urnes (Nórsko), Kishi Pogost (Rusko), Petäjävesi (Fínsko),

ikonách a detailoch vnútorného zariadenia chrámov čiastočne čerpá podnety aj zo západoeurópskeho umeleckého prostredia. Neznámi autori sa už snažili vytvoriť náznak skutočného portrétu a príslušných svätých zobrazujú aj so zodpovedajúcimi insígniami úradu tak, aby zodpovedali slávnostnému a vznešenému pátosu. Práve tieto črty a detaily možno zjavne postrehnúť na samotnej architektúre a na niektorých ikonách nominovaných chrámov (napr. ikony Piety v Bodružali a Ladomírovej, ikona Krista s biskupským odevom v Bodružali, ikona sv. Mikuláša s bohato výtvarne stvárneným šatom v Ladomírovej). No ani tieto objekty nie sú jednoliatou ukážkou jednotnej lemkovskej drevenej sakrálnej architektúry, ale príkladom súboru objektov čiastočne sa líšiacich vonkajším výrazom, konštrukčným detailom a výtvarno-dekoračným stvárnením. Sú svedkom neobvykle pestrej a bohatej stavebnej činnosti rozvíjajúcej sa na základoch miestnych regionálnych remeselných a umeleckých tradícií. Takým objektom je chrám sv. Mikuláša biskupa v Ruskej Bystrej, ktorého architektúra sa na prvý pohľad vymyká tradičným modelom východokresťanských drevených chrámov, no je len príkladom regionálnej diverzifikácie týchto stavieb. Niekoľko podobných príkladov drevenej lemkovskej sakrálnej architektúry jestvuje ešte v podhorských a horských oblastiach severovýchodných úbočí západných Karpát - na poľskej a ukrajinskej strane regiónu Podkarpatska (napríklad Owczary - chrám Najsvätejšej Ochrankyne Panny Márie, Kwiaton - chrám sv. Paraskievy, Powroźnik - chrám sv. Jakuba a Kotań - chrám sv. Dimitria).

Súbor nominovaných objektov drevených kostolov a chrámov charakterizuje fakt, že takmer všetky slúžia v plnej miere svojmu pôvodnému účelu. Iba rímskokatolícky kostol Všetkých svätých v Tvrdošíne je len čiastočne a príležitostne využívaný na kultové potreby. Jeho vlastník - samospráva ho prezentuje ako významnú sakrálnu stavbu, v ktorej sú podľa požiadaviek veriacich realizované niektoré bohoslužobné aktivity (sviatočné omše, svadby, krsty a pohreby) a kultúrne aktivity mesta (koncerty). Kostol sv. Františka z Assisi v Hervartove je po výstavbe nového murovaného kostola v obci miestnymi veriacimi využívaný podobným spôsobom. Všetky ostatné objekty pravidelne spĺňajú svoju prvoradú - náboženskú (kultovú) funkciu. Navyše niektoré z nich aj funkciu kultúrno-spoločenského charakteru. Evanjelické artikulárne chrámy v Kežmarku a Leštínach aj ako objekty, kde sa pravidelne konajú koncerty vážnej hudby. Všetky sa navyše stali vyhľadávaným a atraktívnym miestom pokoja a modlitby nielen domácich miestnych veriacich, ale aj mnohých zahraničných návštevníkov.

Nominované objekty a ich bezprostredné okolie prešli v minulosti svojim osobitým historickým vývojom. Každého sa individuálne dotkli dobové požiadavky veriacich, ich vkus a estetické ctenie,

zároveň do určitej miery aj náboženské liturgické zmeny vyplývajúce z nového chápania bohoslužobného priestoru. Všetkých osem kostolov a chrámov spĺňa základné kritériá autenticity a integrity architektonických kultúrnych pamiatok. Predovšetkým s ohľadom na ich stavebno-konštrukčné riešenie a výtvarno-dekoračné poňatie. Všetky intervenčné zásahy, ktorých cieľom bola obnova stavieb a reštaurovanie ich vzácných umelecko-historických prvkov a detailov, sa realizovali na základe spracovanej prípravnej a projektovej dokumentácie, vrátane odbornej reštaurátorskej dokumentácie, a to v intenciách dobovej pamiatkovej ochrany. Zväčša sa jednalo o základnú a bežnú údržbu dotýkajúca sa len výmeny poškodenej strešnej krytiny (drevený šindel) a lokálnej výmeny doskového obloženia vonkajších zrubových stien (Leštiny, Ruská Bystrá, Bodružal). Intervenčné zásahy väčšieho charakteru boli výnimočné. V menšom meradle došlo k náhrade degradovaných základových zrubov stavieb atakovaných najmä zemnou vlhkosťou, menej hmyzom. (Tvrdošín, Kežmarok, Hronsek, Lodomirová). Sanačné práce sa realizovali v analógii s bežne v minulosti známymi a používanými konštrukciami a technológiami. V nevyhnutnom prípade boli použité tvarové a hmotové kópie niektorých najviac poškodených nosných drevených prvkov. Autentická zostala vnútorná dispozícia stavieb. Reštaurovanie sa podľa okolností a v rozsahu individuálnom pre každý objekt dotklo predovšetkým maľovanej výzdoby vnútorného doskového obloženia (Hervartov, Tvrdošín, Bodružal) a mobiliáru, najmä oltárov, kazateľníc a ikonostasov (Kežmarok, Lodomirová, Ruská Bystrá, Bodružal).

Na záver je nevyhnutné ešte raz zdôrazniť, že rôznorodé podmienky za akých miestni obyvatelia prijímali kresťanstvo a ich dovedy pohanské chápanie sveta do veľkej miery ovplyvňovali budúce formy kultovej architektúry. Obyvateľstvo každej širšej geografickej oblasti alebo regiónu, zvlášť v nedostupných hornatých a lesom pokrytých územiach, si vytváralo špecifické a osobité podmienky spracovania dreva, použitia konkrétnej stavebnej konštrukcie, samotných postupov výstavby a zároveň využívalo osobitný a len sebe vlastný výtvarný a umelecký prejav. Preto každý objekt drevenej sakrálnej architektúry Karpát reflektuje konkrétne historické obdobie a individuálne kvality ľudského umu, zručnosti, miestnej tradície a estetického cítenia. Práve výskyt viacerých hodnotných a rôznorodých, no na jednom spoločnom základe existujúcich kultových kresťanských stavieb (drevo ako základný stavebný materiál a prostriedok vyjadrenia materiálnej i duchovnej kultúry človeka) najlepšie definuje rozmanitosť a zároveň krehkosť tohto vzácného fenoménu celého územia strednej Európy a širšieho Karpatského regiónu zvlášť.

Deseŕti (Rumunsko) a Swidnici, Blizne, Dębne a Haczowe (Poľsko). Pre lepšie a ilustratívnejšie porovnanie aj s ďalšími významnými, no v Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO zatiaľ nevidovanými európskymi drevenými kostolmi v Broumove a Velkých Karlovicich (Česká republika), Borgunde a Lome (Nórsko), Owczaroch a Kwiatoni (Poľsko) a Grămești a Mălaie (Rumunsko).

Pre konkrétne porovnanie jednotlivých objektov boli zvolené nasledovné komparatívne kritériá: obdobie a okolnosti vzniku, kresťanská konfesia, prírodné a geografické podmienky, architektonický prejav, stavebná konštrukcia, pôdorysná schéma, charakter výzdoby, účel a význam z náboženského, politického a kultúrno-spoločenského hľadiska.

Nominované objekty (Hervartov, Tvrdošín, Kežmarok, Leštiny, Hronsek, Bodružal, Ladomírová a Ruská Bystrá) boli porovnávané už v Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO (WHL – World Heritage List) zapísanými európskymi drevenými kostolmi (tabuľka č.2) v zmysle hore uvedených základných porovnávajúcich – komparatívnych kritérií. Na základe tých istých kritérií, z dôvodu dosiahnutia väčšej referenčnej vzorky objektov, sa ďalej porovnávali s ďalšími európskymi drevenými kostolmi, v Zozname WHL zatiaľ nevidovanými, no charakteristickými pre daný región. Vzájomné porovnanie bolo spracované v tabuľkách. Vyhodnotením týchto porovnávacích kritérií bolo možné, hoci do určitej miery zjednodušene, realizovať vzájomnú komparáciu jednotlivých objektov a stanoviť približnú objektívnu mieru ich jedinečnosti a neopakovateľnosti v kontexte európskej drevenej sakrálnej architektúry. Navyše čiastočne stanoviť analógiu existencie týchto objektov v širšom pásme karpatského horského pásma a samotného stredoeurópskeho regiónu (tabuľka č.3).

Nominované rímskokatolícke kostoly v Hervartove a Tvrdošíne sú porovnateľné so zapísanými poľskými drevenými kostolmi Malopolska a Zakarpatska. Západnú časť Karpát, kde je vzdialenosť dotknutých regiónov pomerne malá, charakterizujú drevené kostoly tzv. gotizujúceho charakteru, ku ktorým možno oba nominované objekty zaradiť. Vznikali v období 14. až 16. storočia, keď sa kresťanstvo už vo väčšom rozsahu udomácnilo na území celého Karpatského horského pásma. Do určitej miery identické architektonické modely týchto stavieb nevznikali náhodne. Stavali sa v prostredí, kde bol stále dostatok ihličnatých, resp. zmiešaných lesov a drevo tvorilo základný stavebný materiál najmä pre chudobnejšie horské regióny so zriedkavým výskytom na stavbu vhodného kameňa. Široká

Tabuľka č.3 - Výsledné porovnanie vybraných zapísaných a nezapísaných drevených kostolov s nominovanými kostolmi (▲ objekt porovnateľný, Δ objekt čiastočne porovnateľný, X objekt neporovnateľný)

nominovaný kostol →		Hervartov	Tvrdošín	Leštiny	Kežmarok	Hronsek	Bodružal	Ladomírová	Ruská Bystrá
porovnávaný kostol ↓									
miesto / lokalita	Krajina								
zapísané v zozname WHL	Urnes	Nórsko	X	X	X	X	X	X	X
	Kizhi Pogost	Rusko	X	X	X	X	Δ	Δ	Δ
	Petäjävesi	Fínsko	X	X	Δ	Δ	Δ	X	X
	Desești	Rumunsko	Δ	Δ	X	X	X	Δ	Δ
	Swidnica	Poľsko	X	X	Δ	Δ	Δ	X	X
	Blizne	Poľsko	▲	▲	X	X	X	X	X
	Dębno	Poľsko	▲	▲	X	X	X	X	X
	Haczów	Poľsko	▲	▲	X	X	X	X	X
nezapísané v zozname WHL	Broumov	Česká republika	▲	▲	X	X	X	X	X
	Velká Lhota	Česká republika	X	X	Δ	Δ	X	X	X
	Owczary	Poľsko	X	X	X	X	X	Δ	Δ
	Kwiatoń	Poľsko	X	X	X	X	X	Δ	Δ
	Borgund	Nórsko	X	X	X	X	X	Δ	X
	Lom	Nórsko	X	X	X	Δ	X	Δ	X
	Grămești	Rumunsko	X	X	X	X	X	Δ	X
	Mălaia	Rumunsko	X	X	X	X	X	Δ	Δ

dostupnosť drevnej hmoty, schopnosť jej opracovania a konštrukčného využitia tu celkom prirodzene determinovali výskyt drevených sakrálnych stavieb. V čase, keď život prostých ľudí bol veľmi úzko spätý s vierou a kresťanstvom, nemohol súdobý latinský gotický architektonický prejav, hoc aj časovo oneskorený v porovnaní s inými regiónmi Európy, obísť ani sakrálnu stavbu zhotovenú z dreva. Stopy, ktoré na ich drevenej architektúre zanechal gotický sloh preto nie sú prekvapivé a náhodné. Každý, aj drevený chrám okrem základnej náboženskej funkcie spĺňal aj významnú kultúrno-spoločenskú úlohu v živote miestnej kresťanskej komunity. Bol miestnom modlitby, kontemplácie, oddychu a vzájomných

stretnutí, ale aj objektom pýchy a hrdosti veriacich. Keďže sa drevo všeobecne považovalo za menej kvalitný a len „obyčajný“ materiál, stavitelia drevených kostolov sa prirodzene snažili do istej miery napodobňovať existujúce kamenné stavby tak sakrálneho, ako aj profánneho charakteru. Práve z nich tesárski majstri preberali mnohé vzory a námety, ktoré v zjednodušenej forme transformovali do drevenej konštrukcie a prispôbovali miestnej staršej ľudovej stavebnej tradícii. Tak sa na území západných Karpát, v oblasti severného Slovenska, juhovýchodného Poľska (oblasť Malopoľska a Zakarpatska) a severovýchodných Čiech vyvinula ojedinelá skupina drevených kostolov charakteristického vzhľadu, technického riešenia a výtvarného poňatia. Architektúra týchto kostolov nesie na tomto území do istej miery spoločné črty slohovej gotickej formy, ale aj mnohé osobitosti a špecifiká výrazových prostriedkov tradičnej ľudovej (neškolenej) stavebnej kultúry typickej pre konkrétny región. Objekty podobného charakteru možno ešte dnes vidieť v Sliezskej časti Poľska (kostol sv. Márie Magdalény v obci Belk alebo kostol sv. Barbory v meste Bielsko Biela - Mikuszowice) a Česka (kostol Božieho Tela v Gutách alebo nedávno požiarom zničený a následne obnovený kostol sv. Kataríny v Hrabovej). No je to práve nominovaný rímskokatolícky kostol sv. Františka z Assisi v Hervartove a kostol Všetkých svätých v Tvrdošíne, ktoré takmer modelovo a ukážkovo reprezentujú všetky vyššie spomínané hodnoty a kvality. Vhodným spôsobom tak rozšíria a obohatia tento typ európskych drevených sakrálnych stavieb už zapísaných v Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO (súbor tzv. malopoľských rímskokatolíckych kostolov, WHL č.1053).

Politické okolnosti vzniku a výstavby niekoľkých drevených protestantských chrámov na území Habsburskej monarchie v priebehu 17. storočia sú do istej miery spojovacím článkom medzi nominovanými artikulárnymi kostolmi v Kežmarku, Leštínach a Hronseku a už zapísanými poľskými protestantskými tzv. mierovými chrámami (č. WHL 1054). No ich architektonické a konštrukčné riešenie vychádza z celkom iných podmienok a zákonitostí vývoja. Hrádzená (stĺpkovo-rámová) konštrukcia použitá pri zapísaných poľských kostoloch v mestečkách Jawor a Swidnica bola na území horného Uhorska (terajšieho Slovenska) takmer neznáma a používala sa len výnimočne. Tu aj v sakrálnych drevených objektoch dominovala predovšetkým zrubová konštrukcia. Čiastočný rozdiel sa navyše prejavil v ich dispozičnom riešení. Aj charakter vnútornej výzdoby a mobiliáru nominovaných slovenských protestantských kostolov možno zaradiť do iného výtvarného kontextu, ktorý stále, hoci oneskorene, ovplyvňoval neskororenesančný a ranobarokový umelecký prejav. Do vidieckeho a horského prostredia sa rozširoval pomerne neskoro z väčších mestských centier (najmä slobodných kráľovských miest horného Uhorska) a inštinktivne bol dopĺňaný ľudovou insitnou tvorbou.

Najzreteľnejšie to možno postrehnúť v nominovanom artikulórnem kostole v Leštínách, kde zrubovú konštrukciu a jednoduché poňatie stavby ovplyvnili predovšetkým miestne stavebné tradície profánnej regionálnej architektúry rázovitého regiónu Oravy. Avšak v prekvapujúco bohato zdobenom interiéri sa uplatňuje množstvo neskororenesančných rastlinných motívov kombinovaných s insitnými figurálnymi námetmi a pestrým mramorovaním už s nádychom ranobarokových výtvarných foriem. Naproti tomu kostol v Kežmarku predstavuje iný – kazateľský typ chrámu v prostredí mestského etnika s úplne inou - vyššou úrovňou maliarskej výzdoby nesúcou znaky školenej umeleckej profesionálnej dielne. V prípade artikulórneho kostola v Hronseku takmer úplne absentuje dekor a výtvarná výzdoba. Tu sa forma architektúry podriaďuje, na Slovensku takmer neznámej, hrádzenej stavebnej konštrukcii a obsah protestantskej liturgie jasne definuje charakter vnútorného priestoru. Všetky tri nominované artikulórne drevené chrámy dokladujú bohatosť foriem karpatskej drevenej architektúry a sú ojedinelým príkladom protestantského sakrálneho stavebného umenia v celom stredoeurópskom priestore.

Gréckokatolícke chrámy (cerkvi) v Bodružali, Lodomírovej a Ruskej Bystrej možno z architektonického hľadiska zaradiť k bojkovským dreveným sakrálnym objektom tzv. lemkovského typu, ktoré doteraz nie sú zastúpené v Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO. Ich výskyt je obmedzený relatívne malým územím, ktoré definovalo rozhranie západných a stredných Karpát a samotný život mu vtláčala etnická skupina Lemkov. Tieto kultové stavby neodzrkadľujú len nábožensko-kultúrne idey a stavebné tradície východoeurópskeho kresťanstva, ale čiastočne aj architektúru západnej – latinskej proveniencie. Sú jedinečnou ukážkou vplyvu, ktorý na drevenej architektúre východu zanechala stavebná kultúra západu s jej emocionálne silným barokovým výrazom. Najzreteľnejšie sa to prejavilo v hmotovom riešení, kde sa pôvodný centrálny a symetrický model byzantských chrámov čiastočne posunul smerom k pozdĺžnej dispozícii latinských chrámov s dominantnou vežou situovanou nad vstupným, západne orientovaným, priestorom. Tak sa charakteristická trojvežová a centrálna architektúra bojkovských drevených chrámov čiastočne priblížila k modelom rímskokatolíckych kultových stavieb, kde akcent architektúry postupne graduje smerom od východu na západ (od svätyne, cez loď až po vežu). Vplyv slohovej historickej architektúry západu sa odzrkadlil aj v použití typického barokového ukončenia na stupňovitých stanových strechách jednotlivých priestorov. Cerkvi sv. Michala archanjela v Lodomírovej a sv. Mikuláša v Bodružali sú tým takmer ukážkovým príkladom. Na konci 18. storočia sa na tomto území silný vplyv latinského kresťanského umenia prejavuje aj vo výtvarnom stvárnení interiériu a mobiliáru chrámov východných cirkví. Umelecké spracovanie náboženských tém a symbolov na nástenných maľbách, jednotlivých

Prípravovaná a už čiastočne začatá obnova objektu prachárne tak predstavuje prístup konzervácie a slohovej rekonštrukcie exaktne zachovanej substancie objektu a náznakovej rekonštrukcie nezachovaných častí v zmysle názoru zastávajúceho sa rešpektovania posledného hodnotného slohového výrazu z druhej polovice 19. st. Tento príklad je jedným z prvých výsledkov koncepčného prístupu podriadeného koncepcii prezentácie pevnostného systému zakotveného v uvedených Zásadách.

Pramene :

Okrem autormi spracovaných materiálov bol použitý aj nasledovný materiál:

GRÁFEL.Ľ.: NEC ARTE NEC MARTE Komárňanský pevnostný systém, Mesto Komárno a NEC ARTE s.r.o., Komárno, 1999

Zásady ochrany, obnovy a prezentácie pevnostného systému Komárno a jeho ochranného pásma /2005/ , KPÚ v Nitre a Gráfel.Ľ. , 2005

BARDKONTAKT 2006

**KOMPARATÍVNA ANALÝZA PEVNOSTNÉHO SYSTÉMU KOMÁRNA V RÁMCI
SPRACOVANIA NÁVRHU NA ZÁPIS DO SVETOVÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA.**

Ing. arch. Michal Škrovina – FA STU Bratislava

KOMPARATÍVNA ANALÝZA PEVNOSTNÉHO SYSTÉMU KOMÁRNA V RÁMCI SPRACOVANIA NÁVRHU NA ZÁPIS DO SVETOVÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA.

Ing. arch. Michal škrovina – FA STU Bratislava

Dokumentácia návrhu na zápis do listiny svetového kultúrneho dedičstva má za úlohu podať komplexný popis navrhovaného statku aby bolo možné objektívne posúdiť jeho kvality a rozhodnúť o zaradení (nezaradení) na zoznam. Jednou z častí, ktoré pojednávajú o jednotlivých aspektoch pamiatky je aj komparatívna analýza. Táto má za úlohu podať prehľad o obdobných pamiatkach vo vzťahu k navrhovanej. Na základe ich porovnania je následne možné vyšpecifikovať hodnoty, ktoré určujú jedinečnosť, výnimočnosť pamiatky a potrebu najvyššieho možného stupňa ochrany. Pre potreby objektívneho porovnania je nutné uviesť pamiatky – pevnosti do vzťahu, ktorý umožní analýzu základných spoločných fenoménov. Takto je postavená schéma podľa ktorej sú spracované všetky porovnávané pevnosti. Znamená to, že informácie sú zoradené a kategorizované takým spôsobom aby bola umožnená jednoduchá a rýchla orientácia medzi jednotlivými fenoménmi reprezentujúcimi popis pevností. Sekundárny účel takéhoto postupu je tiež v snahe rozčleniť prácu na jednotlivé stupne, ktoré jednak dokumentujú postup bádania a jasne vymedzujú jednotlivé kroky spracovania a vyhodnotenia informácií.

Fenomény na základe ktorých je pevnostný systém Komárna uvedený do vzťahu s porovnateľnými majetkami sú nasledovné:

- *Historický vývoj* – pojednáva o historických súvislostiach priamo sa viažucich k pevnosti, o dôvodoch jej vzniku, jej staviteľoch, významných udalostiach, vojenských konfliktoch. Je to stručný prehľad o význame pevnosti pre daný región a krajinu od jej vzniku až po súčasnosť. Na takomto základe je možné posúdiť nepriame hodnoty pamiatky viažuce sa historickým udalostiam, významným osobnostiam a vymedziť dobu vzniku, jednotlivé fázy rozvoja vzhľadom na iné pevnosti.
- *Stavebno-architektonická skladba* – tu je analýza zameraná na objekt pevnosti. Predmetom skúmania sú jej územné súvislosti, urbanisticko-architektonická kompozícia, stavebné a technické riešenie. V postupnosti od základných kvantitatívnych ukazovateľov (rozloha, zastavaný priestor, množstvo objektov...) cez hmotovo-priestorovú kompozíciu obranných prvkov, objektov až po ich architektonické a umelecké kvality sú vyjadrené priame hodnoty pamiatky. Tiež je tu popísaný vývoj, rast prípadná demolácia častí pevnosti.
- *Stav zachovania* – je zhodnotením v akom stave a v akých súvislostiach sa pamiatka v súčasnosti nachádza, ktoré z jej častí sú zachované autenticky, aké práce na jej obnove boli zrealizované, ako je pamiatka využívaná. Zhodnotením sú tiež príležitosti, ktoré poskytuje prostredie pre zachovanie a prezentáciu pamiatky, tak isto ako aj možné ohrozenia. V prípade potreby sú popísané hodnoty sociálne, ekonomické a ekologické, ktoré formujú celkový význam pevnosti.
- *Právna ochrana* – zachytáva právne dokumenty a normy, na základe ktorých je pevnosť chránená a ktoré poskytujú záruku zachovania jej hodnôt.

Táto forma spracovania informácií je priamo odvodená z praxe akým postupujú tentatívne návrhy na zápis do svetového kultúrneho dedičstva.

Po vypracovaní základnej formálnej štruktúry spracovania informácií je možné sa zaoberať kritériami pre výber porovnateľných pevností. Na ich základe prebieha selekcia medzi príkladmi z celého sveta tak aby bolo možné čo najefektívnejšie a objektívne zhodnotiť význam pevnostného systému Komárna. Znamená to určiť pre čo je tento objekt vhodnejší pre zápis ako porovnávané objekty a ak sú tieto už na zozname aké charakteristiky ho od nich odlišujú. Profilujúcim prvkom pre tvorbu kritérií je v tomto prípade samotný pevnostný systém Komárno.

Výber porovnateľných pevností prebieha podľa nasledovných kritérií:

- Bastiónový typ pevnosti (realizovaný od 16. – 19. storočia)
- Rozsah zachovanej pevnosti (pevnostný systém skladajúci sa z viacerých častí a predsunutých fortov, obranných línií ovládajúcich krajinu)
- Pevnosť v nadväznosti na mestskú štruktúru

- Dostupnosť potrebných informácií a údajov

Preferované sú pevnostné systémy budované počas celej éry bastiónového typu fortifikačnej architektúry časovo ohraničenej horizontom 16. – 19. storočia. Toto obdobie pokrýva vývoj od prvých realizácií opevnení staro talianskeho typu zhmotňujúcich myšlienky ideálneho mesta až po záver, kedy opevnenia tohto typu strácajú v dôsledku pokroku vojenskej taktiky a techniky svoj zmysel, reprezentovaný rozsiahlou expanziou obranných prvkov do krajiny (novopruský typ, vaubanské pevnosti). Porovnateľný rozsah zachovanej štruktúry predpokladá výskyt viacerých častí obranného systému a objektov slúžiacich na prevádzku a ako zázemie pevnosti. Z veľkého počtu historických pevností a obranných línií miest sa zachovalo po strate ich obranného významu neveľa tých ktoré vykazujú porovnateľný rozsah a kompaktnosť ako Komárno. Často sa vyskytujú už len ústredné časti – citadely alebo jednotlivé bastióny, forty bez viditeľného prepojenia na celok. Smerodajným je i vzťah k urbánnej štruktúre, ktorý bol v prípade Komárna formovaný od počiatku vzniku pevnosti. Obranné línie mesta boli často po strate svojho opodstatnenia odstránené aby poskytli priestor pre nový rast mesta na rozdiel od pevností chrániacich strategické body v krajine, ktoré sú z tohto dôvodu často lepšie zachované. Limitujúcim kritériom pre výber porovnateľnej pamiatky je i dostupnosť potrebných informácií v dostatočnom množstve a kvalite pre potreby ich jednotného spracovania a porovnania. Rozhodujúcim pre výber porovnateľnej pevnosti je súhrn výsledkov zhodnotenia týchto kritérií na konkrétnom prípade. Ako najpodstatnejším limitujúcim faktorom sa však ukázala byť dostupnosť relevantných informácií vzhľadom na časové vymedzenie a ciele práce.

V rámci takto zadefinovaného postupu spracovania komparatívnej analýzy je možné z množstva bastiónových pevností, ktoré je možné nájsť na celom svete no predovšetkým v Európe, vybrať porovnateľné. Takto vyprofilovaná a zúžená množina obsahuje nasledovné pevnosti:

- *Zapísané na zozname svetového kultúrneho dedičstva* – Suomenlinna vo Fínsku, Valleta na Malte, Obranná línia Amsterdamu v Holandsku, Torun v Poľsku (pevnosť je zapísaná v rámci pamiatok mesta).
- *Mimo zoznamu* – Terezín v Českej republike, Modlin v Poľsku, Mainz v Nemecku

Počas priebehu výskumu a po výsledkoch počiatkových fáz komparatívnej analýzy je možné pristúpiť k rozšíreniu súboru spracovaných pevností, ak sa preukáže, že je to pre ciele práce prínosné. V takomto prípade sú vhodné príklady: Josefov v Českej republike, Palmanuova v Taliansku, Tilbury v Anglicku, Cartagena v Kolumbii, Panama.

Výsledkom práce je zosumarizovanie dôvodov opodstatnenia zápisu na listinu svetového kultúrneho dedičstva v kontexte porovnávaných pevností. Komparatívna analýza má odhaliť charakteristiky ktoré odlišujú pevnostný systém Komárna od reprezentatívneho svetového výberu a tak nadefinovať jeho jedinečnosť, výnimočné hodnoty. Charakteristiky je pre potreby práce možné deliť na základné a špecifické. Základné charakteristiky vyplývajú priamo z hodnôt pevnostného systému Komárna a boli identifikované počas dlhodobého výskumu a sú súčasťou tentatívneho návrhu (spracovateľ: Mgr. Ľudovít Gráfel, Štátny pamiatkový ústav). Na ich základe spočíva jedinečnosť v:

- Vo veľkosti – rozsahu objektov, ktoré boli schopné pojsť 200 000 člennú armádu. Najsilnejšia a najväčšia habsburská pevnosť Rakúsko-Uhorskej monarchie – útočisko cisára.
- Pevnosť nikdy nebola dobytá – ani v období tureckých obliehaní v 16. storočí, ani počas revolučných rokov 1848-49.
- V navrstvení viacerých vývojových etáp budovania bastiónových pevností.
- V monumentálnosti a v spôsobe technického ako aj architektonického riešenia.
- V dobrom stavebno-technickom stave zachovaných objektov, ktoré môžu po revitalizácii spĺňať funkcie nadregionálneho charakteru.
- V súčasnosti má cezhraničný charakter – komplex sa nachádza na území dvoch štátov (SK a H).

Špecifické charakteristiky vyplývajú z porovnania s konkrétnym príkladom a majú význam hlavne vo vzťahu už zapísaným pevnostiam, kde jednoznačne určujú dôvody prečo má byť pevnostný systém Komárna zaradený na zoznam.

Komparatívna analýza ako súčasť návrhu na zápis, rozširuje argumentáciu opodstatnenia zaradenia na zoznam o informácie potrebné k dostatočnému a objektívnemu zhodnoteniu významu pamiatky v jej celosvetovom kontexte, teda na platforme z hľadiska ktorého má byť spoločnosťou vnímaná.

BARDKONTAKT 2006

**NOMINÁCIA DREVENÝCH KOSTOLOV A CHRÁMOV SLOVENSKEJ ČASTI KARPATSKEJ
HORSKEJ OBLASTI DO ZOZNAMU SVETOVÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA UNESCO**

Ing. Miloš DUDÁŠ, PhD. - Krajský pamiatkový úrad Žilina

NOMINÁCIA DREVENÝCH KOSTOLOV A CHRÁMOV SLOVENSKEJ ČASTI KARPATSKEJ HORSKEJ OBLASTI DO ZOZNAMU SVETOVÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA UNESCO

Ing. Miloš DUDÁŠ, PhD. - Krajský pamiatkový úrad Žilina

V roku 2006 podáva Slovenská republika ďalší nominačný projekt na zápis do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. V tomto prípade je jeho predmetom súbor drevených kostolov a chrámov („cerkví“) slovenskej časti Karpatského horského pásma. Predbežný návrh nominácie, po informácii Vláde Slovenskej republiky, do centra UNESCO v Paríži zasielalo Ministerstvo zahraničných vecí SR v roku 2002. Projekt pripravil kolektív pracovníkov Pamiatkového úradu Slovenskej republiky Bratislava a Krajského pamiatkového úradu Žilina v spolupráci s Krajským pamiatkovým úradom Prešov, Banská Bystrica a Košice.

Pre podľa možnosti objektívne posúdenie historicky najcennejších drevených kostolov a chrámov vyskytujúcich sa in situ alebo prenesených do expozícií múzeí v prírode, ktoré by mohli byť zaradené do pripravovaného nominačného projektu boli sformulované nasledovné interné výberové kritériá: A. autenticita základnej historickej konštrukcie objektu - komplexne zachovaná, zachovaná po obnove, čiastočne narušená a narušená, B. autenticita umelecko-remeselnej a výtvarnej výzdoby objektu (prvok a detail ako integrálna súčasť architektúry, nástenná maľba) - zachovaná a prezentovaná, zachovaná po obnove, čiastočne narušená a znehodnotená, C. autenticita pôvodného vnútorného zariadenia objektu (mobiiliár: oltár, ikonostas, kazateľnica, krstiteľnica, organ, lavice a pod.) - zachované a prezentované, zväčša zachované, čiastočne zachované (cca 50%) a nezachované, D. autenticita bezprostredného okolia objektu (cintorín, ohrada, oplotenie, vstupná brána, zvonica, sadová úprava a zeleň, ďalšia zástavba) - neporušená, čiastočne narušená, značne narušená a úplne nové prostredie (napr. skanzen), E. súčasný stavebno-technický stav objektu - veľmi dobrý, dobrý, vyhovujúci, narušený a F. využitie objektu - liturgicky a kultúrno-spoločensky využívaný, liturgicky využívaný, liturgicky nepravidelne využívaný, nevyužívaný (muzeálny exponát).

Jednotlivé objekty v zmysle týchto kritérií posudzoval autorský kolektív nominácie (tabuľka č.1a, 1b a 1c). a po ich dôslednom odbornom vyhodnotení do nominácie súboru stavieb na zápis do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO zaradil osem drevených kostolov a chrámov troch kresťanských konfesií (Rímskokatolíckej, Evanjelickej augsburského vyznania a Gréckokatolíckej). Vybrané objekty majú reprezentovať najcharakteristickejšie príklady rôznorodosti drevených sakrálnych stavieb na území slovenskej časti Karpatskej horskej oblasti. V nominácii sú výhradne zastúpené in situ objekty stále slúžiace liturgickej potrebe miestnej kresťanskej komunity a existuje reálny predpoklad ich ďalšieho širokého kultúrno-spoločenského využitia a prezentovania. Jednotlivé objekty sa navzájom typologicky odlišujú a sú individuálnou ukážkou vývoja tradičnej sakrálny architektúry danej kresťanskej konfesie v konkrétnom historickom období a v konkrétnom regióne.

Do nominácie ako súboru stavieb trvalej univerzálnej hodnoty boli po vyhodnotení zaradené nasledujúce drevené kostoly a chrámy: Hervartov a Tvrdošín (Rímskokatolícka cirkev), Kežmarok, Leštiny a Hronsek (Evanjelická cirkev augsburského vyznania) a Bodružal, Ladomírová a Ruská Bystrá (Gréckokatolícka cirkev).

Súbor ôsmich drevených kostolov a chrámov slovenskej časti Karpatskej horskej oblasti je nominovaný na základe kritéria iii a iv Operačných pokynov Implementácie konvencie Svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO (bod 77), t.j. zahŕňa požiadavku stavieb trvalej univerzálnej hodnoty. Nominované objekty dokumentujú jedinečnú a stále živú architektúru a stavebnú tradíciu drevených sakrálnych stavieb v prostredí širšieho regiónu západokarpatského horského pásma a to v nadväznosti na multietnický a multikonfesionálny charakter tohto územia. Predkladaná sériová nominácia dopĺňa a rozširuje už v Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO evidované drevené kostoly a chrámy. Zároveň poukazuje na veľkú variabilitu charakteristického fenoménu, za aký možno drevené sakrálné stavby v tradičnej architektúre Karpát považovať. A hoci obsah tohto fenoménu už od vrcholného stredoveku definoval predovšetkým spoločný kresťanský základ obohacovaný o mnohé konfesionálne špecifiká, jeho forma sa nikdy neuzatvárala do seba, do jednotnej uniformity tvaru a hmoty, ale naopak otvorene prijímala nové myšlienky, invencie a postupy. Tak sa na prvý pohľad tieto skromné a nenápadné drevené kultové stavby, akoby zabudnuté v nekonečných lesoch Karpát, postupne rozvíjali do nesmiernej pestrosti a bohatosti svojho vonkajšieho i vnútorného architektonického a umeleckého prejavu.

Cirkev	obec	Zasvätenie	obdobie vzniku	nominálne kritériá				A. Autenticita historickej konštrukcie	B. Autenticita umelecko-remeselnej a výtvarnej výzdoby	C. Autenticita vnútorného zariadenia	D. Autenticita bezprostred. okolia objektu	E. Stavebno-technický stav	F. Súasná využitie objektu	
				umiestnenie	obdobie vzniku	Zasvätenie	obdobie vzniku							umiestnenie
Rim.-katolícka	Hervartov	sv. Františka z Assisi	15. stor.	in situ	komplexne zachovaná	zachovaná po obnove	zachovaná a prezentovaná	zachovaná a prezentovaná	zachované a prezentované	zachované	ve mi dobrý	liturgicky a kultúrno-spoločensky	liturgicky nepravideľne	nevyužitý / muzeálny exponát.
	Rudno	sv. Štefana kráľa	18. stor.	skanzen	zachovaná po obnove	zachovaná po obnove	zachovaná a prezentovaná	zachovaná a prezentovaná	zachované a prezentované	zachované	ve mi dobrý	liturgicky pravideľne	liturgicky nepravideľne	nevyužitý / muzeálny exponát.
	Trnové	sv. Juraja	16./17. st.	in situ	zachovaná po obnove	zachovaná po obnove	zachovaná a prezentovaná	zachovaná a prezentovaná	zachované a prezentované	zachované	ve mi dobrý	liturgicky pravideľne	liturgicky nepravideľne	nevyužitý / muzeálny exponát.
	Tvrdošín	Všetkých svätých	15. stor.	in situ	zachovaná po obnove	zachovaná po obnove	zachovaná a prezentovaná	zachovaná a prezentovaná	zachované a prezentované	zachované	ve mi dobrý	liturgicky a kultúrno-spoločensky	liturgicky pravideľne	nevyužitý / muzeálny exponát.
	Zábrež sv. Alžbety	15. stor.	skanzen	zachovaná po obnove	zachovaná po obnove	zachovaná a prezentovaná	zachovaná a prezentovaná	zachované a prezentované	zachované	ve mi dobrý	liturgicky a kultúrno-spoločensky	liturgicky pravideľne	liturgicky nepravideľne	nevyužitý / muzeálny exponát.
Evanjelická	Hronsek		18. stor.	in situ	zachovaná po obnove	zachovaná po obnove	zachovaná a prezentovaná	zachovaná a prezentovaná	zachované a prezentované	zachované	ve mi dobrý	liturgicky a kultúrno-spoločensky	liturgicky pravideľne	nevyužitý / muzeálny exponát.
	Istebné		17. stor.	in situ	zachovaná po obnove	zachovaná po obnove	zachovaná a prezentovaná	zachovaná a prezentovaná	zachované a prezentované	zachované	ve mi dobrý	liturgicky a kultúrno-spoločensky	liturgicky pravideľne	nevyužitý / muzeálny exponát.
	Kežmarok		18. stor.	in situ	zachovaná po obnove	zachovaná po obnove	zachovaná a prezentovaná	zachovaná a prezentovaná	zachované a prezentované	zachované	ve mi dobrý	liturgicky a kultúrno-spoločensky	liturgicky pravideľne	nevyužitý / muzeálny exponát.
	Leštiny		17. stor.	in situ	zachovaná po obnove	zachovaná po obnove	zachovaná a prezentovaná	zachovaná a prezentovaná	zachované a prezentované	zachované	ve mi dobrý	liturgicky a kultúrno-spoločensky	liturgicky pravideľne	nevyužitý / muzeálny exponát.
a v.	Paludza-Svätý Križ		18. stor.	premiestnený	zachovaná po obnove	zachovaná po obnove	zachovaná a prezentovaná	zachovaná a prezentovaná	zachované a prezentované	zachované	ve mi dobrý	liturgicky a kultúrno-spoločensky	liturgicky pravideľne	nevyužitý / muzeálny exponát.

Tabuľka 1a – Zhodnotenie a porovnanie výberových kritérií najhodnotnejších drevených historických kostolov a chrámov na Slovensku (kostoly Rímskokatolíckej a Evanjelickej a v. cirkvi)

nominačné kritériá			A. Autenticita historickej konštrukcie	B. Autenticita umel.-remes. a výtvarnej výtvarnej výtvarnej	C. Autenticita vnútorného zariadenia	D. Autenticita bezprostred. okolia objektu	E. Stavbebnotechnický stav	F. Súčasné využitie objektu	
obec	Zasvätenie	obdobie vzniku	umiestnenie	komplexne zachovaná zachovaná po obnove iasto ne narúšaná narúšaná	zachovaná a prezentovaná zachovaná po obnove iasto ne narúšaná znehodnotená	zachované a prezentované zváša zachované iasto ne zachované (50%) nezachované	neporúšané iasto ne narúšané ve mi narúšané úplne nové	ve mi dobrý dobry vyhovujúci narúšaný	liturgicky a kult.-spolo. ensky liturgicky praveidelné liturgicky nepraveidelné nevyuž./ muzeálny exponát
Gréckokatolícka	Lukov-Venécia	sv. Kozmu a Damjána	18. stor.	in situ					
	Matysová	sv. Michala archanjela	19. stor.	skanzen					
	Mikulášová	Ochran y Bohorodi ky	18. stor.	skanzen					
	Miro a Ochran	y Bohorodi ky	18. stor.	in situ					
	Nížny Komárnik	Ochran y Bohorodi ky	20. stor.	in situ					
	Nová Polianka	sv. Paraskievy	18. stor.	skanzen					
	Nová Sedlica	sv. Michala archanjela	18. stor.	skanzen					
	Potoky	sv. Paraskievy	18. stor.	in situ					
	Príkra	sv. Michala archanjela	18. stor.	in situ					
	Šemetkovce	sv. Michala archanjela	18. stor.	in situ					
	Ruská Bystřa	sv. Mikuláša	18. stor.	in situ					
	Ruský Potok	sv. Michala archanjela	18. stor.	in situ					
	Topo a	sv. Michala archanjela	17./18. st.	in situ					
	Tro arny	sv. Lukáša evanjelistu	18. stor.	in situ					
	Ujiské Krivé	sv. Michala archanjela	18. stor.	in situ					
	Zboj	sv. Mikuláš	18. stor.	skanzen					

Tabu ka .1c – Zhodnotenie a porovnanie výberových kritérií najhodnotnejších drevených historických kostolov a chrámov na Slovensku (chrámy Gréckokatolíckej cirkvi)

Mimoriadny význam drevených kostolov a chrámov pre súčasné i budúce generácie nespočíva len v ich hmatateľnej existencii v danom prírodnom prostredí, ale najmä v prezentácii ich originálneho stavebno-konštrukčného a výtvarno-dekoračného riešenia, kde sa v dreve, ako živom a neustále inšpirujúcom prírodnom stavebnom materiáli vo veľkej miere zhmotnila kresťanská ideológia a náboženský rítus. Drevené kostoly a chrámy sú bezpochyby úprimným obrazom dobového vnímania náboženského života a konkrétneho praktizovania viery obyčajných prostých ľudí v danom historickom období. V ich architektonickom a výtvarnom prejave nedominuje prázdna okázalosť a pompéznosť, ale naopak účelovosť, jednoduchosť a pravdivosť. Sú to stavby, ktoré bezprostredne zosobňujú nehmotnú duchovnú kultúru ľudového tvorcu využívajúceho svoj prirodzený cit pre materiál a dlhoročne získavané vedomosti a praktické skúsenosti. V konečnom dôsledku tak nepodnecujú vzdávať hold len najvyššej božskej autorite, ktorej boli v podstate určené, no zároveň aj tvorivej ľudskej práci a nevšednému úsiliu našich spoločných predkov. Aj z týchto príčin sa drevené kostoly a chrámy stávajú bezprostredným prostriedkom úcty, pokory a v pozitívnom slova zmysle pýchy k vlastnej histórii a tradícii. Nakoľko nepretržite slúžia svojmu pôvodnému účelu, pravidelne sa v nich konajú stretnutia veriacich a uskutočňuje liturgia, spoluvytvárajú a upevňujú úzke väzby nášho každodenného života s komplikovanou, no o to pestrejšou, bohatšou a zaujímavejšou minulosťou celej strednej Európy. Z týchto dôvodov boli mnohé drevené kostoly a chrámy chránené ako významné kultúrne pamiatky už v čase kreovania prvej inštitucionalizovanej pamiatkovej ochrany v Rakúsko-Uhorsku na prelome 19. a 20. storočia, ale aj po roku 1918 v období existencie prvej Československej republiky. Aj dnes tvoria jednu z najhodnotnejších a najatraktívnejších súčastí celého pamiatkového fondu Slovenskej republiky.

Spoločná stavebná tradícia drevených hrázdnených kostolov sa v západnej Európe rozvíjala vyše tisícročie, hoci anglosaský svet už od počiatkov kresťanstva skôr uprednostňoval stavbu jednoduchých kamenných kultových objektov. Na stavbu základnej nosnej konštrukcie sa využívalo najmä drevo z duba, len výnimočne z topola, hrabu, gaštana a pod., v závislosti od konkrétneho regiónu. Ako výplň sa najčastejšie používalo prútie omazané hlinou, prírodný kameň a neskôr aj nepálená či pálená tehla. Architektúra týchto objektov niesla črty typickej západnej – latinskej stavebnej kultúry sakrálnych stavieb s charakteristickou pozdĺžnou pôdorysnou schémou (malá pravouhlá loď a presbytérium so sakristiou, neskôr aj zo západnej strany pred loď predstavanou vežou). Najstaršie pochádzajú z 15. a 16. storočia. Reformácia nepriniesla len zmeny ideologicko-náboženského charakteru, ale aj inováciu v riešení vnútorného priestoru chrámov. V ich dispozičnej forme sa už prejavuje tzv. kazateľský typ chrámu, t.j. centrálna forma pôdorysu v podobe rovnoramenného kríža. Počet týchto kostolov prudko vzrástol a svoj rozmach dosiahli v období 17. až začiatku 19. storočia. Dnes ich možno nájsť v niektorých spolkových krajinách Nemecka (Hesensko, Sasko, Meklenbursko a Pomoransko), menej na Britských ostrovoch a vo Francúzsku (oblasť Champagne a Normandie). V stredoeurópskom priestore sa dodnes na svojom pôvodnom mieste

zachovalo len málo objektov zhotovených touto konštrukčnou technikou (Poľsko, Maďarsko, Slovensko). Dva z nich (tzv. mierové evanjelické kostoly v bývalom Sliezsku, dnes na území Poľska) stoja v mestách Jawor a Swidnica a od roku 2001 sú evidované v Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO.

Najrozsiahlšie európske horstvo – Karpaty zasahuje niekoľko stredoeurópskych krajín (Slovensko, Poľsko, Ukrajinu a Rumunsko, okrajovo aj Českú republiku, Maďarsko a Rakúsko) a zo všetkých pohorí kontinentu sa vyznačuje najväčším podielom zalesnenia, kde sa najlepšie darilo zmiešaným bukovo-jedľovým a neskôr monokultúrnym smrekovým lesom, ale aj tisu a červenému smreku. Preto vôbec neprekvapuje, že celý karpatský región, podobne ako ďalšie širšie oblasti Ukrajiny a európskeho Ruska charakterizuje drevo ako základný stavebný materiál. Tu sa jednoduché obydlia zhotovovali zrubovou konštrukciou už dávno pred príchodom samotného kresťanstva. Postupným kladením horizontálnych trámov na seba a ich vzájomným nárožným spájaním stavby získavali na pevnosti a variabilnosti v konštrukčnom riešení spojov. Keďže strednými Karpatmi prechádzala pomyselná hranica tak politického, ako aj náboženského vplyvu západorímskej (latinskej) a východorímskej (byzantskej) kultúry s rozdielne chápanou liturgiou, stalo sa toto územie oblasťou pestrého a rozmanitého výskytu rôznorodých zrubových kultových stavieb. Obsahové i formálne rozdiely v chápaní kresťanstva sa nezanedbateľným spôsobom odzrkadlili aj v architektonickom výraze týchto objektov. Navyše, keď v tomto regióne žilo heterogénne etnikum obyvateľov s osobitným a svojbytným náboženským, kultúrnym a spoločenským prejavom. Počas 16. a 17. storočia si aj v tomto európskom priestore svoje miesto našla reformácia a jej ideám sa postupne prispôbovalo dispozičné riešenie novobudovaných sakrálnych objektov. V zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO je dodnes evidovaných niekoľko zrubových drevených kostolov a chrámov. Ortodoxnú vetvu kresťanstva reprezentuje od roku 1990 chrám Kizhi Pogost v Rusku a tzv. uniátsku (gréckokatolícku) vetvu so silným vplyvom latinskej stavebnej tradície súbor drevených chrámov oblasti Maramures v Rumunsku. Zástupcom protestantizmu je od roku 1994 Starý kostol v Petäjävesi vo Fínsku. Ako posledné z drevených zrubových kostolov sa do zoznamu dostali v roku 2003 poľské rímskokatolícke drevené kostoly oblasti Malopoľska a Podkarpatska.

Svojim konštrukčným riešením a vonkajším výrazom celkom výnimočne pôsobia nórske stĺpové kostoly. Ich architektúra neodráža len kresťanskú duchovnú podstatu a hlboké pohanské vikingské

tradície, ale aj nespútanosť severskej prírody a drsnosť škandinávskej klímy. Veriaci ich stavali predovšetkým v období vrcholného stredoveku - medzi rokmi 1050-1350, kedy ich počet na relatívne malom území dosiahol takmer osemsto. Nosný konštrukčný systém týchto objektov tvorí sústava 4, 8, 12, prípadne viacerých vertikálnych stĺpov kotvených do prahového tzv. základového roštu mohutných horizontálnych brvien. Vertikálne stĺpy určujú centrálny priestor lode, ktorý zvyčajne obopína rámová konštrukcia nižších priestorov. Silným výrazovým prostriedkom stĺpových kostolov sa stali štíhle stupňovité strechy ukončené pohanským symbolom dračích hláv a pokryté drevenou šindľovou krytinou pripomínajúcou vzor rybacích šupín alebo dračej kože. Do súčasnosti sa zachovalo necelých tridsať pôvodných drevených stĺpových kostolov, z ktorých väčšinu veriaci dodatočne prestavali a upravili a časť z nich premiestnili do expozícií múzeí v prírode. Medzi najznámejšie patria kostoly v Borgund, Heddal, Kaupanger, Holtålen, Lom, Uvdal a Gol. Kostol v Urnes bol ako prvý zo všetkých drevených kostolov zapísaný v roku 1979 do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO.

Tabuľka č.2 - Európske drevené kostoly už zapísané v Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO (WHL)

Krajina	Názov majetku	kostol / lokalita	WHL číslo	Rok zápisu	Kritériá
Nórsko	Stĺpový kostol Urnes	Urnes	58	1979	C (i),(ii),(iii)
Rusko	Chrám Kizhi Pogost	Kizhi Pogost	544	1990	C (i),(iv),(v)
Fínsko	Starý kostol Petäjävesi	Petäjävesi	584	1994	C (iv)
Rumunsko	Drevené kostoly z Maramures	Bârsana	904	1999	C (iv)
		Budești			
		Desești			
		Ieud Deal			
		Plopiș			
		Poienile Izei			
		Rogoz			
		Șurdești			
Poľsko	Kostoly Jawor a Swidnica	Jawor	1054	2001	C (iii),(iv),(vi)
		Swidnica			
Poľsko	Drevené kostoly Malopoľska	Binarowa	1053	2003	C (iii),(iv)
		Blizne			
		Dębno			
		Haczow			
		Lipnica			
		Murowana			
		Sekowa			

Vybrané slovenské drevené kostoly a chrámy sa v predloženej nominácii projekte porovnávali v Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO (WHL) už zapísanými drevenými kostolmi v Urnes (Nórsko), Kishi Pogost (Rusko), Petäjävesi (Fínsko),

Desești (Rumunsko) a Swidnici, Blizne, Dębne a Haczowe (Poľsko). Pre lepšie a ilustratívnejšie porovnanie aj s ďalšími významnými, no v Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO zatiaľ nevidovanými európskymi drevenými kostolmi v Broumove a Velkých Karlovicich (Česká republika), Borgunde a Lome (Nórsko), Owczaroch a Kwiatoni (Poľsko) a Grămești a Mălaie (Rumunsko).

Pre konkrétne porovnanie jednotlivých objektov boli zvolené nasledovné komparatívne kritériá: obdobie a okolnosti vzniku, kresťanská konfesia, prírodné a geografické podmienky, architektonický prejav, stavebná konštrukcia, pôdorysná schéma, charakter výzdoby, účel a význam z náboženského, politického a kultúrno-spoločenského hľadiska.

Nominované objekty (Hervartov, Tvrdošín, Kežmarok, Leštiny, Hronsek, Bodružal, Ladomírová a Ruská Bystrá) boli porovnávané už v Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO (WHL – World Heritage List) zapísanými európskymi drevenými kostolmi (tabuľka č.2) v zmysle hore uvedených základných porovnávajúcich – komparatívnych kritérií. Na základe tých istých kritérií, z dôvodu dosiahnutia väčšej referenčnej vzorky objektov, sa ďalej porovnávali s ďalšími európskymi drevenými kostolmi, v Zozname WHL zatiaľ nevidovanými, no charakteristickými pre daný región. Vzájomné porovnanie bolo spracované v tabuľkách. Vyhodnotením týchto porovnávacích kritérií bolo možné, hoci do určitej miery zjednodušene, realizovať vzájomnú komparáciu jednotlivých objektov a stanoviť približnú objektívnu mieru ich jedinečnosti a neopakovateľnosti v kontexte európskej drevenej sakrálnej architektúry. Navyše čiastočne stanoviť analógiu existencie týchto objektov v širšom pásme karpatského horského pásma a samotného stredoeurópskeho regiónu (tabuľka č.3).

Nominované rímskokatolícke kostoly v Hervartove a Tvrdošíne sú porovnateľné so zapísanými poľskými drevenými kostolmi Malopolska a Zakarpatska. Západnú časť Karpát, kde je vzdialenosť dotknutých regiónov pomerne malá, charakterizujú drevené kostoly tzv. gotizujúceho charakteru, ku ktorým možno oba nominované objekty zaradiť. Vznikali v období 14. až 16. storočia, keď sa kresťanstvo už vo väčšom rozsahu udomácnilo na území celého Karpatského horského pásma. Do určitej miery identické architektonické modely týchto stavieb nevznikali náhodne. Stavali sa v prostredí, kde bol stále dostatok ihličnatých, resp. zmiešaných lesov a drevo tvorilo základný stavebný materiál najmä pre chudobnejšie horské regióny so zriedkavým výskytom na stavbu vhodného kameňa. Široká

Tabuľka č.3 - Výsledné porovnanie vybraných zapísaných a nezapísaných drevených kostolov s nominovanými kostolmi (▲ objekt porovnateľný, Δ objekt čiastočne porovnateľný, X objekt neporovnateľný)

nominovaný kostol →		Hervartov	Tvrdošín	Leštiny	Kežmarok	Hronsek	Bodružal	Ladomírová	Ruská Bystrá
porovnávaný kostol ↓									
miesto / lokalita	Krajina								
zapísané v zozname WHL	Urnes	Nórsko	X	X	X	X	X	X	X
	Kizhi Pogost	Rusko	X	X	X	X	Δ	Δ	Δ
	Petäjävesi	Fínsko	X	X	Δ	Δ	Δ	X	X
	Desești	Rumunsko	Δ	Δ	X	X	X	Δ	Δ
	Swidnica	Poľsko	X	X	Δ	Δ	Δ	X	X
	Blizne	Poľsko	▲	▲	X	X	X	X	X
	Dębno	Poľsko	▲	▲	X	X	X	X	X
	Haczów	Poľsko	▲	▲	X	X	X	X	X
nezapísané v zozname WHL	Broumov	Česká republika	▲	▲	X	X	X	X	X
	Velká Lhota	Česká republika	X	X	Δ	Δ	X	X	X
	Owczary	Poľsko	X	X	X	X	X	Δ	Δ
	Kwiaton	Poľsko	X	X	X	X	X	Δ	Δ
	Borgund	Nórsko	X	X	X	X	X	Δ	X
	Lom	Nórsko	X	X	X	Δ	X	Δ	X
	Grămești	Rumunsko	X	X	X	X	X	Δ	X
	Mălaia	Rumunsko	X	X	X	X	X	Δ	Δ

dostupnosť drevnej hmoty, schopnosť jej opracovania a konštrukčného využitia tu celkom prirodzene determinovali výskyt drevených sakrálnych stavieb. V čase, keď život prostých ľudí bol veľmi úzko spätý s vierou a kresťanstvom, nemohol súdobý latinský gotický architektonický prejav, hoc aj časovo oneskorený v porovnaní s inými regiónmi Európy, obísť ani sakrálnu stavbu zhotovenú z dreva. Stopy, ktoré na ich drevenej architektúre zanechal gotický sloh preto nie sú prekvapivé a náhodné. Každý, aj drevený chrám okrem základnej náboženskej funkcie spĺňal aj významnú kultúrno-spoločenskú úlohu v živote miestnej kresťanskej komunity. Bol miestnom modlitby, kontemplácie, oddychu a vzájomných

stretnutí, ale aj objektom pýchy a hrdosti veriacich. Keďže sa drevo všeobecne považovalo za menej kvalitný a len „obyčajný“ materiál, stavitelia drevených kostolov sa prirodzene snažili do istej miery napodobňovať existujúce kamenné stavby tak sakrálneho, ako aj profánneho charakteru. Práve z nich tesárski majstri preberali mnohé vzory a námety, ktoré v zjednodušenej forme transformovali do drevenej konštrukcie a prispôbovali miestnej staršej ľudovej stavebnej tradícii. Tak sa na území západných Karpát, v oblasti severného Slovenska, juhovýchodného Poľska (oblasť Malopoľska a Zakarpatska) a severovýchodných Čiech vyvinula ojedinelá skupina drevených kostolov charakteristického vzhľadu, technického riešenia a výtvarného poňatia. Architektúra týchto kostolov nesie na tomto území do istej miery spoločné črty slohovej gotickej formy, ale aj mnohé osobitosti a špecifiká výrazových prostriedkov tradičnej ľudovej (neškolenej) stavebnej kultúry typickej pre konkrétny región. Objekty podobného charakteru možno ešte dnes vidieť v Sliezskej časti Poľska (kostol sv. Márie Magdalény v obci Bełk alebo kostol sv. Barbory v meste Bielsko Biela - Mikuszowice) a Česka (kostol Božieho Tela v Gutách alebo nedávno požiarom zničený a následne obnovený kostol sv. Kataríny v Hrabovej). No je to práve nominovaný rímskokatolícky kostol sv. Františka z Assisi v Hervartove a kostol Všetkých svätých v Tvrdošíne, ktoré takmer modelovo a ukážkovo reprezentujú všetky vyššie spomínané hodnoty a kvality. Vhodným spôsobom tak rozšíria a obohatia tento typ európskych drevených sakrálnych stavieb už zapísaných v Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO (súbor tzv. malopoľských rímskokatolíckych kostolov, WHL č.1053).

Politické okolnosti vzniku a výstavby niekoľkých drevených protestantských chrámov na území Habsburskej monarchie v priebehu 17. storočia sú do istej miery spojovacím článkom medzi nominovanými artikulárnymi kostolmi v Kežmarku, Leštínach a Hronseku a už zapísanými poľskými protestantskými tzv. mierovými chrámami (č. WHL 1054). No ich architektonické a konštrukčné riešenie vychádza z celkom iných podmienok a zákonitostí vývoja. Hrázdená (stĺpkovo-rámová) konštrukcia použitá pri zapísaných poľských kostoloch v mestečkách Jawor a Swidnica bola na území horného Uhorska (terajšieho Slovenska) takmer neznáma a používala sa len výnimočne. Tu aj v sakrálnych drevených objektoch dominovala predovšetkým zrubová konštrukcia. Čiastočný rozdiel sa navyše prejavil v ich dispozičnom riešení. Aj charakter vnútornej výzdoby a mobiliáru nominovaných slovenských protestantských kostolov možno zaradiť do iného výtvarného kontextu, ktorý stále, hoci oneskorene, ovplyvňoval neskororenesančný a ranobarokový umelecký prejav. Do vidieckeho a horského prostredia sa rozširoval pomerne neskoro z väčších mestských centier (najmä slobodných kráľovských miest horného Uhorska) a inštinktívne bol dopĺňaný ľudovou insitnou tvorbou.

Najzreteľnejšie to možno postrehnúť v nominovanom artikulórnem kostole v Leštínách, kde zrubovú konštrukciu a jednoduché poňatie stavby ovplyvnili predovšetkým miestne stavebné tradície profánnej regionálnej architektúry rázovitého regiónu Oravy. Avšak v prekvapujúco bohato zdobenom interiéri sa uplatňuje množstvo neskororenesančných rastlinných motívov kombinovaných s insitnými figurálnymi námetmi a pestrým mramorovaním už s nádychom ranobarokových výtvarných foriem. Naproti tomu kostol v Kežmarku predstavuje iný – kazateľský typ chrámu v prostredí mestského etnika s úplne inou - vyššou úrovňou maliarskej výzdoby nesúcou znaky školenej umeleckej profesionálnej dielne. V prípade artikulórneho kostola v Hronseku takmer úplne absentuje dekor a výtvarná výzdoba. Tu sa forma architektúry podriaďuje, na Slovensku takmer neznámej, hrázdenej stavebnej konštrukcii a obsah protestantskej liturgie jasne definuje charakter vnútorného priestoru. Všetky tri nominované artikulórne drevené chrámy dokladujú bohatosť foriem karpatskej drevenej architektúry a sú ojedinelým príkladom protestantského sakrálneho stavebného umenia v celom stredoeurópskom priestore.

Gréckokatolícke chrámy (cerkvi) v Bodružali, Lodomírovej a Ruskej Bystrej možno z architektonického hľadiska zaradiť k bojkovským dreveným sakrálnym objektom tzv. lemkovského typu, ktoré doteraz nie sú zastúpené v Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO. Ich výskyt je obmedzený relatívne malým územím, ktoré definovalo rozhranie západných a stredných Karpát a samotný život mu vtláčala etnická skupina Lemkov. Tieto kultové stavby neodzrkadľujú len nábožensko-kultúrne idey a stavebné tradície východoeurópskeho kresťanstva, ale čiastočne aj architektúru západnej – latinskej proveniencie. Sú jedinečnou ukážkou vplyvu, ktorý na drevenej architektúre východu zanechala stavebná kultúra západu s jej emocionálne silným barokovým výrazom. Najzreteľnejšie sa to prejavilo v hmotovom riešení, kde sa pôvodný centrálny a symetrický model byzantských chrámov čiastočne posunul smerom k pozdĺžnej dispozícii latinských chrámov s dominantnou vežou situovanou nad vstupným, západne orientovaným, priestorom. Tak sa charakteristická trojvežová a centrálna architektúra bojkovských drevených chrámov čiastočne priblížila k modelom rímskokatolíckych kultových stavieb, kde akcent architektúry postupne graduje smerom od východu na západ (od svätyne, cez loď až po vežu). Vplyv slohovej historickej architektúry západu sa odzrkadlil aj v použití typického barokového ukončenia na stupňovitých stanových strechách jednotlivých priestorov. Cerkvi sv. Michala archanjela v Lodomírovej a sv. Mikuláša v Bodružali sú tým takmer ukážkovým príkladom. Na konci 18. storočia sa na tomto území silný vplyv latinského kresťanského umenia prejavuje aj vo výtvarnom stvárnení interiéru a mobiliáru chrámov východných cirkví. Umelecké spracovanie náboženských tém a symbolov na nástenných maľbách, jednotlivých

ikonách a detailoch vnútorného zariadenia chrámov čiastočne čerpá podnety aj zo západoeurópskeho umeleckého prostredia. Neznámi autori sa už snažili vytvoriť náznak skutočného portrétu a príslušných svätých zobrazujú aj so zodpovedajúcimi insígniami úradu tak, aby zodpovedali slávnostnému a vznešenému pátosu. Práve tieto črty a detaily možno zjavne postrehnúť na samotnej architektúre a na niektorých ikonách nominovaných chrámov (napr. ikony Piety v Bodružali a Lodomírovej, ikona Krista s biskupským odevom v Bodružali, ikona sv. Mikuláša s bohato výtvarne stvárneným šatom v Lodomírovej). No ani tieto objekty nie sú jednoliatou ukážkou jednotnej lemkovskej drevenej sakrálnej architektúry, ale príkladom súboru objektov čiastočne sa líšiacich vonkajším výrazom, konštrukčným detailom a výtvarno-dekoračným stvárnením. Sú svedkom neobvykle pestrej a bohatej stavebnej činnosti rozvíjajúcej sa na základoch miestnych regionálnych remeselných a umeleckých tradícií. Takým objektom je chrám sv. Mikuláša biskupa v Ruskej Bystrej, ktorého architektúra sa na prvý pohľad vymyká tradičným modelom východokresťanských drevených chrámov, no je len príkladom regionálnej diverzifikácie týchto stavieb. Niekoľko podobných príkladov drevenej lemkovskej sakrálnej architektúry jestvuje ešte v podhorských a horských oblastiach severovýchodných úbočí západných Karpát - na poľskej a ukrajinskej strane regiónu Podkarpatska (napríklad Owczary - chrám Najsvätejšej Ochrankyne Panny Márie, Kwiaton - chrám sv. Paraskievy, Powroźnik - chrám sv. Jakuba a Kotań - chrám sv. Dimitria).

Súbor nominovaných objektov drevených kostolov a chrámov charakterizuje fakt, že takmer všetky slúžia v plnej miere svojmu pôvodnému účelu. Iba rímskokatolícky kostol Všetkých svätých v Tvrdošine je len čiastočne a príležitostne využívaný na kultové potreby. Jeho vlastník - samospráva ho prezentuje ako významnú sakrálnu stavbu, v ktorej sú podľa požiadaviek veriacich realizované niektoré bohoslužobné aktivity (sviatočné omše, svadby, krsty a pohreby) a kultúrne aktivity mesta (koncerty). Kostol sv. Františka z Assisi v Hervartove je po výstavbe nového murovaného kostola v obci miestnymi veriacimi využívaný podobným spôsobom. Všetky ostatné objekty pravidelne spĺňajú svoju prvoradú - náboženskú (kultovú) funkciu. Navyše niektoré z nich aj funkciu kultúrno-spoločenského charakteru. Evanjelické artikulárne chrámy v Kežmarku a Leštínach aj ako objekty, kde sa pravidelne konajú koncerty vážnej hudby. Všetky sa navyše stali vyhľadávaným a atraktívnym miestom pokoja a modlitby nielen domácich miestnych veriacich, ale aj mnohých zahraničných návštevníkov.

Nominované objekty a ich bezprostredné okolie prešli v minulosti svojím osobitým historickým vývojom. Každého sa individuálne dotkli dobové požiadavky veriacich, ich vkus a estetické cítenie,

zároveň do určitej miery aj náboženské liturgické zmeny vyplývajúce z nového chápania bohoslužobného priestoru. Všetkých osem kostolov a chrámov spĺňa základné kritériá autenticity a integrity architektonických kultúrnych pamiatok. Predovšetkým s ohľadom na ich stavebno-konštrukčné riešenie a výtvarno-dekoračné poňatie. Všetky intervenčné zásahy, ktorých cieľom bola obnova stavieb a reštaurovanie ich vzácných umelecko-historických prvkov a detailov, sa realizovali na základe spracovanej prípravnej a projektovej dokumentácie, vrátane odbornej reštaurátorskej dokumentácie, a to v intenciách dobovej pamiatkovej ochrany. Zväčša sa jednalo o základnú a bežnú údržbu dotýkajúca sa len výmeny poškodenej strešnej krytiny (drevený šindel) a lokálnej výmeny doskového obloženia vonkajších zrubových stien (Leštiny, Ruská Bystrá, Bodružal). Intervenčné zásahy väčšieho charakteru boli výnimočné. V menšom meradle došlo k náhrade degradovaných základových zrubov stavieb atakovaných najmä zemnou vlhkosťou, menej hmyzom. (Tvrdošín, Kežmarok, Hronsek, Ladomírová). Sanačné práce sa realizovali v analógii s bežne v minulosti známymi a používanými konštrukciami a technológiami. V nevyhnutnom prípade boli použité tvarové a hmotové kópie niektorých najviac poškodených nosných drevených prvkov. Autentická zostala vnútorná dispozícia stavieb. Reštaurovanie sa podľa okolností a v rozsahu individuálnom pre každý objekt dotklo predovšetkým maľovanej výzdoby vnútorného doskového obloženia (Hervartov, Tvrdošín, Bodružal) a mobiliáru, najmä oltárov, kazateľníc a ikonostasov (Kežmarok, Ladomírová, Ruská Bystrá, Bodružal).

Na záver je nevyhnutné ešte raz zdôrazniť, že rôznorodé podmienky za akých miestni obyvatelia prijímali kresťanstvo a ich dovedty pohanské chápanie sveta do veľkej miery ovplyvňovali budúce formy kultovej architektúry. Obyvateľstvo každej širšej geografickej oblasti alebo regiónu, zvlášť v nedostupných hornatých a lesom pokrytých územiach, si vytváralo špecifické a osobité podmienky spracovania dreva, použitia konkrétnej stavebnej konštrukcie, samotných postupov výstavby a zároveň využívalo osobitný a len sebe vlastný výtvarný a umelecký prejav. Preto každý objekt drevenej sakrálnej architektúry Karpát reflektuje konkrétne historické obdobie a individuálne kvality ľudského umu, zručnosti, miestnej tradície a estetického cítenia. Práve výskyt viacerých hodnotných a rôznorodých, no na jednom spoločnom základe existujúcich kultových kresťanských stavieb (drevo ako základný stavebný materiál a prostriedok vyjadrenia materiálnej i duchovnej kultúry človeka) najlepšie definuje rozmanitosť a zároveň krehkosť tohto vzácného fenoménu celého územia strednej Európy a širšieho Karpatského regiónu zvlášť.

BARDKONTAKT 2006

PROJEKT EU CULTURE 2000 NA PODPORU ZACHOVANIA DREVENÝCH KOSTOLOV.

Ing. arch. Zuzana Babjaková, Ing. arch. Ivana Lisická

PROJEKT EU CULTURE 2000 NA PODPORU ZACHOVANIA DREVENÝCH KOSTOLOV.

Ing. arch. Zuzana Babjaková, Ing. arch. Ivana Lisická

V súčasnosti sa stáva problematika drevených kostolov veľmi atraktívnou, ba priam trendovou, nielen na Slovensku, ale i v európskom kontexte. U nás sa dodnes zachovalo takmer do 50 objektov týchto sakrálnych stavieb, najmä vo východnej a severnej časti republiky. Po vstupe Slovenska a ostatných krajín strednej a východnej Európy do Európskej únie vznikajú vhodné podmienky, aby kultúrne dedičstvo týchto krajín aktívne obohatilo fond celoeurópskeho kultúrneho dedičstva. Drevené kostolíky nielen na Slovensku, ale aj v ostatných krajinách okolo Karpatského oblúka svojou špecifickosťou v rámci celej Európy predstavujú nepochybne jedinečné bohatstvo. Avšak, aby ich hodnoty nezostali nasledujúcim generáciám neznáme, je nutné postarať sa o ich záchranu, predchádzať zhoršovaniu ich technického stavu údržbou a dať návod ako.

V rámci programu EU Culture 2000 na obdobie rokov 2005-2006 prebieha medzinárodný projekt Záchrana neznámeho európskeho dreveného sakrálneho dedičstva: medzinárodná metodológia implementácie informačného spracovania projektov reštaurovania a obnovy, ktorého koordinátorkou na území SR je Doc. Ing. Eva Kráľová, PhD. Na projekte sa taktiež zúčastňujú špecialisti zo Stavebnej fakulty Žilinskej univerzity a Fakulty umení TU v Košiciach. Podnetom tohto projektu boli medzinárodné integračné aktivity nadácie Romualdo Del Bianco so sídlom vo Florencii. Keďže nadácia vychádza z toho, že kultúrna aktivita nie je cieľom, ale prostriedkom medzinárodnej integrácie ľudí rôznych krajín a kultúr, dospela k návrhu konečného projektu. Jeho obsahom je praktické riešenie špecifických problémov drevených konštrukcií (stavieb) kultúrneho dedičstva a jeho ďalšieho zachovania. Keďže do projektu je zapojených viacero kolektívov z európskych univerzitných pracovísk, je možnosť prezentovať krásu a jedinečnosť kultúrneho dedičstva krajín karpatskej oblasti prostredníctvom vyššie uvedeného spoločného menovateľa - drevených kostolov. V krajinách participujúcich na projekte drevené kostoly majú dostatočné zastúpenie. Tieto stavby sú častými klenotmi lokálneho výtvarného i stavebného umenia. V každej krajine, ktorá je zapojená do tohto projektu, sa poznaniu ich kultúrnych hodnôt už dlhodobo venovala pozornosť teoretikov umenia tak, že otázky umeleckej či stavebnej typológie, vplyvom proveniencie a liturgickej špecifčnosti sú v prevažnej miere bibliograficky bohaty spracované. Zámerom projektu je okrem iného upozorniť na dočasnú tohto dedičstva, upriamiť pozornosť na potreby a postupy starostlivosti oň, ktoré v inšpiratívnej polohe môžu byť užitočné aj v prípadoch iných drevených stavieb.

Spoluorganizátori a riešiteľské pracoviská na základe vzájomnej spolupráce vypracovávajú vzorovú cestu (návod, metodiku), ako starostlivosť realizovať prostredníctvom využitia súčasnej úrovne medzinárodného vedeckého poznania, metodického usmerňovania, technickej a technologickej vybavenosti. Postupne sa pracuje na racionalizácii inventarizácie technického stavu drevených kostolov a technických zásahov zrealizovaných v rámci ich údržby, resp. obnovy - prostredníctvom špecifickej informačnej databázy zostavenej na základe implementácie medzinárodných metodických odporúčaní pre prax pamiatkovej starostlivosti.

Samotná databáza pozostáva z niekoľkých okruhov, resp. tematických celkov, silne previazaných tak, ako je historický sakrálny objekt nielen hodnotnou architektúrou, ale i súčasťou histórie regiónu, náboženským symbolom a v neposlednom rade i dokladom technickej zručnosti a umu našich predkov. Databázu tvoria jednotlivé rámcové okruhy. Sú to:

- lokalizácia objektu,
- náboženská symbolika, religiózne princípy, ktoré ovplyvňujú objekt,
- architektonický popis s jednotlivými stavebnými fázami, historické pozadie,
- konštrukčné princípy objektu, dôležité technické detaily, spoje a pod.,
- zhodnotenie stavebno - technického stavu, stupňa poškodenia a determinácia mechanizmu ich vzniku,
- ostatné prieskumy a výskumy, podľa možností ich realizácie / vlhkostný, dendrochronologický, statický.../

- zásadné faktory a metodológia obnovy, resp. rizikové body určujúce systémovú voľbu techník údržby objektu.

Vytváranie databázy je počas celého projektu interaktívnou záležitosťou. Počas procesu archívneho bádania i samotných prieskumov a výskumov, sondáže a sledovania rôznorodých vplyvov od kultúrnych až po klimatické vyvstávajú častokrát potreby zaradiť do databázy nové, zatiaľ nesledované kritériá, ktoré ovplyvňujú drevené sakrálné dedičstvo na tom ktorom území. Samotná databáza sa tak stáva súhrnom nielen nevyhnutných súčastí akými sú presná lokalizácia, ale aj súčtom často regionálnych okolností. V procese naplňania databázy bolo a je nutné riešiť vo vzájomnej koordinácii aj kritériá, často na prvý pohľad jasné až banálne, napríklad spomínaná lokalizácia (orientácia k svetovým stranám, oslnenie, zatienenosť a pod.). Okrem adresy, štátno-administratívneho usporiadania a zaradenia v katastrálnom aparáte je nutné uvažovať aj so zatiaľ málo využívanými systémami na našom území a v pamiatkovej starostlivosti, akými je napríklad určenie súradníc vo WGS systéme. V rámci štátnej ochrany pamiatkového fondu sú v tomto systéme zatiaľ popísané len chránené archeologické lokality. Zanesením medzinárodného súradnicového systému do databáz objektov, je možné lepšie sprístupnenie objektu pre zahraničných odborníkov i návštevníkov, často využívajúcich navigáciu GPS systémami.

Pri konštrukčných princípoch a často používaných tesárskych spojoch a detailoch je možné tiež vysledovať spoločné „menovatele“ týchto konštrukcií, ale často aj výrazné odlišnosti, ktoré môžu byť v budúcnosti prínosom aj pre ďalších bádateľov, napr. i pre historikov stopujúcich religióznu symboliku, alebo iné faktory odzrkadľujúce sa v stavebných vplyvoch a ich šírenie v jednotlivých regiónoch, alebo pozdĺž transportných a spracovateľských ciest dreva.

Stavebno - technický stav jednotlivých objektov a stupeň ich poškodenia sú veľmi odlišné pri každom sakrálnom objekte. Niektorým bola venovaná väčšia pozornosť, či už kvôli architektonickým alebo historicko - umeleckým hodnotám, ale i vďaka ich dostupnosti. Množstvo klenotov drevenej architektúry stojí v úzadí záujmu najmä v poslednom období, keď sú finančné toky výrazne ovplyvnené trhovými mechanizmami, t.j. využiteľnosťou objektu ako atrakcie v rámci cestovného ruchu. Táto situácia je porovnateľná v krajinách celého sledovaného územia, t.j. Slovensko, Čechy a Poľsko, a teda inšpiratívne a cenné je porovnanie dôsledkov už vykonaných obnov, ich metodiky a technológií pri porovnateľných východiskách. Takto môže byť databáza zdrojom skúseností a informácií, ktoré by inak neboli kompaktné zhrnuté a zatriedené v jednom systematizovanom celku. Databáza bude aj po skončení projektu naďalej otvoreným celkom praktického charakteru, vhodným podkladom pre prípravu ďalších stavebno-technických zásahov na pamiatkových objektoch, respektíve v obdobných prípadoch aj pre iné druhy architektonického dedičstva, pomôckou pre evidenciu, prípravu a realizáciu technickej údržby drevených kostolov in situ tak, aby sa uprednostňovala údržba pred generálnou rekonštrukciou. Počas projektu budú overené a stabilizované štruktúry údajov a postupy jej spracovania a možnosti sprístupnenia - publikácie v internetovej sieti s vytvorením bezpečnostných prvkov a ochrany vyhradených údajov, ktoré nie je možné podľa legislatívy jednotlivých krajín zverejniť. Projekt je pre databázu vlastne akýmsi štartovacím blokom, ktorý naplní základné dostupné údaje a dáta, ktoré je v časovom horizonte a finančných podmienkach projektu možné prieskumami, výskumami a ich analýzou získať. Aby tento cieľ nezostal len v teoretickej rovine, experimentálne sa overuje na príklade vybraných pamiatkových objektov drevených kostolov z územia každej riešiteľskej krajiny.

Projekt je významný pre šírenie dobrého mena a informácií o význame tohto dedičstva doma i v širších medzinárodných a interkultúrnych reláciách.

Súčasťou projektu bola kontrolno-študijná cesta zástupcov riešiteľských pracovísk po lokalitách výskumu. Účastníci tak mohli v krátkom čase porovnať realitu týchto objektov v sledovaných územiach. V Poľsku to bola oblasť Mazowska v blízkosti Varšavy, ďalej Wieluňský súbor drevených kostolov medzi Varšavou a Krakovom a hlavne oblasť Malopoľska na severnej strane Tatier. V Českej republike to bola severovýchodná časť Moravy (bývalého Sliezska), kde takéto kostoly sú doslova národnou raritou, a to veľmi kvalitných hodnôt. Trasa po Slovensku bola volená tak, aby zahrnila typické prejavy týchto stavieb tak po stránke typologickej (založenej na špecifických potrebách liturgie jednotlivých konfesíí, t.j. rímsko-katolíckej, grécko-katolíckej a evanjelickéj), konštrukčnej i technologickej. Navštívené boli kostoly v Žiline - Trnovom, Leštínach, Tvrdošíne, Svätom Kríži - Lazisku, Hronseku, Kežmarku, Brežanoch, Tročanoch, Jedlinke a Hervartove. Uskutočnená výskumná

cesta mala veľký úspech najmä na Slovenskom území. Jej účastníci vysoko hodnotili krásu, umelecké a technické hodnoty predstavených objektov, ako aj úroveň starostlivosti a záujmu o toto naše dedičstvo.

Literatúra:

Šimúnková, Eva: Mezinárodní sympozium rekonstrukce a konzervace historického dřeva 1995., Zprávy památkové péče.- roč. 55, č.7 (1995).- Příloha: Památkové listy.- Č.2 (1995). S.2.

Nováková, Katarína: Ochrana dreva v historických objektoch., Konzerv. dreva poškod. hubami a hmyzom. - Zvolen:ZSVTS ŠO pri VŠLD, 1991.-S.69-74.

Hrivňák, Štefan: Drevené kostoly na východnom Slovensku., Drevo.-Roč.49,č.4(1994).-S.78-79.

Paulusová, Silvia: Artikulárne kostoly., Pamiatky a múzeá.-č.4(1995).-S.50-55.

Pamiatky a múzeá č.3/1999, vyd. Slovenské národné múzeum a pamiatkový úrad SS v Bratislave.

Internetové zdroje:

Použité boli údaje programu GOOGLEARHTH

www.enviroportal.sk

www.muzeum.sk

www.wikipedia.org

údaje zo stránok rímskokatolíckej a evanjelickej cirkvi v SR

www.supernavigator.sk

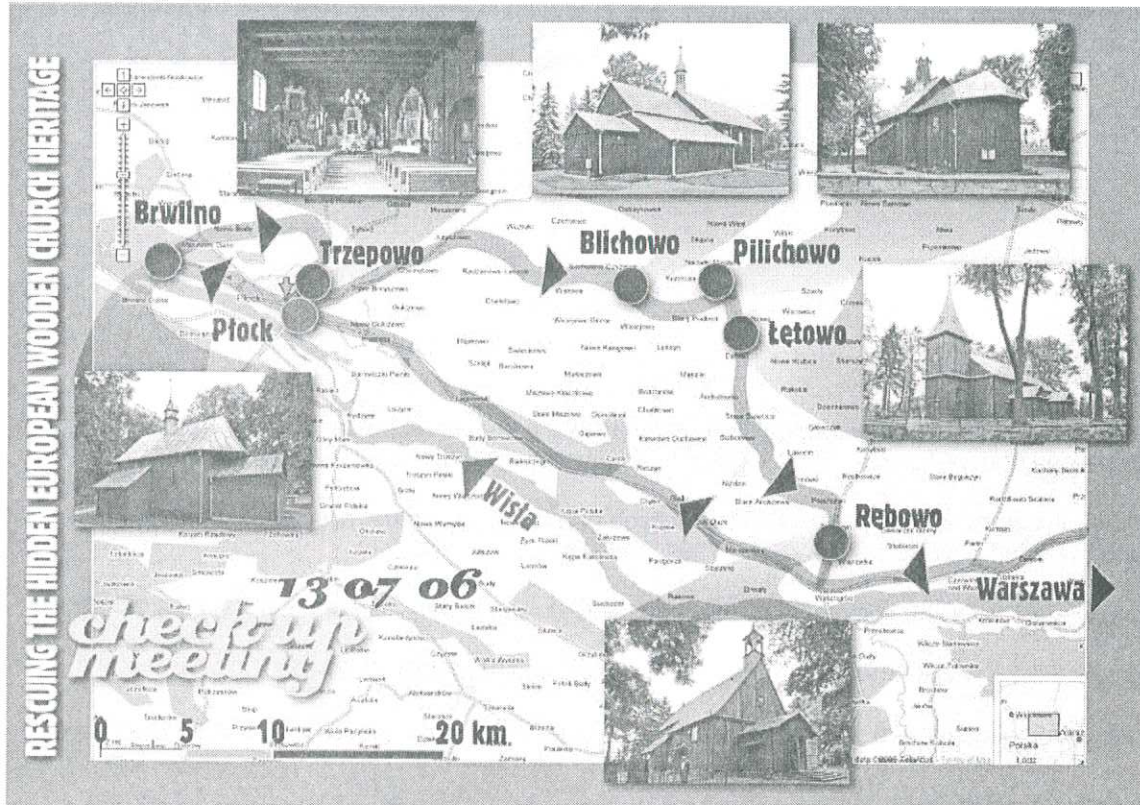
www.kamvyrazit.sk

Obrazová príloha: obr. 1,2,3,4,5,6

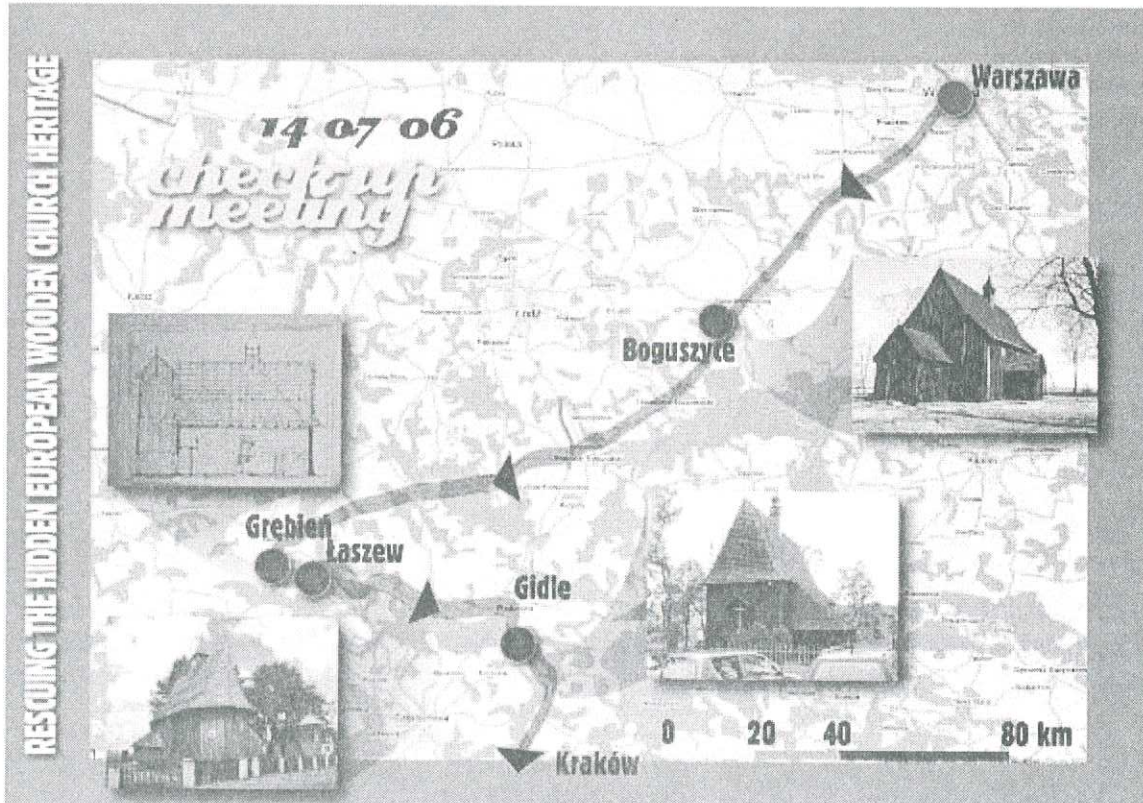
Ukážka navštívených drevených kostolov počas kontrolno-študijnej cesty z oblastí Poľska

obr.1

obr.2

obr.3
Trasa výskumnej cesty na Slovensku

obr. 4 Kostolík Všetkých svätých v Tvrdošíne

obr. 5 Kostolík majstra Langa v Paludzi - Svätom Kríži

obr. 6 Kostolík v Hronseku, špecifický použitým konštrukčným systémom

Príloha: Štruktúra databázy

“Rescuing the hidden European wooden church heritage: an international methodology for implementing a database for restoration projects” with the support of the Culture 2000 Programme of the EU

Education and Culture

Culture 2000

Inventarizačný formulár / Štruktúra databázy

(Štruktúra dát projektu "Skryté európske drevené kostolíky")

1. IDENTIFIKÁCIA OBJEKTU A LOKALITY

1.0. Názvy a referencie

1.1. Názov objektu

1.2. Jedinečné referenčné číslo

1.3. Dátum kompilácie / poslednej aktualizácie

1.4. Organizácia (zodpovedná za dáta v databáze)

1.4.1. Zodpovedný pracovník

1.4.2. E-mail zodpovedného pracovníka

1.4.3. Zaradenie pracovníka (Zostavovateľ / Výskumník)

1.5. Krízové odkazy na okolité prostredie, zástavbu

1.5.1. Označenie objektu v štruktúre, hierarchické postavenie

1.6. Záznamy o inž. siet'ach, mobiliári, maľbách, iné odkazy na existujúce databázy o objekte

1.7. Referencie o existujúcej dokumentácii

1.7.1. Fotodokumentácia

1.7.2. Grafická a projektová dokumentácia

1.7.3. Textová dokumentácia, posudky, výskumy, prieskumy

1.7.4. Bibliografické referencie

1.7.4.1 Všeobecne

1.7.4.2 Monografie

1.8. Archeologické výskumy

1.9. Záznamy o území (ochranné pásma atď')

1.9.a. Klimatické podmienky a informácie o území

1.9.b. Charakteristika dostupných zdrojov dreva, údaje o obchodných organizáciách a spôsobe dopravy a spracovania dreva

1.9.c. Typické tesárske nástroje regiónu

1.9.d. Patogenické faktory v území (huby, hmyz, požiar, záplavy)

2. LOKALIZÁCIA, IDENTIFIKÁCIA A VYUŽITIE OBJEKTU

2.1. Administratívna lokalizácia

2.1.1. Štát

2.1.2. Geopolitické zaradenie - historické

2.1.3. Štátna územná jednotka

2.1.4. Administratívne podštruktúry

2.2. Adresa

2.2.1. Poštové označenie / meno ak je odlišné od 1.1.

2.2.2. Číslo ulice

2.2.3. Ulica

2.2.4. Lokalita (miestna časť)

2.2.5. Mesto / Obec

2.2.6. Poštové smerové číslo

- 2.3. Kartografické, geografické určenie
  - 2.3.1 X koordináty
  - 2.3.2 Y koordináty
  - 2.3.3. Priestorové koordináty
- 2.4. Katastrálna jednotka / územný celok
- 2.5. Vlastníctvo a majetkové vzťahy
  - 2.5.1. Dátum
- 2.6. Hierarchická funkcia
  - 2.6.1. Dátum
- 2.7. Náboženská štruktúra - okrskok, celok pod ktorý územie spadá
  - 2.7.1. Dátum
- 2.8. Patrocínium
  - 2.7.1. Dátum
- 2.9. Kult
  - 2.9.1. Dátum (odkedy je objekt zaradený pod určitý kult)
- 2.10. Súčasný využitie
- 2.11. Typ
  - 2.11.1. Dátum typologického zaradenia
- 2.12. Detailná architektonická typológia
- 2.13. Kategória, typ

3. DATOVANIE

- 3.1. Obdobie
- 3.2. Storočie
- 3.3. Približné určenie rokmi
  - 3.3.1. Od
  - 3.3.2. Do
- 3.4. Absolútne určenie rokom
- 3.5. Udalosť zaznamenaná horeuvedeným datovaním (vznik, obnova, zánik..)

4. OSOBNOSTI A ORGANIZÁCIE SPOJENÉ S DEJINAMI OBJEKTU

- 4.1. Osobnosť, organizácia
- 4.2. Úloha v dejinách objektu
  - 4.2.1. Dátum

5. STAVEBNÉ MATERIÁLY A TECHNIKY

- 5.1. Materiály a konštrukčné techniky
  - 5.1.1. Hlavné druhy materiálov
    - 5.1.1.1. Datovanie materiálu
  - 5.1.2. Botanické názvy druhov použitého dreva
  - 5.1.3. Charakteristika
  - 5.1.4. Konštrukčný systém, podskupiny (strecha, spodná stavba..) a ich typológia
  - 5.1.5. Stavebné techniky
  - 5.1.6. Proces realizácie stavby
  - 5.1.7. Spôsoby použitých spojov
  - 5.1.8. Dekoračné prvky
- 5.2. Strešná krytina

6. REFERENCIE

- 6.1. Referencie (historické a súčasné): - o stavbe, vzniku, o údržbe, o ochrane

7. STAVEBNO-TECHNICKÝ STAV

7.1. Všeobecne (integrita, stav)**7.2. Poškodenia konštrukčného systému**

- (Annex) 7.2.1. Degradácia materiálov spôsobená klim. faktormi, hmyzom, hubami. * Posudok
7.2.2. Statické poškodenia * Posudok (Annex)
7.2.3. Zmeny konštrukcie * Posudok (Annex)
7.2.4. Statika a obnova konštrukcií * Posudok (Annex)
7.2.5. Analýza faktorov ohrozenia * Posudok (Annex)

8. OCHRANA

- 8.1. Ochrana historického objektu
8.2. Ochrana / status podľa zákona
8.3. Typ ochrany
8.4. Stupeň ochrany
8.5. Dátum ustanovenia ochrany objektu

9. POZNÁMKY

- 9.1. Historický vývoj objektu
9.2. Poznámka zostavovateľa

10. HYPOTÉZA

- 10.1. Hypotéza o možných spôsoboch konzervácie
10.2. Hypotéza o možnostiach statického zabezpečenia a zachovania, obnovy konštrukcie
10.3. Možné budúce vhodné využitie objektu

ANNEX PRÍLOHY

Fotografie, nákresy a pod.
Bibliografia
Posudky

BARDKONTAKT 2006

KRAJINNÝ RÁZ TOKAJSKEJ OBLASTI

Ing. Anna Dobrucká -katedra záhradnej a krajinnej architektúry, FZKI SPU v Nitre

KRAJINNÝ RÁZ TOKAJSKEJ OBLASTI

Ing. Anna Dobrucká -katedra záhradnej a krajinnej architektúry, FZKI SPU v Nitre

Abstrakt: Charakter krajiny, jej prírodné, kultúrne, historické a estetické hodnoty sú aspekty, ktoré robia krajinu jedinečnou, neopakovateľnou. Takouto jedinečnou v celom svete je tokajská oblasť, rozprestierajúca sa v Maďarsku i na Slovensku. Už 600 rokov sa na jednom a tom istom území Slovenska a Maďarska pestujú sorty tokajského viniča (Furmint, Lipovina a Muškát žltý), z ktorých sa vyrába jedinečné tokajské víno, o ktorom sa kráľ Ľudovít XV. vyslovil, že je to "víno kráľov a kráľ vín". Už 600 rokov činnosť človeka formuje tokajskú krajinu, svahy Zemplínskych vrchov. Aký je krajinný obraz tokajskej oblasti a čím je špecifický? Krajina je zrkadlom spoločnosti, ktorá v nej žije. Krajina sama prezrádza náš vzťah k nej. Krajinu formuje človek, jeho predstavy, ekonomická činnosť a záujmy. Bolo zaujímavé porovnávať krajinný ráz a zmeny v krajine spôsobené ekonomickou činnosťou i snahou o rozvoj regiónu na oboch stranách spoločnej hranice. Výsledky nútia k zamysleniu.

Kľúčové slová: tvorba krajiny, krajinný ráz, identita, krajinná zeleň, tokajské vinohradníctvo

Abstract

A land character, its natural, cultural, historical and aesthetical values are aspects which make a country to be unique and non-repetitive. Such a country, unique over the world, is Tokay region, stretched in Hungary and Slovakia. More than 600 years on the same place of Hungary and Slovakia there have been planted the same sorts of vine (Furmint, Linden leaf, Yellow Muscat). Of these sorts was made the original Tokay wine about which was said "wine of kings and king of wines". More than 600 years a human activity forms the Tokay district, slopes of Zemplin mountain. What is the scenery of Tokay district like and by what is specific? A country is a mirror of a society living in. A country itself proclaims our relation to it. A country is formed by a human, his visions, economical activities and interests. It was interesting to compare the scenery of the country and changes on it caused by economical activities and by ambitions for a region development at both sides of the common Slovak – Hungarian boundary. Results force us to fall into thoughts.

Key words

Landscape, land scenery, identity, land greenery, Tokay viticulture

Úvod:

Krajina je zrkadlom spoločnosti, ktorá v nej žije. Krajina sama prezrádza náš vzťah k nej. Charakter krajiny, jej prírodné, kultúrne, historické a estetické hodnoty sú aspekty, ktoré robia krajinu jedinečnou, neopakovateľnou. Krajinu však formuje i ekonomická činnosť a záujmy či potreby človeka. „Krajinný ráz“ už dávno nie je privilegovanou témou len ekológov, ale ovplyvňuje i iné oblasti a zaujíma celý rad odborníkov. Zatiaľ čo na Slovensku je ochrana krajinného rázu skôr v polohe teoretickej, v ČR sa ochrana krajinného rázu uplatňuje už 13 rokov a dostala sa tak do roviny praktickej. Deje sa tak na základe §12 Zákona č. 114/1992 o ochrane prírody a krajiny. Keďže ochrana krajinného rázu v ČR je daná legislatívou, bolo potrebné vyvinúť i metodické postupy na uplatnenie príslušného §12 v praxi. Je pravdou, že všetky jestvujúce metodické postupy uvažujú so značným podielom subjektívneho vnímania krajiny, avšak toto hodnotenie spracúvajú odborníci, takže sa dá predpokladať ich profesionálny prístup a pomerne objektívne výsledky hodnotenia. Toto hodnotenie potom dáva možnosť nevhodné stavby v krajine minimalizovať alebo ich viac zosúladiť s krajinným rázom danej oblasti, aby sa zachovala jedinečnosť a identita krajiny. Krajinný ráz sa hodnotí pred osadením stavebných objektov či reklamných tabúľ do krajiny, pred investičným zásahom, pred výstavbou mimo zastavaného územia, apod. Vyjadrovanie sa k investíciám po ich realizácii je už len „plač nad rozliatym mliekom“. Čo je ale krajina? Každý autor vníma krajinu inak: krajina prírodná, krajina urbánna, krajina prirodzená, krajina umelá, apod. Európsky dohovor o krajine definuje krajinu

nasledovne: "Krajina" znamená časť územia, tak ako ju vnímajú ľudia, ktorej charakter je výsledkom činností a vzájomného pôsobenia prírodných a/alebo ľudských faktorov.

Cieľ práce:

Tokajská oblasť je nominovaná na zápis do zoznamu UNESCO, preto nás zaujímalo, nakoľko sa v poslednom období zmenilo či podporilo zachovanie krajinného rázu v tokajskej oblasti a či je rozdiel medzi slovenskou a maďarskou časťou tokajskej oblasti.

Materiál:

Tokajská oblasť je miesto, ktoré je formované jedinečnými podmienkami a charakteristickým využívaním územia – pestovaním viniča a to základných odrôd pre tokajské víno (Furmint, Lipovina a Muškát žltý). Na území Tokaja sa uvedené odrody viniča pestujú na tých istých honoch už asi 600 rokov a tento fakt robí toto územie tiež unikátnym. Nie je totiž známe, že by sa jedna plodina pestovala na jednej lokalite viac ako 200 rokov (pšenica v Holandsku). Pestovanie viniča umožňujú špecifické klimatické pomery, dlhé suché jesene, geologické podložie (sopečné horniny), sklon a expozícia svahov. Toto územie má vďaka nepretržitému pestovaniu viniča historicky vytvorenú a formovanú štruktúru krajiny. Pestovanie uvedených odrôd viniča je jeho identifikačným znakom a dáva mu jedinečný charakter a krajinný ráz. Súčasný krajinný ráz je možné porovnávať s krajinným rázom zachyteným koncom 19. storočia na dobových rytinách. Tieto rytiny svedčia o fakte, že vo vinohradoch už vtedy vládol živý ruch, ľudia tu nie len pracovali, ale sa i zabávali, život tu kypel vo všetkých jeho podobách, pestoval sa tu nie len vinič, ale i okrasné rastliny, ruže, využívali sa vinné domčeky, pivnice, boli tu výletné miesta pre panstvo apod. Kraj bol živý, bohatý a pestrý.

História: Počiatky pestovania viniča v oblasti sú známe už z mladšej doby rímskej (3. storočie n.l.). To, že sa vinič v tokajskej oblasti pestoval už v období Ríma, potvrdzujú archeologické prieskumy, pri nich boli nájdené vinohradnícke nože z týchto čias v obci Zemplínska Mušľa. Po páde rímskeho impéria pokračovali v pestovaní viniča Slovania, ktorí husto osídlili južný Zemplín. Slovania robili najskôr z viniča víno samorodé. Nepriama zmienka o vinohradníctve na Zemplíne v majetkových dokumentoch pochádza z roku 1214. Prvá dôveryhodná zmienka pochádza z roku 1248, kedy uhorský kráľ Belo IV. daroval spišskému prepoštovi vinohradnícku usadlosť. Po vpáde Tatárov v roku 1241 bol kraj vyplienený, vyľudnený a vinohrady zničené. Až 50% obyvateľov bolo zabitých alebo odvečených do otroctva. Kráľ Béla IV. osídlil spustošený kraj Talianmi z oblasti miest Bari a Formini. Osídlenci sem priviezli nie len nové vinohradnícke a vinárske skúsenosti, ale aj základnú tokajskú sortu „Furmint“. Už v roku 1560 sa v literatúre stretávame s pojmom „cibéby“, čo sú scvrknuté hrozienka. Predpokladá sa, že prvé tokajské víno bolo vyrobené už v roku 1620, výroba vína bola popísaná v rokoch 1630-1631. Prvý tokajský výber z cibéb bol dokázateľne vyrobený v roku 1650 a už v roku 1655 bol vydaný zákon, ktorým sa nariaďovalo povinné vyberanie cibéb z hrozna, čím bol daný základ klasickej technológie výroby prírodne sladkých tokajských vín. Zákonom z roku 1655, a to §79 sa zároveň nariaďuje ohraničenie vinohradov pre aszu. V Zemplínskom múzeu v Trebišove je zaujímavá listina. Pochádza z 25.6.1699, vznikla vo Veľkej Trni a dáva súpis parciel s vlastníckym právom na vinohrady. Vlastníkov bolo spolu 101, vlastnili spolu 3 hony a pochádzali z 21 obcí. Listina svedčí i o fakte, že pozemky sa podľa uhorského práva delili. S vínom sa obchodovalo už od 2. polovice 15. storočia, víno sa vozilo z Trebišova cez Košice, Levoču, Kežmarok po Dunajci a riečke Poprad do Poľska. Sláva vína sa po Európe rýchlo šírila, postarala sa o to manželka kniežata Františka Rákócziho II., ktorej víno priniesol jej spovedník na Veľkú noc. Hovorí sa, že dokázala toto víno presláviť za 2 týždne!, čo svedčí o jej výborných manažérskych schopnostiach. Víno sa dostalo na stôl Ľudovíta XIV., ktorý ho pil pravidelne o 22. hod. počas veľkej večere kráľovskej rodiny. Ľudovít XV. vraj podával Madame de Pompadour tokajské aszu so slovami „Vinum regum, rex vinorum (víno kráľov a kráľ vín)“. Toto víno spomínajú i ďalší veľikáni, hodnostári, štátnici, vojvodovia, básnici, spisovatelia... Za všetkých spomenieme aspoň Beethovena, Rossiniho, Schuberta, Voltaira, Liszta, Goetheho, cára Petra I. (pre víno mu vraj chodila celá eskorta vojakov), cárovnu Katarínu, pápežov apod.

Lokalizácia: Tokajská oblasť za Rakúsko-Uhorska patrila do Zemplínskej župy, ktorá sa pôvodne rozprestierala na slovenskom i maďarskom území. „Hlavným mestom“ tokajskej oblasti je mestečko Tokaj pri sútoku riek Bodrog a Tisa. Uvádza sa, že názov „tokaj“ je slovanského pôvodu, odvodzuje sa od staro-slovanského slova „stokaj“, v prenesenom význame sa jedná o sútok uvedených riek. Avšak

na slovenskej strane existuje miesto, kopec pri obci Cejchov, ktorý sa tiež volá Tokaj a nedávno sa tu robil archeologický prieskum.

Rozsah územia: Na slovenskej strane sa veľkosť územia v priebehu rokov menila zo 170 ha v stredoveku, cez 476 ha v polovici 19.storočia až po 908 ha na konci 80.rokov 20.storočia. V súčasnosti sa môže vinič pestovať na 531 ha, avšak nie všetky plochy určené na pestovanie tokajských odrôd viniča sú využívané. Platí to i naopak, vinič je pestovaný i na plochách, ktoré nepatria do tokajskej oblasti, avšak z týchto vinohradov sa potom nemôže dorábať tokajské víno. V Maďarsku tokajská oblasť zaberá 5985 ha. Od Slovenskej tokajskej oblasti je oddelená údolím, cez ktoré preteká riečka Roňava, ktorá sa stala hraničnou riekou. Maďarská tokajská oblasť je teda podstatne väčšia rozlohou i produkciou tokajských vín. V Maďarsku do tokajskej oblasti patria obce na úbočí Zemplínskych vrchov, a to Sátoraljaújhely, Károlyfalva, Makkoshotyka, Hercegkút, Sárospatak, Tolcsva, Erdőbénye, Mád, Rátka, Tállya, Abaújszántó a samozrejme Tokaj. Na Slovenskej strane do tokajskej oblasti patrí 7 obcí. Pôvodne to bola Čerchov, Trňa, Černochovo, Malá Bara, Veľká Bara, Slovenské Nové Mesto a Viničky. Došlo ku zmene v tom, že Veľká a Malá Bara sa spojili do jednej obce Bara a obec Trňa sa rozdelila na obce Malá Trňa a Veľká Trňa. Počet obcí a hony však zostávajú. Do tokajskej oblasti však nepatria celé katastrálne územia obcí, ale len ich časti – vybrané hony v katastri obcí Čerchov (43 ha), Veľká Trňa (114 ha), Malá Trňa (306 ha), Černochovo (102 ha), Veľká a Malá Bara (78 ha), Slovenské Nové Mesto (131 ha) a Viničky (133 ha).

Podmienky: Najvyšší bod slovenskej tokajskej oblasti je vo výške 469 m.n.m., najnižší bod sa nachádza vo Viničkách a dosahuje výšku 105 m.n.m. Priemerná ročná teplota je 9,6 °C, počas vegetačného obdobia sa priemerná teplota pohybuje okolo 16°C, vegetačné obdobie trvá asi 188 dní. Priemerná dĺžka snežného svitu počas vegetácie je 1075 hodín. Začiatok mrazov sa predpokladá až od 1.10. Ročný úhrn zrážok je cca 610 mm, najvýdatnejší je jún a júl. Tokajské hony sú situované na južné, juhozápadné a západné svahy, prevažujú svahy juhozápadné (26%). Sklon svahov je až do 64°, prevažuje však sklon okolo 30°. Potrebné je povedať, že tokajské hony sú prevažne v nadmorskej výške 160-170 m.n.m, Koncom 80.rokov v snahe rozširovať vinohrady sa vinohrady ťahali až do nadmorskej výšky 350 m.n.m., alebo na roviny. Zistilo sa však, že víno z vyššie položených polôh alebo z rovín nemá už tú kvalitu, ako víno z pôvodných honov. Tokajská oblasť má pomerne vysokú vzdušnú vlhkosť, je pomerne bohatá na vodu a tiež rieky Bodrog a Tisa sa často rozvodňujú.

Vinice: Do polovice 16.storočia sa vinohrady okopávali len 2x ročne a hrozno sa zberalo od septembra. V 17.storočí sa zber hrozna začína až 28.októbra. Vtedy sa zároveň povinne zaviedla i tretia okopávka viníc v auguste pred zrením hrozna. Tým sa vegetačné obdobie viniča predĺžilo a zber hrozna sa presunul na druhú polovicu októbra prípadne až na začiatok novembra. Spon viniča a spôsob vedenia viniča určoval štruktúru krajiny, spon výsadby viniča sa v priebehu rokov menil v závislosti od používaných mechanizačných prostriedkov a vedenia viniča. Vinič sa pestoval i v záhradách pri rodinných domoch v zastavanom území obcí, pričom ale záhrady a sady pri domoch boli asi o polovicu menšie ako vinice. Výmera ovocných sádov tvorila len 3,27% z celkovej výmery poľnohospodárskej pôdy tokajských obcí. Špecifikom je, že každá obec preferovala iný druh ovocných drevín. Najviac boli rozšírené slivky, ktoré tvorili až 32% z celkového počtu ovocných drevín, dominantné postavenie mali vo Viničkách, v Malej a Veľkej Trni. Čerešne sa najviac pestovali v Čerchove (až 64% ovocných drevín v obci). Jablká mali prvenstvo v Černochove. Z južného ovocia sa najviac pestovali moruše (bolo evidovaných až 8511 ks), najviac sa pestovali v Slovenskom Novom Meste, potom v Malej Trni a vo Veľkej Trni. Pestoval sa tiež gaštan jedlý, a to najviac vo Veľkej Trni (až 2008 ks). Okrem toho sa pestovalo asi 30 druhov rôznych úžitkových plodín (obiloviny, okopaniny, zelenina, atď.). Na honoch, ktoré sú určené na pestovanie tokajských vín, je legislatívou zakázané pestovať iné poľnohospodárske plodiny.

Pivnice a vinohradnícke domčeky: V čase tureckých vojen po dobytí územia Turkami v roku 1528 zostala oblasť takmer 170 rokov pod tureckou nadvládou. Z tohto obdobia pochádza väčšina tokajských tufových pivníc v Malej Trni, ktoré slúžili ako úkryty pred lúpežnými vojskami. József Vasko (2001) spomína, že pri každom viničnom domčeku bol vysadený ovocný strom, spravidla sa jednalo o mandľu, čerešňu alebo broskyňu. Píše tiež o viničných domčekoch a to, že boli postavené nepravidelne - na začiatku alebo na konci viničnej parcely, ich veľkosť bola premenlivá v závislosti od veľkosti pivnice a finančných možností majiteľa. Slúžili na odloženie náradia, ako úkryt pred nevhodným počasím alebo na oddych počas práce. Väčší gazdovia – vinohradníci mali tiež pivničný areál, kde boli (a sú) vinné pivnice postavené individuálne alebo v skupinách. Najväčšie pivnice sú v Malej Trni a vo Viničkách. Pán Vasko ďalej spomína tiež na viničný dom Čelejka, ktorý je pri Veľkej

Bare. Je dvojpodlažný, nadzemná časť slúžila ako lisovňa hrozna, podlažie zapustené v zemi slúžilo na kvasenie, objekt je preklenutý tehlovou polooblúkovou klenbou, podzemie slúži na relax, oddych a zábavu. Podľa Vaska je objekt vhodné začleniť medzi pamiatkovo chránené objekty. Pivnice sa nachádzajú len v Male a Veľkej Trni a sú súčasťou zastavaného územia. V Malej Trni sú pivnica sústredené pod niekdajším kaštieľom. Je to charakteristický znak, pretože napr. skalické vinohrady majú „búdy“ priamo vo vinohradoch, v Modrokamenskej vinohradníckej oblasti sú zase sústredené mimo zastavaného územia apod.

Sociálno-ekonomický aspekt: Do konca 80. rokov 20. storočia sa krajinný ráz regiónu na Slovensku darilo zachovávať, podporovať i udržiavať, o vinohrady sa staral najmä štátny podnik Tokaj, Výskumný ústav vinohradnícky a vinársky v Malej Trni (VÚVV) a Stredná poľnohospodárska škola vo Viničkách. Od 90. tých rokov došlo k značnej devastácii krajiny, k opusteniu vinohradov, a to najmä na Slovensku. VÚVV zanikol, jeho dlhodobou uchovávaný genofond bol z časti zničený, časť prebral nový podnikateľský subjekt v Malej Trni. Stredná škola vo Viničkách v súčasnosti vychováva mechanizátorov, záhradníkov, stolárov, čašníkov, kuchárov, krajčírky apod. Vinohradníctvo v slovenskej časti tokajskej oblasti upadá. Tento jav sa následne premietol do zhoršenia sociálno-ekonomickej úrovne obyvateľov, ktorí prišli o prácu. Mladí odchádzali a odchádzajú do zahraničia, starší obyvatelia obcí nevládzu vinohrady udržiavať. V obciach vzniká nová skupina podnikateľov – vinohradníkov a vinárov, ktorí kupujú vinohrady od menej solventných alebo starších občanov. V súčasnosti je časť vinohradov udržiavaná intenzívne, časť vinohradov je obnovovaná a časť vinohradov naďalej chátra. Z povolených 531 ha sa obrába približne len polovica.

Metodika:

Krajinný ráz je významnou hodnotou duchovného, prírodného a kultúrneho prostredia, a má byť preto chránený pred znehodnotením. Krajinný ráz je daný špecifickými rysmi a znakmi krajiny, ktoré vytvárajú jeho rázovitú, odlišnú a jedinečnosť. Ráz krajiny vyjadruje nie len prítomnosť pozitívnych javov a znakov, ale tiež kultúrne a duchovné dimenzie krajiny. Krajinný ráz je vyjadrením vzťahov prírodných, socio-ekonomických a kultúrno-historických vlastností danej krajiny. (Vorel, I., Bukáček, R., Matějka, P., Culek, M., a Sklenička P., 2006).

Ochranu krajinného rázu v prípade tokajskej oblasti je možné považovať za prioritu pri ochrane i tvorbe krajiny a pri umiestňovaní investičných zámerov do krajiny. Pri posudzovaní krajinného rázu a zásahov do krajiny je potrebné najskôr identifikovať typické znaky danej krajiny a sledovať procesy, javy a zámery, ktoré sa v krajine uplatňujú. V Tokajskej oblasti sme sledovali nasledujúce znaky, prvky a javy:

- sledované boli historické štruktúry a prvky krajiny i urbánneho prostredia v troch úrovniach: celý región Tokaja, podrobnejšie boli mapované obce v slovenskej časti tokajskej oblasti a celkom podrobne bolo hodnotené územie vybranej obce
- zisťované boli charakteristické znaky krajiny:
  - prírodné znaky, štruktúra krajiny, prírodné dominanty a prvky, využívanie krajiny, priestorové vzťahy, chránené časti krajiny
  - urbanisticko-architektonické znaky: kultúrne a historické znaky krajiny, duchovný rozmer, urbanistické dominanty a prvky, stavebné objekty, prvky drobnej architektúry, estetické hodnoty, harmóniu prvkov, mierka jednotlivých prvkov,
  - znaky jedinečné a znaky významné v danom priestore
- tiež boli sledované pozitívne a negatívne zásahy, javy a trendy
- boli porovnávané znaky, prvky a javy na slovenskej i na maďarskej strane tokajskej oblasti, tieto boli navzájom porovnávané
- vzhľadom na dostupnosť územia väčšia pozornosť bola venovaná slovenskej časti tokajskej oblasti
- posudzovanie krajinného rázu prebiehalo v troch úrovniach: regionálna (tokajská oblasť ako celok), subregionálna (slovenská a maďarská strana osobitne) a lokálna (vybraná obec - Malá Trňa, kde sa hodnotenie plôch realizovalo jednak v zastavanom území obce a jednak v katastrálnom území obce). Malá Trňa bola vybraná z toho dôvodu, že v jej katastri sa nachádza najväčšia výmera tokajských honov.

Výsledky a hodnotenie:

1. Špecifické znaky tokajskej oblasti v Maďarsku i na Slovensku:

1. *Scenéria:* charakteristickým znakom je kopcovitý kraj Zemplínskych vrchov, vinohrady situované na južných až západných svahoch, a to ako na slovenskej, tak i na maďarskej strane. Prírodnými dominantami v celej tokajskej oblasti sú Zemplínske vrchy v SR (najvyšší vrch je Rozľadňa s 469 m.n.m.), v MR sú ešte vyššie. Keďže svahy sú pomerne strmé, krajina má charakter hornatej krajiny. V nižších polohách sú sady, záhrady, polia s obilovinami a inými poľnohospodárskymi plodinami. Vrcholce kopcov sú prevažne zalesnené, pretože nad vinohradmi sú dubovo-hrabové lesy, miestami trvalé trávne porasty. V smere od Čerhova k Viničkám sa po oboch stranách dvíhajú Zemplínske vrchy, avšak dolina medzi nimi je pomerne široká, preteká ňou riečka Roňava so sprievodnou vegetáciou a prechádza ňou cesta II/553 so sprievodnou vegetáciou. Z doliny sú priehľady na tokajskú oblasť, dobre sú viditeľné jednotlivé tokajské hony i urbanistické dominanty.
2. *Krajina a prírodné dominanty:* krajina má pomerne nízku lesnatosť a nízky rekreačný potenciál, krajina je pomerne chudobná i na vysokú, mimolesnú zeleň. Popri vodných tokoch a odvodňovacích kanáloch, prípadne pri prameňoch (M.Třňa) sú neudržiavané remízky, z drevín sa tu vyskytuje najmä topoľ, jelša, vřba. Zistených bolo pomerne vysoké zastúpenie invázných drevín (agát biely a krídlatka). Dané je to najmä nízkym stupňom údržby tokajských honov. Zeleň popri komunikáciách je rôzna. Za Čerhovom popri št. ceste II/553 sú vysadené lípy vo veku cca 120 rokov, táto alej si zasluhuje pozornosť i ochranu. Ďalšia pozoruhodná alej sa nachádza pri št.hranici, vedie od št. cesty II/553 k vodárni zo začiatku 20.storočia. Alej tvorí pagaštan, ktorý je pomerne zdravý, netrpí ploskáčikom, vek stromov je odhadovaný na 80-90 rokov. Miestne komunikácie medzi obcami sú zväčša bez stromov. Pri ceste z V.Třne do M.Třne sú popri ceste orechy. Popri ceste z Bary do Slov.N.Mesta sú v jednej časti topole. Vďaka chýbajúcej vysokej zeleni je krajina pomerne priehľadná, zo Slovenska sú pekné výhľady na maďarský Zemplín. Krajina v Maďarsku je menej priehľadná, popri cestách sú prevažne topoľové aleje. Krajina lužných lesov okolo vodných tokov Roňava a Bodrog tiež zabraňuje priehľadnosti.
3. *Využitie krajiny:* tokajské hony na Slovensku sú využívané približne na 50%, mnohé vinohrady sú zarastené, neudržiavané alebo zlikvidované a tieto parcely sú potom zarastené náletovými druhmi burín a drevín. Miesta s rekreačno-oddychovou funkciou prakticky vo vinohradoch nie sú, a to ani pri pivničkách. V Maďarsku sú tokajské hony intenzívne udržiavané, nájdu sa v nich však i miesta a objekty s inou, napr. oddychovo-rekreačnou funkciou. Na maďarskej strane sa vinič pestuje intenzívne, krajina je využívaná i ako rekreačná krajina s miestami oddychu a krátkodobej rekreácie priamo vo vinohradoch. Rekreačné využitie poskytuje i okolitá krajina, napr. rieka Bodrog je využívaná i na vodnú a pešiu turistiku, cez Bodrog premáva kompa, ktorá vás prevezie do CHÚ, pretože sútok riek Bodrog a Tisa a celé zátopové územie je chráneným územím. Nad Sátorajauhely je rekreačná oblasť s lyžiarskym vlekom a so záhradkárskou osadou. Na Slovensku je rekreačné zariadenie smerom na Cejkov (bývalý pioniersky tábor), toto je však v súčasnosti zatvorené a nefunkčné. V obci Borša sa nachádza kaštieľ, v ktorom sa narodil a žil František Rákóczi II., kaštieľ je v rekonštrukcii a navštevujú ho predovšetkým maďarskí turisti. Obec však tento turisticky atraktívny objekt zatiaľ nevyužila. Do obce Borša však vedie z MR cyklistická trasa. Tá však ďalej smerom na Trebišov cez tokajské obce nepokračuje.
4. *Urbanistické dominanty, prvky a aspekty:* V krajine sa vždy nachádzali a nachádzajú stavby, kaštiele, lisovne, muštárne a iné drobné stavby, ktoré poskytovali možnosť krátkodobej rekreácie. Tieto objekty plnili jednak funkciu orientačných bodov, jednak slúžili ako vyhliadkové body, tiež ako prístrešky pred nečasom, ako jedálne pre vinohradníkov apod. Medzi najkrajšie objekty patrí žltý vínny dom Sarga Borház v Disznóko, ktorý dal pôvodne postaviť F. Rákóczi ako prešovňu. Tento objekt bol v roku 1837 zrekonštruovaný barónom Miklósom Patakym (bol príbuzným poľského kráľa) do klasicistického štýlu. Kaštieľ mal viacero majiteľov, okrem iných ho vlastnil i princ Jozef. Keďže tento objekt sa nachádza pri ceste do Miskolcza, v súčasnosti slúži ako penzión a reštaurácia. Nad týmto objektom je filagória, pod filagóriou sú zrekonštruované lisovne, prešovne a výrobné vína a za týmito objektmi je nový, rovnako unikátny objekt z dielne architekta Makovcza – mechanizačný dvor. Je potrebné povedať, že na rekonštrukcii objektov sa finančne podieľala francúzska skupina AXA-Milénium. Medzi ďalšie zaujímavé urbanistické prvky patria pivnice v časti Herceghút, ktoré sa ťahajú nad dedinou a dávajú krajine zaujímavý kolorit. Podobných objektov zrekonštruovaných (menej nezrekonštruovaných) je v maďarskom Tokaji nespočetne. Na Slovensku je situácia iná. Prakticky sa nedajú nájsť zrekonštruované objekty. Vo

Veľkej Tříni je postavená nová pivnica obložená travertínom. Situovaná je vedľa malých, typických pivničiek, takže napriek pomerne kvalitnej architektúre pôsobí objekt s prostredím disharmonicky. Treba však dodať, že pivnica je vo vnútri veľmi pekne riešená, má zaujímavé zákutia, niektoré prvky boli riešené v spolupráci s umelcom a pivnica sa pripravuje na zápis do Zoznamu kultúrnych pamiatok. V Malej Tříni sa nachádza najdlhšia pivnica na Slovensku, jej chodby sú dlhé až 2 km, nachádza sa v nej archív, malá spoločenská miestnosť i veľká spoločenská miestnosť. Táto pivnica už je zapísaná v zozname kultúrnych pamiatok. Avšak úprava pri pivnici pripomína skôr súkromnú záhradku pri modernom rodinnom dome než historický objekt. Pivnica bola v minulosti porastená agátmi, v súčasnosti je pri pivnici vybudovaná skalka – kameň, zakrslé ihličnany, trávy i skalničky, nevhodné prvky - jednoducho gýč. V katastri obce Malá Tříňa je terénny zlom, nad ktorým je rozpadajúci sa stavebný objekt (bývala muštárňa). Podobných rozpadnutých objektov je vo vinohradoch viac. Toto územie má však silný potenciál na využitie, keďže v súčasnosti nie je využitý. Z tohto miesta sú krásne výhľady do krajiny smerom k Trebišovu, k Slov.N.Mestu i do Maďarska. Miesto sa priam ponúka na vybudovanie vyhladkovej terasy. Na slovenskej strane stavebné objekty však chýbajú. Jeden z prístreškov podobný filagórii je vybudovaný na kamennej terase (asi jedinej na slovenskej strane) a za týmto prístreškom sú dve tuje, pričom jedna z nich má obvod cca 150 cm, takže jej vek môže byť i cez 100 rokov. Prístrešok slúžil pôvodne na oddych, obed, zohriatie sa, či na prenocovanie v prípade potreby, o čom svedčí zbytok komína v uzavretej časti prístrešku. Z miesta je výborný výhľad do krajiny, je tiež výborným orientačným bodom v teréne. Tento malý objekt, typický pre Tokaj, v sebe nesie veľký potenciál pri obnove krajiny. Na Slovensku sa však tiež rekonštruujú alebo vznikajú nové objekty vo vinohradoch. Zrekonštruované sú niektoré pivnice, muštárne, avšak nie sú prístupné pre verejnosť, ale slúžia len pre majiteľov. Už pri vstupe na pozemok vás zarazí ceduľka s nápisom „súkromný pozemok“. Je to presne opačne ako v MR. Tam môžete vstúpiť kedykoľvek a kedykoľvek medzi vinohrady bez obmedzenia, domáci vás ešte aj privítajú a prípadne i nasmerujú. Je potrebné konštatovať, že obnova tokajskej krajiny na Slovensku silne zaostáva, neplní ani sociálno-spoločenskú či sociálno-ekonomickú funkciu. Niektoré objekty sú prebudované na rodinné domy (tiež bez prístupu verejnosti). Takýto objekt prerobený na rodinný dom sa nachádza pod cestou z M.Tříne do Černochova, osadený je v strede mladých viníc, je pri ňom vybudované tréningové futbalové ihrisko, dvojúrovňové jazierko (resp. rybník), takže majiteľ si vytvoril malý raj pre seba. Nad domom tesne pod cestou vyviera voda, pri nej je krásny, solitérny dub, ktorý by bolo vhodné chrániť. Je pozitívne, že majiteľ objektu tento rekonštrukciu prakticky zachránil, škoda len, že je objekt pre verejnosť uzatvorený. Niektoré nové objekty sú veľkoobjemové, takže narúšajú mierku a súlad s krajinou. V MR sú vinohrady rozľahlejšie, a predsa len malá časť objektov je veľkoobjemová a sú to zväčša tie, ktoré i historicky už boli tak postavené. Nové objekty sú skôr nižšie a rozľahlejšie.

5. *Vinohrady* sú na slovenskej strane zväčša terasované, terasy sú zemné, alebo sú vinohrady vysádzané po vrstevnici. Kamenná terasa bola zistená len v katastri obce M.Tříňa, aj tá je zarastená burinnými druhmi rastlín. Na maďarskej strane sú vinohrady vysádzané prevažne po spádnici, v strmších oblastiach sú vytvárané kamenné terasy alebo sú vinice sadené po vrstevnici. Kamenné terasy sa stali výrazným krajnotvorným prvkom. Terasy sú využívané ako vyhladkové miesta, na reklamu firmy, apod. Na Slovensku sú vinohrady zväčša zatrávené a kosené, len malá časť vinohradov je intenzívne udržiavaná, a to zväčša novozaložené vinohrady (M.Tříňa). V Maďarsku sú vinohrady dôkladnejšie obrábané, len menšia časť je zatrávená. Na Slovensku prevláda výsadba radov 3 m od seba, čo umožňuje využitie traktorov a iných ťažších mechanizačných prostriedkov. Vedenie viniča je prevažne stredné alebo vysoké. Stĺpy sú prevažne betónové, vinič sa uchyťava na drôtenú konštrukciu. Na maďarskej strane sú vzdialenosti radov premenlivé od 1,5 do 3 m v závislosti od pestovania viniča. Zistené bolo i tradičné pestovanie viniča pri drevených koloch. Tiež betónové stĺpy sú v MR častejšie nahradené agátovými stĺpmi. Zaujímavé vedenie bolo zistené pri obci Tolcsva, vedenie široké cca 1 m, krajiné stĺpy tvorili drevené kríže, na ich konce boli upnuté vodiace laná či drôty. Vinice v MR boli udržiavanejšie, tiež hlavné vnútropláštné komunikácie boli spevnené, tvorené boli z betónových panelov, pričom panely boli osadené tak, že boli spádované do stredu cesty, takže zároveň vytvárali odvodňovací kanál v čase privalových dažďov. V MR okolo Sárospataku boli zistené plantáže bazy čiernej tvarovanej na kmienok. Je to skutočne perspektívna drevina a pri

pohľadoch z diaľky nenarušila krajinný ráz, pretože nebránila priehľadnosti krajiny a zároveň podporila štruktúru krajiny – výsadby v radoch.

6. *Tokajhegyi-praveké mesto?*: pôvod označenia „tokajská oblasť“ je sporný, pretože v MR sa nachádza mesto Tokaj a na Slovensku sa nachádza kopec Tokaj za obcou Cejkov, kde bolo stará slovanská osada. Tento kopec je však od vlastných tokajských honov značne vzdialený, nachádza sa uprostred ornej pôdy, popod kopec tečie jeden z prítokov potoka Ošva, kopec je z časti zarastený kramí a topoľovým porastom. Krajinný ráz tohto miesta sa líši od tokajskej oblasti, na kopci Tokaj sa nepestuje vinič, sklon kopca je miernejší a expozícia svahu je juhovýchodná až južná. Starší obyvatelia Cejkova dodnes tento kopec volajú „Tokajhegyi“ (tokajský kopec), mladší obyvatelia obce o tomto kopci nevedeli a nepoznali ani jeho polohu. Zdá sa teda málo pravdepodobné, že by tento kopec dal základ pre názov celej tokajskej oblasti.

2. Špecifické znaky zastavaného územia obcí tokajskej oblasti na Slovensku:

- *Urbanizmus obcí*: Všetky obce tokajskej oblasti majú zachovanú historickú štruktúru zástavby, a to ako v SR tak i v MR. Niektoré obce na Slovensku majú vytvorené centrum (napr. Černochovo, Bara – plochy zelene), väčšina však má charakter uličnej zástavby (V.Trňa), prípadne prípotočnej zástavby (M.Trňa). Urbanistickými dominantami sú prevažne kostoly (vo V.Trni sú až 3 kostoly). V obciach sa nachádzajú však i negatívne urbanistické dominanty, napr. pri vstupe do obce Bara upútava poľnohospodársky areál, v obci M.Trňa upúta zase rozostavaný objekt penziónu (čierna stavba) apod. V priebehu rokov sa charakteristický obraz tokajských obcí na Slovensku menil len pomaly, v týchto obciach je množstvo objektov v duchu ľudovej architektúry, alebo aspoň hmotovo zodpovedajú pôvodným rodinným domom. K prestavbe pôvodných objektov došlo najmä v období od 70. rokov 20. storočia. Objekty boli zvýšené o „manzardy“ alebo prestavané na „moderné objekty“ reálneho socializmu. Nová zástavba sa v tokajských obciach dlho nerealizovala, alebo len v nepatrnej miere. V súčasnosti vznikajú nové objekty, ktoré sa stavajú prakticky bez regulatív. Nová výstavba vnáša do prostredia tokajských obcí na Slovensku nové hmoty, objemy i materiály, ale i nové architektonické prvky, novú úpravu exteriérov a záhrad, takže vidiecky charakter obcí sa začína narúšať, vznikajú objekty tzv. podnikateľského baroka.
- *Urbánna zeleň*: Obce pôsobia značne neupravené, popri cestách a pri objektoch občianskej vybavenosti je vysadených množstvo cudzokrajných drevín, ktoré nekorešpondujú s okolitou krajinou. Tokajské obce majú však jedno spoločné - návštevníka upúta vinič, ktorý sa nachádza takmer pri každom staršom rodinnom dome v zastavanom území obce. Okrem viniča tu je takmer vždy prítomná studňa a ovocné stromy. Vinič vytvára pohľadovú stenu alebo pergolu, prípadne sa ako okrasná rastlina popína po fasáde domu, či po oplotení. V predzáhradkách sa pri starších objektoch pestujú tradičné kvety, napr. hortenzie, slezová ruža, astry apod., medzi radmi viniča sa v niektorých záhradách pestuje zelenina, prípadne sú i samostatné zeleninové záhrady. Pri nových objektoch a rodinných domoch je však situácia iná: tu chýba vinič i tradičné trvalky, ovocné stromy sú nahradené ihličnatými drevinami, najmä tujami apod. Tieto zmeny svedčia o zmene životného štýlu i vkusu obyvateľov, a to najmä prisťahovalci a „chatári“ prinášajú tieto nové trendy, prenášajú mestské prvky na vidiek. Asi najupravenejšia je obec Malá Trňa, jej stredom preteká miestny potok, popri ňom je obojstranné stromoradie, ktoré tvorí zelenú urbanistickú os obce. V stromoradi prevládajú lipy, javory a orechy. V súčasnosti však dochádza k výrubom týchto stromov.
- *Vybavenosť obcí*: je na nízkej úrovni. V slovenských tokajských obciach chýbajú ubytovacie kapacity, reštauračné zariadenia a tiež otvorené, verejnosti dostupné pivnice (mimo Malej Trni). Naopak v Maďarsku je možné sa ubytovať a ľubovoľne dlho tokajské víno vychutnávať, a to jednak v tokajských mestách a obciach, ale i priamo vo vinohradoch, kde sú rekonštruované alebo novovybudované pivnice, prispôsobené muštárne apod.. Obecné úrady, potraviny a krčmy sú vo všetkých obciach. Keďže v tejto oblasti spolunažívajú obyvatelia rôzneho vierovyznania, nachádzajú sa tu viaceré chrámy a kostoly. Napr. v Čerhove je kalvínsky kostol i grécko-katolícky chrám. Vo Veľkej Trni je rímsko-katolícky kostol, evanjelický kostol i kalvínsky kostol, v Malej Trni je kalvínsky kostol a Sála svedkov Jehovových apod. Cintoríny predstavujú plochy zelene so špeciálnou funkciou, zväčša sú rozdelené podľa vierovyznania. Je možné však konštatovať, že im chýba vysoká zeleň, hroby sú však zväčša zatravnené, čo je v súlade s tradičnou úpravou hrobov na Slovensku. V obciach chýbajú školy, hoci v minulosti tu boli aspoň jednotriedne školy. Žiaci dochádzajú do Slov. Nového Mesta do školy. Pôvodné školské objekty majú nové funkcie, napr. je

v nich umiestnený Kultúrny dom (M.Trňa). Historické objekty: pôvodné kúrie boli dávno prestavané alebo zlikvidované. Napr. v M.Trni bola v kaštieli pôvodne umiestnená Výskumná stanica vinohradnícka a vinárska, v súčasnosti je tu sídlo jedného z producentov vín, ktorý si tu zriadil mechanizačný dvor, takže kaštieľ chátra, parková úprava bola zničená a dreviny takmer vyhynuli. Predajne vín sú len vo Veľkej a Malej Trni, potom vo Viničkách a v Slov. Novom Meste. Každý producent vín si robí reklamu, niektorá je vcelku jednoduchá a vkusná, niektorá je až agresívna a nevkusná, napr. v obci Malá Trňa sú reklamné tabule umiestnené priamo nad pivnicou a stali sa dominantnými prvkami v priestore, takže pri nich zaniká nie len predmetná pivnica, ale i všetky okolité pivničky.

3. Špecifické znaky obce Malá Trňa – modelové územie:

- *urbanizmus obce*: štátna cesta III. triedy tvorí zároveň hlavnú urbanizačnú os. Jej pokračovanie smerom ku kalvínskemu cintorínu je podporené stromoradiím a vodným tokom. Priechna urbanistická os je tvorená komunikáciami do vinogradov bez sprievodnej zelene (smer Veľká Trňa a smer Borša). Centrum obce je tvorené Obecným úradom s prilahlým domom smútku. Táto kombinácia nie je šťastná, tiež architektonicky a farebne sú objekty v nesúlade. Centrum je rozšírené o predajňu potravín s rozšírenou cestou pred objektom. Toto miesto je zároveň i miestom častých stretnutí občanov. V priestore je len jedna lavička a informačná tabuľa o obci. Do centra je možné započítať i miniparčík za potokom, jeho výmera je 0,002 ha, umiestnené sú tu lavičky a nefunkčné vlajkonosiče. Parčík je pri pôvodnom pohostinstve, ktoré sa v súčasnosti zmenilo na čiernu stavbu s príkazom na jej zbúranie. Nad vodným tokom je nezmyselne umiestnená autobusová zastávka. Preto nezmyselne, že po tejto strane potoka autobus nepremáva. Zastávka má vraj plniť funkciu altánka, resp. prístrešku. Ďalšie subcentrum obce sa rysuje pri kalvínskom cintoríne nad obcou, priestor je tu však minimálny a vybavený je len jednou lavičkou. Za kostolom je priamo cintorín, z ktorého sú prekrásne výhľady do krajiny. K stretávaniu občanov dochádza tiež pri kultúrnom dome, na cintorínoch apod., tieto priestory sú však bez vybavenosti.
- *architektúra*: čierna stavba v centre obce a pri kaštieli sú nevhodnými objektmi a narušajú jej tradičnú zástavbu. Niekoľko objektov prešlo rekonštrukciou, pričom boli použité mestské materiály a hmoty, realizovala sa výstavba nových rodinných domov a penziónu, tieto nové objekty tvoria novú ulicu so zmenenou štruktúrou zástavby, výstavba prebiehala a prebieha bez spracovanej ÚPD-Z, urbanisticko-architektonickej štúdie či zastavovacieho plánu. Hmotovo, farebne i materiálno nové objekty nezapadajú do vidieckej obce a narušujú jej identitu, všetky objekty majú charakter mestských objektov. Pozitívna je rekonštrukcia objektov, ktoré sú v rámci jestvujúcej zástavby, pri tejto rekonštrukcii bola rešpektovaná mierka, hmoty i materiály. Podobne úpravy tradičných pivníc je nevhodná a až agresívne populistická. Bývalý kaštieľ je v dezolátnom stave, je tu umiestnený mechanizačný dvor firmy Galafruit s.r.o., čo je mimoriadne nevhodné riešenie.
- *krajinná architektúra*: stredom obce sa ťahá zelená urbanistická os – stromoradie popri regulovanom vodnom toku a miestnych komunikáciách. Táto os je nesmierne dôležitá, pretože je polyfunkčná a podporuje vidiecky ráz. Z inventarizácie drevín vyplynulo, že najpočetnejšie druhy v centre obce sú: *Pinus nigra* (17%), *Tilia cordata* (13%) a *Juglans regia* (10%). Listnaté stromy a kry tvoria 51% drevín a ihličnaté stromy a kry tvoria až 49%. Tento pomer je veľmi nepriaznivý, ihličnatých drevín je príliš veľa do daného prostredia. Podiel ihličnatých drevín je nežiaduci v danom vegetačnom pásme. V obci prevláda zeleň súkromných záhrad s ovocnými drevinami a vinicami. Pri viacerých tradičných pivniciach vznikajú „skalky“, ktoré nemajú historicky žiadne opodstatnenie a pôsobia skôr gýčovito v danom priestore. Tiež výber rastlinného materiálu pre tieto skalky je nevhodný, a to cez rôzne ihličnany, cez vlhkomilné rastliny až po typické skalničky. Pri vstupe do obce verejnú zeleň tvoria pásy trávnikov so soliternými drevinami a krami pred rodinnými domami, avšak v týchto pásoch sú uložené inžinierske siete alebo povrchové odvodnenie, čo obmedzuje jeho využitie pre ozelenenie obce. Parčík pri moste tvoria prevažne ihličnaté dreviny a parčík pri bývalej Šľachtiteľskej stanici je zdevastovaný. Obec má dva cintoríny, kalvínsky nad obcou a druhý pri bývalej škole, dreviny sú tu len sporadicky, aj to prevažne ovocné.
- *turizmus*: v obci sú dve kultúrne pamiatky, a to pivnica vo vlastníctve firmy Galafruit, s.r.o. a kalvínsky kostol nad obcou. V obci nie je možnosť ubytovania, stravovania, nie sú tu

vybudované cyklistické trasy, turistické trasy, informačný systém prakticky nejestvuje. Jediným „informačným systémom“ sú reklamné tabule, niektoré z nich sú nevkusné.

- *pohovor s občanmi*: zo strany občanov sme zaznamenali minimálny záujem o rozvoj obce. V obci je pomerne málo obyvateľov, ktorí by mali záujem podieľať sa na veciach verejných aktívnejšie, pretože sú skeptickí. V obci je vysoká nezamestnanosť, nesúdržnosť občanov. Top - manažment obce nie je dostatočne aktívny. Patriotizmus občanov nie je prakticky žiadny, mladí ľudia odchádzajú do zahraničia, starší rezignovali.
- *negatíva obce*: vysoká nezamestnanosť, nesúdržnosť a apatia občanov, malé zastúpenie podnikateľskej sféry, nedostatočné služby, nedostatočná vybavenosť a infraštruktúra obce, nevhodná marketingová politika obce, akceptovanie a uplatnenie záujmov vybraných občanov, nekorektnosť v obchodných vzťahoch apod.
- *pozitíva obce*: pomerne dobre zachovala historická štruktúra zástavby, preto je potrebné zabrániť výstavbe objektov v štýle mestských vil. Ďalším pozitívom je pomerne kvalitné životné prostredie, vyhliadky do krajiny z vinogradov i z cintorína, blízkosť Maďarska apod.

4. Identifikačné špecifických prvkov, charakteristických rysov, priestorových vzťahov a krajinej scenérie:

- *slovenská strana*: zvlnené kopce, členitý terén, svažité územie, krajinná zeleň málo zastúpená, priehľadnosť krajiny, v krajine vysoký podiel vinogradov, krajinné prvky usporiadané v makroštruktúrach (veľkoplošné prvky), výsadba po vrstevnici, časté náletové dreviny (stromy a kry), drobné stavebné objekty vo vinogradoch (rozpadnuté), cestná sieť riedka, cesty polospevnené alebo nesppevnené, funkcia úžitková
- *maďarská strana*: kopcovitá ráz krajiny, členitý terén, sprievodná zeleň komunikácií výrazná, krajinná zeleň lužného charakteru pri vodných tokoch, nad vinogradmi lesné porasty, podiel vinogradov v krajine vysoký, výsadba po spádnici, prípadne kamenné terasy s vinogradmi, v krajine opravené stavebné objekty, v krajine časté sakrálne prvky (božie muky, kaplnky), vinohrady udržiavané, v krajine pomerne vysoký podiel mikroštruktúr (usadlosti, vinohrady, menšie parcely), hlavné cesty vo vinogradoch spevnené - betónové, materiállová prevaha vo vinogradoch – drevo, pestovanie viniča na konštrukcii i tradične pri koloch, makroštruktúry tvorí orná pôda a sady, priehľadnosť krajiny dobrá, prírodné i urbanistické dominanty v priehľadoch, funkcia úžitková i rekreačná

5. Identifikácia estetických a charakteristických hodnôt krajiny a mierka:

- *slovenská strana*:
  1. *urbánne prostredie*: zachovala architektúra (hmoty, prvky ľudovej architektúry, kríže na fasáde domov, studne apod.), historická štruktúra zástavby, tradičné predzáhradky, kostoly ako urbanistické dominanty, pivničky v tvare trojuholníka, výška do 2 m
  2. *krajinné prostredie*: obrobené vinohrady, líniová štruktúra
- *maďarská strana*:
  3. *urbánne prostredie*: zachovala architektúra (objekty rekonštruované, hmotovo jednotné, vhodné prvky drobnej architektúry apod.), historická štruktúra zástavby, tradičné predzáhradky, kostoly ako urbanistické dominanty, uličné výsadby stromov z listnatých, prevažne ovocných druhov, pivničky v tvare trojuholníka
  4. *krajinné prostredie*: sakrálne prvky s upraveným okolím, obrobené vinohrady, líniová štruktúra vinogradov, vyzdvihnutie histórie a tradície,

6. Klasifikácia významných znakov a historických štruktúr:

- *Pozitívne znaky*:
  1. *Znaky určujúce*: vysoké zastúpenie vinogradov v krajine, ich charakteristická líniová štruktúra, stavebné objekty vo vinogradoch jednotlivito roztrúsené, vidiecky charakter obcí, objekty v štýle ľudovej architektúry, sakrálne prvky v obci i v krajine,
  2. *znaky spoluurčujúce*: ovocné dreviny, krajinná zeleň lužného charakteru, lesy dubovo-hrabové, charakteristické studne v záhradách, vinič v predzáhradkách, pohostinnosť, rekreačné prvky
  3. *znaky doplňujúce*: objekty materiállovo blízke, farebné riešenie objektov striedme (farby zemité), nosný materiál drevo a kameň

- *Negatívne znaky:*

4. Na slovenskej strane zanedbané a zarastajúce vinohrady, objekty deštruované, vnášanie mestských hmôt, materiálov a prvkov do vidieckej krajiny

7. Hodnotenie vplyvu ekonomických činností a využívania krajiny na krajinný ráz:

- *Prírodné charakteristiky:* neboli v podstate negatívne ovplyvnené, krajina bola a je využívaná už dlhodobo na pestovanie viniča na tých istých honoch. Výmera plôch na pestovanie viniča nie sú stabilná, ale premenlivá v závislosti od spoločensko-ekonomickej situácie.
- *Historické charakteristiky:* historické štruktúry sú zachované, urbanistické i prírodné dominanty sú zachované, niektoré historické objekty sú schátralé, tradičné prvky sú vnímateľné, udržiavané
- *Kultúrne charakteristiky:* situácia v MR a v SR je rozdielna. Na Slovensku je situácia zložitejšia v dôsledku ťažšej sociálno-ekonomickej situácii, nie je tak nezaujímavý obyvatelov o udržanie kultúrnych a tradičných hodnôt, sociálno-spoločenský život upadá, obce sú tiché cez deň i večer, vinohrady prakticky rekreačnú funkciu neplnia. V Maďarsku (možno i vďaka lepšiemu marketingu) sa organizujú rôzne akcie, koncerty, udržiavajú sa tradície, živý kultúrno-spoločenský život, apod. V oblasti je podstatne živší turistický ruch, apod. To sa prejavuje i obnove objektov, v nových architektonických skvostoch, v použitých materiáloch, v intenzívnejšom využívaní objektov apod.

8. Dokumentácie obcí a riešené vedecké úlohy v území – informácie pre úplnosť:

- *Koncepčné dokumenty:* obce tokajskej oblasti na Slovensku nemajú spracované územné dokumentácie a ani Programy hospodárskeho a sociálneho rozvoja, avšak sú v štádiu spracovávania. Pre Združenie Tokajských obcí bol spracovaný Program rozvoja mikroregiónu so zámerom vybudovať „tokajskú vínnu cestu“ a Štúdiá rozvoja cestovného ruchu. Obec Černochovo získala prostriedky z fondu POD na drobnú realizáciu parkových úprav a na spracovanie PD Domu smútku, obec Veľká Trňa získala prostriedky na jednu komunikáciu a Slov.N.Mesto zase na výstavbu parkovísk. (2) Konkrétne obec Malá Trňa spracovanie územného plánu zadala v roku 2005, v rámci neho bude spracovaný ak krajinnno-ekologický plán. Obec nemá projekčne pripravené investičné zámery, v obci sa nachádzajú čierne stavby, v poslednom období sa realizujú nevhodné objekty mestského typu netradičných farieb apod., osádzajú sa tiež agresívne reklamy s tichým súhlasom obce apod. Tiež dobrú marketingovú stratégiu, informačná a reklamná politika obce je nedostatočná apod. Pritom táto obec je z hľadiska urbanistickej kompozície veľmi dobre riešená, obec má potenciál stať sa rekreačným centrom.
- Na základe Medzinárodného dohovoru o biodiverzite a schváleného Národného programu ochrany genetických zdrojov riešila SPU v rokoch 1998 a 2001 projekt APVT č. D 118/VTPC/1998 *Záchrana a ochrana genofondu starých a krajových odrôd z rastlinných druhov na Slovensku*, ktorý čiastočne zahŕňal i tokajskú oblasť, sústredil sa najmä na obec Malá Trňa, nakoľko tu bol pôvodne zbieraný genofond tradičný i nové šľachtence tokajských odrôd viniča. *V rámci tohto projektu bolo navrhnuté založenie novej genofondovej lokality, kde sa má uchovávať najmä tradičný genofond. Vybraná plocha sa nachádzala pod pivnicou Galafruit (pivnica v zozname kultúrnych pamiatok), plocha je v súčasnosti navrhovaná na zastavanie. Genofondová lokalita mala mať charakter účelového a edukačného parku, popri vinohradoch tu mali byť vysadené i stromy, zriadená expozícia nariadená v exteriéri, prvky drobnej architektúry, umelecké diela apod. Táto plocha mala byť prvým „genofondovým parkom“ na Slovensku a teda atraktívnym prvkom z hľadiska rozvoja regiónu. Žiaľ, táto myšlienka zatiaľ nebola realizovaná.*
- *Od roku 2005 je na SPU v Nitre riešený grantový projekt APVT-20-026604 „Determinácia agroekologických a agroenvironmentálnych faktorov trvalo udržateľného rozvoja svetovo významného tokajského vinohradníctva a vinárstva“.* Projekt pozostáva zo siedmych vecných etáp a rieši komplexne tokajskú oblasť z hľadiska: -uchovania genetickou eróziou ohrozených populácií historických tokajských odrôd viniča, -zabezpečenia ich trvalého využívania, -identifikácie mikrobioty v agroekosystéme tokajského vinohradníctva a vinárstva, - zavedenia integrovanej ochrany proti biotickým faktorom, -determinácie faktorov kvality tokajských vín, -pedologických a mikroklimatických charakteristík tokajskej oblasti, -technológie pestovania viniča a spracovania vína, -využívania tradičných odrôd v rozvoji a tvorbe krajiny apod. Na riešení tohto projektu sa podieľa jednak SPU v Nitre (viaceré fakulty), ktorá je koordinátorom tohto projektu, ďalej Inštitút ochrany biodiverzity a biologickej bezpečnosti v Nitre a tiež Fakulta manažmentu na UK v Bratislave. Projekt je riešený v rokoch 2005-2008, zatiaľ v rámci tohto projektu už boli

usporiadané dva odborné semináry. Projekt sa zaoberá i hodnotením krajinného rázu, tvorbou krajiny a rozvojom regiónu a obce.

Diskusia a záver:

Mnohí autori vyzdvihujú slovenskú tokajskú oblasť ako unikátnu, pretože tu bol tokajský výber dokázateľne prvý krát vyrobený. Tiež glorifikujú toto územie, pretože produkuje skvelé vína. Avšak pri porovnávaní zachovania a využívania krajiny v SR a MR od konca 80. rokov 20.storočia je možné konštatovať, že v Maďarsku sa tokajská oblasť prezentuje, podporuje, udržiava a intenzívne dotvára v tradičnom duchu a podporuje sa tiež tradičný krajinný ráz a historické štruktúry tejto oblasti vo všetkých detailoch. Tokajská oblasť v MR je navštevovaná domácimi i zahraničnými turistami, a to i turistami zo Slovenska. Návštevníci môžu obdivovať kultúrnu krajinu s jej pôvodnou krajinnou štruktúrou, vinohrady sú udržiavané, obrábané a veľmi podobné tým, ktoré poznáme z rytín z 19.storočia. Tiež objekty sú rekonštruované a využívané pre podporu turizmu a rozvoja regiónu. Na Slovensku sú vinohrady „len zdrojom hrozna“, objekty chátrajú, vinohrady zarastajú náletovými drevinami, obrábaná je len časť vinohradov, návštevnosť vinohradov zo strany turistov je len náhodná. Obce tokajskej oblasti v Maďarsku sú živé, otvorené pre turistov, pivničky fungujúce počas celého dňa, historická štruktúra zástavby zostáva zachovaná, objekty sú obnovované, nové hmoty a materiály sa do obcí vnášajú len ojedinele, ľudia sú pohostinní, priateľskí. Na Slovensku je síce zachovaná tradičná štruktúra zástavby, avšak obciam chýba vybavenosť, objekty chátrajú, pivničky sú nevhodne upravované, obyvatelia sa nesprávajú príliš priateľsky (i keď to neplatí o všetkých). Obce nie sú pripravené na silných investorov a tak stavebníci nemajú žiadne regulatívy a usmernenie pre výstavbu, uplatňujú pri výstavbe svoje predstavy bez obmedzenia, tak sa do obcí dostávajú nevhodné prvky. Tiež životný štýl občanov sa mení, nová generácia sa nejaví ako nositeľ tradície producenta tokajského vína pre budúcnosť. Slovenská tokajská oblasť nemôže konkurovať maďarskej tokajskej oblasti. Z hľadiska zachovania krajinného rázu je slovenská časť tiež ohrozená, pretože vinohrady sú v žalostnom stave, nemajú tú údržbu, starostlivosť a produkčnú schopnosť, ako by bolo vhodné. Ak aj slovenská časť Tokaja má byť súčasťou územia zapísaného do zoznamu UNESCO, potom by obce mali vynaložiť väčšie úsilie na zachovanie vlastnej identity, na podporu krajinného rázu, kedy by každá podozrivá stavba mala prejsť posúdením hodnotenia na vplyv krajinného rázu. Obce by mali skvalitniť vlastné prostredia po stránke estetickej, urbanistickej, architektonickej i krajinotvornej, ale tiež po stránke sociálno-spoločenskej a ekonomickej.

Ukážky z výstupov:

Použitá literatúra:

- (1) Vorel, I., Bukáček, R., Matějka, P., Culek, M., Sklíníčka, P.: Metodický postup posudzovania vplyvov navrhovanej stavby, činnosti alebo zmeny využitia územia na krajinný ráz. Vydalo Nakladateľstvo N.Skléníčková, Praha 2006, ISBN 80-903206-3-5, 24 strán
- (2) Tóthová, Z.: Uchovanie prírodného bohatstva a kultúrneho dedičstva oblasti Tokaja. In: Zborník z odborného seminára „Prírodné bohatstvo a kultúrne dedičstvo Tokaja“, SPU v Nitre, 2001, s.3-9.
- (3) Žadanský, J.: Tokajská vinohradnícka oblasť na Slovensku. In: Zborník z odborného seminára „Prírodné bohatstvo a kultúrne dedičstvo Tokaja“, SPU v Nitre, 2001, s.13-19.
- (4) Vontorčík, J.: Poľnohospodárstvo v slovenskej časti Tokajskej oblasti z pohľadu histórie. In: Zborník z odborného seminára „Prírodné bohatstvo a kultúrne dedičstvo Tokaja“, SPU v Nitre, 2001, s.31-35.

- (5) Vasko, J.: Architektonické zvláštnosti vinohradníckych objektov v oblasti Tokaja. In: Zborník z odborného seminára „Prírodné bohatstvo a kultúrne dedičstvo Tokaja“, SPU v Nitre, 2001, s.36-37.
- (6) Brindza, J.: Zachráňme prírodné bohatstvo a kultúrne dedičstvo Tokaja. In: Zborník z odborného seminára „Prírodné bohatstvo a kultúrne dedičstvo Tokaja“, SPU v Nitre, 2001, s.95-98.
- (7) Dobrucká, A.: Repozitóriium „Sad Tokaj – Malá Trňa“ ako záhradné dielo. In: Zborník z odborného seminára „Prírodné bohatstvo a kultúrne dedičstvo Tokaja“, SPU v Nitre, 2001, s.99-105.
- (8) Jančura, P., Bohálová, I.: význam vinárskych oblastí v krajinnom ráze Slovenska. In: Zborník z odborného seminára „Prírodné bohatstvo a kultúrne dedičstvo Tokaja“, SPU v Nitre, 2001, s.106-111.
- (9) Szabó, J., Totok S.: Album of the Tokay-hegyalja. Published by the Vinicultural Society of the Tokay-Hegyálja and its president Nicholas Baron de Vay. Printer to the Academy, Pest 1867
- (10) Botos, E.P., Marcinkó, F.: Tokaj Boratlasz. Bor-Kép, Budapest, 2005, ISBN szám: 963 218 707 5
- (11) Európsky dohovor o krajine vyšiel v Zbierke zákonov pod č. 515/2005 Z.z., v platnosti je od 1.12.2005

BARDKONTAKT 2006

**NOMINÁCIA PAMIAŤOK VEĽKEJ MORAVY K ZÁPISU NA ZOZNAM SVETOVÉHO
KULTÚRNEHO DEDIČSTVA UNESCO.**

Jana Gregorová – Peter Baxa – Pavol Paulíny – Lumír Poláček – Ján Ilkovič

NOMINÁCIA PAMIAŤOK VEĽKEJ MORAVY K ZÁPISU NA ZOZNAM SVETOVÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA UNESCO.

Jana Gregorová – Peter Baxa – Pavol Paulíny – Lumír Poláček – Ján Ilkovič

O spoločnom zámere Slovenskej a Českej republiky nominovať pamiatky Veľkej Moravy k zápisu na Zoznam svetového kultúrneho dedičstva UNESCO (ďalej len "Zoznam UNESCO") sa rokuje už niekoľko rokov. Kým na českej strane bol a je zámer nominovať iba časť Veľkomoravského hradiska Mikulčice – Valy (ďalej len „NKP Mikulčice“), na slovenskej strane po počiatocnom tápaní Archeologického ústavu SAV Nitra v otázke akú lokalitu navrhnúť (napr. Nitra, Bratislava – hrad, Devín, Ducové, Nitrianska Blatnica, Bojná) sa presadil návrh Pamiatkového úradu SR na spoločnú česko-slovenskú nomináciu Mikulčíc a Kostola sv. Margity v Kopčanoch s areálom v prvej vlne a v ďalšej etape lokality Ducové, časť Kostelec, veľkomoravský dvorec (Kováč 2005).

Česká republika predložila svoj indikatívny zoznam do UNESCO vrátane Mikulčíc už v roku 2001, slovenská strana doplnila svoj návrh o veľkomoravské pamiatky až v roku 2006. Obe strany, tak slovenská ako česká sa v roku 2005 dohodli, že pôjde o sériovú medzištátnu (transnacionálnu) nomináciu v zmysle pravidiel pre uskutočňovanie Dohody o ochrane svetového dedičstva, ktorá bude mať názov „Pamiatky Veľkej Moravy“. Česká strana plánovala predložiť nomináciu NKP Mikulčíc v roku 2007 po dohode so slovenskou stranou s tým, že ak vzniknú komplikácie s prípravou nominácie Kostola sv. Margity s areálom, pôjde o vznik sériovej nominácie „per partes“ podľa § 139 Dohody o ochrane svetového dedičstva. Táto skutočnosť je umocnená tým, že ide fakticky o nomináciu jedného historického urbanistického komplexu umelo rozdeleného novovekou štátnou hranicou (Štulc 2005).

Rozpracovanie nominačnej dokumentácie podľa prílohy 5 Pravidiel pre realizáciu Dohody o ochrane svetového dedičstva (ďalej len „Pravidlá“) ukázalo na kapitoly, ktoré môžu mať pri hodnotení expertnými orgánmi ICOMOS rozhodujúci význam. Z hľadiska stavu príprav sú to predovšetkým kapitoly „Súčasný stav a zachovanie“ a „Ochrana a management“.

Česká a slovenská časť nominácie majú zásadne rozdielne východiská. Na českej strane sa rieši v súvislosti s nomináciou do Zoznamu UNESCO časť definovaného pamiatkového územia so zachovanou historickou krajinou a realizovaným aj keď možno už zastaralým spôsobom prezentácie pamiatok, slovenská časť musí vytvoriť základné predpoklady pre zabezpečenie územnej pamiatkovej ochrany dotknutej časti katastra Kopčian a pre jeho revitalizáciu formou pamiatkovej zóny, nakoľko sa jedná v súčasnosti o poľnohospodársky obrábané územie s výraznými stopami regulácie koryta rieky Moravy a s jednotlivými národnými kultúrnymi pamiatkami.

V súčasnosti je zrejmé, že pôvodne plánovaný časový horizont – rok 2007 pre podanie návrhu tak z českej ako aj zo slovenskej strany môžu ohroziť predovšetkým nedoriešené majetko-právne vzťahy.

Súbežne s nominačnými česko-slovenskými aktivitami pamiatok Veľkej Moravy do Zoznamu UNESCO, vznikla na pôde Krajského pamiatkového úradu Bratislava koncom roku 2002 myšlienka vybudovania Archeologického parku Mikulčice – Kopčany (ďalej len „Archeologický park“), ktorý by spojil do jedného celku pôvodne celistvé, dnes štátnou hranicou rozdelené územie. (Baxa-Gregorová-Poláček 2003). Stalo sa tak na základe poznania významných nálezov z veľkomoravského obdobia v katastri Kopčian, ktoré bezprostredne súvisia s mikulčickým hradiskom Valy. Myšlienku Archeologického parku posunul k realite dôkaz o veľkomoravskom pôvode Kostola sv. Margity v Kopčanoch získaný v roku 2004 (Baxa-Glaser-Opitzová-Katkinová-Ferus 2004), bližšie poznanie osídlenia v okolí kostola a rekonštrukcia pôvodnej cesty k mikulčickému hradisku.

Jedinečnú príležitosť revitalizácie časti území katastrov Kopčian a Mikulčíc vznikom Archeologického parku pochopila Obec Kopčany a v roku 2005 schválila v Územnom pláne Kopčian vznik Pamiatkovej zóny Kopčany. Pamiatková zóna je navrhovaná do priestoru vymedzeného z východu Kýštorom, zo západu riekou Moravou, z juhozápadu starým ramenom Moravy a zo severovýchodu asfaltovou komunikáciou z Kopčian ku Kačenárni a poľnou cestou vedúcou k polohe Horný les pri rieke Morave.

Na základe iniciatívy starostu, Ing. Dušana Dubeckého, vznikol v roku 2006 v spolupráci s Obcou Mikulčice a v spolupráci s príslušnými českými a slovenskými inštitúciami dokument „Archeologický park Kopčany – Mikulčice. Architektonicko – urbanistická štúdia“ (ďalej len „štúdia“), spracovateľom ktorého bol PC-ARCH, Fakulta architektúry v Bratislave (Gregorová-Ilkovič-Paulíny 2006). Cieľom štúdie bol výber optimálnej varianty vízie Archeologického parku, v rámci ktorej sa riešili aj otázky pripravovaného návrhu časti jeho územia na zápis Pamiatok Veľkej Moravy do Zoznamu UNESCO.

Územie navrhovaného archeologického parku zaberá celý NKP Mikulčice a budúcu Pamiatkovú zónu Kopčany. Vytvára v súlade s inštrukciami v Pravidlách nárazníkové pásmo plôch, ktoré sú vytipované v rámci pripravovaného návrhu na zápis do Zoznamu UNESCO.

Predkladaný návrh riešeného územia medzinárodného archeologického parku v súčasnosti počíta s rozvojom kultúrneho turizmu v oblasti prihraničných obcí, ktoré sa v súčasnej dobe vzhľadom na svoju okrajovú polohu bez vzájomného prepojenia nemôžu v tejto oblasti presadiť. Pre výsledné riešenie bolo dôležité nájsť optimálnu mieru využitia existujúceho potenciálu a zároveň splniť požiadavky na limity ochrany autenticity územia navrhovaného na zápis do Zoznamu UNESCO. Hodnotu riešeného územia pre rozvoj kultúrneho turizmu reprezentuje jednak prírodný potenciál a jednak kultúrnohistorický potenciál. Ucelené plošné biocentrá lokálneho a regionálneho významu, definované spomínanými významnými krajinnými prvkami sú doplnené o plánované líniové biokoridory, vytvárajúce potenciál spojnic v rámci územia. Významnými biokoridormi nadregionálneho významu sú biokoridor pozdĺž rieky Moravy, pozdĺž potoka Kyjovky a v priebehu protipovodňovej hrádze v SZ časti územia

Spomínané biocentrá sú napojené na rybník bývalej Kačenárne miestnymi biokoridormi potoka Kýštor a kanála Novej struhy s areálmi Boričky.

Kultúrno-historický potenciál územia predstavuje na českej archeologickej nálezisko Mikulčice –Valy a samostatná skupina objektov, prípadne architektonické súbory v rámci obce Mikulčice.

V rámci obce Kopčany kultúrno-historický potenciál pozostáva z archeologického potenciálu územia z obdobia Veľkej Moravy, kultúrnej barokovej krajiny s unikátnymi objektami tvoriacimi krajinoobraz predmetného územia a významných objektov v obci Kopčany.

Rozvoj rekreácie a turistického ruchu na slovenskej strane je podporovaný aj existenciou chatovej a rekreačnej oblasti v oblasti Vrbovské.

Športový turizmus na českej strane v súčasnosti predstavuje existencia medzinárodnej cyklotrasy, tzv. „Moravskej cyklotrasy“/č.44/, vedúca od hraníc Rakúska cez Lanžhot, Hodonín až po hranice Poľska.

V rámci riešeného územia jestvujú určité obmedzenia intenzity kultúrneho turizmu. Na základe analýzy existujúcich a plánovaných aktivít, týkajúcich sa archeologického parku a jeho dotykového územia, je potrebné zvážiť nasledovné faktory

- obmedzenia území s definovanou ochranou prírodných zdrojov
- obmedzenia vyplývajúce z ochrany autenticity kultúrnych hodnôt archeologického náleziska
- obmedzenia vyplývajúce z intenzity návštevnosti
- obmedzenia, vyplývajúce z technickej údržby predmetného územia
- obmedziť zriaďovanie typov dopravnej infraštruktúry, ktorej intenzita by narušila charakter funkčného využitia lokality, plánovanej na zápis na Zoznam svetového dedičstva

Vzhľadom na uvedené skutočnosti bol urbanistický koncept spracovaný variantne. Jednotlivé varianty zohľadňovali mieru prezentácie veľkomoravskej kultúrnej vrstvy na českej strane, barokovej kultúrnej vrstvy na slovenskej strane a mieru akceptovania súčasného stavu lokality.

Variant A

Hlavnými determinantami variantu boli

- minimálne meniť stav prezentácie slovanského hradiska na českej strane
- akceptovať Památník muzea a detašované pracovisko Archeologického ústavu AV ČR Brno (ďalej len ARÚB)
- akceptovať existenciu kostola sv. Margity s cintorínom a areálu barokovej Kačenárne s rybníkom na slovenskej strane
- akceptovať všetky požadované komunikačné väzby

Variant B

Hlavnými determinantami variantu boli

- zvýraznenie prezentácie identických prvkov slovanského hradiska na českej strane
- perspektívne počítať/prípadne zrealizovať premiestnenie Památníka muzea /, raelizovať zredukovánú formu detašovaného pracoviska ARÚB ako reminiscenciu bývalej archeologickej misie
- zvýraznenie predpokladanej veľkomoravskej trasy s kostolom sv. Margity v kontexte barokovej krajiny
- prispôbenie požadovaných prevádzkových väzieb konceptu zvýrazňujúceho prezentáciu slovenského hradiska

Variant C

Hlavnými determinantami variantu boli

- maximálna prezentácia slovanského hradiska s cestou na českej strane
- úplné odstránenie všetkých objektov z hradiska Valy
- maximálna prezentácia veľkomoravskej kultúrnej vrstvy na slovenskej strane
- prispôbiť požadované prevádzkové väzby prezentovanému slovanskému hradisku a predpokladanej Veľkomoravskej ceste

Po konzultáciách s dotknutými odbornými inštitúciami bol vybraný variant B, s perspektívou obnovy veľkomoravskej cesty v plnom rozsahu.

Návrh českej časti archeologického parku podľa variantu B.

Tento kompromisný variant akceptuje iba objekty, ktoré charakterizujú kultúrno-historický potenciál lokality a sú predmetom pamiatkovej ochrany. V snahe podporiť urbanistickú prezentáciu celého hradiska, sú hlavné náučné trasy vedené tak, aby sledovali buď predpokladanú veľkomoravskú trasu, alebo protiahlé svahy vodných tokov, vytvárajúcich priekopy medzi predhradím a podhradiami.

Návrh prevádzkových trás.

Princíp koncipovania jednotlivých náučných trás by mal byť definovaný v premiestnenom Památníku na SZ okraji územia UNESCO. Počíta sa s možnosťou voľby trás s rôznou tematikou, prípadne rozsahom. Náučné trasy budú navrhované s ťažiskom na kultúrno-historickú prezentáciu, prírodnú prezentáciu, prípadne kombinovanú prezentáciu, s kratšími okruhmi, prípadne dlhšími okruhmi, smerujúcimi aj na slovenskú stranu. V rámci riešenia je potrebné akceptovať príjazdovú komunikáciu k areálu ARÚB kvôli zabezpečeniu chodu jeho prevádzky. Predmetná komunikácia je akceptovaná aj ako trasa pre návštevníkov jazdiacich na kolieskových korčuliach.

Návrh rehabilitácie areálu detašovaného pracoviska ARÚB.

Detašované pracovisko sa nachádza v priestore hradiska Mikulčice-Valy od roku 1954, kedy tu boli realizované prvé terénne výskumy. Väčšina budov bola postavená v 50-tych a 60-tych rokoch minulého storočia. Hlavná časť areálu pracoviska leží v priestore akropoly hradiska /trať Valy/, vedľajšia časť sa nachádza na predhradí. Situovanie základne ARÚB do najvyššej polohy pamiatkovo chráneného areálu súvisí s povodňovou situáciou pred reguláciou rieky Moravy v 50-tych a 60-tych rokoch minulého storočia.

Vzhľadom na navrhovaný koncept prevádzkového riešenia areálu hradiska, ktorý sa plánuje realizovať po etapách, je nutné aj rehabilitáciu detašovaného pracoviska chápať ako postupný proces. V prípade naplnenia vízie variantu B by bolo vhodné prednostne odstrániť objekty z územia predhradia, ktoré by sa premiestnili do nového areálu pri Kyjovke. Odstránením spomínaných objektov by bolo možné rehabilitovať konfiguráciu terénu v mieste priekopy medzi akropolou a predhradím

a obnoviť čiastočne zdeštruovaný val na akropole, v rámci areálu ARÚB. Premiestnením bývania pre brigádnikov, depozitov a parkovania technických vozidiel ku Kyjovke, zriadením konferenčnej miestnosti v novom areáli Památníka by sa vytvorili optimálne predpoklady pre návrh redukovanej archeologickej misie.

Návrh prezentácie kostolov

Dnešný stav prezentácie murív pôdorysov kostolov nevyhovuje súčasným požiadavkám tak z hľadiska údržby, ako aj z hľadiska atraktivity. Pôdorysy, prezentované pôvodne na malých vyvýšeninách, olemované plochou vysypanou pieskom, sú v súčasnosti dlhodobou údržbou menej čitateľné. Terénne vyvýšeniny sa stratili a nedostatočná plasticita kamenného muriva neumožňuje priestorové vnímanie kostolov z diaľkových pohľadov.

Vzhľadom na filozofiu obnovy slovanského hradiska, ktorého rámcová metóda prezentácie bola určená v 50-tych a 60-tych rokoch 20-teho storočia, je tendencia zachovania charakteru obnovy prezentovaných kostolov, s miernou korekciou. Je navrhnutá

- korekcia replík murív pôdorysov kostolov a pôdorysu paláca
- korekcia prezentácie kostola II „in situ“ v rámci krycej konštrukcie,

Návrh korekcie replík murív pôdorysov kostolov.

Súčasný stav muriva je potrebné konsolidovať a nadstavať o cca 25 cm nad úroveň terénu z lomového kameňa, pokiaľ je to možné, z pôvodných hornín.. Plocha okolo kostola v tvare obdĺžnika a vo vnútri pôdorysu kostola je vysypaná pieskom, prípadne štrkom jemnej frakcie. Okolo kostola VI je navrhnutá prezentácia bývalej palisádovej ohrady prostredníctvom drevených guľatín do výšky cca 25 cm. Plocha medzi náznakom palisád a replikou pôdorysu kostola je vysypaná pieskom, prípadne štrkom.

Návrh korekcie prezentácie kostola II v rámci krycej konštrukcie.

Prezentácia kostola s hrobmi „in situ“ vhodne doplní expozičnú prezentáciu kostolov v rámci hradiska.

V budúcnosti je možné počítať s aktualizáciou expozičnej a perspektívnou zmenou krycej stavby /na spôsob úsporných stavieb v archeologickej misii/.

Návrh doteraz neprezentovaných archeologických nálezov, identických pre veľkomoravské hradisko. V predkladanej štúdiu sa kvôli didaktickejšiemu spôsobu urbanistickej prezentácie hradiska navrhuje rekonštrukcia kolových mostov so vstupnými bránami, rekonštrukcia sídelného útvaru okolo kostola VII formou skanzenu a rekonštrukcia Kláštoriska s kultovou stavbou v Těšickom lese.

Pri rekonštrukciách je potrebné dbať na to, aby sa realizovali exaktné rekonštrukcie, vrátane použitých stavebných technológií a v rámci areálu akropoly a predhradia by sa mal zachovať autentický charakter náleziska – nestavať rekonštruované objekty, ktorých podoba sa dá zistiť iba analogicky.

Premiestnenie muzejnej expozičnej

Budovu múzea /Památník Velké Moravy/ postavil v 1. polovici 60-tych rokov minulého storočia ARÚB ako svoj archeologický depozitár. Koncom 60-tych rokov ju predal KSPPOP v Brne pre potreby múzejnej expozície. Potom sa jej prevádzkovateľom stalo múzeum.

Zámery pre zvýšenie atraktívnosti a interpretácie hodnôt areálu pre návštevníkov

Pre vyššiu atraktivitu sa v návrhu počíta okrem dôslednejšie sprezentovaného slovanského hradiska tak v urbanistickej ako aj architektonickej dimenzii, aj so zriadením prírodovedeckého náučného chodníka, experimentálnej archeológie s detským múzeom a archeoskanzenom. Múzeum by vďaka presunu za hranice areálu UNESCO získalo nové priestory, ktoré by umožnili realizáciu reprezentačného a moderného „Památnika“ Veľkej Moravy s vyššie uvedenými návštevníckymi aktivitami.

Návrh slovenskej časti archeologického parku podľa variantu B

Presné vymedzenie riešeného územia vychádzalo z katastrálnej mapy z roku 1898, v rámci ktorej bolo možné presne identifikovať priebeh historických komunikácií, areál Kačenárne ako aj barokový rybník, s prístupovými komunikáciami a napájacím kanálom z Novej struhy a vypúšťacím kanálom, ústiace v JV časti územia do potoka Kýštor.

Návrh prevádzkových trás

Navrhovaným územím archeologického parku vedú prevažne komunikácie pre peších. Výnimku tvorí cyklistická trasa, dotýkajúca sa v SZ cípe územia hrebeňa hrádze rieky Moravy. V severovýchodnom cípe územia je navrhnutá trasa pre kone, na ktorých by sa mohlo od aleje Holíčskeho zámku jazdiť popri rybníku až ku päte hrádze rieky Moravy. Pre zásobovanie objektu Kačenárne je zabezpečené zjazdovým chodníkom, vedúcim od príjazdovej komunikácie do Kopčian vo východnej časti územia do areálu Kačenárne, po celej dĺžke rekonštruovanej veľkomoravskej cesty až po hrádu Moravy. Všetky ostatné trasy sú navrhované ako pešie, s hierarchickým usporiadaním podobne ako na českej strane. Hlavnú trasu predstavuje hypoteticky rekonštruovaná veľkomoravská cesta, vedúca po vyvýšených dunách v okolitom rovinnom teréne. Trasa je definovaná popri kanáli v JZ časti územia, mostíkom cez Novú struhu, okolo kostola sv. Margity a areálu Kačenárne, až po mostík cez vypúšťací Kačací kanál z barokového rybníka vo východnej časti územia. Na hlavnú trasu sa napájajú sekundárne trasy, vedúce priamo k jednotlivým objektom, prípadne areálom na území.

Samostatný komunikačný systém predstavujú zrekonštruované barokové cesty, vedúce cez alej z holičského kaštieľa ku areálu Kačenárne. Objekt Kačenárne bol s rybníkom spojený samostatnou komunikáciou. Táto komunikácia bola olemovaná vrbami.

Návrh prezentácie kostola sv. Margity s cintorínom v kontexte archeologického parku.

Spôsob prezentácie veľkomoravského kostola nie je v súčasnosti úplne uzavretý. Vzhľadom na stanovenú filozofiu archeologického parku je možné niektoré metódy prezentácie navrhnúť definitívne a iné iba predpokladať.

Vzhľadom na súčasný stav výskumov je možné uzavrieť názor na prezentáciu častí architektúry veľkomoravského kostola, nachádzajúcich sa pod terénom. Jedná sa o časti základového muriva nartexu s murovaným zahĺbeným objektom. V kontexte s navrhovanou korekciou prezentácie replík muriv kostolov v rámci veľkomoravského hradiska Valy je navrhnutá prezentácia nartexu formou repliky muriva v celom rozsahu pôdorysu nartexu. Múrik by bol podobne ako na českej strane vymurovaný do výšky cca 25cm z lomového kameňa. Zahĺbený objekt by bol prekrytý kamennou platňou, a vnútro nartexu by bolo vysypané pieskom, alebo štrkom drobnej frakcie. Nadzemné murivo kostola je potrebné chápať ako výsledok všetkých stavebných úprav, ktorými kostol prešiel. Hlavnou rámcovou metódou obnovy je maximálna prezentácia včasnostredovekej kultúrnej vrstvy.

Návrh prezentácie cintorína

Vzhľadom na skutočnosť, že o lokalite cintorína neexistuje dostatok informácií, bola prezentácia cintorína minimalizovaná. Spočíva v umiestnení zachovaného náhrobného kameňa v JZ časti územia, oproti vyústeniu sekundárnej náučnej trasy v severnej časti lokality. Územie okolo kostola je tak, ako ostatná plocha archeologického parku zatrávnené. Priestor pred západným priečelím kostola je voľný, chápaný ako rozptylná plocha pred kostolom, využívaná počas konania príležitostných bohoslužieb.

Funkčné využitie lokality

V rámci funkčného využitia lokality sa počíta s konaním bohoslužieb komorného charakteru v interiéri kostola. Pre účely bohoslužieb je zázemie kňaza navrhované v hospodárskej prístavbe v areáli Kačenárne. Okrem sakristie sa predpokladá aj sklad príležitostného nábytku pre bohoslužby. V prípade exteriérových bohoslužieb sa predpokladá inštalácia prenosného oltára postaveného na obnovenom nartexe. Veriaci sa zhromaždia pred západným priečelím kostola. Tieto bohoslužby sú spojené s púťou.

Návrh pamiatkovej obnovy barokového areálu Kačenárne s rybníkom pre účely zázemia archeologického parku.

V rámci územia archeologického parku sa nachádzajú pozostatky unikátneho podniku na odchyt divých kačíc, ľudovo dodnes nazývaný Kačenáreň. Bol založený v polovici 18.storočia cisárskou rodinou Habsburgovcov. Celý areál sa skladal z dvoch častí – z rybníka a z budov, kde býval hospodár s rodinou.

Rybník

Rybník bol vybudovaný do tvaru obdĺžnika o ploche 14 400m². Brehy rybníka boli vydláždené veľkými plochými kameňmi. Z rohov rybníka vyúsťovali krivé kanály, ľudovo nazývané choboty v tvare polmesiaca, s dĺžkou 40-60m. Oblúky chobota boli z vrby. Na oblúkoch boli natiahnuté podľa holandského vzoru siete. Prevádzka odchytu kačíc a Kačenárne trvala nepretržite 182 rokov až do roku 1918. Areál rybníka je v súčasnosti nevyužívaný a zarastený náletovou zeleňou Kačenáreň

Druhou časťou areálu Kačenárne boli obytné a hospodárske budovy. Hlavná budova mala tvar L. Vo dvore stála stodola a maštale. Uprostred všetkých budov bol dvor so studňou. Celý priestor dvora uzatváral murovaný plot s bránou.

Objekt Kačenárne sa v súčasnosti nachádza v stave ruiny. Prevažná časť muriva je zachovaná po úroveň korunnej rímsy. Spôsob zaklenutia miestností je zachovaný prostredníctvom nábehov. Jednalo sa o stlačené valené klenby v miestnostiach a o barokovú placku v mieste chodby. Najviac zachovaná je pivnica s valenou klenbou, nachádzajúca sa pod západnou časťou objektu.

Návrh obnovy rybníka

Areál rybníka je navrhnutý na obnovu ako technické dielo, spolu s prírodnými prvkami lesa, sadu a aleje vrb. Obnova pôvodného chovu a odchytu divých kačíc by asi v súčasnosti bola problémom, aj keď je perspektívne možné počítať aj s touto možnosťou. Pre okamžité sfunkčnenie plánovaného areálu sa počíta so športovým lovom rýb.

Návrh obnovy areálu Kačenárne.

Vzhľadom na filozofiu obnovy archeologického parku, so snahou maximálnej prezentácie veľkomoravskej a barokovej kultúrnej vrstvy, bola pri návrhu obnovy uprednostnená baroková fáza areálu.

Areál Kačenárne predstavuje jedinou možnosť umiestnenia minimálneho zázemia na území archeologického parku, lebo plánované zázemie v objekte Žrebčina sa nachádza v okrajovej polohe.

Návrh prezentácie veľkomoravskej cesty s informačným systémom v kontexte územia archeologického parku.

Všetky trasy archeologického parku by mali byť riešené v rámci jednej koncepcie tak z hľadiska návrhu spevnených plôch, ako aj návrhu informačného systému.

Komunikačný systém archeologického parku je navrhnutý ako hierarchizovaná prevádzková schéma, s hlavnou náučnou trasou rekonštruovanej veľkomoravskej cesty a sekundárnymi náučnými trasami, vedúcimi k jednotlivým prezentovaným objektom, prípadne predstavujúcimi samostatné náučné trasy s prírodovedeckou tematikou.

Farba štrku na hlavnej trase by sa mala blížiť farbe kameňa používaného na výstavbu murovaných veľkomoravských stavieb. Farba štrku sekundárnych komunikácií by mala byť o tón bledšia ako farba hlavnej komunikácie. Tento štrk by mohol byť použitý aj na vysypanie vnútra pôdorysov a exteriérových plôch ostatných prezentovaných kostolov.

Návrh koncepcie informačného systému by mal byť ovplyvnený nasledovnými determinantami:

- návštevníci budú na náučné chodníky prichádzať z dvoch strán – českej a slovenskej
- informačný systém by mal byť tematicky diferencovaný podľa trasy
- umiestňovanie jednotlivých informačných tabúl musí byť zrealizované tak, aby nekonkurovali prezentovaným exponátom
- architektonický návrh informačných tabúl by mal byť indiferentný, nenápadný v krajinnom prostredí
- počet informačných tabúl môže byť redukovaný, ak sa dostatočne zabezpečí informácia v centrálnych nástupných objektoch

Návrh mostov.

Na predmetnom území, charakteristickou rôznorodosťou vodných tokov ako dôsledku inundačného územia rieky Moravy, sú navrhnuté rôzne mostné konštrukcie, podľa toho, na akom vodnom toku sa nachádzajú a akú funkciu v danom území plnia.

V rámci archeologického parku boli navrhnuté:

- rekonštruované kolové mosty z obdobia Veľkej Moravy
- drevené lávky cez suché slepé ramená
- dreveno-kovové mostíky cez slepé ramená zväčša naplnené vodou, kanály a potoky
- most cez slepé rameno pri hrádzi Moravy
- zavesený most cez rieku Moravu

Tvar a materiál jednotlivých typov mostov sa zámerne odlišuje, aby boli jednoznačne odlišené mosty rekonštruované /veľkomoravské mosty/, od mostov tradičného typu a od mostov koncipovaných ako novotvar.

Mosty cez rieku Moravu boli riešené variantne, s dôrazom na prírodné prostredie a kompozičné zákonitosti osádzania dominanty do prírodného prostredia:

Variant A - asymetrický zavesený most s pylónom na českej strane

Variant B - asymetrický zavesený most s pylónom na slovenskej strane

Variant C – symetrický visutý most s ukotvením nosných lán na oboch stranách rieky Moravy

Odporúčania

Rozsah a rôznorodosť jednotlivých problémov riešených v rámci archeologického parku si vyžadujú dlhodobú prípravu a koordináciu činností.

Pre zabezpečenie optimálneho priebehu plánovanej akcie je potrebné definovať určité podmienky, ktorých postupné plnenie by malo zamedziť kolíznym situáciám.

Je možné definovať odporúčania v oblasti

- zabezpečenia podkladov pre ďalšie stupne projektovej dokumentácie
- zabezpečenia vyriešenia definovaných problémov na úrovni ÚPN obcí, prípadne príľahlých miest
- zabezpečenia koordinácie jednotlivých stupňov PD
- zabezpečenie legislatívnej ochrany kultúrno-historického potenciálu

Zabezpečenie vstupných podkladov pre ďalšie stupne PD

- digitálne zameranie územia archeologického parku na českej aj slovenskej strane /súčasný stav/- vrátane existujúcej zelene.
- digitálne zameranie územia perspektívneho premiestnenia ARÚB, Památníka
- digitálne zameranie objektov v areáli ARÚB
- digitálne zameranie jednotlivých kostolov v rámci hradiska na českej strane
- digitálne zameranie lokalít na osadenie mostov – aj kolových
- digitálne zameranie objektu Kačenárne
- digitálne zameranie objektu Žrebčína
- komplexný pamiatkový výskum areálu Kačenárne s historickým rybníkom

- realizácia archeologického výskumu vytipovaných plôch pre účely pamiatkovej obnovy a prezentácie na slovenskej strane, predpokladaná veľkomoravská trasa na českej strane.../
- vypracovanie libreta informačného systému

Na úrovni ÚPN je potrebné:

- zapracovať AU-Š do ÚPN a vyriešiť kolízne momenty , vyplývajúce zo skutočnosti, že územné plány dotknutých obcí a miest nie sú kompatibilné /letiská, obchvatové komunikácie.../Doriešiť kolízie tak, aby územie malo perspektívu uspieť v nominácii na zápis lokality na Zoznam svetového dedičstva
- spracovať ÚPN-Z príslušného územia archeologického parku
- spracovať Projekt pre stavebné povolenie jednotlivých častí archeologického parku /sadové úpravy, informačný systém a drobnú architektúru, spevnené plochy, prezentáciu kostolov, mostov.../
- spracovať Projekt pre stavebné povolenie pre zredukovanú formu ARÚB
- spracovať Projekt pre stavebné povolenie pre Kačenáreň
- spracovať Projekt pre stavebné povolenie pre depozity a ubytovne ARÚB pri Kyjovke
- vypracovať podklady a lokálny program pre AU súťaž na riešenie nového areálu Památníku
- spracovať Projekt pre stavebné povolenie pre objekt Žrebčina
- spracovať Projekt pre stavebné povolenie na most cez Moravu
- spracovať Projekt pre stavebné povolenie na ostatné mostné konštrukcie

Zabezpečenie legislatívnej ochrany kultúrno-historického potenciálu

- vypracovať návrh na vyhlásenie PZ Kopčany
- vyhlásiť vytipované objekty do ÚZPF na slovenskej strane za NKP/ areál Kačenárne s rybníkom, archeologické nálezisko za Novou Struhou/,
- vypracovať podklady pre nomináciu zápisu sériových území/ na slovenskej a českej strane/ na Zoznam svetového dedičstva

Literatúra

- Baxa, P. - Gregorová, J. - Poláček, L.: Projekt archeologického parku Mikulčice-Kopčany, In: Pamiatky a múzeá, 1/2003, str.53-57
- Baxa, P.- Glaser-Opitzová, R. - Katkinová, J. - Ferus, V. 2004: Veľkomoravský kostol v Kopčanoch, In: Pamiatky a múzeá 4/2004.
- Gregorová, J. – Ilkovič, J. –Paulíny, P. 2006: Archeologický park Kopčany –Mikulčice. Architektonicko – urbanistická štúdia, Bratislava
- Kováč, M. 2005: Nominácia veľkomoravských pamiatok do Zoznamu svetového dedičstva. List MK SR, sekcia kultúrneho dedičstva č. MK 5824/2005-110/14317 zo dňa 6.6.2005.
- Štulc, J. 2005: Památky Velké Moravy – zápis z koordinační schůzky k přípravě společné nominace České a Slovenské republiky. List NPÚ, ústřední pracoviště č. 3103/2005 z 29.4.2005.

BARDKONTAKT 2006

GORLICKIE CMENTARZE Z I WOJNY ŚWIATOWEJ.

Mgr. Andrzej Orchell – Mesto Gorlice, Poľsko

GORLICKIE CMENTARZE Z I WOJNY ŚWIATOWEJ.

Mgr. Andrzej Orchell – Mesto Gorlice, Poľsko

Gorlickie Cmentarze z I Wojny Światowej.

Krwawe działania wojenne, przełomowe i jedno z największych w czasie I wojny światowej na ziemiach polskich noszą nazwę Operacji Gorlickiej.

Na Ziemi Gorlickiej zatrzymana została rosyjska machina wojenna, a odniesione w bitwie zwycięstwo państw centralnych - Niemiec i Austro - Węgier był momentem przełomowym i decydującym na froncie wschodnim. W czasie walk zniszczeniu uległy okoliczne miejscowości, miasteczka i wsie, a w nich kościoły, cerkwie, domy i zakłady przemysłowe.

W zwały gruzów zostało zamienione miasto Gorlice, w którym do zamieszkania nadawało się jedynie 10% domów. Najcięższe walki miały miejsce 2 maja 1915 roku. W ciągu 3 dni przełamane zostały 3 linie obronne Rosjan, których armię cofnęły się na całym 150 km froncie. Dnia 15 maja atakujące wojska państw centralnych osiągnęły rzekę San, 3 czerwca zdobyty został Przemyśl i 22 czerwca Lwów.

Najkrwawsze walki toczono na przedmieściach i w samym mieście Gorlice oraz w Sękowej, Stróżówce, Łużnej, Staszówce i Bieczu. W bitwie Gorlickiej zginęło ok. 20 tys. żołnierzy obu walczących stron. Zabici pozostali na pobojowiskach lub zostali pochowani w płytkich, prowizorycznych grobach.

W celu uporządkowania pól bitewnych, mając na uwadze godne pochowanie bohaterów, utworzono przy austriackim Ministerstwie Wojny, Wydział Grobów Wojennych. Kierował nim major Rudolf Broch, przy pomocy oficerów koncepcyjnych, kapitana Hansa Hauptmanna i dr Ludwiga Brixela.

Teren podzielony został na tzw. Okręgi cmentarne. Jednym z nich był Okręg nr III Gorlice, którym kierował austriacki architekt porucznik Hans Mayr. W okręgu tym zostało zbudowane 54 nekropolie. Stanowią unikatowy przykład budownictwa cmentarnego w Europie, a każdy z nich to niepowtarzalne architektoniczne dzieło sztuki. Wśród ciekawszych obiektów można wymienić cmentarze w Sękowej, Ropicy Górnej, Stróżówce, Bieczu, a także cmentarze zbudowane na terenie miasta Gorlice z reprezentacyjnym obiektem całego okręgu, cmentarzem nr 91 wzniesionym na Górze Cmentarnej.

Na gorlickich nekropoliach spoczywa łącznie prawie 1600 żołnierzy trzech walczących tu armii, w szeregach których byli Austriacy, Polacy, Niemcy, Rosjanie, Węgrzy, Czesi, Serbowie, Bośniacy, Słowacy, Ukraińcy i Żydzi. Szczególnie tragiczny był los Polaków, którzy zmobilizowani do trzech zaborczych armii walczyli tu często przeciw sobie.

Podstawowym materiałem używanym do budowy cmentarzy był kamień beton i metal. Elementy drewniane stanowią jedynie uzupełnienie. Mimo, że każdy obiekt jest inny, to wszystkie posiadają kilka elementów składowych w postaci krzyża centralnego, ogrodzenia, bramy wejściowej, mogił i wytyczonych między nimi drózek.

CMENTARZ Z I WOJNY ŚWIATOWEJ NR 91 PROJ.E.LADEWIG.

Cmentarz będący wizytówką całego okręgu znajduje się na Górze Cmentarnej (357 m n.p.m.). Zbudowany został według projektu kapitana architekta Emila Ladenwiga z centralnym krzyżem łacińskim projektu kapitana Gustawa Ludwiga. Odbywają się na nim uroczystości z okazji odzyskania niepodległości, rocznic Bitwy Gorlickiej i innych. Spoczywa na nim 913 żołnierzy, w tym 425 z armii austro - węgierskiej, 201 z armii niemieckiej oraz 287 z armii rosyjskiej poległych od listopada 1914 do maja 1915 (w zdecydowanej większości zabitych 2 maja 1915).

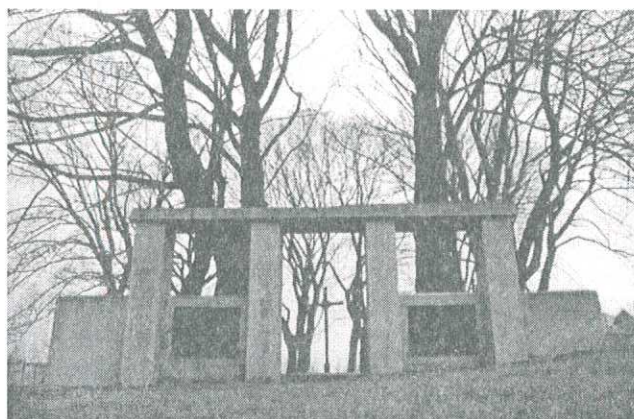
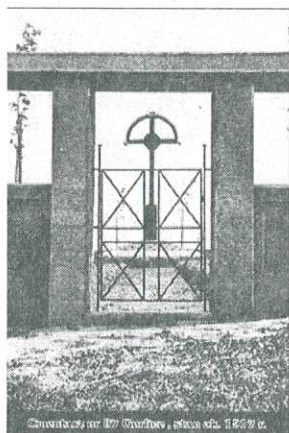

Elementem centralnym cmentarza jest dominującym w całym założeniu obok bramy triumfalnej kamienny krzyż łaciński. Ustawiony został w centralnej części nekropolii, pośrodku okrągłego tarasu z dwoma wejściami. Naprzeciwko krzyża centralnego, przy murze ogrodzenia znajduje się kamienny ołtarz do odprawiania Mszy Świętej.

CMENTARZ Z I WOJNY ŚWIATOWEJ NR 87, PROJ. H.MAYR

Cmentarz znajduje się przy ulicy Łokietka, którą przebiega żółty szlak turystyczny z Gorlic na Bielankę. Powszechnie zwany cmentarzem „Na Poczyszce”. Spoczywa na nim 205 żołnierzy z armii austriackiej, niemieckiej oraz rosyjskiej. Elementem centralnym jest wysoki, drewniany, nakryty blaszanym daszkiem krzyż łaciński. Z obu stron głównej alei znajdują się pola grobowe.

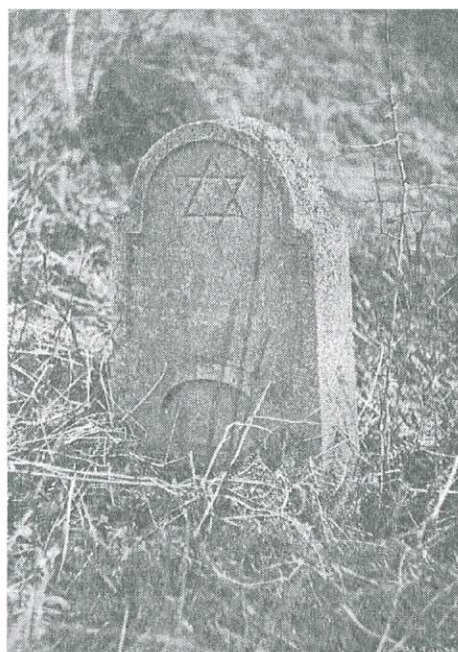

CMENTARZ Z I WOJNY ŚWIATOWEJ NR 90, PROJ. H.MAYR.

Cmentarz ten znajduje się przy ulicy Stróżowskiej, stanowił wydzieloną kwaterę cmentarza żydowskiego, założonego na stromym, zachodnim zboczu Góry Cmentarnej.

Pochowanych jest na nim 6 żołnierzy wyznania mojżeszowego, 5 z armii austriackiej i 1 rosyjskiej. Groby te znajdują się ok. 30 m na południe od dolnej ściany ohela.

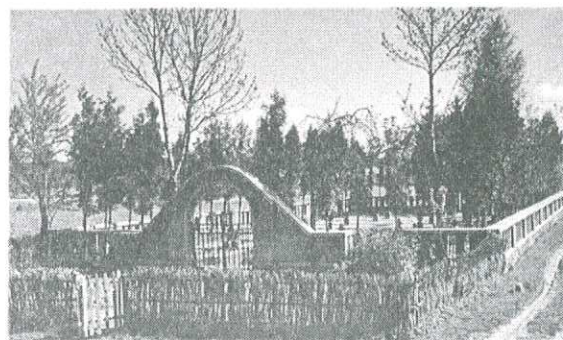
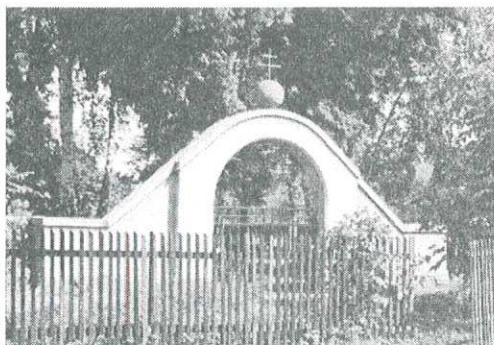

CMENTARZ Z I WOJNY ŚWIATOWEJ NR 92, PROJ. H. MAYR.

Cmentarz ten znajduje się ok. 250 m na wschód od ul. Stróżowskiej. Spoczywa na nim 98 żołnierzy armii rosyjskiej. Założony został na planie wydłużonego prostokąta z ryzalitem, otoczony z trzech stron betonowym ogrodzeniem i płotem sztachetowym od strony bramy wejściowej. Elementem centralnym jest drewniany krzyż łaciński z rosnącym obok dębem.

CMENTARZ Z I WOJNY ŚWIATOWEJ NR 98, PROJ. H. MAYR.

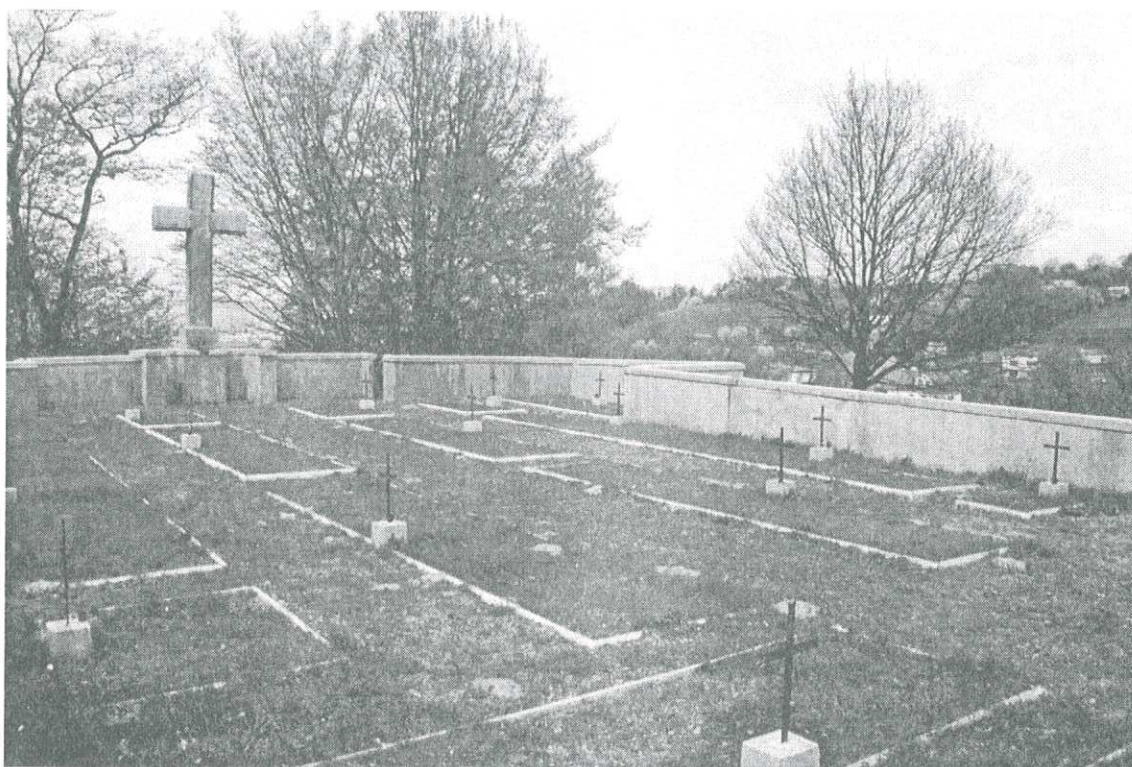
Cmentarz ten znajduje się w dzielnicy Gorlice – Glinik, około 100 m od biegnącej obok ulicy Bieckiej. Spoczywa na nim 254 żołnierzy armii rosyjskiej. Założony został na rzucie prostokąta, a całość otacza betonowe ogrodzenie z ładną półkolistą bramką. Jej szczyt zwieńcza kula z dwuramiennym krzyżem.

CMENTARZ Z I WOJNY ŚWIATOWEJ NR 88, PROJ. H.MAYR.

Cmentarz znajduje się w dzielnicy Sokół, przy zielonym szlaku turystycznym prowadzącym od ul. Dukielskiej do Wapiennego, 200 m od szosy. Zwany „Na Magierce” od nazwy wzgórza, na którym został zbudowany. Spoczywa na nim 20 żołnierzy armii austriackiej i 100 rosyjskiej. W kompozycji cmentarza zwraca uwagę prostota i oszczędność środków wyrazu. Założony został na rzucie krzyża łacińskiego, otoczony betonowym murkiem z dwiema systematycznie usytuowanymi bramami wejściowymi. Elementem centralny jest widoczny z daleka potężny, betonowy krzyż łaciński.

Gorlické cintoríny z 1. Svetovej vojny.

Krvavé vojenské dejiny, jedny z najväčších v období 1. svetovej vojny na území Poľska, nesú názov Gorlická Operácia.

Na území Gorlíc bola zadržaná ruská vojenská mašinéria a víťazstvo centrálnych mocností - Nemecka a Rakúsko-Uhorska bolo prelomovým a rozhodujúcim momentom na východnom fronte. Počas vojny boli zničené okolité osady, mestá a dediny a v nich kostoly a priemyselné podniky.

Mesto Gorlice sa zmenilo na ruiny, po vojne bolo na bývanie vhodných len 10% domov.

Najťažšie boje sa odohrali dňa 2 mája 1915. V priebehu 3 dní boli prelomené 3 obranné línie Rusov, armády ktorých sa posunuli na celom 150 km dlhom fronte. Dňa 15 mája vojská centrálnych mocností dosiahli rieku San, 3 júna bol dobytý Przemysl a 22 júna Lvov.

Najkrvavejšie bitky sa odohrali na predmestiach a v samotnom meste Gorlice, v obciach Sękowa, Stróżówce, Łużnaj, Staszówce a Bieczy. V bitke pri Gorliciach zahynulo ok. 20 tisíc vojakov oboch bojujúcich strán. Mŕtvy ostali ležať na bojiskách alebo boli pochovaní v plytkých, provizórnych hroboch.

V snahe usporiadať bitevné polia a s ňou pochovať padlých hrdinov, bolo pri rakúskom Ministerstve Vojny vytvorené Oddelenie Vojenských hrobov. Riadil ho major Rudolf Broch, v spolupráci s koncepčnými vojakmi, kapitánom Hansom Hauptmannom a dr. Ludwigom Brixelom.

Územie bolo rozdelené na tzv. Cintorínske okruhy. Jedným z nich bol Okruh č. III. Gorlice, ktorý viedol rakúsky architekt poručík Hans Mayr. V tomto okruhu bolo vybudovaných 54 cintorínov. Sú unikátnym príkladom cintorínskej architektúry v Európe a každý z nich je neopakovateľným architektonickým dielom. Medzi najzaujímavejšie patria cintoríny v Ropicy Górnej, Stróżówce, Bieczu, a tiež cintoríny vybudované na území mesta Gorlice s reprezentačným objektom celého okruhu, cintorínom č. 91, ktorý sa nachádza na Cintorínskej hore.

Na gorlických nekropolách odpočívajú okolo 1600 vojakov troch bojujúcich armád, v radoch ktorých boli Rakúšania, Poliaci, Nemci, Rusi, Maďari, Česi, Srbovia, Bosniaci, Slováci, Ukrajinci a Židia. Obzvlášť tragický bol osud Poliakov, ktorí zmobilizovaní do troch armád bojovali často proti sebe.

Základným materiálom pri výstavbe cintorínov bol kameň, betón a kov. Drevené prvky majú len doplnkovú funkciu. Hoci každý z objektov je iný, predsa len majú všetci niekoľko spoločných prvkov. Jedná sa o centrálny kríž, ohradenie, vstupnú bránu, mohyly a cestičky medzi nimi.

CINTORÍN Z 1. SVETOVEJ VOJNY Č. 91, PROJEKT .E.LADEWIG.

Cintorín je vizitou celého okruhu a nachádza sa na Cintorínskej hore (357 m nad morom). Bol postavený podľa projektu kapitána architekta Emila Ladenwiga s centrálnym latinským krížom, ktorý projektoval kapitán Gustáv Ludwig. Uskutočňujú sa na ňom slávnosti z príležitosti získania nezávislosti, výročia Bitky pri Gorliciach a iné. Odpočívajú na ňom 913 vojakov, z toho 425 z rakúsko-uhorskej armády, 201 z nemeckej armády a 287 z ruskej armády, padlých od novembra 1914 do mája 1915 (väčšinou padlých 2 mája 1915).

Jeho centrálnym prvkom je dominantný, vedľa triumfálnej brány sa nachádzajúci, kamenný latinský kríž. Bol umiestnený v centrálnej časti cintorína, v strede okrúhlej terasy s dvoma vchodmi. Oproti centrálnemu krížu, pri vonkajšom múre stojí kamenný oltár určený na slúženie svätých omší.

CINTORÍN Z 1. SVETOVEJ VOJNY Č. 87, PROJEKT H.MAYR

Cintorín sa nachádza na ulici Łokietka, ktorou prechádza žltý turistický chodník z Gorlíc na Bielanku. Nazýva sa aj cintorínom „Na Pocieszce“. Odpočívajú na ňom 205 vojakov z rakúskej, nemeckej a ruskej armády. Centrálnym elementom je vysoký, drevený, plechovou strieškou pokrytý latinský kríž. Z oboch strán hlavnej aleji sa nachádzajú hrobové polia.

CINTORÍN Z 1. SVETOVEJ VOJNY Č. 90, PROJ. H.MAYR.

Tento cintorín sa nachádza na Stróżowskiej ulici a bol vydelenou časťou židovského cintorína na strmom, západnom úbočí Cintorínskej hory.

Pochovaných je na ňom 6 vojakov židovského vyznania, 5 vojakov z rakúskej armády a 1 ruskej. Hroby sa nachádzajú asi 30 m južne od steny ohela.

CINTORÍN Z 1. SVETOVEJ VOJNY Č. 92, PROJEKT H. MAYR.

Tento cintorín sa nachádza asi 250 m na východ od Stróżowskiej ulici. Odpočíva na ňom 98 vojakov ruskej armády. Bol postavený na pôdoryse predĺženého obdĺžnika, z troch strán obklopený betónovou ohradou a plotom z lát, v smere od vstupnej brány. Centrálnym elementom je drevený latinský kríž s vedľa rastúcim strmom.

CINTORÍN Z I SVETOVEJ VOJNY Č 98, PROJEKTU . H.MAYR.

Cintorín sa nachádza v časti Gorlice – Glinik, asi 100 m od Bieckiej ulice. Odpočíva na ňom 254 vojakov ruskej armády. Bol postavený na obdĺžnikovom pôdoryse a celok obklopuje betónové ohradenie s krásnou polkruhovou bránou. Jej vrchol ovenčuje guľa s dvojramenným krížom.

CINTORÍN Z I SVETOVEJ VOJNY Č 88, PROJEKT H.MAYR.

Cintorín sa nachádza v časti Sokół, pri zelenom turistickom chodníku, ktorý vedie od Dukelskej ulice do Wapienného, 200 m od cesty. Nazýva sa aj „Na Magierce“, názov pochádza od mena hory na ktorej bol vybudovaný. Odpočíva na ňom 20 vojakov rakúskej a 100 ruskej armády. V kompozícii cintorína zaujme jednoduchosť a šetrenie výrazovými prostriedkami. Založený bol na pôdoryse latinského kríža, obklopený betónovým múrom s dvoma systematicky situovanými vstupnými bránami. Centrálnym prvkom je už z diaľky viditeľný obrovský, betónový latinský kríž.

BARDKONTAKT 2006

THE COMMUNITY VALUABLE HERITAGE PROTECTION ASSISTANCE

Ákos Capdebo – City Budapest, Hungary

THE COMMUNITY VALUABLE HERITAGE PROTECTION ASSISTANCE

Ákos Capdebo – City Budapest, Hungary

The Community Valuable Heritage Protection Assistance

The Community Valuable Heritage Protection Assistance has been serving the conservation and restoration of the built values of Budapest for eight years. It can be said without exaggeration that the programme has achieved spectacular success. Whether one walks along the streets and squares of Budapest, one can see the results: several hundred facades have been reborn, gateways beautified, wooden porticoes or wrought iron fences repaired.

And one can also experience the fact that the successes of individual initiatives point beyond themselves. Not only the environment of individuals and communities is becoming increasingly well ordered and cultured, but at the same time and through them the city itself is being gradually reborn. Budapest itself is becoming ever more beautiful, a city once dreamt of by our great ancestors, and of which we can be proud in the company of our visitors from any part of the world.

What is the secret of this success?

It is partly the professional and financial technique that has made the protection and restoration of the built environment of human dimensions possible. In fact our system of assistance is suited for mobilising two or three times the sum of money earmarked by the Municipality for assistance in the service of the renewal of buildings. On the other hand, a well-devised system would be in vain without dedicated citizens in this city who set high standards for their environment, who cannot stand by and watch the decay of their houses.

The message of the assistance is this: it is easier together! Those who have a sense of responsibility towards their houses, who love their city and are ready to take their part in the renewals enhancing and preserving values, can count on the financial and professional support of the Municipality too.

And since we still have a lot to do in the matter of the beautification and reconstruction of the city, the guarantee of future success can only be this cooperation.

As everybody begins the study of such colourful, illustrated editions by looking at the photos first, and reads the text only afterwards, most likely you too have also had your first impressions, that could probably be summarised in the following brief sentence: "What a lot of things have been renewed in this city!" And the next step may be to discover familiar buildings in the booklet: "I have seen this one somewhere!" Perhaps that familiar house is at the next corner, in the neighbouring street, or district, you have passed by it several times, you could watch work in progress, and when the scaffoldings were removed and the clean facade appeared in its full beauty you were surprised, or even a bit envious. "Where did they get the money for all this?" The question inevitably occurs in the mind of all who would like to live in an attractive, clean, well ordered house, and who would like to do something to achieve it.

How have they succeeded...?

I would like to present a collection of buildings that have been renewed with the help of the Community Valuable Heritage Protection Assistance of the Municipality. This kind of assistance is available to those who own, or use buildings under the category "protected by the Municipality", namely they are not historical monuments but preserve the traditional image and architectural heritage of the capital. The Committee for Urban Planning and for the Protection of the Appearance of the City, together with the Cultural Committee of the General Assembly annually distributes money from a dedicated fund amounting to HUF one hundred million, on the basis of applications. Part of the assistance is a grant, another part is given to houses in the form of interest-free loans.

During the past twelve years the assistance distributed, together with the resources of the house owners, has reached such a broad circle of applicants that it has become visible in the appearance of the city for the passers-by as well. (This is why it is easy to find familiar buildings in this publication too.)

Since 1994 more than 300 facades (occasionally including the restoration of outside galleries and balconies too), hundreds of gates, gateways, and staircases, carved wooden structures, garden structures, statues, stairs, fine interior spaces, fences and retaining walls, and pieces of applied art and fine art belonging to buildings (panelling, railings, screens, lamps, ornamental glass windows, doors, mosaics, frescoes, internal fittings) have been restored with the help of the Community Valuable Heritage Protection Assistance. This amounts to a total of about 600 renewals.

Therefore one can say that the renewal of protected community values has grown into a veritable movement in Budapest. In the neighbourhood of a house renewed with the assistance of the Municipality, people soon begin to think: "Why couldn't we do the same?" Many houses submit new

applications each year and further reconstruction work is carried out from the money won.

Yet there are still hundreds of houses and ensembles of buildings under Municipal protection that have not been reached by this form of assistance, even though the possibility is open to them as well.

Let us consider...!

It is surely an argument supporting application for assistance that the increase in the value of a property as a result of renewal may reach, in certain cases (for instance after the reconstruction of the facade), five or six times the sum invested. The return may be even better by a further reduction of the money to be invested (it can be phased more advantageously) with the help of the Community Valuable Heritage Protection Assistance.

A further advantage is that assistance can be obtained for subsequent years for renewal. If, for instance the money available would cover only the cost of the renewal of a gateway in one year, next time it can be obtained for the restoration of the window frames, and perhaps the repair of the plaster-work and the painting of the facade can be done in the third year. In this way it is possible to carry out the work in stages. The current situation of the budget of the house can be taken into consideration, and, adjusted to it, the most urgent work can be accorded priority. The repair of the decaying parts of a building costs less if it is started earlier and often even one year makes a big difference.

Finally, it is worth utilising the possibility offered by the Department for the Protection of Settlement Values of the Municipality, namely that in addition to financial support, extensive professional assistance is also granted ranging from the assessment of harmony between the budget and the plans, their financial and professional foundations through the shades of colour that may be used on the facade and to the proper building technologies. At the same time, unlike buildings that are historical monuments, there are relatively few administrative restrictions concerning houses under the protection of the Municipality (naturally the building authority will not permit demolition).

Possibilities, chances, good advice...

How can the Community Valuable Heritage Protection Assistance be obtained?

The owners, or the users – as commissioners of building activities – are entitled to submit an application for the Assistance. The applications received are assessed by the relevant Committees of the General Assembly, and the Chief Notary presents them for final decision on the basis of

recommendations made by the Department for the Protection of Settlement Values. In keeping with the decision a non-refundable grant and/or interest-free loan can be received. The duration of the loan is 2 to 5 years, depending on the sum. (Detailed information on the system of applications is available at the client-service office of the Municipality, and at the Department for the Protection of Settlement Values.)

Chances of applications are positively improved by the fact that the sum of money intended for distribution within the framework of the Community Valuable Heritage Protection Assistance has been increasing annually, as part of the instalments of the repaid loan is added to the fund earmarked for protection.

When assembling an application it is worth paying attention to the fact that the aim of the Assistance is expressly to promote work to renew and restore parts, fittings and ornaments of a building, generally speaking such of its values that have justified its placement under Municipal protection. Thus, for instance the repair of a leaking roof, or of fallen eaves is among the owners' maintenance duties and no assistance can be obtained from this fund. (This is so even if the deficiencies endanger the value to be protected; in this case it is worth applying for the Community Valuable Heritage Protection Assistance for the restoration of damaged values, whereas the owner's resources should be spent on the elimination of the causes of further damage.)

Generally speaking special attention should be paid to drawing up a realistic budget. A further advantage at assessment is if the applicants also use their own financial resources for restoration. Another advantage is if they have carefully used the money won in an earlier application and the planned work was done on an adequate aesthetic and technological level.

It is worth knowing that a builder, obliged to perform such work by a valid ruling of an authority, enjoys priority for winning the assistance.

The solemn moments of the movement of the Community Valuable Heritage Protection Assistance come when, each year since 1994, the results of the renewals of the year are presented in an exhibition on the occasion of the special General Assembly session on the Day of Budapest. The exhibition can be viewed later on too, in the Mayor's Office, and it is accessible on the Internet any time. Occasionally it travels, to distant areas, and even abroad, to take the news of the beautification of Budapest to other countries as well.

District I, 24 Aladár Street

The originally one-flat villa of high standard was built to the plans of architect Gyula Illyés in 1897. Some elements of the building, transformed into a condominium of six flats, had been severely damaged during the past century, but it has retained its original elegance in many of its details. The plaster-work of the facade, for instance, has badly decayed the ornaments of the window lintels almost completely disappeared, the plaster ornaments of the gateway were destroyed by the electrical work of the recent past, but the basic architecture of the facade, the metalwork and carpentry structures survived. On the first occasion the Community Valuable Heritage Protection Assistance contributed to the renewal of the gateway (including the restoration of plaster-work, the plaster modelling, the corbels, the mouldings and the plinth, hiding the electrical wires and boxes, and a fitting solution for the lighting), next the complete restoration of the street facade of the building followed. The change is undoubtedly impressive.

District I, 26 Hegyalja Road

The original beauty of the facade of this three-story, imposing residential house in Buda was successfully reconstructed from almost nothing, out of mere traces of the original ornamental elements. Prior to renewal the exterior of this beautifully proportioned building, erected in 1909, was in a very poor state. The complete restoration of ornaments, corbels and frames, and an aesthetic colouring are due to careful, expert planning and execution besides the support granted by the Community Valuable Heritage Protection Assistance.

District II, 9 Érmelléki Street

The elegant villa in Buda shows the characteristic features of mature art nouveau, the favourite style of the bourgeoisie in the early twentieth century. It was built to the plans of architect Árpád Jakab in 1914. The strongly articulated facade and whimsical roof recall a curious castle, but the atmosphere of Gothic residential houses of North Germany is also present as well as Hungarian motifs. Consequently the architectural elements and the materials used are extremely variegated and had been damaged to different extent before the condominium applied for Community Valuable Heritage Protection Assistance. A quarter or a third of the ashlar of the plinth was simply missing, it was restored out of the assistance won, and naturally the jointing was also restored. The plaster-work, missing here and there, was also restored and painted. In addition the repair, renewal and painting of wooden elements (crenellations, balconies) and the metal elements (railings of balconies, fence) was also done. The owners can proudly view the almost ninety-year-old building that has regained its former beauty.

District II, 49 Frankel Leó Road

The major feature of the block of flats built in art nouveau style in 1928 is that its wings, forming a U-shape, were built around an ornamental neo-Gothic synagogue with brick facing that had stood there since 1888. Meanwhile the synagogue was restored, but as a result the decay of the block of flats became even more visible, shadowing the beauty of the place of prayer. It is due to the Community Valuable Heritage Protection Assistance that the entire ensemble of buildings could regain its former beauty and harmony. At first the side galleries overlooking the synagogue were renewed out of the assistance (including the rusted structure as well as the facing and the footing), and on the next occasion the plaster-work of the main facade on the other side was also repaired and painted. Work was completed with the restoration of the staircase and the gateway. It is yet another building of architectural and urban history note that can now be admired in its original beauty by passers-by.

District III, 7 St János Street

The house on the picture, built around 1930, is a characteristic example of the old boathouses and rowing-club buildings along the bank of the Danube. The main building in Bauhaus style of the ensemble consisting of a main building, a boat storage and a row of cabins represents significant architectural value: its well proportioned, complex mass, its roof terrace supported by columns, its corner windows and rows of windows constitute a harmonious composition. Ugly deficiencies in the plaster-work had greatly detracted from the appearance of the valuable building of high quality, which could be repaired with the help of the Community Valuable Heritage Protection Assistance. This renewal is an eminent example of the possibility of getting assistance for the execution of different kinds of work in subsequent phases. The rowing club which occupies the building solved the repair and painting of the plaster-work, the repair or replacement of the windows and doors, as well as the repair of the paving of the terraces and the artificial stone moulding in the first round. As the renewal of the club house was done by the deadline in exemplary quality, they again applied and won support: this time the money was spent on the refurbishing (facade, windows and doors, projecting roof) of the side building containing holiday accommodation, behind the main building, and on the renewal of the fence of the property with natural-stone footing (repair of the footing and the artificial stone moulding, anti-corrosion painting of the metal structure). The result shows that it was worth helping the lovers of the Danube and of aquatic sports in the realisation of their aims.

District IV, 14 István Road

Assistance given to the renewal of the town hall of Újpest is an example showing that the Community Valuable Heritage Protection Assistance not only contributes to the rebirth of privately

owned buildings, but even to the realisation of the plans of district local governments. The two-story building, built more than a hundred years ago (in 1899) was designed by Henrik Böhm and Ármin Hegedűs in neo-Gothic, late eclectic style. The plaster ornaments of the facade, otherwise in a good condition, had dangerously decayed, particularly around the main entrance. The interest-free loan was partly used for its restoration (the crumbling parts were removed and next the ornamental elements were completed with the help of a pattern mould), and partly the metal window frames and doors, alien to the original facade, were removed.

District V, 3 Honvéd Street

The art nouveau residential house in the inner part of the city was designed by Emil Vidor, one of the best known architects of the period, in 1903. The ornamental facade richly presents the characteristic stylistic elements of art nouveau: the imposing effect of the mass, the variety of the shape of windows, the balconies differing in form, in their parapet and ornaments, the artistic details of the structuring of the surface and its splendid ornamentation. The latter also contain valuable glass and ceramics creations. The Community Valuable Heritage Protection Assistance has contributed to their restoration: the Zsolnay ceramic elements can be seen in their original beauty not only on the facade, but also on the railings of the staircase and on the facings. Restoration extended over the renewal of the entire street facade, together with plaster-work, colouring, with the renewal of the corbels and windows. The work has been executed on a very high standard.

District V, 21 Sas Street

Before its restoration this two-story building seemed to be only one of the decaying houses, propped up from the outside (earlier settlement plans even recommended its demolition). In fact, the building is worth mentioning in several respects. In the nineteenth century it was first owned by the Brunszvik, and then by the Guttmann families. It gained its present form in the second part of the nineteenth century. The building is characterised by eclectic, neo-Renaissance architectural elements, the flooring of the staircase and the ornamental painting are very attractive, together with the glass wall of wooden structure, placed in cast-iron, with stained etched glass signed by Miksa Róth. Thanks to the Community Valuable Heritage Protection Assistance and also to the sacrifice of the people living in the house, a truly significant value has been saved from ultimate doom. An all-round renewal was done: the street and court facades were reborn, together with the structure of the roof and the roofing, the staircases (from the hard wood hand rail to the frescoes), the face-work, the windows, the capitals, so the word 'rebirth' should be understood literally in this particular case.

District VI, 17 Aradi Street

The typical block of flats in the Terézváros district was built to plans of Albert Kőrössi in 1910. Since that time the building was hardly 'touched', which may be considered lucky as the elaborate architecture of the facade could be fully reconstructed. On the other hand it is a fact that reconstruction was badly needed: the plaster-work of the facade was peeling extensively. The condominium solved the renewal with the help of the Community Valuable Heritage Protection Assistance: the money was spent entirely on the restoration of the plaster-work on the facade, on the repair and completion of the missing ornamental elements of the facade, on its colouring, on the necessary tinwork and on the painting of the windows and balcony railings. The facade now restored to its original beauty recalls the period in the history of Budapest which was just as much characterised by dynamism as presumably the present inhabitants of the house who have initiated the restoration.

District VII, 13 Akácfa Street

The characteristic, vigorous articulations and ornaments of the bourgeois residential home, built in Hungarian-romantic style on the basis of plans by Miklós and Ernő Román in 1912 were very near complete decay before renewal. The ornaments themselves were for the most part deficient and the plaster-work was in such a state that further pieces could be expected to fall off at any moment. The condominium succeeded in having the facade entirely renewed with the help of the Community Valuable Heritage Protection Assistance. The entire surface was newly plastered and the original ornamental elements were restored (the patterned tracery, the drapery made of wire grating filled up with cement, the wavy moulding, etc.). The mouldered woodwork of the eaves was replaced, and finally the colouring of the entire building was done on the basis of carefully chosen shades and samples tried on the wall itself. This is a case where the house shows much more than a simple refurbishing; here it is not an exaggeration to talk about a return from the state of lifelessness and about a real rebirth.

District VII, 47-49 Városligeti Avenue

Buildings of art nouveau style are often more vulnerable than others, as their fine details and rich ornamentation are particularly endangered by the rigours of weather and by pollution, the lack of maintenance, or clumsy interventions. It was no different in the case of the imposing villa along a main route, designed and built by Albert Kálmán Kőrössi for himself in 1900 (with the participation of Artúr Sebestyén in the design). It is particularly fortunate however, that the house has retained its original divisions as in the ground plan, and its original internal doors and stained glass windows. In the wake of work done with the help of the Community Valuable Heritage Protection Assistance, artistic values of surprising beauty have become visible to the viewers. The stone ornaments of the facade, the

plinths, and railings were restored on the entire surface, the missing elements were supplemented. The ornamental wrought iron fence, the gate and the columns of the gate were also restored on a level fitting the building.

District VIII, 4 Horánszky Street

The small one-story eclectic palace, recalling Renaissance forms, hidden in the heart of Pest, used to be an Episcopal palace; it was built to a plan of Antal Gottgeb in 1870. Today it is a condominium. Almost everything is still original in the building: the carved gate, the grill of the cellars, its wood and glass doors, the red marble steps in the staircase, the terrazzo flooring and a stained-glass window representing the crowned Madonna. This 'jewel-box' of unique values however, had badly decayed with the passage of time and the building suffered war damages as well. The Community Valuable Heritage Protection Assistance has made it possible for the gate, the gateway, and the staircase to regain their original beauty. In the gateway the parts supplemented and repaired with concrete were replaced with fitting ceramic panelling, the wiring of the gate phone was recessed into the wall when the carved gate was restored. Particular attention was devoted to the vaulting of the gateway, to the stucco rosettes in it and to the stucco ornaments in Renaissance style.

District VIII, 74-76 József Boulevard

The street facade of the eclectic block of flats, built to plans of Sebestyén Messner and Dezső Aradi in 1896, was in a relatively good condition thanks to the restoration of all buildings along the Boulevard, but the gateway was a very sorry sight. Plaster-work was missing in big patches; here and there the bare bricks were visible. The plaster-work was restored with the help of the Community Valuable Heritage Protection Assistance, and during the course of work special attention was paid to the still existing patterns made of plaster and with their help the missing ones could be supplemented. The wrought iron railing of the gateway was also renewed and the electric wiring running along the walls, was hidden. Today those who enter the house can sense something of the atmosphere of the houses of the Boulevard, mellowed by age, and of their elegance.

District VIII, 11 Röck Szilárd Street

The house was built to plans of Zoltán Gyalus in 1906; it is richly ornamented, as required by the style of the period. This is characteristic of the gateway as well as the staircase, which could be renewed by the owners of the condominium with the help of the Community Valuable Heritage Protection Assistance. The very first restoration since the house was built could begin, at first in the gateway, where particular attention was paid to the plaster stuccoes on the ceiling (a mould was made and the missing elements could be reproduced from it). The restoration of the niche, the walls

between semi-columns as well as the ceiling was done with the involvement of a specialist restorer. The wiring and pipes were sunk into the wall and the colouring was also done with the participation of an expert. Renewal was so spectacular, entering the house has proved to be so impressive that a new application was submitted for the Assistance and won for the restoration of the staircase as well. Here the elimination of the causes of leakages was also necessary besides the reconstruction of ornaments and the wires had to be recessed so that the house may retain its new beauty for a long time.

District VIII, 17 Tavaszmező Street

Today the technical college, named after Kálmán Kandó is housed (since 1941) in the building, originally designed by architect Gyula Pártos for the Hungarian Royal State Mechanical and Watchmaking Vocational School in 1901. On the rough brick facade of the house, unique of its kind, built in eclectic style, and having art nouveau elements as well, there is terracotta and Venetian glass mosaic ornamentation, while its footing is made of red limestone. In the hundred years since it was built it has badly decayed but the facade that had even suffered war damages, has progressively regained its full beauty as the institution succeeded in repeatedly winning the Community Valuable Heritage Protection Assistance. At first the gate and the pyrogranite gate ornaments were restored, next the footing and the ornamental brick panelling could be repaired and renewed. Finally the cleaning of the facade with sand blasting could also be done (while naturally the glass mosaics were protected), and also the damaged pieces of brick were repaired. Today the appearance of the building is worthy of the educational institution priding itself with a century-long past.

District IX, 14 Bakáts Square

The case of the 'renewal' of the Mayor's Office of Ferencváros, built by Győző Czigler in eclectic, neo-Renaissance style, is by no means common, yet it has proved to be a very favourable intervention from the aspect of the appearance of the city. In this case the Community Valuable Heritage Protection Assistance was used to transform the forlornly exposed side wall of the building, by continuing on it the classicist motifs of the two 'real' facades. The old windows of toilets were eliminated and new windows or false windows were placed on the facade. The adverse effect of the difference in height was mitigated by the continuation of the strongly protruding main corbel. The beautification of the building was completed with the help of yet another successful application for the Assistance, when the two street facades, the gate and the gateway were also renewed; newly painted and new lighting was installed, while the wires on the wall were also hidden away.

District XI, 27 Bartók Béla Road

One of the old schools of Buda, mellowed by time is significant also as architecture: during

weekday mornings the pupils are received by an elaborate facade made of plaster-work and brick architecture, and entrances emphasized by dual openings on the upper story as well. The restoration of the rear facade of the building, overlooking the courtyard, and of the fence and retaining wall was financed by the owner, the local government, which applied for Community Valuable Heritage Protection Assistance for the renewal of the front facade. In addition to financial support the respective department of the Municipality gave professional advice too, primarily in the selection of the colours of the facade. Thanks to the well-considered architectural plans, the technical management by the designer, and naturally to the attentive users, the facade can now be seen in its full beauty. The missing wall brackets were also restored to their place and the imposing night lighting will hopefully deter graffiti scribblers.

District XI, 12 Budafoki Road

The protected ensemble of buildings, consisting of a row of blocks of flats in a similar, refined style was built in the 1920s and 1930s. One of the buildings, shown in the picture, was in a hardly better state as a result of decades of neglect, than it was after the war. The complete reconstruction of the facade could be done with the help of the Community Valuable Heritage Protection Assistance. The plaster-work, the corbels, the window and door frames, shutters and railings were repaired. The cladding of the balconies was replaced, the plinth was cleaned, the necessary repairs were done on the joining roof sections. The pleasant rhythm of the architecture of the restored facade has a favourable influence on the image of the street.

District XI, 7 Himfy Street

The three-story building, evoking Bauhaus-style, was built to the plans of Henrik Wanner in 1937, at the foot of Gellért Hill. The house has a well designed ground-plan and facade, its environment is well ordered. The modern purity, characteristic of similar buildings of the inter-war period, the facades and masses requiring natural light could be seen in their original beauty only after the renewal. As the owners did not have sufficient resources of their own, even supplemented with the support of the district local government, they applied for Community Valuable Heritage Protection Assistance. As the result shows, they were successful.

District XI, 16/a, 16/b Szabolcska Mihály Street

The blocks of flats, side by side in the quiet tree-lined street, were not only similar in their decayed condition, but also in that their residents were equally disturbed by that sad state. First the house at 16/b applied for and won the Community Valuable Heritage Protection Assistance, next its example was followed by the one at 16/a. Thus the complete restoration of the front facade could be

accomplished for both houses, the plaster-work was newly done, the windows were repaired and painted, the balcony parapets were restored and the brick plinth was washed. The sight of the pleasant, clean facades will surely encourage the owners of further condominiums to have their houses renewed.

District XII, 20 Eötvös Road

A section of Eötvös Road was built at the beginning of the 20th century, it was granted Municipal protection in the interest of retaining the architecturally valuable villas. The house in the picture was built earlier, in the 1880s as a single-story villa, which was extended and altered on several occasions. The necessary renewals were postponed and as a result the building was in a very bad technical state. Restoration of the 'original condition' could not be aimed at, but winning the Community Valuable Heritage Protection Assistance offered the opportunity for the house to show something of its values. After the removal of the peeling plaster-work the forms of the pilaster strips, corbels and articulations shaped with masonry were supplemented, and the new plaster-work of the facade was done with the original architecture. The building was given a uniform plinth, the metal railings of the loggias and terraces were painted black after rust had been removed. The parapets of the terraces were made uniform (this time they were all made of brick and the ugly metal, or plastic corrugated sheet railings were removed). And what lends a unique value to the house: the lead-frame stained-glass windows of the staircase were renewed with the help of a restorer.

ASISTENCIA K OCHRANE HODNOTNÉHO SPOLOČENSKÉHO DEDIČSTVA V BUDAPEŠTI

Ákos Capdebo – Mesto Budapešť, Maďarsko

Asistencia k ochrane hodnotného dedičstva slúži k ochrane a reštaurovaníu Budapešťianskych stavebných hodnôt už 8 rokov. Dá sa povedať bez nadsádzky že tento program dosiahol špektakulárne výsledky. Ak sa niekto prechádza ulicami a námestiami Budapešti môže vidieť výsledky; niekoľko stoviek fasád boli znovuzrodené, cesty skráslené, drevené pavlače alebo kované zábradlia opravené.

A môžete tiež zažiť fakt, že tento proces individuálnych iniciatív siaha až za samých seba. Nie len životné prostredie jednotlivcov a komunit sa zlepšuje, skultúrňuje, ale v tom istom čase a v rámci mesta samotného sa postupne znovuzrodíeva. Budapešť samotná sa stáva čím viac krajšia, mesto o ktorom snivali naši predkovia na ktorých môžeme byť hrdí v spoločnosti našich návštevníkov z ktoréhokolvek kúta sveta.

Čo je tajomstvom tohto úspechu?

Je to čiastočne profesionálna a finančná technika, ktorá umožnila ochranu a reštaurovanie stavieb možnú. V skutočnosti náš systém asistencie je vhodný pre zmobilizovanie 2 alebo 3násobok finančnej sumy určenej mestom (mestským úradom) pre asistenciu v službách obnovy budov. Na druhej strane, dobre rozdelený systém ba bol neúspešný bez odhodlaných občanov v tomto meste, ktorý nastavili vysoký štandard pre okolie, ktoré nemôže stať a hľadiet na chátranie (kazenie sa) ich domov.

Odkaz asistencie je tento: je to jednoduchšie spolu! Tí, ktorí majú zmysel pre zodpovednosť s ohľadom na ich domy, ktorí majú radi svoje mesto a sú pripravení zúčastniť sa na obnove, zvyšovaní a ochrane hodnôt, môžu tiež počítať s finančnou a profesionálnou pomocou Mestského úradu. A keďže stále máme čo dočinenia v tejto oblasti skrásľovania a rekonštrukcie mesta, garancia budúceho úspechu môže byť len táto kooperácia

Keďže každý začína prehliadanie tejto farebnej ilustrovanej edície najprv prezeraním obrázkov, a číta text až potom, aj vy ste pravdepodobne mali svoj prvý dojem, ktorý by sadal zosumarizovať do nasledujúcej vety: "koľko veľa vecí bolo zrenovovaných v tomto meste!" A nasledujúci krok môže byť objavenie známej budovy v knihe: "Toto som už niekde videl!" Možno že ten známy dom je na nasledujúcom rohu, v susednej ulici alebo štvrti, kde ste išli niekoľkokrát okolo a sledovali postup prác, a keď bolo odstránené lešenie a čistá fasáda sa ukázala v svojej plnej kráse, boli ste prevapení alebo aj trochu závistliví. "Skade zobrali peniaze na urobenie toho všetkého?" Táto otázka sa nevyhnutne objaví v mysli všetkých, ktorý by chceli žiť v atraktívnom, čistom, dobre udržiavanom dome a ktorí by chceli urobiť niečo aby to dosiahli.

Ako s im to podarilo...?

Chcel by som Vám predstaviť súbor (kolekciu) budov, ktoré boli renovované s pomocou programu „Community Valuable Heritage Protection Assistance - **Asistencia k ochrane hodnotného spoločenského dedičstva**“ mestského úradu. Tento spôsob asistencie je dostupný pre tých, ktorí vlastní alebo používajú budovy nachádzajúce sa v kategórii "chránené mestským úradom", hlavne nie sú to historické monumenty, ale chránia tradičný obraz a architektonické dedičstvo hlavného mesta. Výbor mestského plánovania a pre ochranu vzhľadu mesta spolu s Kultúrnym výborom generálneho zhromaždenia každoročne rozdeľuje financie od oddaných fondov až do výšky 1.000.000 HUF na báze aplikácií. Časť asistencie je grant, ďalšia časť je poskytovaná domom vo forme bezúročných pôžičiek.

Počas posledných 12-tich rokoch distribuovaná asistencia spolu so zdrojmi vlastníkov domov

dosiahla veľmi široký okruh aplikantov, že pre prechádzajúcich je to vidieť na vzhľade mesta. (preto je ľahké nájsť známe (familiárne) budovy v tejto publikácii.)

Od roku 1994 viac ako 300 fasád (niekedy tiež vrátane reštaurovania vonkajších galérií a balkónov), stovky brán, priechodov a schodišť, vyrezávané drevené štruktúry, záhradné sochy, schody, vnútorné priestory, ploty a podporné múry a časti aplikovaného umenia a umenia patriaceho budovám (panely, zábradlia, závesy, lampy, ornamenty, sklenené okná, dvere, mozaiky, fresky, vnútorné vybavenie) boli zreštaurované za pomoci programu **Asistencia k ochrane hodnotného spoločenského dedičstva**. Celkový počet obnov je okolo 600 obnovení.

Preto môžeme povedať, že obnova chránených hodnôt spoločnosti prerástla do skutočného hnutia, pohybu v Budapešti. V susedstve renovovaného domu za asistencie mestského úradu ľudia začali myslieť: "prečo by sme nemohli urobiť to isté?" Veľa domov predkladá nové aplikácie každý rok a ďalšie rekonštrukčné práce sa robia z vyhraných peňazí.

Ale stále tu budú stovky domov a súbory budov pod ochranou mestského úradu, ktoré zatiaľ nedosiahli túto formu asistencie aj keď táto možnosť je pre nich tiež otvorená.

Zvážme ...!

Je to určite argument podporovať aplikáciu pre asistenciu ktorá zvýši hodnotu vlastníctva v dôsledku obnovy (napr. po obnove, rekonštrukcii fasády) 5 alebo 6x než investovaná suma. Návratnosť môže byť ešte väčší redukciou financií, ktoré majú byť investované (môže sa nazávať výhodnejšie) s pomocou **Asistencia k ochrane hodnotného spoločenského dedičstva**.

Ďalšou výhodou je že asistencia sa dá obdržať pre nasledovné roky na obnovu. Ak napr. dostupné financie by pokryli len náklady na rekonštrukciu vchodu (brány) v jednom roku, nasledujúci rok sa dajú získať na opravu okenných rámov a oprava sadrovej výzdoby a maľovanie fasády sa dá urobiť na tretí rok. Týmto spôsobom sa dá prevádzkať práca po etapách. Súčasná situácia rozpočtu domu sa dá vziať do úvahy a prispôbiť sa k nemu, najdôležitejšie práce môžu byť prioritné. Náklady na opravu pokazených častí môžu urobiť veľký rozdiel, ak sa začne s prácami skôr.

Nakoniec, oplatí sa využívať možnosti ponúkanej **Oddelením pre ochranu hodnotných usadlostí Mestského úradu**, menovite, že navyše k finančnej podpore rozsiahla profesionálna asistencia je odsúhlasená v rozsahu od ohodnotenia harmónie medzi rozpočtom a plánmi, ich finančné a profesionálne základy cez odtiene farieb, ktoré môžu byť použité na fasáde a správne stavebné postupy – technológie. V tom istom čase, nie ako u historických budov, monumentov, je tu relatívne menej administratívnych obmedzení týkajúcich sa budov pod ochranou Mestského úradu (samozrejme stavebný úrad nedovolí zbúranie - demoláciu).

Možnosti, dobré rady...

Ako sa dá dosiahnuť **Asistencia k ochrane hodnotného spoločenského dedičstva**?

Vlastníci alebo užívatelia – ako predstavitelia stavebných aktivít – sú oprávnení predložiť aplikáciu pre Asistenciu. Obdržané aplikácie sú posudzované zodpovedným Výborom generálneho zhromaždenia a Hlavný notár ich predstaví pre finálne rozhodnutie na báze doporučenia urobeného **Oddelením pre ochranu hodnotných usadlostí**. V súlade s rozhodnutím nenávratný grant a/alebo bezúročná pôžička môže byť obdržaná. Dĺžka pôžičky je od 2 do 5 rokov v záležitosti od sumy. (Detailné informácie o systéme aplikácií je dostupný na zákazníckom oddelení Mestského úradu a na **Oddelení pre ochranu hodnotných usadlostí Mestského úradu**.) Možnosti aplikácií sa pozitívne zlepšujú faktom, že suma financií určených pre distribúciu v rámci siete **Asistencie k ochrane hodnotného spoločenského dedičstva** sa každoročne zvyšuje..

Pri vyplňovaní aplikácie oplatí sa dávať pozor na fakt, že cieľom asistencie je hlavne podporiť prácu na obnovu a reštaurovanie častí, ornamentov na budovách, v podstate hovoríme o takých

hodnotách, ktoré podporili ich zaradenie pod ochranu Mestského úradu. Takže napr. oprava netesnej strechy alebo padajúce prístrešie patrí medzi povinnosti vlastníka budovy a na takéto opravy sa nedá získať žiadna asistencija z fondu. (Toto je aj keď nedostatky (poruchy) ohrozujú hodnoty, ktoré majú byť chránené; v takomto prípade sa oplatí požiadať o Asistenciu k ochrane hodnotného spoločenského dedičstva na reštaurovanie porušených hodnôt a zdroje vlastníka by sa mali použiť na elimináciu príčin ďalšieho poškodenia.) Mal by sa dať špeciálny pozor na urobenie realistického rozpočtu. Ďalšia výhoda pri ohodnocovaní je ak aplikant použije jeho vlastné finančné zdroje na reštaurovanie. Ďalšia výhoda je ak opatrne použili peniaze ktoré dostali v skoršej aplikácii a plánované práce boli urobené na adekvátnej estetickej a technologickej úrovni. Oplatí sa vedieť, že staviteľ povinný robiť takúto prácu podľa zákonného rozhodnutia, má pôžitok z vyhrania takejto asistencie.

Vážny moment v pohybe Asistencii k ochrane hodnotného spoločenského dedičstva príde keď, každý rok od roku 1994 keď sú výsledky obnovy predstavené na exhibícii pri príležitosti špeciálnej sekcii generálneho zhromaždenia pri Dni Budapešti. Exhibícia sa dá vidieť tiež neskoršie, v primátorskej kancelárii a je dostupná kedykoľvek na internete. Niekedy putuje tiež do odľahlých oblastí alebo za hranice aby zbrala novinky o skrášlení Budapešti taktiež do iných krajín.

Okres I, 24 Aladár Street

Pôvodná vila vysokého štandardu bola postavená podľa plánov architekta Gyula Illyés v roku 1897. Niektoré elementy budovy, transformované na kondominium šiestich bytov, bolo ťažko poškodené počas minulého storočia, ale zachovalo si svoju originálnu eleganciu v mnohých detailoch. Sadrová práca na fasáde napr. bola zle poškodená, ornamente na okenných prekladoch takmer úplne zmizli, sadrové ornamente na vchode boli rozbité pri elektrickej inštalácii v nedávnej minulosti le základná architektúra fasády, kovania a tesárske práce prežili. Pri prvej príležitosti Asistencia k ochrane hodnotného spoločenského dedičstva prispela k obnove vchodu (vrátane reštaurovania sadrových prác, sadrového modelovania, konzol, ríms, podstavcov, skrytím elektrickej inštalácie a krabičiek a nájdením riešenia na osvetlenie), potom nasledovalo kompletne reštaurovanie uličnej fasády na budove. Zmena je nepochybne vnímateľná.

Okres I, 26 Hegyalja Road

Originálna krása fasády tohto 3-podlažného obytného domu v Buda bola úspešne rekonštruovaná takmer z ničoho, viditeľné boli len zvyšky originálnych ornamentálnych elementov. Pred rekonštrukciou exteriéru tohto krásneho domu postaveného v roku 1909, bol vo veľmi zlom stave. Kompletne reštaurovanie ornamentov, konzol a rámov a estetické zabarenie sú vďaka presnému plánovaniu expertov a exekúcii vrátane podpory Asistencia k ochrane hodnotného spoločenského dedičstva.

Okres II, 9 Érmelléki Street

Elegantná vila v Buda ukazuje charakteristické znaky dozretého art nouveau, vyhľadávaný štýl buržoázie na začiatku 20-ho storočia. Bola postavená podľa plánov architekta Árpáda Jakaba v roku 1914. Silne artikulovaná fasáda a strecha pripomína divný hrad, ale atmosféra gotického obytného domu zo severného Nemecka je tiež prítomná a taktiež maďarské motívy. Architekturné elementy a používané materiály sú veľmi pestrofarebné a boli rôzne poškodené predtým ako kondominium aplikovalo Asistenciu k ochrane hodnotného spoločenského dedičstva. Štvrtina alebo tretina ozdôb jednoducho chýbala, bolo to reštaurované z obdržanej podpory a samozrejme aj spájanie bolo taktiež reštaurované. Sadrová práca chýbajúca tu a tam bola zreštaurovaná a namaľovaná. Navyiac k opravám, oprava a namaľovanie drevených elementov (balkóny) a všetky kovové časti (zábradlia balkónov, ploty) boli tiež urobené. Vlastníci môžu hrdo ukazovať ako 90 ročná budova získala opäť svoju predchádzajúcu krásu.

Okres II, 49 Frankel Leó Road

Základným znakom tejto obytnej budovy postavenej v štýle art nouveau v roku 1928 je, že jej

krídla vo forme U boli postavené okolo ornamentálnej neo-Gothickej synagógy s tehľami ktorá tu stála of roku 1888. Medzitým synagóga bola reštaurovaná, ale výsledok poškodenia obytnej budovy bol týmto ešte viac viditeľný zatiaľ čo krásu miesta modlitieb. Vďaka **Asistencii k ochrane hodnotného spoločenského dedičstva** celý blok budov mohol získať opäť svoju predchádzajúcu krásu a harmóniu. Najprv bočné galérie pred synagógou boli zrenovované za pomoci asistencie (vrátane hrdzavej štruktúry a taktiež priečelia) a pri ďalšej príležitosti sadrová výzdoba na hlavnej fasáde na druhej strane bola opravená a namaľovaná. Práce boli dokončené reštauráciou schodišťa a brány. Je to ďalšia budova architekturnej a mestskej histórie, ktorá môže byť obdivovaná vo svojej originálnej krásu prechádzajúcimi

Okres III, 7 St János Street

Dom na obrázku postavený okolo roku 1930 je charakteristickým príkladom starých lodných domov a veslárskych klubových budov postavených pozdĺž Dunaja. Hlavná budova v štýle Bauhaus obsahuje hlavnú budovu, sklad lodí a rad kabiniek reprezentuje významnú architekturnú hodnotu; je dobre úmerný, komplexný, jeho strešná terasa podopretá stĺpmi, rohová okná a rad okien vytvára harmonickú skladbu. Škaredé poškodenie v sadrovej výzdobe veľmi poškodilo vzhľad vysoko hodnotnej budovy, ktorá by mohla byť s pomocou asistencie. Obnova je vynikajúci príklad možnosti obdržania asistencie na vykonanie rôznych druhov prác v následných fázach. Veslársky klub ktorý je v budove vyriešil opravy a maľovanie sadrových prác, opravu alebo výmenu okien a dverí a taktiež opravy povrchu terás a opravy kamenných foriem v prvej etape. Keďže obnova klubového domu bola urobená načas v ukážkovej kvalite, požiadali opäť o asistenciu a dostali ju; tentokrát peniaze boli použité na danie do poriadku (fasády, okien a dverí, projekt strechy) bočného domu, ktorý obsahuje prázdninové ubytovanie za hlavnou budovou a na obnovu plotu tohto miesta s prírodným kameňom (oprava kameňov a náter oceľovej štruktúry Výsledok ukazuje, že sa oplatí pomáhať milovníkom rieky Dunaj a vodných športov pri realizácii ich cieľov.

Okres IV, 14 István Road

Asistencia daná obnove mestskej radnice v Újpest je príkladom ukazujúcim, že asistencia nepomáha znovuzrodeniu len súkromne vlastneným budovám ale i pri realizácii plánov lokálnych vlád. Dvojposchodová budova postavená pred viac ako 100 rokmi (v roku 1899) bola nakreslená Henrikom Böhm a Ármin Hegedűs v neo-Gothickom neskoro eklektickom štýle. Sadrové ornamenty fasády boli v podstate v dobrom stave boli nebezpečne poškodené hlavne v okolí hlavného vchodu. Bezúročná pôžička bola čiastočne použitá pre jej reštaurovanie (rozpadávajúce sa časti boli odstránené a ornamentálne časti boli kompletované za pomoci formy), a čiastočne kovové okenné a dverné rámy, nevhodné k originálnej fasáde boli odstránené.

Okres V, 3 Honvéd Street

Obytný dom v štýle **art nouveau** vo vnútornej časti mesta bol navrhnutý Emilom Vidorom, jedným z najlepších architektov tej doby v roku 1903. Ornamentálna fasáda bohato predstavuje charakteristické štýlistické elementy **art nouveau**: imponantný efekt masy, rôznorodosť tvarov okien, rôzne formy balkónov, parapetov a ornamentov, artistické detaily štruktúry povrchu a jej krásna ornamentácia, ktorá obsahuje tiež hodnotné sklenené a keramické výtvy. Asistencia prispela k ich reštaurovaní; Zsolnay-ove keramické časti sa dajú vidieť v ich pôvodnej kráse nie len na fasáde, ale tiež na zábradlí schodišťa. Reštaurovanie sa rozšírilo na renovovanie celej uličnej fasády spolu so sadrovou výzdobou, kolorovaním, s obnovou konzol a okien. Práca bola vykonaná na veľmi vysokej úrovni.

Okres V, 21 Sas Street

Pred reštaurovaním tohto dvojposchodového domu vyzeralo to že to je len jeden z poškodených domov. (skoršie plány doporučovali aj jeho demolíciu). Faktom je, že sa oplatí ho menovať z viacerých dôvodov. V 19-tom storočí bol najprv vlastnený rodinou Brunszvik a potom rodinou Guttmann. Svoju súčasnú podobu získal v druhej polovici 19-ho storočia. Budova je

charakterizovaná eklektickými, neorenesančnými architekturnými elementmi, schody (pokrytie) a ornamentálne maľby sú veľmi atraktívne spolu so sklenenou stenou v železe, s farebným sklom podpísaným Miksa Róth. Vďaka asistencii a tiež za obetovanie sa obyvateľov domu, skutočná hodnota bola zachránená. Celková obnova bola prevedená; uličná a záhradná fasáda boli znovuzrodené spolu so štruktúrou strechy a strecha samotná, schodišťa (od dreveného zábradlia po fresky), okná atď. takže slovo „znovuzrodený“ by malo byť pochopené presne v tomto prípade.

Okres VI, 17 Aradi Street

Typický blok bytov v okrese Terézváros bol postavený podľa plánov Albert Kőrössi v roku 1910. Od toho času sa budovy sotva dotkli, čo môže byť posudzované ako šťastie keďže veľmi vypracovaná architektúra mohla byť úplne zrekonštruovaná. Na druhej strane faktorom je, že rekonštrukcia bola veľmi potrebná; sadrová výzdoba na fasáde veľmi opadávala. Kondominium vyriešilo obnovu za pomoci asistencie; financie boli použité na reštaurovanie sadrovej výzdoby na fasáde, na opravu a dokončenie ornamentálnych elementov na fasáde, na jeho kolorovanie, na potrebné maľovanie okien a zábradlia na balkóne. Fasáda teraz zreštaurovaná do svojej pôvodnej krásy privoláva dobu v hostórii Budapešť, ktorá bola charakterizovaná rovnako dynamicky ako súčasní obyvatelia domu, ktorý iniciovali reštaurovanie.

Okres VII, 13 Akácfa Street

Charakteristika, energická artikulácia a ornamenty buržoázneho domu postaveného v maďarsko-romantickom štýle na báze plánov od Miklós and Ernő Román v roku 1912 boli veľmi blízko kompletného zničenia pred kompletnou renováciou. Ornamenty sami z väčšej časti chýbali a sadrová výzdoba bola v takom stave, že ďalšie časti mohli spadnúť kedykoľvek. Kondomínium sa podarilo opraviť celú fasádu s pomocou asistencie. Celá plocha bola nanovo omietnutá a ornamentálne elementy boli zrenovované (vzorkované výjavy, závesy urobené z drôtenej mriežky vyplnenej cementom, atď.). Rozkladajúce sa drevené práce ostrešia bolo vymenené a kolorovanie celej budovy bolo urobene na báze opatrne vybraných odtieňov a vzoriek vyskúšaných priamo na stenách. Toto je prípad kde budova ukazuje viac než obyčajnú obnovu; nie je prehnané hovoriť o návrate zo stavu bez života a o skutočnom znovuzrození.

Okres VII, 47-49 Városligeti Avenue

Budovy v štýle art nouveau sú často viac ohrozené než iné, lebo ich jemné detaily a bohatá ornamentácia sú hlavne ohrozené drsnosťou počasia a znečistením ovzdušia, nedostatočnou údržbou alebo nepodarenými zásahmi. Nebolo to inak v prípade impozantnej vily pozdĺž hlavnej cesty vyprojektovanej a postavenej Albertom Kálmán Kőrössi pre seba v roku 1900 (s účasťou Artúra Sebestyén v projekcii). Tato je osobitne šťastná, že dom si udržal svoje originálne rozdelenie v pôdoryse ale i originálne dvere a okná s maľovanými sklami. Vo výne práce urobenej za účasti asistencie, artistické hodnoty prekvapujúcej krásy sa stali viditeľné pre návštevníkov. Kamenné ornamenty fasády, podstavce a zábradlia boli zreštaurované na celej ploche, chýbajúce elementy boli doplnené. Ornamentálna kovaný plot, brána a stĺpce brány boli tiež zreštaurované na úrovni zodpovedajúcej budove.

Okres VIII, 4 Horánszky Street

Malá jednoposchodový eklektický palác, pripomínajúci renesančné formy, skrytý v srdci Pešti bol v minulosti episkopálny palác; bol postavený podľa plánov Antala Gottgeb v roku 1870. Dnes je to kondominium. Takmer všetko v budove je stále originálne; vyrezávané dvere, mreže na pivnici, jeho drevené a sklenené dvere, červené mramorové schody, podlaha na terase a okná z farebného skla reprezentujúce korunovanú Madonnu. Táto „skrinka na poklady“ ojedinelých hodnôt bola zle poškodená časom a budova bola poškodená aj vojnou. Komunitná asistencia umožnila aby brána, vchod a schodište získali opäť svoju originálnu krásu. Vo vstupnej bráne veci opravené a nahradené betónom boli vymenené keramickými obkladom, kabeláž vchodového telefónu bola uložené do steny pri reštaurovaní vyrezávanej brány. Hlavná pozornosť bola venovaná klenbe vchodovej brány,

štukovým rozetám a štukovým ornamentom v renesančnom štýle.

Okres VIII, 74-76 József Boulevard

Uličná fasáda eklektických obytných budov postavených podľa plánov Sebestyéna Messner a Dezső Aradi v roku 1896 boli v relatívne dobrom stave vďaka všetkým budov pozdĺž Boulevardu, ale na vstupnú bránu bol veľmi úbohý pohľad. Výzdoba chýbala vo veľkých kusoch, tu a tam boli vidieť tehly. Sadrová výzdoba bola opravená za pomoci Komunitnej asistencie a počas priebehu prác špeciálna pozornosť bola venovaná stále existujúcemu sadrovému vzorkovaniu a a s ich pomocou chýbajúce mohli byť doplnené. Kované zábradlie vchodovej brány bolo tiež zrenovované a elektrické vedenie bolo skryté. Dnes tí, ktorí vstúpia do domu môžu cítiť atmosféru domov na Boulevardi, zjemnenú vekom a ich eleganciou.

Okres VIII, 11 Röck Szilárd Street

Dom bol postavený podľa plánov Zoltána Gyalus v roku 1906; má bohatú ornamentáciu, ktorá bola vyžadovaná štýlom obdobia. Toto je charakteristické pre vchodovú bránu a taktiež pre schodisko, ktoré mohlo byť zrenovované vlastníkmi kondominia za pomoci komunitnej asistencie. Prvé reštaurovanie odkedy bol dom postavený sa začalo vo vchodovej bráne, kde sa hlavná pozornosť bola venovaná sadrovým omietkam na strope (forma bola urobená a chýbajúce časti mohli byť reprodukované z nej). Reštaurovanie výklenku, stien medzi stĺpmi a taktiež strop bol urobený za pomoci špecializovaného reštaurátora. Káblovanie a rúry boli zapustené do stien a kolorovanie bolo vykonané za pomoci experta. Renovácia bola tak krásna, vstup do domu dokázal byť tak dojímavý, že nová aplikácia na asistenciu bola predložená a vyhrala na reštaurovanie schodiska. Tu bolo potrebné odstrániť príčiny zatekania mimo rekonštrukcie ornamentov a káblové vedenia boli zamurované, aby dom si mohol udržať svoju novú krásu na dlhý čas.

Okres VIII, 17 Tavaszmező Street

Dnes technická škola pomenovaná po Kálmán Kandó je umiestnená (od roku 1941) v budove pôvodne nakreslená architektom Gyula Pártos pre Maďarskú kráľovskú mechanickú a hodinársku školu v roku 1901 (Hungarian Royal State Mechanical and Watchmaking Vocational School). Na tehlovej fasáde domu ojedinelej svojho druhu postavenej v eklektickom štýle a majúca tiež elementy **art nouveau**, je tu terakotová ornamentácia a mozaiky z Venétskeho skla, kým základ je urobený z červeného pieskovca. Za sto rokov od jej postavenia bola zle poškodená a fasáda bola poškodená aj vojnou. Postupne získala späť svoju pôvodnú krásu keďže inštitúcia uspela viackrát vyhrať asistenciu. Najprv brána a pyrogranitové ornamente boli zreštaurované, potom základy a ornamentálna tehlová výzdoba mohli byť zrenovované a obnovené. Nakoniec čistenie fasády s opieskovaním mohlo byť tiež vykonané (kým prirodzene sklenená mozaika bola chránená), a tiež poškodené časti tehál boli opravené. Dnešný vzhľad budovy je hodný vyučujúcej inštitúcie.

Okres IX, 14 Bakáts Square

Prípád „obnovy“ primátorských kancelárií vo Ferencváros, postavený Győző Czizler v eklektickom, neo renesančnom štýle, nie je bežný, ale dokázal byť veľmi vhodnou intervenciou z ohľadu vzhľadu mesta. V prípade komunitnej asistencie bola použitá na transformovanie zle odhalených bočných stien, potom pokračovaním na jej klasických motívoch na dvoch skutočných fasádach. Staré okná na toaletách boli eliminované a nové alebo falošné okná umiestnené na fasáde. Nepriaznivý efekt rozdielných výšok bol zmiernený pokračovaním silne prečnievajúcou hlavnou konzolou. Okrášlenie budovy bolo dokončené s pomocou ďalšej úspešnej aplikácie pre asistenciu, keď dve uličné fasády, brána a vchod boli zreštaurované, novo natreté a nové osvetlenie inštalované a káble skryté.

Okres XI, 27 Bartók Béla Road

Jedna zo starých škôl v Buda vyzretá časom je dôležitá tiež ako architektúra: počas

pracovných dní ráno deti prechádzajú vypracovanou fasádou zo sadry tehlovej architektúry a vstup je zvýraznený dvojitým otvorom na vyššom poschodí. Reštaurovanie zadnej fasády budovy smerujúcej na dvor a plot a ochranná stena bola urobená vlastníkom, miestna vláda požiadala o Komunitnú asistenciu na renováciu prednej fasády. Navyše k finančnej podpore, zodpovedné oddelenie miestneho mestského úradu dal profesionálne doporučené hlavne vo výbere farieb na fasádu. Vďaka dobre posúdeným architekturným plánom, a užívateľom, fasáda sa dá teraz vidieť vo svojej plnej kráse. Chýbajúce konzoly boli zreštaurované a dobré nočné osvetlenie dúfajme pomôže odstrašiť graffiti.

Okres XI, 12 Budafoki Road

Chránený súbor budov obsahujúci rad obytných domov v podobnom štýle boli postavené v 20-tych a 30-tych rokoch. Jedna z budov (na obrázku) bola len ťažko v lepšom stave po dekádach zanedbania ako bola po vojne. Kompletná rekonštrukcia fasády mohla byť urobená za pomoci komunitnej asistencie. Omietky, konzoly, okná a rámy dverí, zábradlia boli opravené. Obklad balkónov bol vymenený, podstavce vyčistené, potrebné práce boli vykonané na sekciách strechy. Prijemný rytmus architektúry reštaurovanej fasády má dobrý vplyv na obraz ulice.

Okres XI, 7 Himfy Street

Trojposchodová budova pripomínajúca štýl Bauhaus-style bola postavená podľa plánov Henrika Wanner v roku 1937, pri úbočí Gellért Hill. Dom má dobre nakreslené rozloženie a fasádu, jeho okolie je dobre usporiadané. Moderná čistota, charakteristická pre podobné budovy medzivojnového obdobia, fasády a masy potrebujúce prírodné svetlo bolo možné vidieť v ich originálnej kráse až po jej obnove. Keďže vlastníci nemali dosť vlastných financií, aj s príspevom miestnych vlád, požiadali o Komunitnú asistenciu. Výsledok ukazuje, že boli úspešní.

Okres XI, 16/a, 16/b Szabolcska Mihály Street

Súbor budov, bok po boku na kludnej ulici boli si podobné nielen stavom poškodenej fasády ale aj tým, že ich obyvatelia boli rovnako nespokojní s týmto smutným stavom. Najprv dom 16/b požiadal a vyhral Komunitnú asistenciu, ďalej jeho príklad nasledovali obyvatelia z domu 16/a. Týmto kompletná rekonštrukcia prednej fasády mohla byť urobená, omietka bola nanovo urobená, okná opravené a nafarbené, parapety balkónov boli zreštaurované a tehlové podstavce umyté. Pekný pohľad, čisté fasády podporia vlastníkov mať ich budovu renovovanú.

Okres XII, 20 Eötvös Road

Sekcia na ceste Eötvös bola postavená na začiatku 20-ho storočia, obdržala mestskú ochranu v záujme udržania architekturne hodnotné vily. Dom na obrázku bol postavený skôr, v 80-tych rokoch 19-ho storočia ako jednoposchodová vila, ktorá bola potom rozšírená a pozmenená niekoľkokrát. Potrebná obnova boli pozastavené a výsledkom toho bolo, že budova bola vo veľmi zlom technickom stave. Reštaurovanie nebolo možné smerovať do jej originálnych podmienok, ale vyhraním Komunitnej asistencie dala možnosť pre dom ukázať niečo zo svojich hodnôt. Po odstránení odpadávajúcej omietky, formy stĺpov, kovania boli nahradené a nová sadrová omietka bola urobená s originálnou architektúrou. Budova dostala rovnaké podstavce železné zábradlia na lodžiách a terasy boli natreté na čierne, po tom ako bola odstránená hrdza.

BARDKONTAKT 2006

**ROZDROŻE ŻYCIA LUDZKIEGO, NAUKA DOBREGO UMIERANIA TO I JESZCZE WIĘCEJ ...
RZECZ O KOŚCIELE PO WEZWANIEM ŚW. MICHAŁ ARCHANIAŁO W BINAROWEJ**

Robert LETOWSKI – Wiceprezes stowarzyszenia Beskyd Zielony – Gorlice - Poľsko

ROZDROŻE ŻYCIA LUDZKIEGO, NAUKA DOBREGO UMIERANIA TO I JESZCZE WIĘCEJ ... RZECZ O KOŚCIELE PO WEZWANIEM ŚW. MICHAŁ ARCHANIAŁO W BINAROWEJ

Robert LETOWSKI – Wiceprezes stowarzyszenia Beskyd Zielony – Gorlice - Polska

23 czerwca 1348 roku Król Kazimierz Wielki wręczył Mikołajowi zwanemu Vlosniczar i Hermanowi – przywilej na lokację wsi na prawie niemieckim, a jeden z sześćdziesięciu łanów nakazał przeznaczyć na kościół. Nazwa Binarowa po raz pierwszy pojawiła się w 1363 roku.

W dokumencie lokacyjnym Bieczu przy wydzieleniu połowy terenu ziemi na pastwisko bieckie, przy granicy z Binarową. Miejscowość posiadała status wsi królewskiej, administracyjnie podlegając starostwu bieckiemu. Pierwszy dokument informujący o istnieniu kościoła parafialnego pochodzi z roku 1415.

Binarowa jako wieś znana była z uprawy lnu i konopi, jak też z produkcji i sprzedaży wyrobów włókienniczych. Królewska osada położona w sąsiedztwie grodu Kasztelańskiego, była silnie powiązana licznymi więzami. Powiązania te wynikały z faktu, że urzędnicy, wójtowie, starostowie i niektórzy mieszczanie bieccy dzierżawili i zarządzali wsią, kupując w niej ziemię, karczmy, młyny. A sołtysi chłopów binarowscy kupowali w Bieczu sklepy, warsztaty, domy, osiedlając się nabywali prawa miejskie. W ten sposób powstawały biecko – binarowskie rodziny. Początek XVIII wieku to okres niepokoїв społecznych w całym starostwie i tzw. Powstanie libuskie. Pomimo licznych zawirowań historii był to czas wzrostu gospodarczego za sprawą włókiennictwa, a Binarowa pozostała nadal dużym ośrodkiem uprawy lnu i konopi.

W wyniku układu rozbiorowego 1772 roku Binarowa znalazła się pod panowaniem Austrii, a starostwo lubuskie z czasem zostaje sprzedane. Liczne epidemie cholery (1831-1855) powtarzające się co kilka lat, dziesiątkują ludność wsi. Wiek XIX należał do miejscowych plebanów, którzy podejmowali szereg inicjatyw społecznych w zakresie między innymi szkolnictwa, działalności szkółek rolniczych. Innym czynnikiem zmieniającym oblicze Binarowej pod koniec XIX wieku i na początku XX wieku był ruch ludowy, który sprawił, że mieszkańcy zaczęli się interesować wyborami do rady powiatowej czy sejmu krajowego. Brali też udział w wiecach i zebraniach. Pierwsza wojna światowa jak i lata okupacji niemieckiej nie przyczyniły się do rozwoju wsi, a wręcz pogorszyły i tak trudną sytuację gospodarczą. Po wojnie Binarowa uczestniczyła w zachodzących przemianach - upowszechnianiu oświaty i szkolnictwa. Obecnie w Binarowej mieszka około 1800 osób.

Gdy prowadzili ołtarz,
Święty Michał stał na szczycie,
trzymał miecz zapylony
i wagę z przydrożnym kurzem.
Ale pułap kwiecisty
kościół
był za niski
dla archanioła,
więc przefrunął ponad chór,
wziął miecz, wagę,
na niej – kurz
i tak czuwa.

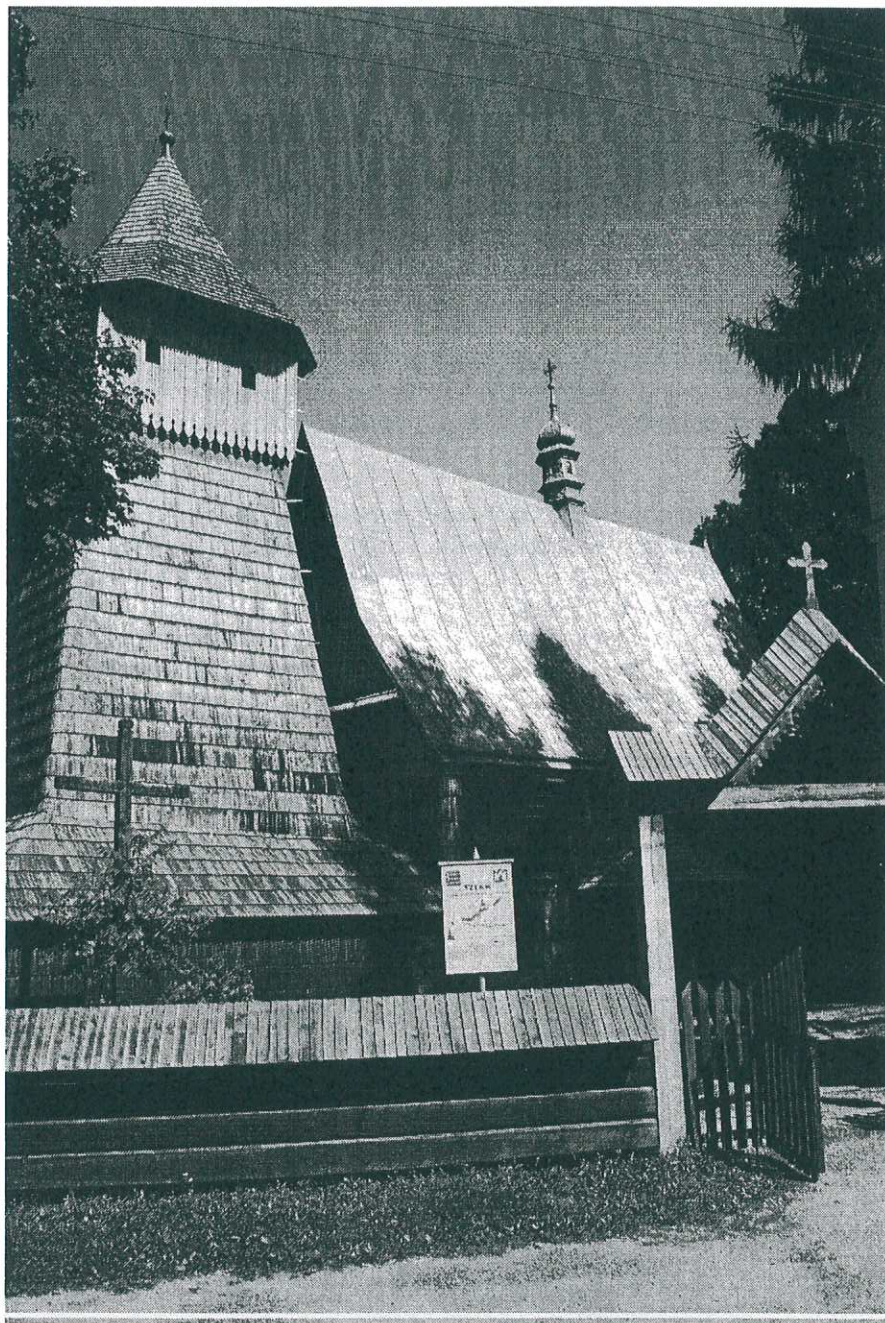
Miron Białoszewski „Pieśń o Binarowej”

I tak czuwa nad drewnianą świątynią Małopolski która należy do unikatowych kościołów w skali Europy.

Historia obecnie istniejącej zaczyna się w około 1500 roku.

Kościół w Binarowej został zbudowany z drewna jodłowego konstrukcji zrębowej w stylu późnogotyckim z charakterystycznym dachem o konstrukcji więźbowo-zaskrzyniowej. W 1596 roku do świątyni od strony zachodniej do nawy dobudowano wieżę, a w latach 1602-1608 na szczycie nawy umieszczono wieżyczkę na sygnaturkę. Pierwszy gruntowny remont kościoła został wykonany w latach 1641 – 1650. Obejmował on między innymi dobudowanie kaplicy Aniołów Stróżów i nowe zwieńczenie wieży. Dużej modernizacji uległo też wnętrze kościoła. W miejsce starej, wykonano nową polichromię, o znacznej wartości artystycznej, powiększono okna, przebudowano chór muzyczny.

Drugi remont nastąpił w 1892 roku. W trakcie trzeciego remontu w 1908 roku dach nawy i prezbiterium oraz wieża zostały pokryte blachą ocynkowaną, a deskami zastąpiono szalunek gontowy ścian. Zmiany te znacznie zmieniły pierwotny, zewnętrzny wygląd kościoła. Obecnie trwają prace nad przywróceniem dawnego stanu z przed 1908 roku.

Po wejściu do wnętrza świątyni widzimy wspaniałą polichromię, która szczelnie przykrywa całe jej wnętrze.

Malowidła te wykonane zostały w późnym średniowieczu i XVII wieku. Najstarsze zachowały się na suficie i ścianach prezbiterium z początku XVI wieku.

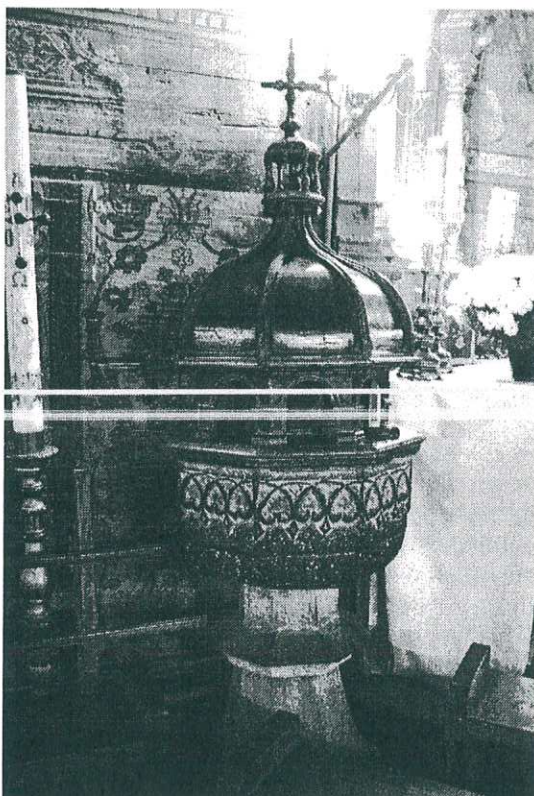
Ale nie tylko ściany i sufity mają wymalowane obrazy o motywach geometrycznych, figuralnych czy roślinnych, nawet sprzęty zdobi wielobarwna polichromia. Dekoracja ścian nawy i parapety chóru muzycznego to lata 1641 – 1643. Ściany prezbiterium przedstawiają sceny nowotestamentowe, których fundatorem był proboszcz binarowski ks. Jan Kaniowski w 1650 roku.

Ołtarz główny późnorenesansowy z początku XVII wieku. W centralnym jego miejscu znajduje się figura Matki Bożej z Dzieciątkiem z XV wieku, w szczycie rzeźba Michała Archanioła. Po prawej stronie nawy ołtarz barokowy z XVII wieku z obrazem Chrystusa Biczowanego i obrazem św. Mikołaja.

Od strony północnej w ołtarzu klejnot binarowski – łaskami słynący cudowny wizerunek Matki Bożej Piaskowej, który według tradycji był darem króla Polski Jana Kazimierza. Przed obrazem Matki Bożej ludzie wypraszają potrzebne im łaski. Wiele było tu cudów i uzdrowień a wszystkie dokonały się przez gorącą wiarę modlących. Czwarty ołtarz barokowy w kaplicy poświęcony jest Matce Bożej i Aniołom Stróżom z figuralno – ornamentalną dekoracją z 1655 roku. W nawie na ścianie południowej na szczególną uwagę zasługują wymalowane obrazy: „Rozdroże życia ludzkiego” i „Nauka dobrego umierania”. Na ścianie zachodniej pod chórem muzycznych: „Scena nagłej śmierci”, nad chórem „Triumf kościoła”.

Najstarsze w kościele są rzeźby gotyckie z końca XIV wieku, które z pewnością należały do wystroju pierwszej świątyni binarowskiej i stanowiły pozostałości ołtarza

Czterech Świętych Dziewic: rzeźba Matki Bożej z Dzieciątkiem, św. Dziewic: Małgorzaty, Doroty, Katarzyny, Barbary, które znajdują się w gotyckim ołtarzu wiszącym na ścianie obok chóru muzycznego.

Warte zobaczenia są też; kamienna chrzcielnic z 1522 roku, wspaniała malowana ambona, bogato rzeźbione ławki,

konfesjonały pokryte polichromią, tron celebransa, gotycki dzwon z XV wieku, ozdoby kowalskie na drzwiach z kruchty do nawy, z przyziemia wieży do nawy, z prezbiterium do zakrystii, a także z XVII rzeźby Chrystusa Ukrzyżowanego, Matki Bożej i św. Jana, które umieszczone są na belce tęczowej. W zakrystii ornamentalno – architektoniczne malowidła 1670 roku. Te wspaniałe zabytki architektury kościelnej to tylko część tak bardzo bogatego i niepowtarzalnego wyposażenia kościoła w Binarowej.

Na unikatową artystyczną wartość polichromii i wyposażenia wnętrza zwróciło uwagę wielu historyków sztuki, miłośników historii i zabytków, jak też pisarzy i artystów, u których ten rzadki zabytek sztuki sakralnej budził duże zainteresowanie. Byli tu: pisarz Józef Chwalibóg 1831 roku, Jan Matejko w 1866 roku, Aleksander Gryglewski w 1876 roku, Marian Sokołowski, Józef Mehoffer, i Stanisław Wyspiański w dniu 4 sierpnia 1889 roku. W ciągu jednego dnia pobytu wykonał wiele szkiców, które publikowane przyczyniły się do bliższego poznania kościoła w Binarowej.

W czerwcu 2003 roku Kościół Binarowski został wpisany na listę światowego Dziedzictwa Kulturowego Naturalnego UNESCO. Jest to wyjątkowe wyróżnienie, które świadczy o skali bogactwa historycznego świątyni, ale i zobowiązuje do stałej dbałości o jego piękno. Ta świątynia to nie tylko obiekt historyczny, ale przede wszystkim miejsce kultu i przemiany wewnętrznej człowieka. Jeśli szukasz wrażeń artystycznych, zacisza, miejsca zadumy i chcesz wzmocnić swoją wiarę przed cudownym Obrazem Matki Bożej Piaskowej to wstąp do kościoła w Binarowej i oddaj się kontemplacji nad życiem.

RÁZCESTIE ĽUDSKÉHO ŽIVOTA, UČENIE DOBRÉHO UMIERANIA, TO A EŠTE VIAC... O KOSTOLE SV. MICHALA ARCHANIELA V BINAROVEJ

Robert LETOWSKI – Wiceprezes stowarzyszenia Beskyd Zielony – Gorlice - Poľsko

23. júna 1348 kráľ Kazimír Veľký odovzdal Mikulášovi zvanému Vlosniczar a Hermanovi – privilégium na založenie obce na nemeckom práve, jeden z šesťdesiatich lánov určil na kostol. Názov Binarova sa po prvýkrát objavuje v roku 1363.

V zakladajúcom dokumente Biecza bola polovica pozemku určená na bieceke pastvisko, pri hranici s Binarovou. Obec mala status kráľovskej obce, administratívne patrila pod mesto Biecz. Prvý dokument informujúci o existencii kostola pochádza z roku 1415.

Binarova sa preslávila hlavne spracovaním ľanu a konope, ako aj výrobou a predajom súkenníckych produktov. Kráľovská osada sa nachádzala v blízkosti Kastelánskeho hradu a bola s ním úzko zviazaná. Tieto väzby vyplývali z faktu, že úradníci, richtári, vedúci a niektorý bieczský mešťania prenajímali a spravovali obec, kupujúc v nej pozemky, krčmy, mlyny. A binarovský sediaci zase kupovali v Bieczy obchody, dielne, domy, usídľujúc sa získavali mestské práva. Týmto spôsobom vznikli biecko – binarovské rodiny.

Začiatok 18. storočia je obdobím spoločenských nepokojov v celej oblasti a tzv. Libuského povstania. Napriek mnohým historickým komplikáciám to bolo obdobie hospodárskeho vzrastu hlavne v oblasti súkenníctva a Binarova aj naďalej patrila k strediskám spracovania ľanu a konope.

V dôsledku delenia Poľska sa v roku 1772 Binarova stala súčasťou Rakúska, lubuske panstvo bolo postupne predané. Početné epidémie cholery (1831-1855) opakujúce sa niekoľko rokov, znížili počet obyvateľov. 19. storočie patrilo miestnym farárom, ktorí boli spoločensky aktívny v oblasti školstva, činnosti roľníckych škôlok. Ďalším činiteľom, ktorý menil tvár Binarovej koncom 19. a začiatkom 20. storočia bolo ľudové hnutie, ktoré podnietilo záujem obyvateľstva o voľby do okresnej rady alebo krajského sejmu. Občania sa zúčastňovali aj rôznych stretnutí. Prvá svetová vojna ako aj roky nemeckej okupácie sa nepričinili o rozvoj obce, ale zhoršili i tak už ťažkú hospodársku situáciu. Po vojne prešla Binarova výraznými premenami – šírenie osvety a školstva. Dnes v Binarowej žije cca. 1800 osôb.

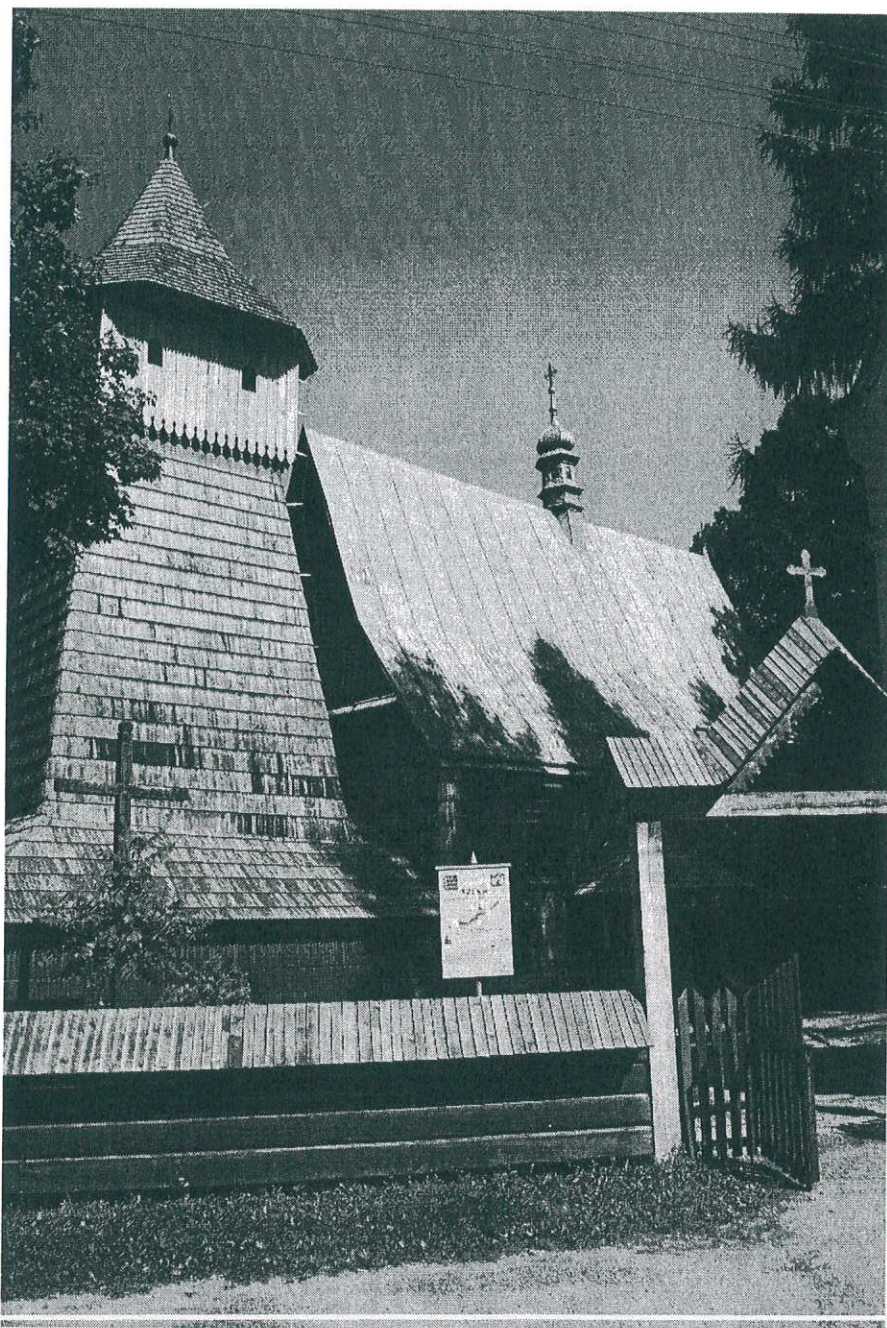
Keď niesli oltár,
Svätý Michal stál na vrchole,
držal zaprášený meč
a váhu s cestným prachom.
Ale strop kvetnatý
kostola
bol prinízky
pre archaniela,
preletel teda ponad chór,
vzal meč, váhu,
na nej – prach
a tak bdie.

Miron Białoszewský „Pieśń o Binarowej”

A tak bdie nad dreveným kostolíkom Malopoľska, ktorý patrí k unikátom v rámci Európy.
Jeho dejiny sa začínajú písať okolo roku 1500 roku.

Kostol v Binarovej bol postavaný z jedľového dreva, má zrubovú konštrukciu a je postavený v neskorogotickom štýle s charakteristickou strechou. V roku 1596 bola zo západnej strany smerom k lodi dobudovaná veža a v rokoch 1602-1608 na vrchole lode umiestnená vežička zvonového tvaru. Prvá väčšia prestavba kostola sa uskutočnila v rokoch 1641 – 1650. Medzi inými zahŕňala aj dostavbu kaplnky Anjelov Strážcov a nové ovenčenie veže. Veľkou modernizáciou prešiel aj interiér kostola. Na mieste starej, bola vyhotovená nová polychrómia s veľkou umeleckou hodnotou, boli zväčšené okná, prestavaný bol aj hudobný chór.

Druhá prestavba nasledovala v roku 1892. Pôvodná šindľová strecha lode a presbytéria bola v roku 1908 nahradená krytinou z pozinkovaného plechu na plnom debnení. Steny výrazne zmenili pôvodný, vonkajší vzhľad kostola. Momentálne prebiehajú práce, ktorých cieľom je prinavrátenie kostola do pôvodného stavu, spreď roku 1908.

Pri vstupe do vnútra chrámu vidíme nádhernú polychrómiu, ktorá pokrýva celé jej vnútro.

Tieto maľby boli vytvorené v neskorom stredoveku a v 17. storočí. Najstaršie sa zachovali na strope a stenách presbytéria z začiatku 16. storočia.

Ale nie len na stenách a stropoch sú geometrické, figurálne, či rastlinné obrazy, dokonca aj zariadenia zdobí farebná polychrómia. Dekorácie stien lode a parapet hudobného chorá pochádzajú z rokov 1641 – 1643. Steny presbytéria predstavujú novozákonné scény, iniciátorom ktorých bol binarovský farár kňaz Jan Kaniowski v roku 1650.

Hlavný neskororenesančný oltár zo začiatku 17. storočia. V jeho strede sa nachádza postava Matky Božej z dieťaťom z 15. storočia, na vrchole socha archaniela Michala. Na pravej strane lode barokový oltár z 17. storočia s obrazom Krista bičovaného a obrazom svätého Mikuláša.

Na severnej strane sa v oltári nachádza binarovský klenot – milosťou preslávnený, nádherný obraz Matky Božej Piaskovej, ktorý bol podľa tradície darom poľského kráľa Jána Kazimierza. Pred obrazom Matky Božej si ľudia vyprosujú milosť. Udialo sa tu mnoho zázrakov a uzdravení, všetko vďaka horúcej viere modliacich. Štvrtý barokový oltár je zasvätený Matke Božej a Anjelovi Strážnemu z figurálno – ornamentálnou výzdobou z roku 1655. V lodi na južnej stene si zvláštnu pozornosť zasluhujú obrazy: „Rázcestie ľudského života“ a „Učenie o dobrom umieraní“. Na západnej stene pod hudobným chórom: „Scéna náhlej smrti“, nad chórom „Triumf kostola“.

Najstaršie v kostole sú gotické sochy z konca 14. storočia, ktoré s istotou patrili do pôvodného binarského kostola a boli časťou oltára.

Sochy štyroch svätých Panien: socha Matky Božej s dieťaťom, sv. Panien: Margaréty, Doroty, Kataríny, Barbory, ktoré sa nachádzajú v gotickom oltári visiacom na stene vedľa hudobného chóru.

Zaujímavá je aj; kamenná krstiteľnica z roku 1522, nádherná maľovaná ambona, bohato vyrezávané lavice,

Spovednice pokryté polychrómiou, trón celebransa, gotický zvon z 15. storočia, kovácke ozdoby na dverách vedúce z predsiene do lode, z príziemia veže do lode, z presbytérium do sakristie, a tiež sochy Ukrižovaného Krista, Matky Božej a sv. Jána z 17. storočia, ktoré sú umiestené na tráme. V sakristii ornamentálno – architektonické maľby z roku 1670. Tieto nádherné pamiatky kostolnej architektúry sú len časťou tak bohatého a neopakovateľného inventára kostola v Binarovej.

Na unikátnu umeleckú hodnotu polychrómie a interiéru upriamilo pozornosť veľa historikov umenia, milovníkov dejín, ako aj spisovateľov a umelcov, u ktorých táto zriedkavá pamiatka sakrálneho umenia budila veľký záujem. Boli tu: spisovateľ Jozef Chwalibóg v roku 1831, Ján Matejka v roku 1866, Aleksander Gryglewski v roku 1876, Marian Sokołowski, Józef Mehoffer, i Stanisław Wyspiański dňa 4 augusta 1889. V priebehu jedného dňa urobil veľa škíc, ktoré boli publikované a pomohli lepšie spoznať kostola v Binarovej.

V júni 2003 bol kostol Binarovský zapísaný do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO. Je to výnimočné ocenenie, ktoré svedčí o historickom bohatstve kostola, ale aj zaväzuje k nepretržitej starostlivosti o jeho krásu. Tento chrám nie je len historickým objektom, ale predovšetkým miestom kultu a vnútornej premeny človeka. Ak hľadáte umelecké zážitky, zatišia, miesta zamyslenia a chcete prehĺbiť svoju vieru pred nádherným obrazom Matky Božej Piaskovej tak vstúpte do kostola v Binarovej a oddajte sa kontemplácii nad životom.

BARDKONTAKT 2006

**WIDOCZNIE SŁABO SIĘ MODLIŁEM ...
RZECZ O KOŚCIELE PW. ŚŚ. FILIPA I JAKUBA W SĘKOWEJ**

Ks. Prałat Stanisław Dziejcz

WIDOCZNIE SŁABO SIĘ MODLIŁEM ... RZECZ O KOŚCIELE PW. ŚŚ. FILIPA I JAKUBA W SĘKOWEJ

Ks. Prałat Stanisław Dziedzic

Na samym początku chciałbym bardzo serdecznie podziękować władzom pięknego Bardejowa, bogatego w zabytki, wpisanego na Listę Dziedzictwa UNESCO, za to, że zaprosili mnie, proboszcza z sąsiedniej wsi Sękowskiej, abym parę słów powiedział na temat zabytków w naszej parafii.

Parafia Sękowa, w czasach zanim zaczęto wysiedlać Łemków, sięgała do samej granicy Słowackiej, to była ostatnia parafia rzymsko – katolicka. Gospodarzami następnych parafii we wsiach łemkowskich takich jak: Ropica Ruska obecnie Ropica Górna, Małastów, Pętna, Gładyszów byli proboszczowie greckokatolicki albo prawosławni. Proboszcz parafii Sękowskiej miał jurysdykcję personalną na wszystkich wyznawców rzymsko – katolickich, aż do granicy Słowackiej. Na przykład, jeżeli na terenie parafii obrządku wschodniego Konieczna czy Zdynia mieszkał i pracował kierownik poczty, komendant policji, wyznania rzymsko – katolickiego, to należał do parafii w Sękowej.

Ja w parafii Sękowskiej jestem od 1964 roku. Kiedy jeszcze byłem wikarym, jak się szykowałem na proboszcza, to mój ksiądz proboszcz z Króźlowej Wyżnej – przestrzegwał mnie – „chłopie prosz Pana Boga, że jak pójdziesz na parafie, to żebyś nie dostał parafii z kościołem zabytkowym bo konserwatorzy cię wykończą, a ty niewiele w tym kościele będziesz mógł zrobić”. Widocznie słabo się modliłem, bo otrzymałem parafię, gdzie zostałem gospodarzem trzech zabytkowych kościołów.

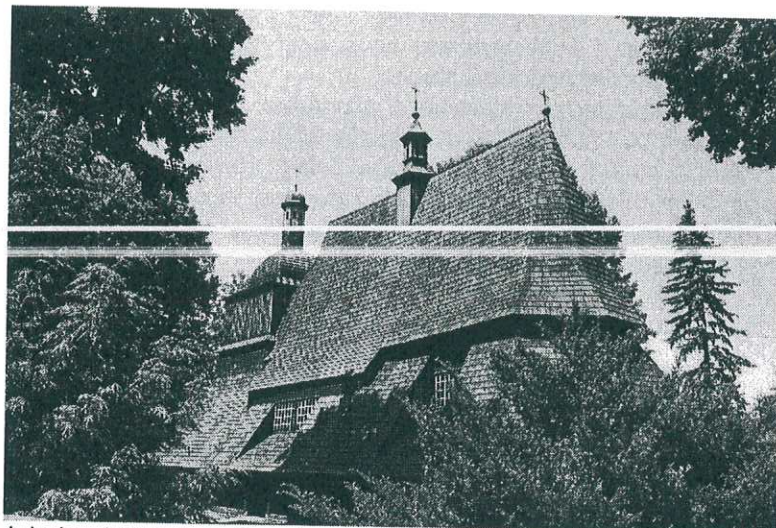
Pięknego neogotyckiego kościoła z wysmukłą wieżą, przy szosie ze Słowacji – Bardejowa do Gorlic pod wezwaniem św. Józefa.

Drewnianego gotyckiego kościoła pod wezwaniem świętych Filipa i Jakuba, którego budowę datuje się na 1522 r. (data widnieje na kamiennej chrzcielnicy).

Pięknej Cerkwi Greckokatolickiej z niespotykanym Ikonostasem, w Owczarach dawnym Rychwałdzie, obecnie właścicielem jest parafia Rzymskokatolicka.

Cerkiew i Kościoły przedstawiały bardzo przykry widok.

Cerkiew w Owczarkach, cała była obita blachą, nie remontowana od dawna, gdyby nie rozpoczęto natychmiastowych prac konserwatorskich remontowych w latach 80-tych to do tego czasu mogła by popaść w całkowitą ruinę.

Kościół św. Filipa i Jakuba, który chciałbym bardziej przybliżyć, przedstawiał również opłakany stan. Kilka dolnych belek było zupełnie zgnitych. W miejscach gdzie drewno zupełnie się zepsuło i wykruszyło ówczesny proboszcz, podstawił pustaki chroniąc kościół przed całkowitą katastrofą.

Chwiejący się obiekt wymagał szybkiego reagowania i podjęcia zdecydowanych prac remontowo konserwatorskich.

W najlepszej kondycji był kościół parafialny. Sprawowana codzienna liturgia umożliwiała odwoływanie się do hojności parafian i wykonywanie bieżących niezbędnych remontów aby świątynia mogła normalnie funkcjonować.

Stałem wobec konieczności wykonania prac remontowo konserwatorskich trzech świątyń trochę przerażony, nie wiedząc jak się do tego zabrać. Były to czasy, kiedy w Polsce rządili komuniści i bardziej zależało im, aby wyremontować zabytkową karczmę, dworek niż kościół. Tak mi się tylko wydawało.

W 1975 r. byłem w Hiszpanii wstąpiłem do biura informacji turystycznej w Madrycie i zobaczyłem duży plakat, a na nim widniał zabytkowy kościół w Sękowej pod wezwaniem śś. Filipa i Jakuba z zaproszeniem „Zwiedzajcie zabytki Architektury Drewnianej w Małopolsce”. Gdy to zobaczyłem nogi mi się ugięły, że tam tak daleko od ojczyzny w Madrycie zachęcają do zwiedzania kościoła, a on jest w tak opłakanym stanie i jak tu gości przyjmować. A jeżeli tam o nim wiedzą to przyszło mi być gospodarzem nie byle jakiej świątyni. To spowodowało i zdopingowało mnie do podjęcia starań aby wyremontować i sprawić aby trzy świątynie w mojej parafii godnie wyglądały, tak jak na to zasługują, w szczególności drewniany kościół św. Filipa i Jakuba.

Udałem się do władz; powiatowych w Gorlicach, wojewódzkich w Rzeszowie, a później w Nowym Sączu (powiat gorlicki przeszedł z województwa rzeszowskiego do województwa sądeckiego). Największe trudności stawiali mi ówcześni urzędnicy wojewódzcy w Nowym Sączu, szczególnie dyrektor ds. wyznań, który absolutnie nie chciał zgodzić się na jakąkolwiek pomoc, uważał że parafia ma sama sobie radzić. Ale dyrektor do spraw wyznań nie był znawcą sztuki, był tylko delegatem służb bezpieczeństwa na województwo nowosądeckie, a jego podstawowe zadanie to utrudniać życie księżom i kościołowi na terenie województwa.

Sytuacja tego wymagała, udałem się do Ministerstwa i tam ku mojemu zdziwieniu spotkałem się z zupełnie innym spojrzeniem na zabytki sakralne.

Generalnym konserwatorem był wówczas prof. Wiktor Zin, słynny architekt, rysownik, prowadził wówczas w polskiej telewizji specjalny program p.t. „Piórkiem i węglem”, rysował na żywo i opowiadał o pięknie polskiej architektury w tym, o drewnianych obiektach nie pomijając świątyń i miejsc poświęconych.

Skierował mnie do Pana Jacka Cydzika, który był Dyrektorem Generalnym Wydziału Konserwacji Zabytków w Ministerstwie i był odpowiedzialny za obiekty trwałe, a więc za świątynie. Pan prof. Cydzik przyjął mnie bardzo życzliwie, pod wpływem mojej prośby, aby udzielił mi pomocy w moich staraniach o wyremontowanie trzech świątyń a w szczególności dwóch, które wymagają natychmiastowej interwencji remontowo konserwacyjnej, skierował mnie do swoich urzędników, którzy okazali się wielce pomocni na trudnej drodze do osiągnięcia celu jakim było przywrócenie godności świątyniom w mojej parafii. Byli nimi Pan Piesio i Pan Ryszard Brykowski najwybitniejszy w Polsce znawca architektury drewnianej członek Polskiej Akademii Nauk.

Zaczęliśmy przygotowywać dokumentację i starania o pieniądze. Zdarzenia następowały po sobie bardzo szybko, podyktowane to było życzliwością urzędników Ministerstwa Kultury i Sztuki.

Ministerstwo Kultury i Sztuki przyznało nam 50% kosztów całego remontu drewnianego kościoła śś. Filipa i Jakuba, brakujące 50% miała zorganizować parafia we własnym zakresie. Zostaliśmy w sposób szczególny wyróżnieni zwąwszy na faki, że ufinansowanie na wszystkie obiekty zabytkowe w Polsce maksymalnie wynosiło 23%.

Pan Ryszard Brykowski przyjął odpowiedzialność doradcy naukowego. Nie mając wiedzy jak postępować i co należy robić, przy odnawianiu zabytkowego kościoła, poprosiłem o pomoc inżyniera Józefa Hronowskiego z Nowego Sącza, który był wówczas dyrektorem Skansenu w Nowym Sączu. Zgodził się zostać inspektorem nadzoru, przygotował niezbędną dokumentację.

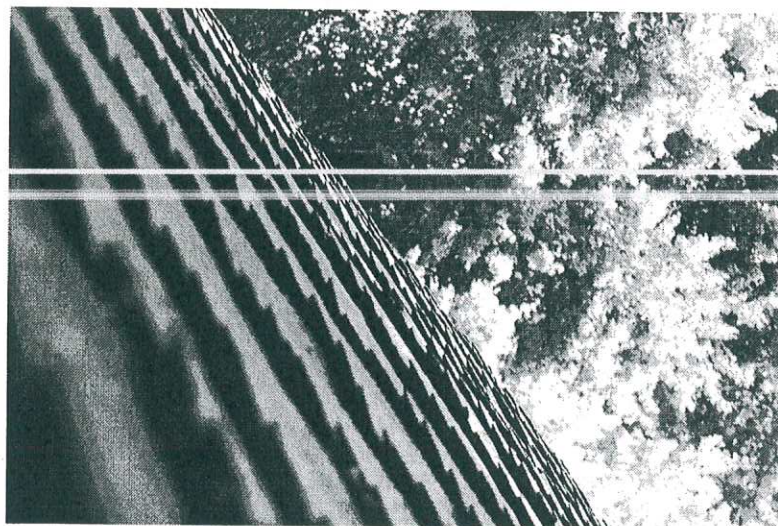
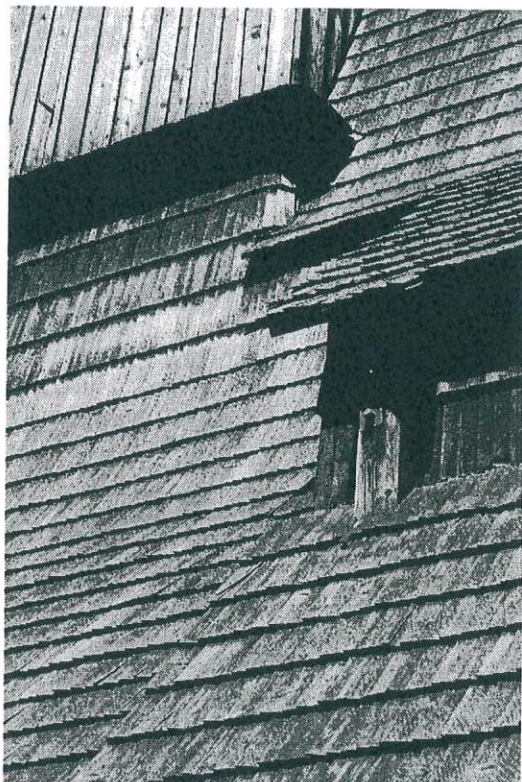
Gdy któryś raz z kolei byłem u Pana Jacka Cydzika w Ministerstwie po pieniądze, to ten uśmiechnął się przyjaźnie, głęboko westchnął i powiedział: „Proszę księdza, ksiądz nas wykończy”.

I tak się zaczęło, był rok 1980. Intensywne prace zaczęliśmy w roku 1981 pracę nad odnawianiem gotyckiego, drewnianego kościoła.

Kościół wybudowany nad rzeczką Sękówką, co prawda jest pięknie położony, ale ta sama górską rzeczką jest rwąca i niejednokrotnie nieprzewidywalna, w czasie burz, często występowała ze swojego

koryta i zalewała go. Trzeba było podnieść całą bryłę kościoła o 55cm ponad poziom pierwotnego położenia. Zadanie to było bardzo trudne ale udało się wykonać z sukcesem. Podniesienie bryły kościoła poprzedzone zostało pracami przy fundamentach, a właściwie przy położeniu nowych fundamentów, których nie było. Mistrzowie, górale z Orawy którzy fundament wykonywali, zastali kościół podparty w rogach na polnych kamieniach i zgnitą podwalinę. Cały kościół jest modrzewiowy, nowa podwalina jest dębowa, a belki poziome są świerkowe bo nie mieliśmy modrzewia, jaki materiał mieliśmy taki założyliśmy. Następny krok to praca nad dachem świątyni a właściwie całą jej bryłą i te prace wraz z położeniem gontu wykonali ci sami cieśle z Orawy według własnego sprytu i wiedzy, którą posiadli od dziadów i pradziadów swoich. Cały kościół został pokryty podwójnym gontem, oczywiście zabezpieczonym odpowiednio.

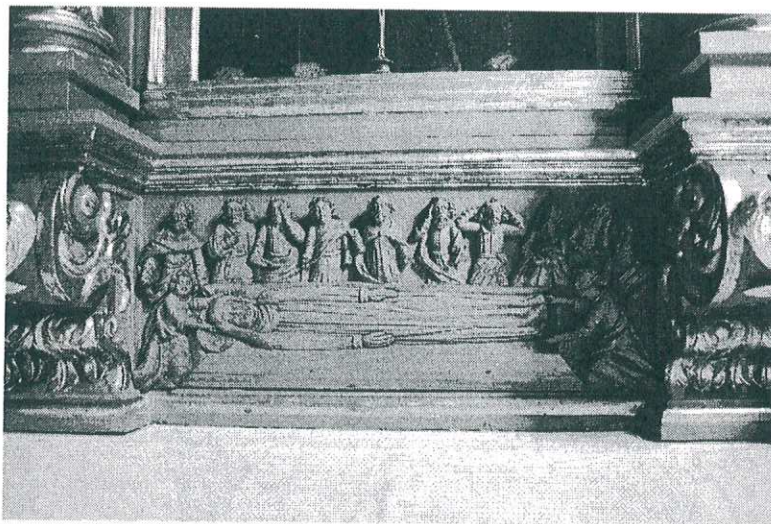
Kościół został dobrze zabezpieczony, materiały impregnacyjne otrzymaliśmy od firmy „Inco” z Warszawy, która w ramach reklamy dała najlepsze środki impregnacyjne. Gont impregnujemy co 10 lat, ostatnio miało to miejsce w zeszłym roku.

W kościele były trzy piękne ołtarze, pozostały tylko z nich fragmenty porzucane na strychu świątyni. Jeden ołtarz został odnowiony a właściwie złożony z pozostałych uratowanych fragmentów trzech ołtarzy, które obecnie zostały zamknięte w jednym. Odpowiednio położona polichromia i pozłocenia spowodowały że jest równie okazały jak trzej jego poprzednicy.

W centralnym punkcie znajduje się XVI wieczny obraz na drzewie przedstawiający św. Mikołaja, św. Antoniego i św. Bernarda.

Nad mensą ołtarza, pod obrazem, znajduje się stara płaskorzeźba przedstawiająca Zaśnięcie Najświętszej Marii Panny w otoczeniu Apostołów.

Prace trwały dwa lata i kościół został gruntownie odnowiony

Teraz chlubimy się faktem, że odnowiliśmy „nasz kościółek” i mamy czym, patrząc z perspektywy czasu na wydarzenia związane z jego restauracją, odbudową. Trudności było bardzo dużo; a to jeden z faktów. Z Sękowej do Warszawy jest ok. 400km. nawet dwa razy w miesiącu jechałem do stolicy żeby prosić, szukać pieniędzy, aby były na czas i prace mogły się odbywać bez większych zakłóceń.

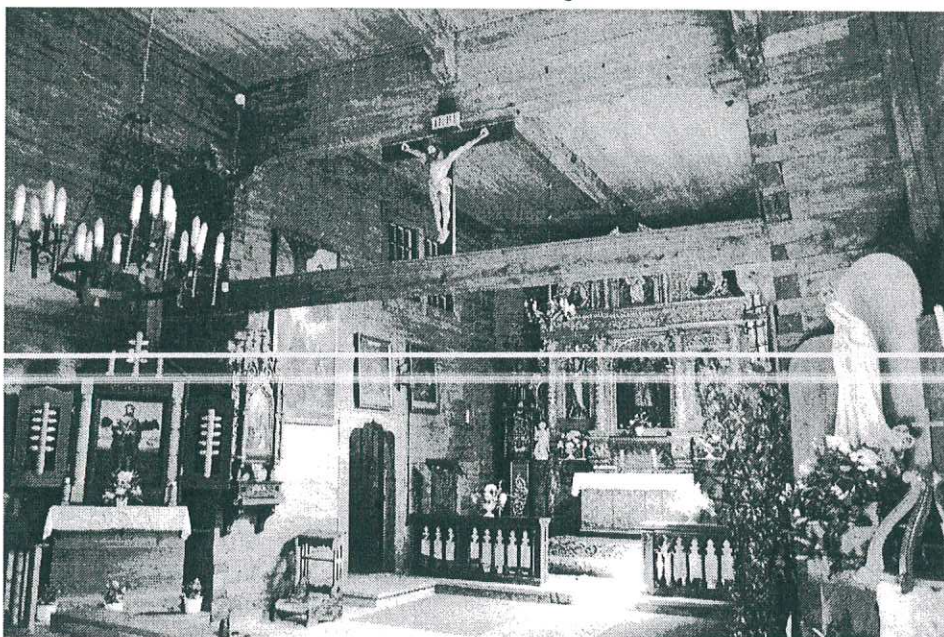
Ale wspominając ten miniony czas odbudowy nieraz nachodzą mnie myśli, może gdyby przyszło nam to teraz robić byłoby o wiele trudniej, a chociażby z takiego powodu że rzeczą naturalną jest odnawiać zabytki architektury drewnianej a w tym i świątynie, właściwie w głównej mierze świątynie.

Mimo mojego zdeterminowania nie działałbym wiele gdyby nie przychylność wielu ludzi. Chciałbym nadmienić o fakcie że już w tamtym czasie w Ministerstwie Kultury i Sztuki, jak się dowiedziałem później pracowali urzędnicy, z których pięciu było absolwentami Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego wydziału Historii i Sztuki Konserwacji Zabytków, oni to byli bardzo życzliwie nastawieni do naszych działań i dlatego trudności można było pokonywać mimo, że rzeczywistość wokół nie była sprzyjająca. Tym sposobem niejednokrotnie w tej chwili anonimowi urzędnicy dołączyli do grona tych co ten kościół podziwiali i chwalebnie zapisali się w jego historii. Wymienić należy między innymi Stanisława Wyspiańskiego, Józefa Mehoffera, Włodzimierza Tetmajera . Rysowali go Wyspiański i Mehoffer, malowali Tetmajer, Agustinowicz podziwiając jego niespotykaną bryłę.

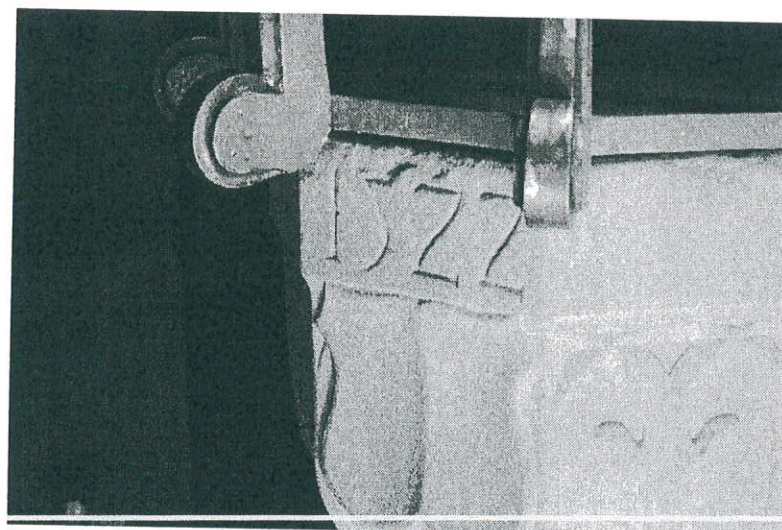

Wyjątkowość formy architektonicznej jest dostrzegana nie tylko w Polsce, ale potwierdzają to odwiedzający goście między innymi z Japonii, którzy porównują ją do pagody.

Okazało się, że konserwatorzy zabytków mnie nie wykończyli, wręcz przeciwnie, niektórzy zostali przyjaciółmi.

A teraz godzi się przedstawić samą świątynię, o którą toczyliśmy bój aby przetrwała. Kościół jak wspominałem był zbudowany w 1522 r.

ŃTaka data jest wykuta na kamiennej chrzcielnicy, jest ona waŹna, bo Źadnych innych dokumentów nie mamy w parafii, plebania wraz z kancelarią i archiwum spłonęły w 1918r.

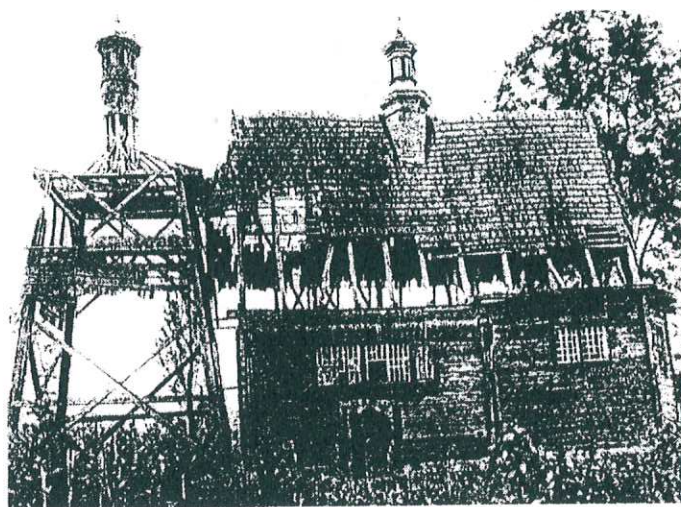
Był kościoła był trzykrotnie zagrożony.

Najpierw, gdy zbudowano nowy kościół (nowy parafialny kościół został konsekrowany 1895r.), wtedy tak było na tych terenach praktykowane, gdy wybudowano nowy, to; mały, drewniany, ciasny, likwidowano, starano się go pozbyć albo przenoszono na inne miejsce żeby nie płacić ubezpieczenia i nie obciążać parafii dodatkowymi kosztami. Bywało, że palono stary np. tak zrobiono w Szerzyczach albo po prostu rozbierano. Parafianie Sękowscy zadbali jednak o to, by ich drewniany kościółek pozostał, wiedzieli, że jest to wartościowa budowla, wartościowy obiekt i pilnowali, żeby się krzywdza nie stała, gdy oddali nowy, ten został trochę odremontowany i poprawiony.

Drugi raz był zagrożony w czasie I Wojny Światowej, w którym to czasie te tereny ucierpiały w sposób znaczący podczas operacji gorlickiej, „Bitwy Gorlickiej”. Źołnierze austro – węgierscy trzymali

w kościele konie, drewno z kościoła rozbierali na ogniska aby się ogrzać, albo na okopy, tak, że z bryły kościoła został tylko szkielet.

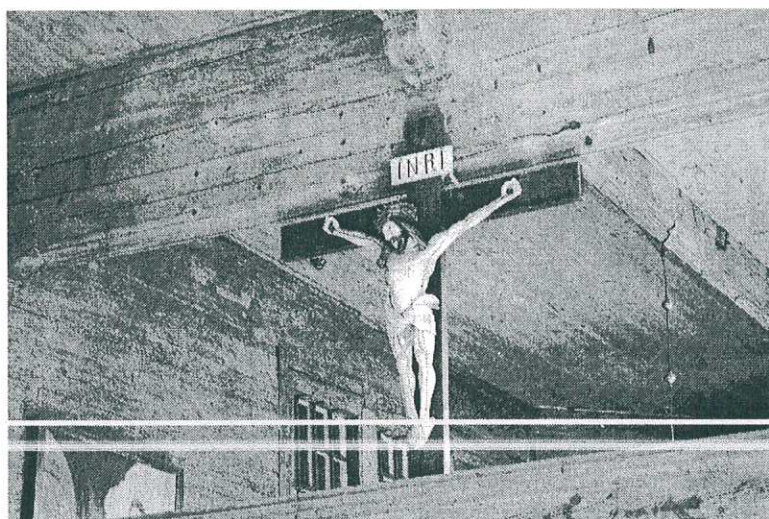

Kościół w Sękowej, stan po zniszczeniach w 1915 roku.

Trzeci raz, to czas nie odległy, to czas kiedy byłem proboszczem w Sękowej. Gdyby nie podjęto prac ratujących świątynie mogła by popaść w ruinę i niebyt.

Teraz jest pięknie odnowiona.

Wewnątrz poza ołtarzem głównym, o którym już wspominałem i chrzcielnicą, zwraca uwagę krzyż na belce tęczowej, piękny gotycki wizerunek Chrystusa z XV wieku.

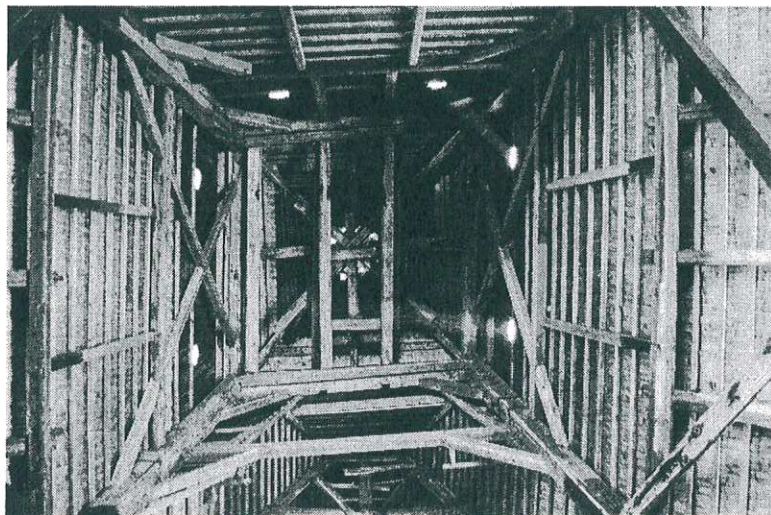
Kiedy przyszedłem do Sękowej był w kapliczce przydrożnej stojącej przy drodze prowadzącej z Sękowej przez Siary do Owczar. Kiedy go zobaczyłem to bardzo się ucieszyłem, że jest, a równocześnie przeraziłem się że może mu się coś stać. Poprosiłem sąsiada tej kapliczki, pana który miał najbliżej do niej aby go przechował do lepszych czasów gdy będzie się kościół odnawiać, wtedy go zabierzemy, odnowimy i w godnym dla niego miejscu umieścimy. Był to rok 1965r.

Powróćmy do niepowtarzalnej bryły starego kościoła. Dzisiejszy wizerunek architektoniczny powstał w kilku etapach w różnym czasie. Budowa świątyni przypadła na czas kiedy przybywało coraz więcej ludzi, okoliczne lasy były karczowane i ludzie się osiedlali, w miarę jak przybywało ludzi rozbudowywano kościół. Był on budowany w czterech etapach, najpierw została wybudowana pierwsza część, w której obecnie znajduje się ołtarz główny, później została dobudowana zachrystia, a następnie nawa główna, na końcu dobudowano wieżę.

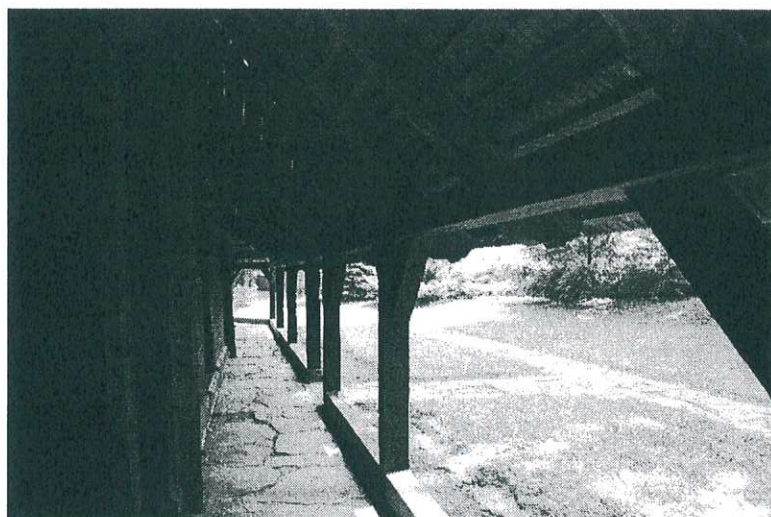

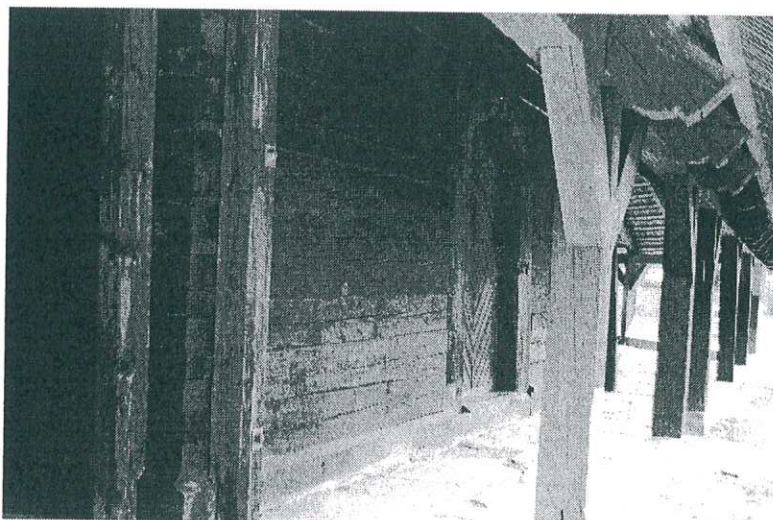

Wieża od wewnątrz nie została obudowana pozostawiano ją otwartą można zobaczyć jej wiązania dachowe. Zdrożeni podróżni niejednokrotnie zbierali się nad rzeką, żeby odpocząć i pomodlić się na świeżym powietrzu pod wieżą, która osłaniała ich przed słońcem i deszczem w miejscu zwanym babińcem.

W momencie dobudowywania trzeciej części, zaistniała potrzeba połączenia pozostałych w jedną całość.

Znalazł się pomysłowy i sprytny cieśla, który połączył je spadającym dachem „do ziemi”, dokładnie 2 metry nad ziemią. I tak powstały tzw. „soboty”, „sobótki”. Z okolicznych, wsi wierni przychodzili do kościoła już w sobotę, odpoczywając w sobotach, czekali na Niedzielną Mszę Świętą, był to wiek XV. Należy zwrócić na to uwagę, że jest to jeden z niewielu przypadków, kiedy rozbudowa obiektu przyczyniła się do jego upiększenia, bo zazwyczaj jest tak, że przez jego rozbudowę obiekt na swojej urodzie traci.

Kościół pod wezwaniem śś. Filipa i Jakuba w tej chwili stanowi wielką wartość nie tylko dla parafii ale dla powiatu gorlickiego, Małopolski, Naszej Ojczyzny Polski a w tej chwili jest wartością dla kultury światowej, od kiedy został wpisany na Listę Dziedzictwa UNESCO.

Wpis na Listę UNESCO poprzedzony został otrzymaniem innych nagród i wyróżnień:

- w 1985 roku otrzymaliśmy I nagrodę od Ministra Kultury i Sztuki za najlepiej utrzymany zabytek – nagrodę im. Brata Alberta,

- Organizacja Pozarządowa Europa Nostra w 1994 r na konferencji w Krakowie przyznała nam 2 medale Prix Europa Nostra, jeden dla drewnianego kościoła w Sękowej, drugi dla cerkwi w Owczarach,

- w 2004 r świątynia została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, z czego ogromnie się cieszymy, ranga tego kościółka wzrosła bardzo, bo dokładnie z całego świata przyjeżdżają ludzie, zwiedzają go, oglądają, szczególnie cieszy nas fakt, że przyjeżdżają turyści z bardzo odległych krajów na przykład takich jak; Japonia.

Z myślą o turystach przy kościele zbudowaliśmy małe, specjalne zadaszanie, miejsce na odpoczynek i możliwość uzyskania informacji. Znajdują się tam tablice informacyjne, opisujące zabytkowy kościół i jego historie w wielu językach, m.in. jest tablica w języku japońskim, słowackim, angielskim, niemieckim, francuskim, węgierskim, ukraińskim i oczywiście polskim.

Kościół jest nie tylko obiektem zabytkowym, odbywa się w nim również życie liturgiczne. Od Wielkanocy do 1-go listopada w każdą niedzielę odprawiana jest liturgia według starych zasad, ołtarz jest tak usytuowany jak to było dawniej a ksiądz odprawiający nabożeństwo jest odwrócony tyłem do wiernych. Do celebracji używane są stare ornaty, msza jest odprawiana w języku łacińskim na ile prawo zezwala. Wierni; parafianie, sąsiedzi i goście, docierają z różnych stron aby móc pomodlić się, a uczestniczących w liturgii nie brakuje, z czego jesteśmy bardzo zadowoleni.

O randze tego zabytku świadczy jeszcze jeden fakt, że odsłonięcia tablicy dokonał osobiście Dyrektor Generalny UNESCO, który podczas tej podniosłej uroczystości wypowiedział następujące słowa; „że tak pobożnie i tak uroczyście pomimo deszczu, nigdzie żadnej tablicy świadczącej o wpisie na listę UNESCO nigdzie na świecie nie odsłaniał jak to ma miejsce w Polsce – Sękowej.

Druga świątynia to cerkiew w Owczarach, również gruntownie odnowiona. Chyba nie będzie to zbytnią nie skromnością, że w tym miejscu pochwalę się, że w czasach komunistycznych udało się pozyskać od Ministerstwa Kultury i Sztuki, 100% środków finansowych na odnowienie tej starej, zabytkowej pięknej cerkwi. Uważam, że architektura i wnętrze cerkwi jest jedną z najładniejszych i najlepiej utrzymanych świątyń w obrządku wschodnim, w południowej Polsce, Trzecim kościołem jest piękny, neogotycki, kościół po wezwaniu św. Józefa, równie już zabytkowy, w tej chwili jest aktualnie odnawiany.

ASI SOM SA MÁLO MODLIL ... O KOSTOLE SV. FILIPA I JAKUBA V SĚKOVEJ

Kňaz Prelát Stanisław Dziedzic

Úvodom by som chcel srdečne poďakovať vedeniu krásneho Bardejova, bohatého na pamiatky, zapísaného do Zoznamu UNESCO, za to, že ste mňa - farára z susednej dediny SĚkova – pozvali, aby som povedal niekoľko slov o pamiatkach našej farnosti.

Farnosť SĚkova siahala, až do obdobia vysídľovania Rusínov, k samotnej slovenskej hranici a bola poslednou rímskokatolíckou farnosťou. Správcami ďalších farností v rusínskych obciach: Ropica Ruska dnes Ropica Górna, Małasov, Pętna, Gładyszov boli gréckokatolícky alebo pravoslávny farári. Farár SĚkovskej farnosti mal personálnu jurisdikciu na všetkých rímskokatolíckych veriacich, až po slovenskú hranicu. Ak napríklad býval a pracoval na území farnosti východného obradu Konieczna či Zdynia vedúci pošty, veliteľ polície rímskokatolíckeho vyznania, patril do farnosti v SĚkova.

V SĚkovskej farnosti pôsobím od 1964 roku. Keď som bol ešte vikárom a pripravoval som sa na svoje poslanie farára, tak ma môj kňaz, farár z Króžlovej Wyznej – vystríhal – „ pros Pána Boha, aby si nedostal faru s historickým kostolom, lebo konzervátori ťa zničia, a ty v tom kostole nebudeš môcť veľa urobiť “. Asi som sa málo modlil, lebo som dostal farnosť, kde som sa stal správcom troch historických kostolov.

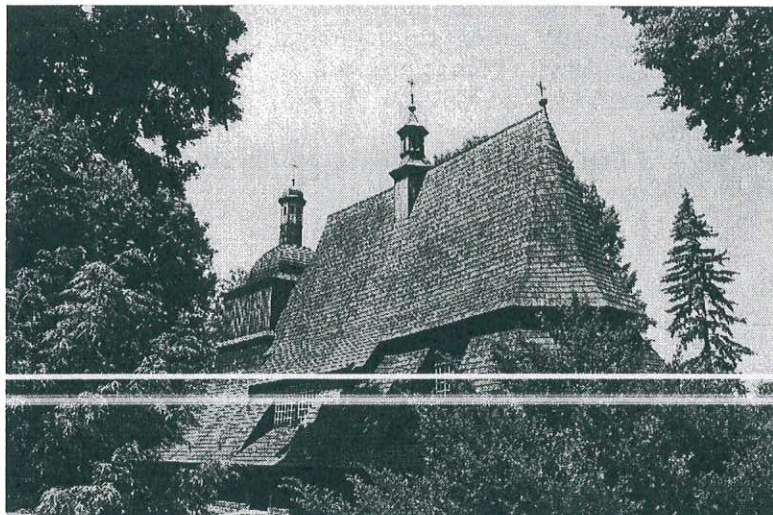
Krásneho neogotického kostola so štíhlou vežou, pri ceste zo Slovenska –Bardejova do Gorlic sv. Jozefa.

Dreveného gotického kostol sv. Filipa i Jakuba, z roku na 1522 r. (dátum sa nachádza na kamennej krstiteľnici).

Nádherného gréckokatolíckeho kostolíka z netradičným ikonostasom, v Ovczarach bývalom Rychvalde, dnešným majiteľom je rímskokatolícka farnosť.

Kostolíky boli vo veľmi zlom stave.

Kostolík v Ovczarach, bol obitý plechom, poškodený, ak by sa okamžite nezačali konzervátorské a renovačné práce, zmenil by sa na ruinu.

Kostol sv. Filipa i Jakuba, ktorý by som Vám chcel viac priblížiť, bol tiež v dezolátnom stave. Niekoľkodolných trémov bolo úplne zhnitých. V miestach kde bolo drevo úplne zničené postavil vtedajší farártvarovky, chrániac tak kostol pre úplnou katastrofou. Chvejúci sa objekt vyžadoval rýchlu reakciu a začatie prác na jeho obnove.

V najlepšom stave sa nachádzal farský kostol. Každodenná liturgia umožňovala žiadať od farníkov milodary a tak vykonať bežné nutné opravy, aby chrám mohol normálne fungovať.

Stál som zoči voči nutnosti obnoviť tri chrámy. Trochu zdesený, nevediac ako začať. Bolo to obdobie, kedy v Poľsku vládli komunisti a viac im záležalo na obnove historickej krčmy, dvora než kostola. Tak sa mi aspoň zdalo.

V roku 1975 r. som v Španielsku vošiel do Turistického informačného strediska v Madride a uvidel som veľký plagát na ktorom bol historický kostol v Sekovej sv. Filipa i Jakuba s textom „Navštívte pamiatky drevenej architektúry v Malopolsku“. Keď som to uvidel, pocítil som veľkú radosť, tak ďaleko od vlasti, niekde v Madride, propagujú náš kostol a on je v takom katastrofálnom stave a ako tu prijať hostí. A keď o ňom vedia, tak som sa stal správcom výnimočného chrámu. To ma inšpirovalo a dodalo sily pri hľadaní prostriedkov na jeho opravu, snažil som sa docieľiť, aby tri chrámy v mojej farnosti vyzerali úctivo, tak ako si zasluhujú, zvlášť drevený kostol sv. Filipa i Jakuba.

Išiel som za vedením; okresným v Gorliciach, krajský w Rzešove, a neskôr v Novom Sačzy (gorlický okres prešiel z rzešovského kraja do sadeckého kraja). Najväčšie problémy mi robili vtedajší krajský úradníci v Novom Sačzy, hlavne riaditeľ Oddelenia vyznaní, ktorý nesúhlasil s akoukoľvek pomocou, myslel si, že farnosť si má poradiť sama. Ale riaditeľ Oddelenia vyznaní nebol znalcom umenia, bol len delegátom bezpečnostných služieb pre novosadecký kraj a jeho základnou úlohou bolo komplikovať život kňazom a cirkvi na území kraja.

Situácia si to vyžadovala, išiel som na Ministerstvo a na moje prekvapenie som sa stretol s úplne iným pohľadom na sakrálne pamiatky. Generálnym konzervátorom bol vtedajší prof. Wiktor Zin, známy architekt, kresliar, ktorý v poľskej televízii viedol špeciálny program pod názvom „Perom i uhlíkom“, kreslil na živo a hovoril o kráse poľskej architektúry, aj o drevených objektoch, v rámci toho aj o chrámoch a svätých miestach.

Zaviedol ma k Pánovi Jackovi Cydzikovi, ktorý bol Generálnym riaditeľom Oddelenia Konzervácií pamiatok a bol zodpovedný za stále objekty, a teda za chrámy. Pán prof. Cydzik ma prijal veľmi milo, na základe mojej prosby ma odporučil na svojich úradníkov, ktorí mi boli veľmi nápomocní na ťažkej ceste, akým bolo prinavrátenie dôstojnosti chrámom v mojej farnosti. Boli nimi Pán Piesio a Pán Ryszard Brykowski najznámejší poľský znalec drevenej architektúry, člen Poľskej akadémie vied.

Začali sme s prípravou dokumentácie a žiadosti o peniaze. Udalosti mali rýchly spád, vďaka úradníkom Ministerstva Kultúry.

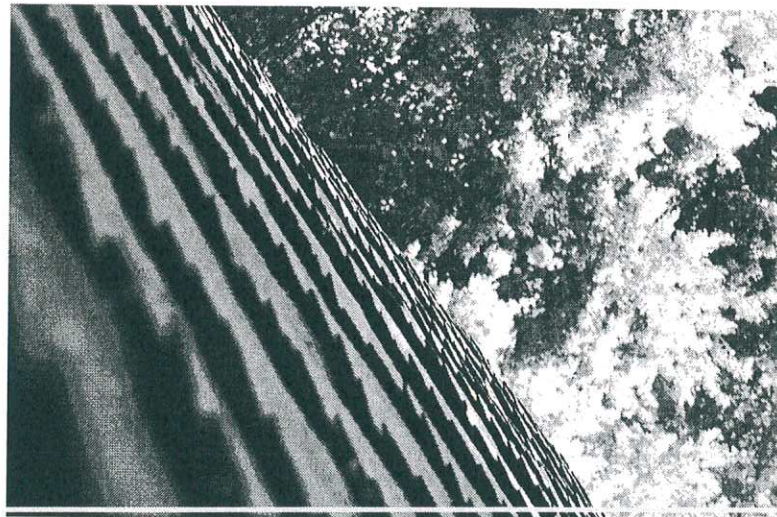
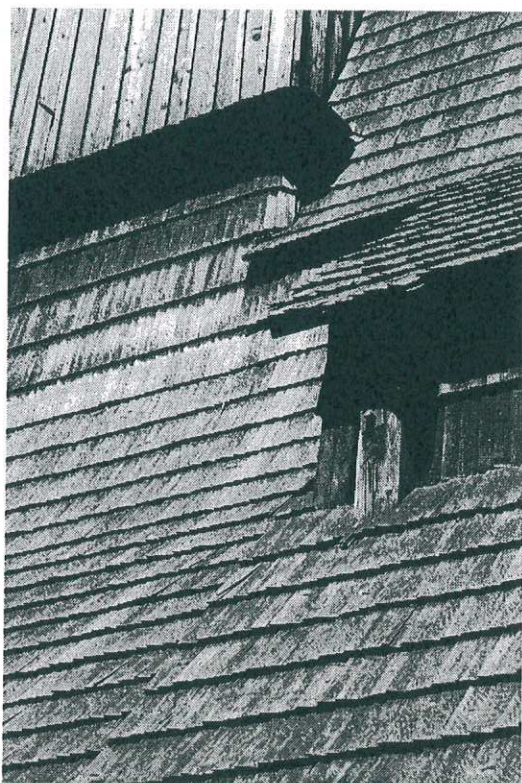
Ministerstvo kultúry nám priznalo 50% nákladov celej opravy dreveného kostola sv. Filipa i Jakuba, chýbajúcich 50% mala získať farnosť vlastnými silami. Bol to skvelý výsledok, pretože dofinancovanie na všetky historické objekty v Poľsku predstavovalo maximálne 23%.

Pán Ryszard Brykowski sa stal vedeckým poradcom. Nevediac ako postupovať a čo treba robiť pri obnove historického kostola, som poprosil o pomoc inžiniera Józefa Hronovského z Nového Sačza, ktorý bol vtedajším riaditeľom skanzenu v Novom Sačzy. Súhlasil, že sa stane dozorným inšpektorom a pripraví potrebnú dokumentáciu.

Keď som bol raz u pána Jaceka Cydzika na Ministerstve po peniaze, tak sa milo usmial, hlboko vzdychol a povedal: „Prosím Vás, vy nás zničíte“.

A tak sa všetko začalo, písal sa rok 1980. Intenzívne práce nad obnovou gotického, dreveného kostola sme začali v roku 1981.

Kostol bol postavený pri rieke Sękówka, ma síce nádhernú polohu, ale tá istá horská riečka je dravá a nevypočítateľná počas búrok, časť sa vyliievala zo svojho koryta a zalievala ho. Dúlo potrebné zvýšiť základy kostola o 55cm nad úroveň povodnej polohy. Úloha to bola ťazká, ale podarilo sa nám ju úspešne zrealizovať. Ešte predtým však bolo potrebné položiť nové základy. Majstri, gorali z Oravy, ktorí základy robili našli kostol podoprený v rohoch na poľných kameňoch a zhnitú pomurnicu. Celý kostol je vyhotovený zo smrekovca, nová pomurnica je dubová a trámy sú smrekové, pretože sme nemali dostatok smrekovca. Ďalším krokom bola strecha. Tieto práce spolu s kladením šindľov urobili tí istí tesári z Oravy, podľa vlastnej šikovnosti a vedomostí, ktoré získali do starých a prastarých rodičov. Celý kostol bol pokrytý dvojitým šindľom, samozrejme vhodne zabezpečený.

Kostol bol dobre zabezpečený, impregnačné materiály sme získali od firmy „Inco“ z Varšavy, ktorá v rámci reklamy dala najlepšie impregnačné prostriedky. Šindel' impregnuje každých 10 rokov, posledne v minulom roku.

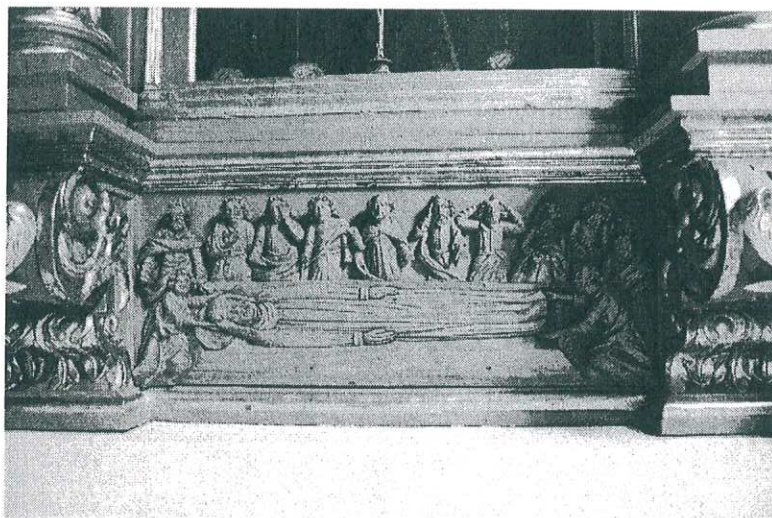

V kostole sa nachádzali tri krásne oltáre, zostali z nich len fragmenty, ktoré ležali na povale chrámu. Jeden oltár bol obnovený a poskladaný z zvyšných zachránených fragmentov troch oltárov, ktoré momentálne tvoria jeden celok. Vhodne umiestnená polychrómia a pozlátenie spôsobili že je rovnako okázalí ako traja jeho predchodcovia.

Dominantou je obraz z 16. storočia na dreve predstavujúci sv. Mikuláša, sv. Antona a sv. Bernarda.

Nad oltárnou menzou, pod oltárom, sa nachádza stará socha predstavujúca Usnutie Najsvätejšej Panny Márie obklopenú apoštolmi. Práce trvali dva roky a kostol bol obnovený od základov.

Teraz sa pýšime faktom, že obnovili sme „náš kostolík“, a máme čím, hľadiac z perspektívy času na udalosti súvisiace z jeho reštauráciou a obnovou. Komplikácii bolo veľmi veľa. Z Sękovej do Varšavy je cca. 400km. Niekedy aj dva razy za mesiac som cestoval do hlavného mesta, aby som prosil, hľadal peniaze, aby boli včas a práce mohli byť realizované bez väčších problémov.

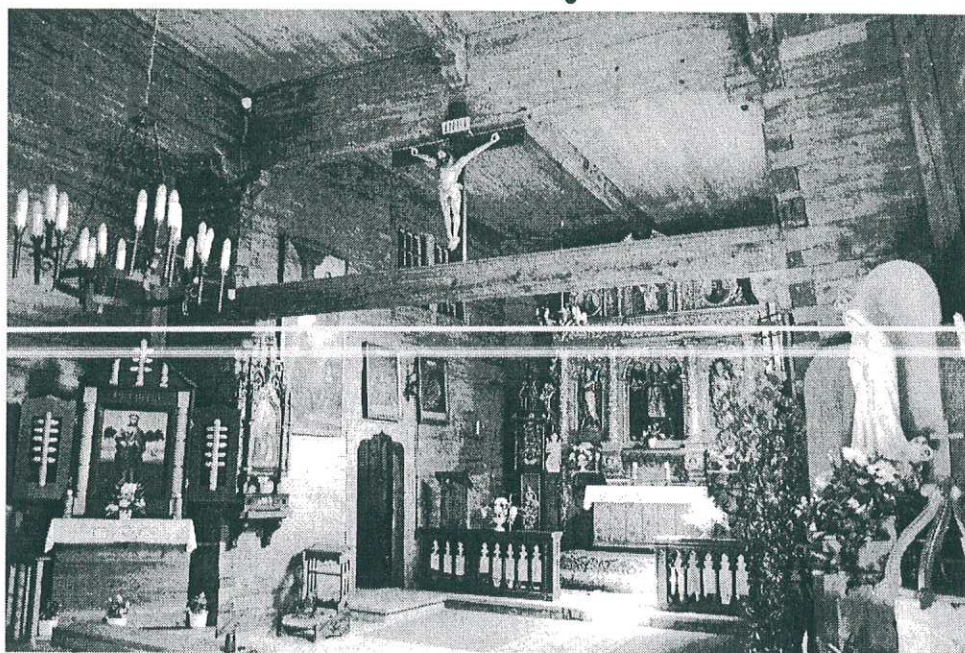
Ale keď si na toto obdobie spomeniem, neraz ma napadne, že keby sme to mali robiť teraz bolo by to oveľa ťažšie. Ale myslím si, že je prirodzené obnovovať pamiatky drevenej architektúry a v rámci toho aj kostoly, teda predovšetkým kostoly.

Moje nadšenie by však nestačilo, keby nebolo žičlivosti mnohých ľudí. Rád by som zdôrazniť, že už v tomto období na Ministerstve kultúry, ako som sa neskôr dozvedel, pracovali úradníci, z ktorých piati boli absolventmi Katolíckej Univerzity v Lubline fakulty História a umenia konzervovania pamiatok, práve oni podporovali naše úsilie a preto bolo možné komplikácie prekonať, hoci skutočnosť okolo nebola priaznivá. Takým spôsobom sa neraz anonymní úradníci pridali k obdivovateľom kostola a dobre sa zapísali v jeho dejinách. Potrebne je spomenúť Stanislava Wyspiańskiego, Jozefa Mehoffera, Vladimíra Tetmajera. Kreslili ho Wyspiański i Mwhoffer, maľovali Tetmajer, Agustynowicz obdivujúci jeho nezvyčajný tvar.

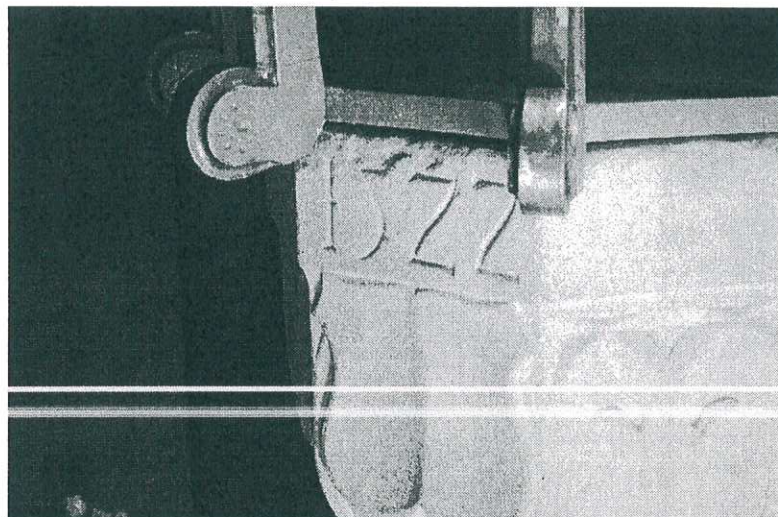
výnmočnosť architektonickej formy si všimli nie len v Poľsku, ale potvrdzujú to návštevníci z celého sveta, medzi inými aj z Japonska, ktorý ho prirovnávajú k pagode.

Ukázalo sa, že konzervátori pamiatok ma nezničili, práve naopak, niektorý sa stali mojimi priateľmi.

A teraz by sa patrilo predstaviť celý chrám, o ktorý sme bojovali. Kostol, ako som už spomenul, bol vybudovaný v roku 1522.

Tento dátum sa nachádza na kamennej krstiteľnici a je veľmi dôležitý, keďže v farnosti iný dokument nemáme, fara spolu s kanceláriou a archívom zhorela v roku 1918r.

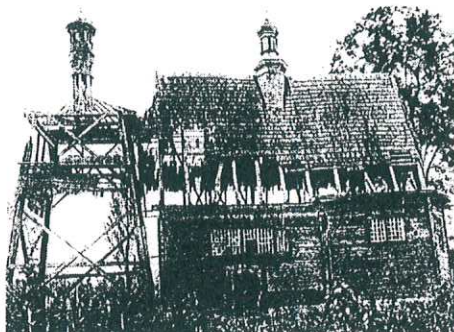
Kostol bol trikrát ohrozený.

Najprv, keď bol vybudovaný nový kostol (nový farský kostol bol konsekrovaný v roku 1895), v tomto období platilo pravidlo, že po výstavbe nového kostola, bol malý, drevený, tesný, zlikvidovaný, snažili sa ho zbaviť alebo ho preniesli na iné miesto, aby nemuseli platiť poistenie a nezaťažovať farnosť ďalšími poplatkami. Stávalo sa, že bol spálený napr. tak to bolo v dedine Szerzyzny alebo bol jednoducho rozobraný. Sękovský farníci ale nedovolili, aby bol ich drevený kostolík zničený, vedeli, že

je to hodnotná budova, hodnotný objekt a snažili sa, aby sa mu nič zlé nestalo. Keď začali užívať nový, ten starý trochu obnovili a opravili.

Druhýkrát bol ohrozený počas 1. svetovej vojny, v období ktorej tieto územia výrazne utrpeli počas gorlickej operácie, „Bitky pri Gorliciach“. Rakúsko – uhorský vojaci držali v kostole kone, drevo z kostola rozoberali na ohnisko aby sa mohli ohriať, alebo na zákopy, tak, že z kostola zostal len skelet.

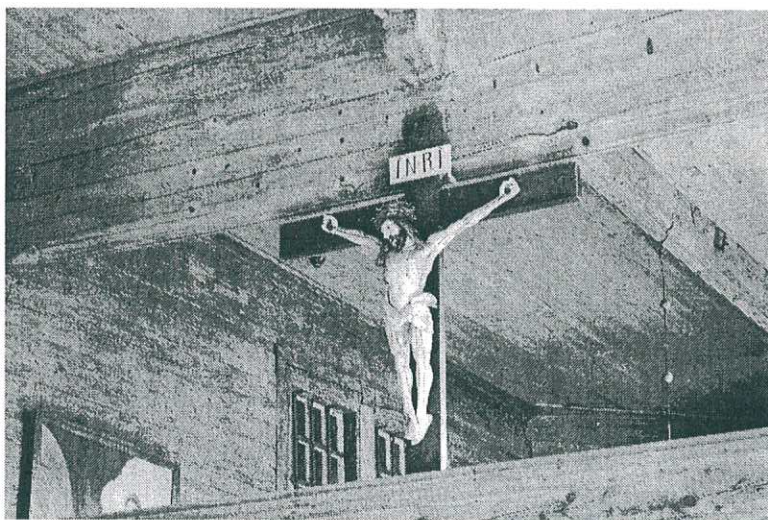

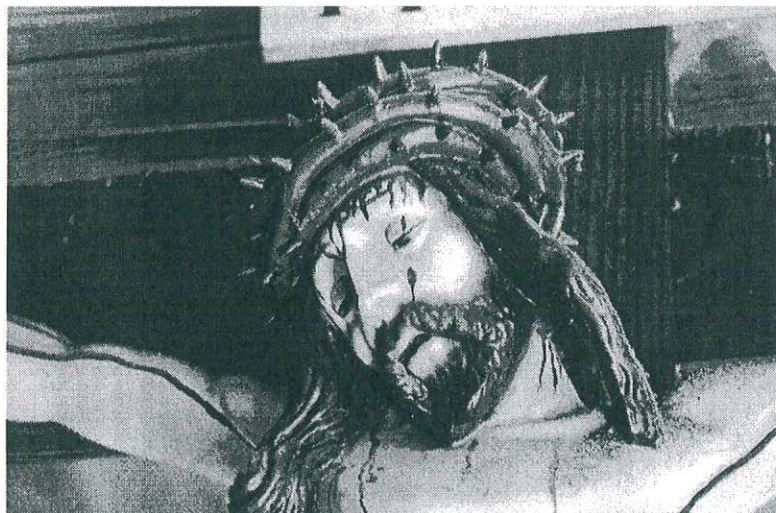
Koščúd w Sekovej, stan po zniszczeniach w 1915 roku.

Tretí krát, keď som farárom v Sekovej. Keby sa nezačali záchranné práce zmenil by sa kostol na ruinu.

Teraz je pekne obnovený.

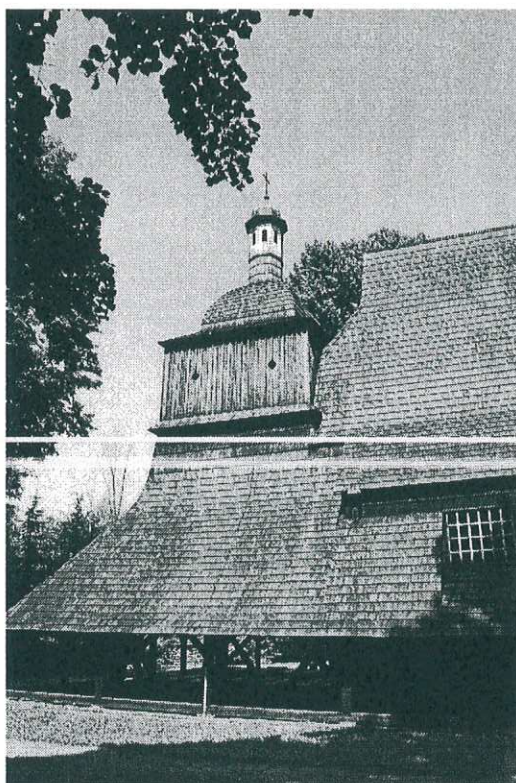
Vo vnútri okrem hlavného oltára, o ktorom som už hovoril a krstiteľnici, púta pozornosť kríž na dúhovitom tráme, pekné gotické zobrazenie Krista z 15. storočia.

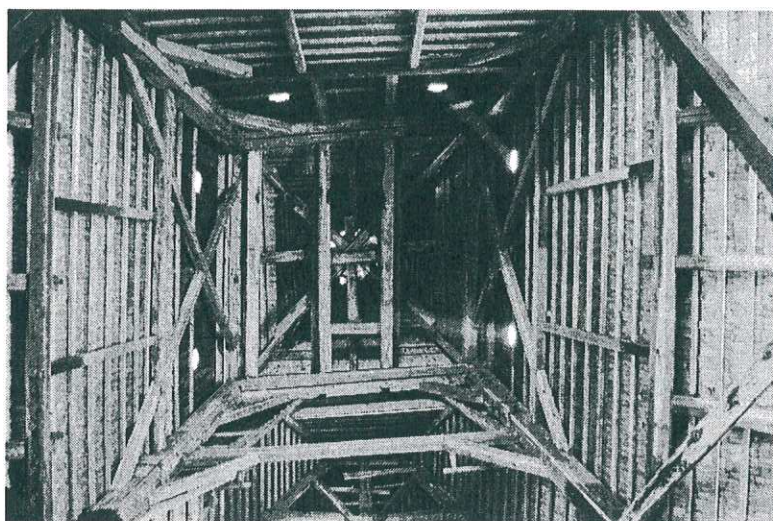
Keď som prišiel do Sĕkovej nachádzal sa v kaplnke stojacej pri ceste z Sĕkovej cez Siary do Ovczar. Keď som ho uvidel veľmi som sa potešil, že je, a zároveň preľakol, že sa mu môže niečo stať. Poprosil som suseda tejto kaplnky, pána, ktorý mal k nej najbližšie, aby ho uschoval na lepšie časy keď sa bude kostol obnovovať, vtedy ho zoberieme, obnovíme a s dôstojnosťou umiestnime. Písal sa rok 1965r.

Vráťme sa k neobyčajnému tvaru starého kostola. Dnešný architektonický vzhľad vznikol v niekoľkých etapách. Výstavba chrámu pripadla na obdobie prílivu obyvateľstva, okolité lesy boli klčované a ľudia sa tam usídľovali, postupne ako ľudia pribúdali začalo sa s výstavbou kostola. Bol stavaný v štyroch etapách, najprv bola vybudovaná prvá časť, v ktorej sa momentálne nachádza hlavný oltár, neskôr bola dobudovaná sakristia a postupne hlavná loď, na konci dostavaná bola veža.

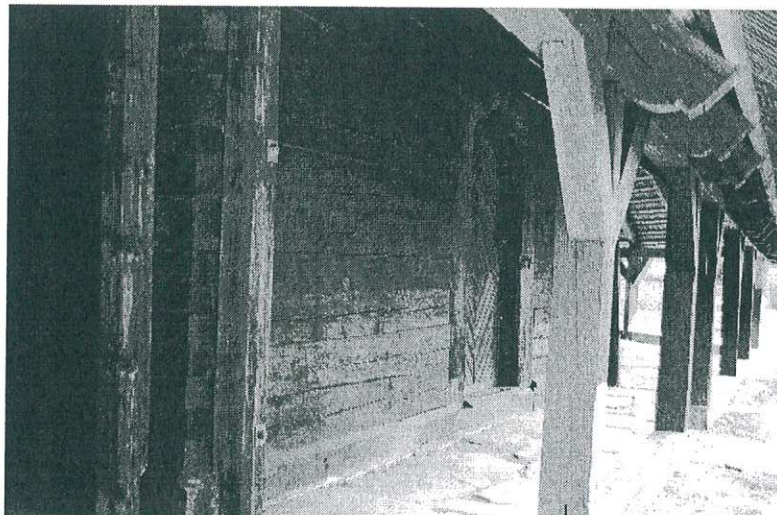

Veža z vnútra nebola obnovená je otvorená, možno vidieť jej strešné väzby. Unavený povesný sa schádzali pri rieke pomodliť sa na čerstvom vzduchu pod vežou, ktorá ich chránila pred slnkom a dažďom na mieste zvanom babinec.

V období výstavby tretej časti, vznikla potreba ich prepojenia v jeden celok.

Našiel sa nápaditý a šikovný tesár , ktorý ju prepojil šikmou strechou. A tak vznikli tzv. „soboty“, „sobotky“. Z okolitých, dedín prichádzali veriaci do kostola už v sobotu, odpočívali v sobotách a čakali na nedeľnú omšu, písalo sa 15. storočie.

Treba zdôrazniť, že je to jeden z mala prípadov, kedy sa prístavbou objektu objekt skrášil, lebo obyčajne prístavbou objekt na svojej kráse stráca.

Kostol sv. Filipa i Jakuba je vzácnosťou nie len pre farnosť ale aj pre okres Gorlice, Malopoľsko, našu vlasť Poľsko a v tejto chvíli aj pre svetovú kultúru, od kedy bol zapísaný do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO.

Cene UNESCO predchádzalo získanie iných cien a ocenení:

- V roku 1985 sme od Ministerstva Kultúry získali prvé miesto za najlepšie zachovanú pamiatku – cena Brata Alberta,

- Mimovládna organizácie Európa Nostra nám v roku 1994 na konferencii v Krakove priznala 2 medaile Prix Európa Nostra, jednu pre drevený kostolík v Sękovej, druhý pre kostolík v Ovczarach,
- v roku 2004 bol chrám zapísaný do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO, z čoho sa veľmi tešíme, hodnota toho kostola výrazne vzrástla, ľudia z celého sveta prichádzajú obdivovať náš kostolík, zvlášť nás teší fakt, že prichádzajú turisti z veľmi vzdialených krajín takých ako: Japonsko.

Pre turistov sme pri kostole vybudovali malú, špeciálnu striedku, miesto slúžiace na odpočinok a získanie informácie. Nachádzajú sa tam informácie, ktoré opisujú historický kostol a jeho dejiny vo viacerých jazykoch, tabuľa je aj v japonskom, slovenskom, anglickom, nemeckom, francúzskom, maďarskom, ukrajinskom a samozrejme poľskom jazyku.

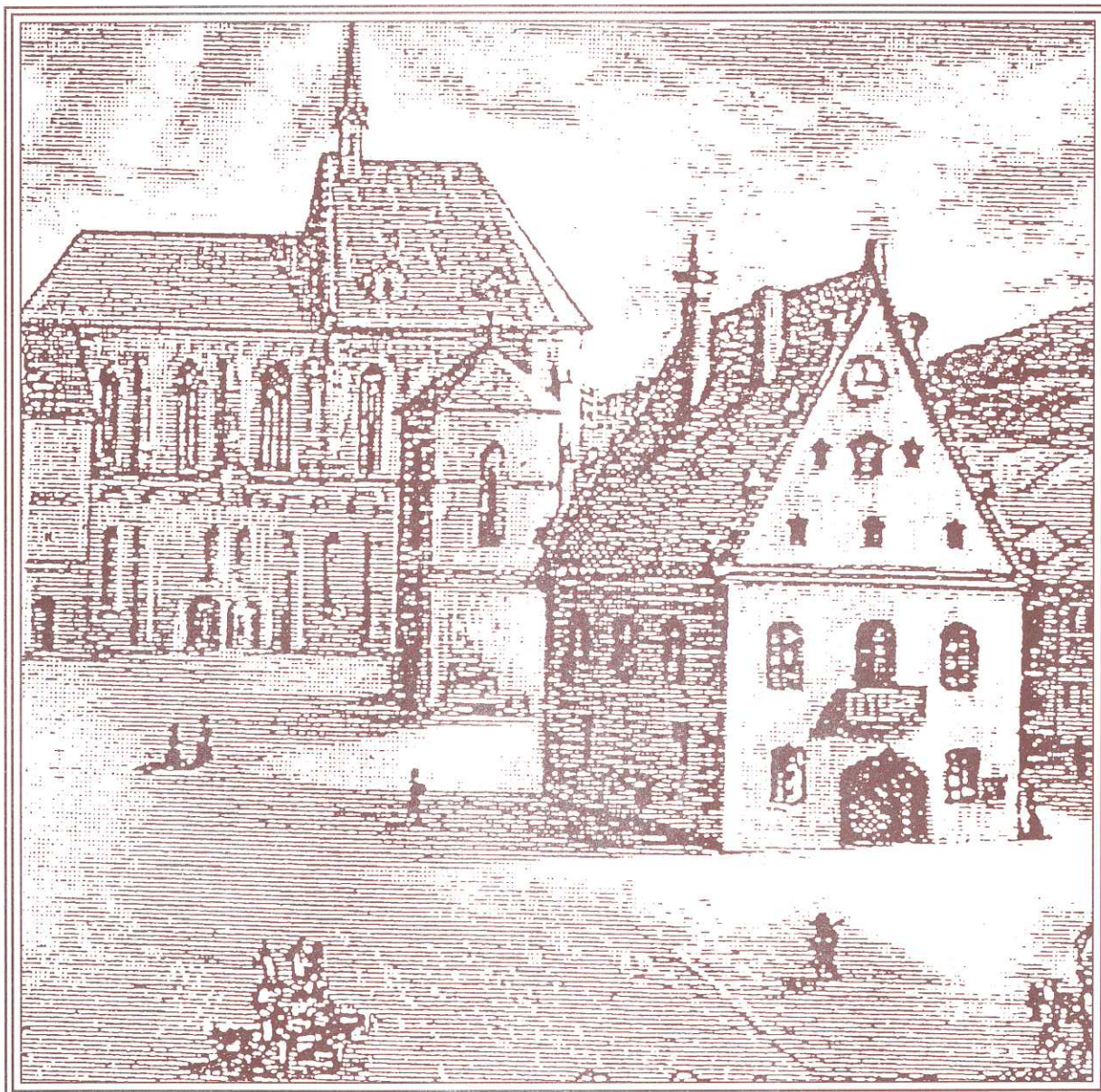
Tento kostol nie je len historickým objektom, slúži sa v ňom aj liturgia. Od Veľkej Noci do prvého novembra sa v ňom každú nedeľu slúži liturgia podľa starých pravidiel, oltár sa nachádza tak ako to bolo kedysi a kňaz slúžiaci bohoslužbu je obrátený chrbtom k veriacim. Na slávnosti sa používajú staré ornáty, omša je slúžená v latinčine nakoľko to zákon dovoľuje. Veriaci, farníci, susedia a hosti prichádzajú z rôznych kútov, aby sa mohli pomodliť a účastníkov liturgii je stále dosť, čo nás veľmi teší.

O hodnote tejto pamiatky svedčí ešte jeden fakt, že tabuľu osobne odhalil Generálny riaditeľ UNESCO, ktorý počas tejto veľkej slávnosti vyslovil nasledujúce slová; „tak nábožne a slávnostne, pominúc dážd', som ešte nikde žiadnu tabuľu svedčiacu o zápise do zoznamu UNESCO neodhaľoval tak, ako to je v Poľsku – Sękowej.

Druhým chrámom je kostolík v Ovczarach, tiež kompletne obnovený. Dúfam, že to nevyznie ako samochvála, keď Vám poviem, že v období komunizmu sa nám od Ministerstva Kultúry podarilo získať 100% finančných prostriedkov na obnovu tohto starého, historického, krásneho kostolíka. Myslím si, že svojou architektúrou a interiérom patrí medzi najkrajšie a najlepšie zachované kostolíky východného obradu v južnom Poľsku.

Tretím kostolom je krásny, neogotický kostol sv. Jozefa, tiež historický, momentálne je obnovovaný.

VYDAVATEL: MESTO BARDEJOV, RADNIČNÉ NÁMESTIE č. 16, 085 01 BARDEJOV
TLAČ: GRAFOTLAČ, UL. ŠTEFÁNIKOVA č. 77, 085 01 BARDEJOV
NÁKLAD 120 KS
ISBN: 80 - 969518 - 7- 4

BARDEJOV 2006

ISBN 80 - 969518 - 7 - 4

9 788096 951871